

Editoriál

Zakladateľ moderného chápania kultúrnych dejín, švajčiarsky historik Jacob Burckhardt, poukazoval na to, že dejiny nemožno redukovať iba na politické udalosti či chronológiu mocenských zmien. Naopak, skutočné porozumenie minulosti sa rodí zo skúmania kultúry, umenia, náboženstva, každodennosti, ideí a hodnôt, ktoré formovali život jednotlivcov aj celých spoločností. Predkladané číslo Kultúrnych dejín je ukázkou toho, ako možno Burckhardtovu víziu rozvíjať v dnešnom výskume. Príspevky ponúkajú rôznorodé pohľady na kultúrnu minulosť od literárnej analýzy cez dejiny umenia a architektúry až po reflexiu individuálnych životných príbehov.

Príspevok Eriky Brodňanskej predstavuje analýzu latinskej básne Jána Valentiniho *Elegia de Thermis Stubnensibus*, pričom sa sústreďuje na jej zaradenie do tradície *laus urbis*. Autorka ukazuje, že literárny text možno chápať ako historický prameň, v ktorom sa prelínajú klasické rétorické vzory, biblické referencie a dobové kultúrne kontexty. Interpretácia tohto diela zároveň poukazuje na význam intertextuality a kultúrnej pamäti pri formovaní významov v historických textoch.

Nasledujúca štúdia Andrey Smitkovej prináša pohľad na problematiku záchranných zvozov umeleckých diel po druhej svetovej vojne. Na príklade Uhrovcu autorka analyzuje mechanizmy ochrany kultúrneho dedičstva, ktoré boli zároveň spojené s jeho vytrhnutím z pôvodného historického kontextu. Text tak otvára zásadnú otázku napätia medzi ochranou a stratou autenticity, ktorá zostáva aktuálna aj v súčasných diskusiách o pamiatkovej starostlivosti.

Štúdia Adriany Priatkovej a Veroniky Szeghy-Gayer sa zameriava na osobnosť architekta Júliusa Wirtha, pričom využíva biografický prístup ako prostriedok na analýzu širších spoločenských a kultúrnych procesov. Autorky ukazujú, ako Wirthova kariéra bola formovaná nielen jeho odbornou činnosťou, ale aj politickým angažmánom a dobovými ideologickými rámcami. Biografický výskum sa tak stáva nástrojom na pochopenie vzťahu medzi individuálnym aktérom a historickým kontextom.

Nasledujúci príspevok Radomíra Sabola a Stanislava Žlnaya sa venuje osobnosti kňaza a maliara Alexandra Buznu. Autori reflektujú nielen jeho životné osudy, ale aj otázky spojené s atribúciou a hodnotením jeho umeleckého diela. Štúdia poukazuje na limity historického poznania v prípadoch, keď sa pramenná báza zachovala len fragmentárne, a zároveň zdôrazňuje význam interdisciplinárneho prístupu pri rekonštrukcii minulosti.

Osobitné miesto v tomto čísle patrí rubrike *Diskusia*, ktorú reprezentuje príspevok Juraja Šucha. Autor sa venuje problematike non-reprezentacionalizmu a jeho implikáciám pre chápanie historického poznania. Poukazuje na to, že predstava jednoznačne vymedzených historických udalostí, ktoré by bolo možné „presne reprezentovať“, je problematická a že historická prax je nevyhnutne spojená s pluralitou interpretácií. Tento príspevok prispieva k metodologickej diskusii, ktorá začala textom nášho kolegu publikovaným v *Supplemente Kultúrnych dejín* v roku 2025 a ponúka podnety pre ďalšie smerovanie historického výskumu.

Prajeme vám inšpiratívne čítanie a mnoho podnetov pre vlastné bádanie. Ak sa vrátíme k Burckhardtovej vízii kultúrnych dejín, možno povedať, že jej aktuálnosť spočíva práve v otvorenosti voči rôznym perspektívam a interpretáciám.

Kultúrne dejiny dnes nie sú len disciplínou, ale aj spôsobom uvažovania o minulosti, resp. spôsobom, ktorý si uvedomuje vlastné limity a zároveň hľadá nové možnosti poznania.

Peter Olexák

Obsah / Contents

strana

Štúdie, články / Studies, Articles

- Erika BRODŇANSKÁ: Chvála mesta a miesta na pozadí klasického a biblického dedičstva v básni Jána Valentiniho *Elegia de Thermis Stubnensibus* / *Praise of the City and the Place against the background of Classical and Biblical Heritage in Ján Valentini's Poem Elegia de Thermis Stubnensibu* 6
- Andrea SMITKOVÁ: Záchranné zvozy umeleckých diel z kaštiela v Uhrovci / *Rescue Collections of Works of Art from the Manor House in Uhrovec* 21
- Adriana PRIATKOVÁ – Veronika SZEGHY-GAYER: Politicky angažovaný architekt Július Wirth a jeho dielo na území východného Slovenska / *A politically engaged architect – Július Wirth and his works in the territory eastern Slovakia* 37
- Radomír SABOL – Stanislav ŽLNAY: Osobnosť a tvorba kňaza a maliara Alexandra Buznu / *Figure and work of the priest and painter Alexander Buzna* 57

Diskusia / Discussion

- Juraj ŠUCH: Krátka reflexia k jednej recepcii non-reprezentacionalizmu / *A Short Reflection on the Reception of Non-representationalis* 80

NOVÁ KULTÚRNO-HISTORICKÁ LITERATÚRA

Recenzie / Reviews	Anotácie, nové knihy / Annotations, New books
BAROK, Maroš – KLIŽAN, Erik. <i>Príbeh vytesaný do kameňa. História a súčasnosť sarkofágu Grófa Jána XIV. Pálffyho.</i> (Kamila Pišová) 95	CHARVÁT, Petr. <i>Dějiny obchodu ve středověku 500 – 1000.</i> (Kamila Pišová) 107
GOLIAN, Ján – MOLDA, Rastislav (eds.). <i>(Ne)obyčajné príbehy umelcov.</i> (Jana Hadryová) 98	BUDAJ, Marek – FURMAN, Martin – LOFAJOVÁ DANIELOVÁ, Barbora. <i>Ján Zápoľský a poklad z Likavky z roku 1527.</i> (Tomáš Pastucha) 108
OLEXÁK, Peter. <i>Dejiny rímskokatolíckej farnosti Veličná a Žaškov.</i> (Lenka Mihová) 100	HORIČKA, Martin. <i>So Sovietskym zväzom na večné časy. Československo v područí Stalina.</i> (Filip Vlček) 110
GOLIAN, Ján. <i>Kapitoly z historickej demografie. Analýza cirkevných matrík a možnosti interpretácií.</i> (Benjamín Brňák) 103	REMKO, Milan. <i>História školstva v Jasenovej, po stopách Martina Kukučina.</i> (Lukáš Tkáč) 111
	DIAN, František. <i>Príbehy zo starého Ružomberka.</i> (Lukáš Tkáč) 113
	ZUSKINOVÁ, Iveta. <i>Receptár lipovských gazdiniek</i> (Lukáš Tkáč) 115
Správy 118	
Pokyny pre autorov/Guidelines for contributors 124	
Publication Ethics and Malpractice Statement 126	

Naši autori / List of Contributors:

doc. Mgr. Erika Brodňanská, PhD., Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach; Filozofická fakulta; Katedra klasickej filológie; SK-040 01 Košice, Moyzesova 9; e-mail: <erika.brodnanska@upjs.sk>; ORCID: 0000-0001-5444-1993

Mgr. Andrea Smitková; Katolícka univerzita v Ružomberku; Pedagogická fakulta, Katedra výtvarnej výchovy; SK-03401 Ružomberok, Hrabovská cesta 1; e-mail: <andrea.smitkova@ku.sk>; ORCID: 0009-0008-7987-0872

doc. Ing. arch. Adriana Priatková, PhD.; Technická univerzita v Košiciach; Fakulta umení; Katedra architektúry; SK-04200 Košice-Sever, Watsonova 1561/4; e-mail: <adriana.priatkova@tuke.sk>; ORCID: 0000-0003-0941-6013

Veronika Szeghy-Gayer, PhD.; Spoločenskovedný ústav, Centrum Spoločenských a Psychologických vied Slovenskej akadémie vied, v.v.i.; SK-04001 Košice, Karpatská 5; e-mail: <szeghy@saske.sk>; ORCID: 0000-0002-2139-0605

PhDr. Radomír Sabol; Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre; Filozofická fakulta; Katedra archeológie; SK-94901 Nitra, Hodžova 1; email: <radomir.sabol@pamiatky.gov.sk>; ORCID 0000-0003-0960-5690

Mgr. Stanislav Žlnay, PhD.; Rímskokatolícka cirkev; Trnavská arcidiecéza; Archív Trnavskej arcidiecézy; SK-917 01 Trnava, Jána Hollého 10; email: <archiv@abu.sk>; ORCID 0009-0005-4625-2371

Chvála mesta a miesta na pozadí klasického a biblického dedičstva v básni Jána Valentiniho *Elegia de Thermis Stubnensibus*¹

ERIKA BRODŇANSKÁ

Praise of the City and the Place against the background
of Classical and Biblical Heritage in Ján Valentini's Poem *Elegia
de Thermis Stubnensibus*

DOI: <https://doi.org/10.54937/kd.2026.17.1.6-20>

ABSTRACT: Ján Valentini's *Elegia de Thermis Stubnensibus* (1798) constitutes a laudatory account of the thermal springs of Štubňa, known today as Turčianske Teplice. The poem incorporates *topoi* characteristic of the *laus urbis* genre, as depicted by Menander Rhetor, who lived at the turn of the 3rd and 4th centuries AD. This study identifies these *topoi* and examines the extent to which Valentini's elegy conforms to the criteria defined for ancient city encomia, considering whether the text may be legitimately situated within the *laus urbis* tradition. Simultaneously, attention is given to the function of the poem's numerous references to classical antiquity (particularly Greco-Roman mythology) and to the Bible.

Keywords: Kremnica, Turčianske Teplice, Laus Urbis, Ancient Mythology, the Bible.

Latinská oslavná báseň bernolákovca Jána Valentiniho (1756 – 1812) o teplých štubnianskych prameňoch – *Elegia de Thermis Stubnensibus*² – je poetickým vyznaním básnika, šíriaceho dobrú povest' o kúpeľoch, ktoré patria medzi najstaršie kúpeľné mestá na Slovensku. Dnes ich poznáme pod názvom Turčianske Teplice. Báseň vznikla v období, keď rástol počet odborných diel, zaoberajúcich sa skúmaním a opisom kúpeľov i termálnych a minerálnych prameňov. Oblúbené boli tiež cestopisy, ktoré začali pripomínať sprievodcov kúpeľmi so zmienkami o ich histórii, návštevnosti, kúpeľnom živote či s ponukami mimokúpeľných aktivít.³ Tieto diela zachytávali stav kúpeľov naprieč všetkými

¹ Príspevok vznikol ako čiastkový výstup riešenia projektov VEGA č. 1/0043/25 Laus urbis – podoby chvály mesta v novolatinskej literatúre slovenskej proveniencie a KEGA č. 032UK-4/2025 Návrat k rozprávaniu antických mýtov vo vzdelávaní: podcast ako efektívny nositeľ hovoreného mýtu.

² Elégia je súčasťou Valentiniho súborného diela *Lucubrata opuscula poetico-historica in unum collecta* (Nočné básnicko-historické dielka zhrnuté do jedného zväzku), ktoré vyšlo v Budíne v roku 1808.

³ TIBENSKÝ, Ján – URBANCOVÁ, Viera. *Slovensko očami Európy 900 – 1850*. Bratislava : Academic Electronic Press, 2003, s. 12.

regiónmi súčasného Slovenska. Zmieným kúpeľom v Štubni sa v rovnakom čase ako Valentini venoval napríklad Pavol Kitaibel v práci *Therमारum Stubnensium* (1808). V piatich kapitolách a 70 paragrafoch prináša balneografický a hydrologický kvalitatívny i kvantitatívny rozbor štubnianskych vôd spolu s literatúrou, z ktorej čerpal základné údaje. Spracoval geografický opis lokality v širšom kontexte okolitých stolíc i pohorí Malej a Veľkej Fatry, jej riek, končiarov, sídiel a prírodných zvláštností.⁴ Spomedzi dobových diel, týkajúcich sa balneografie či balneológie, vyniká Valentiniho práca svojou veršovanou podobou.⁵ Podáva čitateľovi všetky dôležité faktografické informácie, no vyjadruje ich poetickým jazykom a v metrickej forme. Ako veľmi zaujímavo definovala Z. Krokosová, jeho dielo možno vnímať ako „súrodencu“ odborných balneografických spisov. Neslúži iba na informovanie, ale na estetickú a kultúrnu formáciu recipienta.⁶

Štubnianske termálne pramene sa prvý raz spomínajú v roku 1281 v darovacej listine Ladislava IV. Vďaka svojmu liečivému pôsobeniu – najmä na choroby pohybového ústrojenstva – sa stali veľmi skoro vyhľadávaným miestom oddychu i nadobúdania nových síl.⁷ Kúpele boli známe v Uhorsku i v susedných krajinách, navštevovali ich vysokí štátni aj cirkevní hodnostári. Zavítali sem napríklad cisár Maximilián Habsburský či František II. Vešeléni. Najväčší rozkvet dosiahli v 2. polovici 16. storočia a v 17. storočí. V 18. storočí ich návštevnosť pre vnútropolitické nepokoje v Uhorsku poklesla. Napriek prechodnej stagnácii kúpele nestratili na význame a mesto Kremnica, ktorého majetkom sa stali ešte v roku 1533, im venovala naďalej nemalú pozornosť.⁸

Táto skutočnosť stále platila i v roku 1798, keď Ján Valentini napísal pertraktovanú elégiu. V jej veršoch 19 – 20 a následne 117 – 120 totiž čítame:

Cremniczium fauste madida dominatur in ora.

Et populos, et aquas sub ditione tenet.

.....

O Urbs Cremniczium! populis haec commoda praestas,

Cremniczio debes Patria delicias.

Sumptibus innumeris sublimia tecta resarcit,

Et facit, ut scateat vena perennis aquae.

⁴ KROKOSOVÁ, Zuzana. *Novolatinská balneografická literatúra so zreteľom na básnickú tvorbu*. Dizertačná práca. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Filozofická fakulta, 2025, s. 36.

⁵ Dva roky po napísaní *Elégie o štubnianskych kúpeľoch*, v roku 1800, napísal Valentini ďalšiu báseň, tentoraz oslavujúcu štubniansky prameň (*Elegia de Fonte Therमारum Stubnensium*). Poetické balneografické diela však boli všeobecne skôr vzácnosťou ako bežným javom. Pokiaľ ide o územie súčasného Slovenska, máme vedomosť už iba o elegickej básni Adama Trajana Benešovského *O piešťanských kúpeľoch*, ktorá pochádza z roku 1642.

⁶ KROKOSOVÁ, *Novolatinská balneografická literatúra*, s. 92.

⁷ ŠKOVIEROVÁ, Angela. Turčiansko-teplické elégie Jána Valentiniho a balneografická terminológia. In *Kniha 2009*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2009, s. 200.

⁸ OKÁL, Miloslav – SAKTOROVÁ, Helena. Ján Valentini a kúpele v Turčianskych Tepliciach. In VALENTINI, Ján. *Turčiansko-teplické elégie*. Martin : Osveta, 1986, s. 9.

V tomto mokrastom kraji je šťastná Kremnica pánom,⁹
vládne nad jeho ľuďmi; patria jej pramene vôd.

.....

Kremnica, mesto, ty takéto výhody občanom dávaš;
veľké šťastie a blaho dlžna si Kremnici, vlast'.
Veľkým nákladom opravuje rozsiahle stavby,
stará sa, aby zo žíl vytekal žiadaný mok.

Básnik, hoci v názve elégie avizuje pojednanie o kúpeľoch, nezabudol na mesto, ktorému patrili a ktoré sa o ne patrične staralo. Venoval mu báseň ako dar (v. 144): *Cremnicium! carmen muneris instar habe*,¹⁰ pričom mesto Kremnicu priamo oslovil v úvode i v závere básne. Priamy dvojité pozdrav bol bežný v prácach Ailia Aristeida (2. stor.) a odporúčal ho i Menander Rhétor (3./4. stor.). Oba sú autormi úzko spätými so subžánrom epideiktickej literatúry, nazývaným *laus urbis* (*encomium urbis*), chvála mesta.¹¹ V rečníckych pojednaniach Menandra Rhétora,¹² ale i Quintiliana¹³ (1. stor.) či Prisciana (5. / 6. stor.), sa formovala literárna podoba tohto žánru,¹⁴ dve reči Ailia Aristeida, konkrétne *Panathénaios* (Or. 13; Παναθηναϊκός) a *Chvála Ríma* (Or. 14; Ρώμης ἐγκώμιον), sú jeho najstaršími zachovanými svedkami.¹⁵

Apostrofa,¹⁶ na ktorú sme u Valentiniho upozornili, nie je jedinou z figúr a trópov, ktoré sú pre enkómia miest charakteristické. Ďalšími sú napr. hyperbola, metafora či prirovnanie,¹⁷ no väčšmi príznačnými sú pre tento žáner *topoi*, ktoré má chvála obsahovať. Menander Rhétor ponúka vyčerpávajúci súbor tém, ktoré by mohli byť chválené, v troch hlavných oblastiach: poloha mesta, jeho pôvod a jeho úspechy,¹⁸ pričom opakovane demonštruje spôsob, ako manévrovať s témou, aby sa našli a vyzdvihli pozitívne stránky mesta.¹⁹ Menandrom menované

⁹ Všetky v príspevku uvedené preklady, ak nie je uvedené inak, sú prekladmi prof. Okála, prevzatými z bilingválnej publikácie *Turčiansko-teplické elégie*, s. 15 – 21.

¹⁰ Dávam Ti, Kremnica, túto básničku ako svoj dar.

¹¹ Chvály miest nemajú predpísanú literárnu formu (objavujú sa v poézii a próze) ani ustálený rozsah a ako žáner s hybridným potenciálom môžu byť súčasťou iných literárnych útvarov (príležitostná poézia, cestopisy a i.). Počiatky tohto žánru siahajú do antiky, stredovek si ho prispôbil v kresťanskom duchu a obľube sa tešil medzi humanistami, ktorým slúžil napríklad aj na získavanie podpory solventných mešťanov.

¹² Menander Rhétor je autorom najrozsiahlejšieho pojednania o tom, ako chváliť mesto.

¹³ Spomedzi zachovaných prameňov spomína Quintilianus chválu miest, budov a lokalít ako prvý (RUSSEL, D. A. – WILSON, N. G. *Menander Rhetor*. Oxford : Clarendon Press, 1981, s. xxiv).

¹⁴ PERNOT, Laurent. *Epideictic Rhetoric. Questioning the Stakes of Ancient Praise*. Austin : University of Texas Press, 2015, s. 57.

¹⁵ AWIANOWICZ, Bartosz B. Urbes laudandi ratio. Antyczna teoria pochwały miast i jej recepcja w De Inventione et amplificatione oratoria Gerarda Bucoldianusa oraz w Essercitii di Aftonio Sofista Orazia Toscanelli. In *Terminus*, 2009, roč. 11, č. 1 – 2, s. 16.

¹⁶ Apostrofa, oslovenie neprítomnej osoby alebo neživého predmetu, patrí medzi rečnícke figúry, ktoré vyvolávajú napätie a zvyšujú záujem publika (VERTANOVÁ, Silvia et al. *Tlmočník ako rečník*. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 2015, s. 190).

¹⁷ PERNOT, *Epideictic Rhetoric*, s. 55.

¹⁸ RUSSEL – WILSON, *Menander Rhetor*, s. 32 – 75 (grécky text s kritickým aparátom a anglickým prekladom).

¹⁹ OLDFIELD, Paul. *Urban Panegyric and the Transformation of the Medieval City, 1100–1300*. Oxford: Oxford University Press, 2019, s. 37. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198717737.001.0001>

topoi z veľkej časti reflektuje aj Valentiniho sedemdesiatdva elegických dvojverší (t. j. 144 veršov) o štubnianskych prameňoch. Cieľom príspevku je poukázať na nich a odhaliť, do akej miery spĺňa *Elegia de Thermis* kritériá stanovené pre staroveké chvály miest, a či ju možno zaradiť k žánru *laus urbis*. Súčasne si všimneme, akú rolu hrajú vo veršoch početne zastúpené referencie na antiku (zvlášť na antickú mytológiu) a na Bibliu.

Menander Rhétor považoval za vhodný úvod do enkómia chválu mesta a jeho zakladateľov, za nimi odporúčal venovať sa charakteristike lokality a jej prírodným podmienkam, následne spôsobu života a zvykom obyvateľov, tiež opisú skutkov preukazujúcich ich cnosti, záver mal patriť chvále krásy mestských stavieb a okolia.²⁰ Ján Valentini sa, v zhode s touto postupnosťou, vracia v úvode básne do minulosti, k slávnym počiatkom mesta (vv. 3 – 16²¹). Jeho veľkoleposť vystupuje do popredia obzvlášť vďaka silným protikladom. Kde sa teraz týči len vysoká, strmá skala, čneli kedysi vysoké hradby mesta Ebur.²² Kde teraz pastier s píštalou vedie ovce, viedol kedysi v ruke svoj ľud kráľ. Kde teraz vidieť len vtáčie hniezda a skrýše divokej zveri, mohol si kedysi vidieť domy a paláce. Kde sa teraz vinú obilné polia a zakvitnuté lúky, stálo kedysi slávne mesto. I keď sa teraz šliapie po niekdajších pomníkoch triumfov a pohanské božstvá zakrýva chrasť, slávnú minulosť miestu nemožno uprieť. Valentini ju akcentuje aj zvolenou lexikou. Ebur a jeho vysoké hradby nazýva veľkou slávou panónskej zeme (v. 4: *Pannonii magna gloria soli*). Odtiaľ vládol slovanský kráľ blyskavým žezlom (v. 7: *Rex Slavicus radiantia sceptrā gerebat*), tam sídlili v palácoch udatní otcovia (v. 9: *fortes cepere palatia Patres*), o ktorých udatnosti a slávnych víťazstvách svedčili v meste pomníky (v. 13: *clari monimenta triumphī*).

Napriek tomu, že turčianska česť podľahla skaze (v. 16: *Thuroczienze decus tanta ruina premit*), dobový stav miesta vykreslený Valentiniem nie je oproti slávnej minulosti mesta nijako bezútešný. Zmienka rozkvitnutých lúk či hniezdiacich vtákov pripomína skôr topos príjemného miesta (*locus amoenus*). Tento básnikov postoj neprekvapí, keď zistíme, že sláva miesta sa so zánikom mesta nestratila (vv. 17 a 18):

*Fama loci superest, crescitque tepentibus undis,
Fons ibi sulphureas eiaculatur aquas.*

Sláva miesta však trvá a rastie zásluhou teplých
vôd, veď z prameňa tuná strieka prúd sírnatých vôd.

²⁰ AWIANOWICZ, *Urbes laudandi ratio*, s. 19.

²¹ Tu, kde kedysi vysoké hradby Ebura stáli / – bola to panónskej zeme nesmierna sláva a česť – / v čase, keď bol mu priaznivý osud. Ach, kto by to veril, / teraz tu strmá skala pokrýva spustenú zem! / Tam, kde slovanský kráľ mal v ruke blyskavé žezlo, / pastier s píštalou ide tichučké ovečky pásť. / Tam, kde udatní otcovia nádherné paláce mali, / škriekavé hniezdo si stavia vysokoletiaci vták. / Tam, kde sú obilné polia a lúky s rozličným kvetím, / bývalo slávne mesto; takto to rozpráva kmeť. / Po drahých pyramídach a pomníkoch triumfov slávnych / šliapu ľudia a božstvá pohanské zakrýva chrasť. / V ruinách domov si divé zvery nachodia skrýše, / takáto skaza tlačí turčiansku slávu a česť.

²² Podľa povestí hlavné mesto Slovanov, ktoré sa rozprestieralo pod vrchom Harmanec (OKÁL – SAKTOROVÁ, *Ján Valentini a kúpele*, s. 42).

Locus amoenus je navyše v ďalších veršoch nepopierateľný (vv. 21 – 22):

*Populus et Tiliae late sua brachia tendunt,
Densaue frigidulas arbor opacat aquas.*

Topol a lipy si rozpínajú do šírky vetvy,
studené vody tieňom zakrýva košatý strom.

Týmito veršami sa Valentini súčasne posunul k charakteristike lokality a jej prírodných podmienok, ako to odporúčal už Menander Rhétor. Vo veršoch 23 – 30 sa dozvedáme, že tade preteká potok Žarnovica, ktorý zdoláva horúce vody, kľukatí sa a v jeho prúde možno vidieť niekoľko ostrovov, pohráva sa so svojím tokom podobne ako frýžsky Meander, tečie aj proti sebe, neprestajne strieda smer a jeho vodu je vidieť tiecť dvojitým korytom. Práve tu sa nachádza pôvabný prístav, tu ležalo mesto Vendov, t. j. Slovanov. Meno prepožičala kúpeľom Štubňa, v chotári ktorej pramene vyvierajú. Na rozdiel od Menandra, ktorý chvále prístavov venoval v rámci pojednania o chvále miest osobitnú časť, Valentini si pri prístave vystačil s jedným zhodným prívlastkom (*portus amoenus*), pretože ten nemal pre kúpele mimoriadny význam, keďže neboli prístavným mestom. Väčšiu pozornosť venoval opisu potoka, ktorého špecifický kľukatý tok dával charakter celej okolitej krajine. Prirovnal ho k rieke Meander (gr. Μαίανδρος ; dnes Veľký Menderes v Turecku), prameniacej na náhornej plošine vo Frýgii, ktorá dala názov nielen meandrom vodných tokov, ale i tradičnému gréckemu ornamentu. Presnú lokalitu kúpeľov i pôvod ich názvu určil im najbližšou obcou Štubňa, ktorá v tom čase patrila Kremnici.

Dôležitosť kúpeľov pre Štubňu, teda i Kremnicu a obyvateľov celého okolia i vzdialenejších krajov, plne vystihujú ďalšie Valentiniho verše, ktoré sú chválou prameňov a ich liečivých účinkov. Básnik je vo výpovedi veľmi osobný, delí sa s vlastnou skúsenosťou (vv. 37 – 40):

*Me miserum! quanta morbi gravitate laboro!
Et dolor est maior quam fuit ante pedum.
Ah quoties dixi: non sum medicabilis herba!
Fervida contigeram balnea: sanus eram.*

Úbožiak biedny! Ach, aká to choroba ťažká ma morí!
Bolesti v nohách cítim omnoho väčšmi než prv.
Kolkokrát som si riekol: Mňa nemožno zelinou liečiť.
Keď som sa dotkol teplých kúpeľov, zdravý som bol.

Na omnoho väčšom priestore však poukazuje na uzdravenia iných. Na muža, ktorý bol iba kosť a koža, do vody ho museli klásť štyria muži, pričom kričal od bolesti, hovorili o ňom, že umiera, a predsa vyzdravel, chodí sa kúpať, sám skáče do sírnatých vôd a s čerstvými silami sa vracia do rodného kraja (vv. 49 – 62). Druhého museli priviezť na voze, teraz ten voz poháňa sám (vv. 63 – 64). Ponára-

nie do vody, ktoré spôsobí uzdravenie, pripomína verš Jánovho evanjelia 5,14,²³ i keď je len sekundárnou poznámkou, pretože chýba v najstarších a najdôležitejších svedkoch tradície.²⁴ Navyše je voda prameňa podľa Valentiniho pre chorých i zdravých takou veľkou útechou, že možno veriť, že sú sídlom bohov. On sám tam videl „plávať lesné bohyne a vodné nymfy sušiť si vlasy“ (*deas nemorum natare; flumineas nymfas siccare capellos*, vv. 45 – 46). Chváli liečivý prameň, vyzdvihuje jeho krásu, opisuje jeho čistotu, pohráva sa s obrazmi, ktoré voda zrkadlí. Metaforický a vysoko obrazný opis jeho zážitku z kúpeľov možno vnímať ako reprezentáciu dvoch svetov, literárnych opozít – racionálneho, bolestného sveta, ktorého sme súčasťou, a toho magického a čistého, ktorý tvorí príroda a liečivé pramene (vv. 77 – 94):

*Oppositas reddit formas immobilis unda,
Conformes speculi pandere vitra solent.
Culmina tectorum puro sub gurgite versa
Apparent, verso cernimur ire pede.
Hic duo concordēs, animaque natamus in una.
Et simulacra mei viva noto sub aquis.
Ficta re percussae colludit imaginis umbra,
Dum vehor, haec vehitur; dum loquor, ora movet.
Brachia dum tendo, mihi brachia porrigit ultro;
Me residente sedet, meque tacente tacet.
Dum lachrimor, lachrimas fundit; dum rideo ridet;
Me veniente venit; me redeunte redit.
Vertice largifluis quantum distamus ab undis,
Tantum depressis haeret imago vadis.
Mergam humeros, capiti patulum caput admovet umbra,
Bina loqui nitidis ora videntur aquis.
Turbavi quoties fumantia balnea, facta
Protinus est moto turbida forma lacu.*

V stojacej vode sa odzrkadľujú, naopak, tvary,
práve takéto tvary v sklenenom zrkadle zrieti.
V čistej vode sa zdá, že štíty pod strechou visia,
hore nohami chodiť vo vode vidieť aj nás.
Svorne plávame dvaja, no plávame s jednou len dušou,
živú podobu svoju môžem aj pod vodou zrieti.
Hrá sa ten tmavý obraz, čo odrazom vo vode vznikol,
hýbe sa, ak sa ja hýbem, ak vravím, perami hne.
Vystieram k hladine ruky, aj on ich vystiera ku mne,
sadá, ak ja si sadám, mlčí, ak mlčím ja sám.
Roní slzy, ak plačem, ak smejem sa, on sa tiež smeje;

²³ Jn 5,14: Anjel totiž z času na čas zostúpil do nádrže a zvril vodu. Ten, ktorý prvý vstúpil po zvrínení vody, vyzdravel, nech bol niekedy zachvátený akoukoľvek chorobou. (Άγγελος γάρ κατὰ καιρὸν κατέβαινεν ἐν τῇ κολυμβήθρᾳ, καὶ ἐτάρασσεν τὸ ὕδωρ ὃ οὖν πρῶτος ἐμβῆς μετὰ τὴν παραχρῆν τοῦ ὕδατος, ὑγιῆς ἐγένετο, ὃ δῆποτε κατείχετο νοσήματι).

²⁴ ZUMSTEIN, Jean. *Das Johannesevangelium*. Zv. 2. Kritisch-exegetischer Kommentar über das Neue Testament. Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 2016, s. 207.

prichádzam, prichádza obraz, odchádzam, odchádza tiež.
O koľko nadvihnem hlavu od štedro tečúcej vody,
o toľko nižšie jej obraz v zníženej vode je zrieť.
Ponorím do vody plecيا, on hlavu si prisunie k mojej,
zdá sa, že v priezračnej vode hovorí až dvoje úst.
Koľko ráz som rozvíril v kúpeli pariacu vodu,
po zvírení vody zakalil sa i môj tieň.

Použitie zrkadlového sveta, akým je odraz vo vode, môže v literárnom texte symbolizovať nezlučiteľnosť racionálneho a idylického života. Táto figúra vtahuje čitateľa do deja, v našom prípade do sveta kúpeľov, pričom vytvára ilúziu dokonalnej harmónie, ktorá je však len nestálou napodobeninou skutočnosti – krásnou, no nedosiahnuteľnou. Práve tento motív nachádzame aj v mýte o Narcisovi a Echo,²⁵ ktorý ponúka archetypálny príklad márnej túžby po ilúzii krásy. Narcis, očarený vlastným odrazom v priezračnej studničke, sa márne snaží dosiahnuť obraz dokonalosti, ktorý sa mu zjavuje vo vode. Ilúzia ho zväzda, vytvára dojem, že harmónia a krása sú na dosah, no zakaždým, keď sa pokúsi k nim priblížiť a dotknúť sa ich, rozplynú sa v rozčerenej vode. Podobne kúpeľný svet, na ktorý text odkazuje, ponúka ideu pokoja a harmónie, no v skutočnosti je len vizuálnym odrazom – ilúziou vytvorenou pre oko pozorovateľa. Rovnako ako Narcis aj človek, vstupujúci do tohto priestoru, sa môže cítiť vtiahnutý do dokonalosti, hoci tá zostáva nedosiahnuteľná a prchavá. Narcis balansuje medzi dvoma svetmi – skutočnosťou, v ktorej je smrteľným mladíkom, a klamlivou idylou, ktorú mu ponúka voda. Keď si napokon uvedomí, že jeho láska patrí len prízraku, hynie od túžby. Rovnako je aj vnímanie krásy kúpeľného sveta len dočasným únikom, ktorý nemôže úplne nahradiť realitu.²⁶ Napriek tomu si zaslúži chválu rovnako ako výnimočnosť celého kraja (vv. 65 – 70):

Non miho te melior, non te mihi gratior unda est.

Illa licet vena fervidiore fluat.

Qua salis hinc, atque hinc frondosi vertice colles,

Te cingunt, querulas effluis inter aves.

Divitias natura suas cumulavit, et istis

Explicat in thermis, quidquid ubique viget.

Nepoznám lepšiu vodu, než ty si, a nepoznám milšiu,

hoci ti žilou tečie priveľmi horúci prúd.

Vytekáš z vrchu tadiaľ, kde všade sú okolo teba

vršky listnatých stromov, kde žije škrekľavý vták.

Priroda prištedrá bola k tomuto kraju, veď v týchto

kúpeľoch predložiť možno všetko, čo na svete zrieť.

Od verša 101 prechádza chvála prameňa do opisu života ľudí a ich zvykov, opäť, ako odporúčal Menander Rhétor. Básnikovi sa zrazu do uší tlačí krik a spev, sleduje muzikantov a tancujúcu i spievajúcu mlad. Pôsobivá je Valentiniho hra

²⁵ OVIDIUS, *Metamorphoses*, III, 337–434.

²⁶ KROKOSOVÁ, *Novolatinská balneografická literatúra*, s. 73.

s farbami. Chválu prameňa končí obrazom dúhy, ktorú vytvárajú slnečné lúče na vodnej hladine. Dúhy, ktorá je v Biblii symbolom večnej zmluvy medzi Bohom a ľuďmi. Boh dáva ľuďom v dúhe po potope zmyslovo vnímateľnú garanciu, že už nikdy týmto spôsobom ľudstvo nepotrestá. Dáva „áno“ každému životu.²⁷ V kúpeľoch tak dáva pomyselné „áno“ uzdraveniu. Sedem farieb (*septem colores*, v. 97) sa však odrazu ocitá vo veršoch v kontraste k jedinej, čiernej farbe – k počernej pleti cigánskych muzikantov (*Zingara progenies, tincta colore nigro*, v. 104), ktorých spev rozochvieva básnikovo srdce (v. 102). Radostné nadšenie z hry svetla prechádza do vnútorného zádumčivého pohnutia. To sa ale vzápätí opäť mení na radosť v podobe zvrátajúcej sa a tleskajúcej mládeže, prespevujúcej dedinské piesne. Tancujú na počesť sviatku, velebia rímskeho boha vína Baccha, pripájajú sebe na zdravie i na život cisára Františka (vv. 106 – 112). Básnik si však nevšíma iba príjemnú stránku života, odhaľuje i tú druhú. Vidí každodennú realitu. Vidí ľudí, ktorí sa lopotia, ktorým pot zalieva tvár, ktorí „v prázdnom čase“ zbierajú ešte zeliny na predaj, lebo „za vlády kráľa nemožno zbaviť sa tiarch“ (vv. 113 – 116). „Tanec“ s vlastným odrazom vo vode i konflikt medzi ideálom a realitou, zábavou a lopotou akoby poukazovali aj na básnikove vnútorné dilemy, tie však nie sú ústrednou témou elégie. Verše preto vedú čitateľa ďalej.

Podľa Menandra Rhétora má vykreslenie spôsobu života ľudí prejsť v chválach miest plynule do chvály skutkov, ktoré poukazujú na ich cnosti. Tak i Valentini chváli vo veršoch 117 – 122 Kremnicu za výhody, ktoré dáva svojim občanom, ale tiež za to, že opravuje stavby, stará sa o pramene, a najmä umožňuje prístup k nim nielen boháčom, ale i žobrákom. Baník, ťažiaci v Kremnici zlato, tu môže nabráť sily bez toho, aby musel zaplatiť zlatom či striebrom (vv. 121 – 122; 139 – 142):

*Undique conveniunt ad publica munera cives,
Balnea secure Craesus, et Irus adit.*

.....

*Absque auro, argento medicamina porrigit unda:
Therमारum pretium convaluisse sat est.
Praecipuus favor est, Patroni gratia rara,
Caesareus fossor languida membra lavet.*

Zo všetkých strán sa schádzajú občania k verejným darom,
kúpele navštevuje žobrák i bohatý muž.

.....

Voda podáva liek, no neplatíš zlatom či striebrom,
odmenou dostatočnou jej je tvoj zdravotný stav.
Vzácnou výhodou je, a to je zriedkavá vlastnosť
pána, že cisársky baník nových tu naberá síl.

Slovenský preklad „kúpele navštevuje žobrák i bohatý muž“ (v. 122) je neutrálny, nevyvoláva žiadne zvláštne konotácie. Naproti tomu v latinčine sa v tom istom verši nachádzajú dve vlastné mená – Krézus a Irus (Kroisos a Iros), ktoré už bezpríznačkové nie sú. Prekladateľ vystihol ich podstatu, predsa však čitateľa

²⁷ DUBOVSKÝ, Peter (ed.). *Genezis. Komentáre k Starému zákonu*. Zv. 1. Trnava : Dobrá kniha, 2008, s. 268, 276.

ukrátil o ich hlbší význam. Kroisos bol posledný lýdsky kráľ. V Lýdii sa (podobne ako v Kremnici) ťažilo zlato a krajina oplývala bohatstvom. Už v staroveku sa Kroisovo meno stalo synonymom veľmi bohatého človeka. Iros bol zas žobrákom v Odysseovom dome. Odysseovi, keď mal po návrate na Ithaku ešte podobu žobráka, sa vyhrážal, nadával mu a vyhánal ho z domu.²⁸ Kremnica nikoho nevyháňa. Správa sa veľkodušne i k nemajetným, hoci oplýva zlatom podobne ako staroveká Lýdia. Ba i „veľkým nákladom opravuje rozsiahle stavby a stará sa, aby zo žíl vytekal žiadaný mok“ (vv. 119 – 120²⁹).

Zmienkou o stavbách vo verši 119 učinil Valentini zadosť, hoci len veľmi okrajovo, aj Menandrovej požiadavke spomenúť v závere chvály mestské stavby. Tie ale neboli tým, čo návštevníci vyhľadávali a obdivovali. Aj preto sa náš básnik v závere sústreďuje na kúpele a povzbudzuje všetok ľud, aby sa sem ponáhlal, či už pešky, alebo vozom (v. 137). Zvoláva k liečivým prameňom všetkých a žiada, aby ich cestu sprevádzal príjemný západný vietor Zefyros a severák Boreas zostal pod zákrom v skalnatej ríši (vv. 125 – 126), čo nás vracia opäť k Homérovej *Odyssei* a pripomína spútanie nepriaznivých vetrov kráľom Aiolom (X, 19 – 26) pri návrate Odyssea na Ithaku. Zefyros bol najmiernejší zo všetkých vetrov, prinášal vlahu, bol poslom jari. On jediný dul do plachiet Odysseovej lode a poháňal ju tým správnym smerom, keďže Aiolos, správca a vládca vetrov,³⁰ všetky ostatné spútal v mechu, ktorý sa mal rozviazať až po šťastnom pristátí na Ithake. Keď už bola Ithaka na dohľad a Odysseus viac nedokázal bdiieť, jeho druhovia zo zvedavosti i chamtivosti, mysliac si, že ukrýva zlato, mech rozviazali a vetry vypustili. Tie ich zahnali opäť ďaleko od domova. Nemalý podiel mal na tom práve Boreas,³¹ najsilnejší a najprudší z vetrov.³² Ak teda Valentini želá prichodzím za sprievodcu Zefyru, robí to s vedomím, že práve on ich dokáže priviesť do cieľa, do kúpeľov, kde nájdú úľavu. Totiž (vv. 133 – 134):

*Has habitat thermas Epidaurius, arte medendi
clarus; dat tepida dona Salutis aqua.*

V kúpeľoch prebýva Asklépios, chýrečný lekár;
to on horúcou vodou dáva nám blažený dar.

Vo veršoch si možno všimnúť, že prekladateľ do slovenčiny, na rozdiel od Valentiniho, priamo menuje slávneho lekára a neskôr i boha lekárstva Asklépia, čím umožňuje čitateľovi lepšie porozumenie textu. Latinské adjektívum *Epidaurius* je však pre znalých antickej mytológie rovnako zrozumiteľné. Epidaurus bol významným kultúrnym a náboženským centrom s preslávenou Asklépiovou svätynou, v ktorej sa chorí po vyspaní uzdravili. Adjektívum *epidaurský* teda nemohlo označovať nikoho iného. Asklépios bol synom boha Apollóna, pôvodne boha zdravia a ochrancu ľudí. Liečiť však naučil Asklépia kentaur Cheirón, a to tak

²⁸ Porov. HOMÉR, *Odysseia* XVIII 6, 25, 38, 73, 75 a i.

²⁹ Latinský text sa nachádza v úvodnej časti príspevku.

³⁰ Aiolos vládol nad vetrami na zráznom skalnatom ostrove, ktorý bol obklopený železnými hradbami.

³¹ Z mytológie poznáme i jeho podobu. Bol okrídlený a mal dve tváre, hľadel zároveň dopredu i dozadu. Na starých zobrazeniach mal dokonca namiesto nôh hadie chvosty.

³² KERÉNYI, Karl. *Mytológie Řeků I. Příběhy bohů a lidí*. Praha : Oikoymenth 1996, s. 156 – 157.

dokonale, že vedel liečiť všetky nemoci a zranenia, ba i kriesiť mŕtvych.³³ Tento fakt, a spolu s ním i účinky kúpeľov, vystupuje v elegii do popredia ešte väčšmi v spojení s veršami 131 – 132, v ktorých básnik vyzýva:

*Huc portate pii Lazaros, huc denique cunctos,
Quorum tabificus corpora languor habet.*

Prineste lazárov sem, sem konečne prineste všetkých,
ktorým sužuje telo taký či onaký mor.

V dvojverší možno odhaliť alúziu na postavu biblického Lazára,³⁴ ktorý bol chorý, zomrel, a hoci už bol v hrobe, Kristus ho predsa vzkriesil a uzdravil. Autor výrazne znásobuje význam liečivého účinku kúpeľov, keď naň poukazuje tak prostredníctvom mytológie, ako aj Biblie. Jediní, ktorým neodporúča prísť, ba ich o to prosí i napomína (*precor et moneo*, v. 135), sú tí, „ktorých už suchoty tlačia do miest, kde preteká Styx“ (*hectica quos macies³⁵ mergit ad antra Stygis*, v. 136). Nie že by im nedoprial uzdravenie, ale boli by pre svoju infekčnosť hrozbou pre ostatných, zvlášť keď teplé štubnianske pramene napomáhali predovšetkým pohybovému ústrojenstvu, ako o tom svedčí samotný Valentini, trpiaci bolesťami nôh. On kúpeľ okúsil a zbavil sa najhoršej pliahy (v. 143). To bol aj dôvod, prečo svoju báseň venoval Kremnici (v. 144). A aby mala patričnú formu a splnila čo najlepšie svoj účel, je božstvom, ktorého meno v elegii rezonuje najväčšmi, Apollón.

Ján Valentini kladie dôraz najmä na jeho kompetencie spojené s básnictvom. V prvých veršoch volá: *fontis Castalii Praeses dirige vatis opus* (Usmerňuj, Foibos, pevcovo dielo, veď ty si na čele kastalských diev; vv. 1b – 2). Latinský a slovenský text už na prvý pohľad celkom nekorešpondujú. Prekladateľ toho, kto v latinčine „predsedá“ Kastalskému prameňu (*praeses fontis Castalii*), konkrétne menuje, latinský *prameň* nahrádza v slovenčine *devami* a *veštca* nazýva *pevcom*.³⁶ Napriek tomu je zmysel verša aj v slovenčine plne zachovaný. V antike bolo básnenie svojím spôsobom úzko prepojené s prorokovaním, veštením. Básnici boli považovaní za veštcov. Výrazy *básnik* a *veštec* sa často používali ako synonymá. Básnici skladali verše vďaka básnickému vnuknutiu (tzv. *inspiratio*) od Múz, bohýň a ochrankyň vied a umení. Boli to Múzy, ktoré, počnúc od Homéra, básnici vzývali v úvodných veršoch svojich diel. Navyše, vodcom Múz bol Apollón, boh slnka a svetla, neomylný strelec a veštec, ktorému bola zasvätená najchýrnejšia grécka veštiareň v Delfách. V jej areáli sa nachádzal Kastalský prameň s nemalou mocou, zasvätený Múzam. Kto sa z neho napil, stal sa vraj veštcom alebo básnikom. Básnici starovekého Grécka boli pevcami, svoje verše spievali, neskôr recitovali a prednes sprevádzali hrou na hudobný nástroj, veľmi často na lýru. Apollóna vidíme v mýtických príbehoch aj ako beznádejne zamilovaného do gréckej nymfy Dafné. Keďže však ona s ním nechcela mať nič spoločné, vlastný otec ju, aby ju chránil, premenil na vavrín. Keď to Apollón

³³ *Ibid.*, s. 112 – 113.

³⁴ Porov. Jn 11,38-44.

³⁵ *Hectica macies* – hektická choroba, t. j. suchotiny, tuberkulóza.

³⁶ Treba podotknúť, že latinské substantívum *vatis* možno prekladať aj týmto ekvivalentom. Chceli sme však poukázať na jeho prvotný význam.

zistil, vyhlásil vavrín za navždy posvätný. Vavrínu bola následne, rovnako ako Múzam, pripisovaná schopnosť vnuknúť básnickú inšpiráciu a ovenčenie vavrínovým vencom považovali básnici za tú najvyššiu poctu. Profesor Okál použil v preklade Apollónovo prímene Foibos a kastalskými devami nie je nik iný ako Múzy. Ich pomoci sa dovoľáva Ján Valentini v úvodných veršoch svojej elégie, ich menuje i v ďalších veršoch (35 – 36; 127 – 130):

*Nec tu Calliope, nec carminis author Apollo
Ingenuo vati ferre potestis opem.*

.....

*Vos o laurigerae, mea dulcia gaudia, Musae!
Puniceo laetas spargite flore vias.
Calliopen cuncti Cythara resonante sequantur,
Deliacam medicus iungat Apollo lyram.*

Ani Ty, Múza, a ani Apolón, pôvodca básne,
vernému pevcovi svojmu pomôcť ste nemali moc.

.....

Vavrínom zdobené Múzy, vy moja sladučká rozkoš,
krásnym červeným kvietím posypte povrchy ciest.
Všetci nech za zvuku citary kráčajú za Kalliopou,
nech sa so svojou lýrou pripojí liečiaci boh.

Apollónovi ani Múze, bohyni epického básnictva Kalliopé, básnik nepripisuje moc liečiť fyzické neduhy. Tú majú kúpele. Božstvá majú napomôcť patrične ich ospievať a poukázať na ich liečivú silu. Vavrín, citara, lýra, ktoré sú neodmysliteľne spojené s básnickým umením, tento obraz iba posilňujú. Vavrín a lýra o to viac, že boli Apollónovými atribútmi. Kým vavrín bol jeho posvätným stromom a vavrínový veniec symbolom služby alebo zasvätenia sa mu, lýra ho sprevádzala na každom kroku. Apollónov kult bol nemysliteľný bez doprovodu hudby a spevov.³⁷ Aj pre túto hudobnú zložku prisudzuje Dumézil Apollónovi funkciu prostredníka medzi bohmi a ľuďmi. Tvrdí, že pomocou zvukov lýry robí Apolón všetky chvály a modlitby ľudí príjemnými pre bohov.³⁸ Z celej básne len na jednom mieste, konkrétne vo verši 130, nazýva Valentini Apollóna aj lekárom, liečiacim bohom, a to ako prostredníka modlitieb, a tiež preto, že v kúpeľoch pokrieva nielen telo, ale i duša človeka.

Apollónovo meno sa vo Valentiniho veršoch nesklonuje nadarmo. *Elegia de Thermis Stubnensibus* vypovedá totiž nielen o kúpeľoch, ale naznačuje čo-to i o jej autorovi. Ján Valentini dôsledne dodržiaval metrické i prozodické zásady skladania elegických veršov, nijako však na úkor ich poetiky. Nadväzoval na starovekých autorov, a to nie iba veršovou formou. Bol sčítaným človekom, o čom svedčia nielen odkazy na príbehy a postavy z antickej mytológie, ktorej literárna tradícia bola veľmi silná, ale aj verše starovekých latinských básnikov,

³⁷ OBYŠOVSKÁ, Anabela. Apolón a jeho atribúty. In *Jazyk a kultúra*, 2012, roč. 3, č. 11, s. 3. [online]. Dostupné na internete: <<https://www.ff.unipo.sk/jak/cislo11.html>> [11.6. 2025].

³⁸ DUMÉZIL, Georges. *Apollon sonore et autres essais. Esquisses de mythologie*. Paris : Gallimard, 1982, s. 28.

ktoré cituje. Úvodom k našej elégii sú napríklad štyri Statiove (1. stor.) verše (*Silvae*, IV, 2, 7 – 10³⁹) a prvý verš samotnej elégie, začínajúci slovami *Dicere fert animus*, je priamym odkazom na prvý verš Ovidiových (1. stor. pred Kr.) *Metamorfóz*: *In nova fert animus mutatas dicere formas*. Hoci bol Valentini kňazom, zaujímal sa aj o prírodné vedy a vo voľnom čase sa venoval histórii.⁴⁰ V jeho už vyššie spomenutom súbornom diele *Lucubrata opuscula poetico-historica in unum collecta* z roku 1808 sa tak okrem elégie na oslavu kúpeľov nachádzajú aj oslavné básne na počesť cisára, palatína, turčianskeho župana, rozličných politických a hospodárskych činiteľov i cirkevných hodnostárov, pričom básnik všetkým dodal auru a charakter vhodný pre prehistorický komentár. Hneď v úvodnej básni súborného diela sa napríklad dozvedáme, že František II. pochádzal akýmsi záhadným spôsobom z trójskeho kráľa Priama,⁴¹ ktorý pokračoval v následníctve franských panovníkov, až kým sa rodokmeň nezačlenil do rodokmeňa slávneho habsburského rodu. Valentini poetizoval aj históriu turčianskeho prepoštstva a prepájal ju, hoci miestami len okrajovo, s dejinami Rímskej ríše.⁴² Nasýtenosť elégie o štubnianskych teplých prameňoch odkazmi na antickú mytológiu do tohto rámca zapadá a antika s kresťanstvom v nej nijako nesúperia, skôr sa navzájom dopĺňajú a podčiarkujú výnimočnosť ospevovaného miesta. Básnik prostredníctvom nich priestor kúpeľov sakralizuje. Zvlášť explicitné odkazy na antické božstvá sú pre neho opornými elementmi, ktoré konštituujú jeho esteticko-umeleckú výpoveď. Nemajú však iba dekoratívnu funkciu. Zakladajú symbolickú rovinu textu, v ktorej kúpeľné vody a ich liečivé účinky reprezentujú priamy dotyk s božstvom. Skrytú vrstvu textu, ukrývajúcu sa za jednotlivými božstvami, jej hĺbku, môže súčasný nepoučený čitateľ pochopiť síce len s obmedzeniami, no Valentini bol básnikom svojej doby, ktorá mu rozumela. Mal jednoznačne záujem pochváliť prameň i mesto, ktoré sa o nich staralo. Pripomenul slávnú minulosť a oslávil význačnú prítomnosť, či už chválou topografie, množstvom prírodných obrazov alebo opisom ľudských aktivít. Prejavil tiež vysokú osobnú angažovanosť, ktorú vo veršoch reflektuje používanie 1. a 2. osoby singuláru. Pre to všetko neváhame *Elégiu o štubnianskych kúpeľoch* označiť za *laus urbis* so všetkým, čo k nej patrí. Zvlášť preto, že ide o hybridný žáner, balneografická literatúra sa s *laus urbis* neraz prekrýva a Valentiniho elégia je exemplárnou ukážkou takéhoto vzájomného prelinania opisu kúpeľov s chválou mesta.

³⁹ „Qua celebrem mea vota lyra? Quas solvere grates / Sufficiam? Non si pariter mihi vertice laeto / Nectat odoratas, et Smyrna, et Mantua laurus / Digna loquor.“ *Na akej lyre mám slávnosť vyjadriť želanie svoje, / ako mám splatiť dlh svojej vďaky? Veď ani ak Smyrna / alebo Mantua vloží mi na hlavu voňavý vavrín, / slová mi nebudú dôstojne znieť.*

⁴⁰ *Slovenský biografický slovník*. VI. zväzok. T – Ž. Martin : Matica slovenská, 1994, s. 214.

⁴¹ Zahrnutie trójskeho pôvodu do genealógií kráľovských rodov bolo už bežnou stredovekou praxou. Pozri napríklad: GOLDWYN, Adam. Trojan Past, Medieval Presents: Epic Continuation in Eleventh to Thirteenth Century Genealogical Histories. In *Brill's Companion to Prequels, Sequels, and Retellings of Classical Epic*. R. Simms (ed.). Leiden-Boston : Brill, 2018, s. 154 – 174. https://doi.org/10.1163/9789004360921_010

⁴² SZÖRÉNYI, László. Johannes Valentini Lucubrata opuscula poeticohistorica in unum collecta - Az éjjeli mécs világánál alkotott költői-történeti művecskéim egybegyűjtése, 1808 című kötetének őstörténeti vonatkozásai. In *Antikvitás és reneszánsz*, 2019, roč. 1, č. 4, s. 152. <https://doi.org/10.14232/antikren.2019.4.151-168>

ZOZNAM POUŽITÝCH ZDROJOV

Pramene

- HOMÉROS. *Odyseia I – XII*. Prel. M. Okál. Martin : Thetis, 2011.
HOMÉROS. *Odyseia XIII – XXIV*. Prel. M. Okál. Martin : Thetis, 2011.
OVIDIUS. *Premeny*. Prel. V. Turčány. Bratislava : Ikar, 2003.
RUSSEL, D. A. – WILSON, N. G. *Menander Rhetor*. Oxford : Clarendon Press, 1981.
VALENTINI, Ján. *Turčiansko-teplické elégie*. Martin : Osveta, 1986.

Zoznam bibliografických odkazov

- AWIANOWICZ, Bartosz B. Urbes laudandi ratio. Antyczna teoria pochwały miast i jej recepcja w De Inventione et amplificatione oratoria Gerarda Bucoldianusa oraz w Essercitii di Aftonio Sofista Orazia Toscanelli. In *Terminus*, 2009, roč. 11, č. 1 – 2, s. 15 – 32.
- DUBOVSKÝ, Peter (ed.). *Genesis. Komentáre k Starému zákonu*. Zv. 1. Trnava : Dobrá kniha, 2008.
- DUMÉZIL, Georges. *Apollon sonore et autres essais. Esquisses de mythologie*. Paris : Gallimard, 1982.
- GOLDWYN, Adam. Trojan Past, Medieval Presents: Epic Continuation in Eleventh to Thirteenth Century Genealogical Histories. In *Brill's Companion to Prequels, Sequels, and Retellings of Classical Epic*. R. Simms (ed.). Leiden-Boston : Brill, 2018, s. 154 – 174. https://doi.org/10.1163/9789004360921_010
- KERÉNYI, Karl. *Mytologie Řeků I. Příběhy bohů a lidí*. Praha : Oikoymenh, 1996.
- KROKOSOVÁ, Zuzana. *Novolatinská balneografická literatúra so zreteľom na básnickú tvorbu*. [Dizertačná práca]. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Filozofická fakulta, 2025.
- OBYŠOVSKÁ, Anabela. Apolón a jeho atribúty. In *Jazyk a kultúra*, 2012, roč. 3, č. 11. [online]. Dostupné na internete: <<https://www.ff.unipo.sk/jak/cislo11.html>> [11.6.2025].
- OKÁL, Miloslav – SAKTOROVÁ, Helena: Ján Valentini a kúpele v Turčianskych Tepliaciach. In VALENTINI, Ján. *Turčiansko-teplické elégie*. Martin : Osveta, 1986, s. 9 – 13.
- OLDFIELD, Paul. *Urban Panegyric and the Transformation of the Medieval City, 1100–1300*. Oxford : Oxford University Press, 2019. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198717737.001.0001>
- PERNOT, Laurent. *Epideictic Rhetoric. Questioning the Stakes of Ancient Praise*. Austin : University of Texas Press, 2015.
- Slovenský biografický slovník. VI. zväzok. T – Ž*. Martin : Matica slovenská, 1994.
- SZÖRÉNYI, László. Johannes Valentini Lucubrata opuscula poeticohistorica in unum collecta - Az éjjeli mécs világánál alkotott költői-történeti művecskéim egybegyűjtése, 1808 című kötetének őstörténeti vonatkozásai. In *Antikvitás és reneszánsz*, 2019, roč. 1, č. 4, s. 151 – 168. <https://doi.org/10.14232/antikren.2019.4.151-168>

- ŠKOVIEROVÁ, Angela. Turčiansko-teplické elégie Jána Valentiniho a balneografická terminológia. In *Kniha 2009*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2009, s. 200 – 203.
- TIBENSKÝ, Ján – URBANCOVÁ, Viera. *Slovensko očami Európy 900 – 1850*. Bratislava : Academic Electronic Press, 2003.
- VERTANOVÁ, Silvia et al. *Tlmočník ako rečník*. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 2015.
- ZUMSTEIN, Jean. *Das Johannesevangelium*. Zv. 2. Kritisch-exegetischer Kommentar über das Neue Testament. Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 2016.

SUMMARY

Praise of the City and the Place against the background of Classical and Biblical Heritage in Ján Valentini's Poem Elegia de Thermis Stubnensibus

The Latin encomiastic poem *Elegia de Thermis Stubnensibus* by Ján Valentini (1756 – 1812), a representative of the Bernolák movement, is a poetic tribute celebrating the warm springs of Štubňa—one of the oldest spa towns in Slovakia, which are known today as Turčianske Teplice. Since 1533, the springs had been the property of the town of Kremnica, which took proper care of them. This was also the case in 1798, when Valentini composed his laudatory elegy and dedicated it as a gift to Kremnica. His verses reflect, to a significant extent, the *topoi* typical of the epideictic subgenre *laus urbis*, as defined by Menander Rhetor, who lived at the turn of the 3rd and 4th centuries AD. According to Menander, a proper city encomium should begin with praise of the city and its founders, followed by a description of the location and its natural conditions, then a portrayal of the lifestyle and customs of its inhabitants, an account of their virtuous deeds, and conclude with admiration for the beauty of the city's architecture and surroundings. Valentini's poem follows this structure closely. He begins by recalling the glorious past of the place, identifying it as the site of the capital of the Slavs and the seat of their king (vv. 3–16). Although this past greatness has faded with time, the present state of the town, as depicted by the poet, is not portrayed as bleak in comparison. Instead, it evokes the *topos* of the pleasant place (*locus amoenus*, vv. 17–22) and serves as a bridge leading to the description of the locality and its natural features (vv. 23–30). Special attention is given to the stream whose distinct meandering course shapes the character of the surrounding landscape. The significance of the spa for Štubňa, Kremnica, and the inhabitants of the surrounding regions—and even more distant areas—is captured in verses that extol the springs and their healing powers (vv. 37–94). Valentini draws on personal experience but focuses more on the healing of others. He emphasizes the medicinal power of the springs through references to figures from classical mythology (such as Narcissus and Asclepius) as well as biblical narratives (e.g., Lazarus). From verse 101 onward, the praise of the spring transitions into a description of the people's lives and customs. The poet reflects on both the joys and hardships of everyday existence, indicating the contrast even through his use of color. After portraying the local way of life, he praises Kremnica in verses 117–122 for the benefits it offers to its citizens, particularly its commitment to repairing buildings, maintaining the springs, and—most notably—ensuring access to the

healing waters not only for the wealthy but also for the poor. With this mention of buildings, Valentini formally fulfills, albeit briefly, Menander's recommendation to conclude with praise of urban architecture. However, such buildings were not the main attraction for visitors. For this reason, in the closing verses (vv. 123–144), the poet returns his focus to the spa and calls upon all people to hurry there. Once again, he draws on classical references—invoking Croesus, Iros, Odysseus, Zephyrus, Boreas, and others. Among the Greco-Roman deities, the name of Apollo is featured most prominently, especially in his role as a patron of poetry. In Valentini's elegy, antiquity and Christianity are not in conflict; rather, they complement one another and together underscore the exceptional nature of the praised location. Through these references, the poet sacralizes the space of the spa. Particularly the explicit allusions to classical deities serve as key elements that shape the aesthetic and artistic expression of the text. They establish a symbolic layer in which the healing waters of the spa signify a direct encounter with the divine.

doc. Mgr. Erika Brodňanská, PhD.
Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach
Filozofická fakulta, Katedra klasickej filológie
SK-040 01 Košice, Moyzesova 9
e-mail: <erika.brodnanska@upjs.sk>
ORCID: 0000-0001-5444-1993

Záchranné zvozy umeleckých diel z kaštieľa v Uhrovci

ANDREA SMITKOVÁ

Rescue Collections of Works of Art from the Manor House in Uhrovec

DOI: <https://doi.org/10.54937/kd.2026.17.1.21-36>

ABSTRACT: The rescue collections of art objects from abandoned aristocratic estates were originally conducted with the aim of protecting works of art from looting and destruction, to preserve Slovakia's cultural heritage for future generations. The objects were transferred to museums and displayed in exhibitions. This initiative contributed to the preservation of art objects in Slovakia, but at the same time, it severed historical continuity. In our contribution, we will analyze a specific case of the collections from the manor house in Uhrovec (previously Zay-Ugrócz), which belonged to the aristocratic family Zay. The art objects were transported to a museum, which is still housed in Bojnice Castle (SNM-Bojnice Museum). According to the inventory book, around four hundred collection items should originate from the Zay family's art collection. In connection with ongoing research, these numbers are constantly being reassessed. In addition to the results of archival research, the contribution will present a noble family whose art collections, portraits, library, and archive were forcibly removed from their original historical context in the 1950s.

Keywords: Zay Family, Uhrovec Manor, Rescue Collections, Art Transfers, Cultural Heritage Protection, State Cultural Property.

Úvod

Takzvané záchranné zvozy umeleckých predmetov z kaštieľov a zámkov prebiehali počas obdobia po oslobodení Slovenska v roku 1945 a pokračovali v 50. rokoch. Mobiliiare šľachtických sídiel boli označené ako Štátny kultúrny majetok (ŠKM). Táto štúdia sa zameriava na odpovede na nasledovné otázky: Akým spôsobom prebiehali zvozy a ktoré inštitúcie ich organizovali? Kto rozhodoval o tom, ktoré mobiliiare mali byť zaradené do ŠKM? Aký bol proces inventarizácie a odovzdávania konfiškátov novým správcovským organizáciám? Príspevok je rozdelený na dve časti. V prvej sa venujeme záchranným zvozom a inštitúciám, ktoré ich realizovali. V druhej časti sa zameriavame na hlavnú tému príspevku, ktorou je interiérové vybavenie šľachtického sídla rodu Zay v Uhrovci (Zay-Ugrócz). Umelecké predmety pochádzajú z kaštieľa, ktorý bol rodovým sídlom šľachtickej rodiny Zayovcov. Ich prvým, listinne doloženým predkom, bol Lambert, spomínaný už v roku 1260. V roku 1560 uhorský panovník za vojenské a diplomatické zásluhy odmenil Františka Zaya (1498 – 1570) barónskym titulom. Už vtedy mali Zayovci majetok v 23 župách, no z toho veľkú časť na území okupovanom

Osmanmi. Ako náhradu získali od kráľa v roku 1547 hrad a panstvo Uhrovec.¹ Výstavba kaštieľa sa pripisuje prebiehajúcej stavebnej aktivite v Uhrovci počas života Františka Zaya. Vzostup rodu zabezpečila aj úspešná svadobná politika s významnými rodmi Auersperg, Kollowrat, Berényi, Balassa, Apponyi, Révay, Pongrácz, Kollonitz, Calisch, Prónay a ďalšími. V 18. storočí sa postupne členovia rodu prepracovali na rôzne dôležité miesta evanjelickej a. v. komunity v Uhorsku, Peter (1735 – 1788) a jeho vnuk Karol (1797 – 1871) zastávali pozíciu generálneho inšpektora cirkvi.² Grófsky titul získal pre rod v roku 1830 Imrich Zay (1765 – 1831), spolu s manželkou Máriou patrili k liberálne zmýšľajúcim šľachticom. Súčasťou kaštieľa bol aj evanjelický kostol, prístupný verejnosti.³

Vzťahy organizačných zložiek poverených správou Štátneho kultúrneho majetku na Slovensku

Na začiatku si načrtne vzťahy organizačných zložiek poverených správou Štátneho kultúrneho majetku na Slovensku, ktoré sa týkali mobiliárov kaštieľov a zámkov na území Slovenska. Po druhej svetovej vojne zostal veľký počet historických budov opustených a ich interiérové vybavenie sa často stávalo terčom drancovania. Z toho dôvodu bolo nevyhnutné bezodkladne zabezpečiť tieto hnutelné aj nehnuteľné pamiatky. Zároveň vojnou zničenému štátu chýbali byty, školy, sociálne ústavy a verejné budovy, pričom opustené kaštiele sa ponúkali na takéto využitie. Primárnym dôvodom bol ideologický boj stupňujúci sa po roku 1948. Aj z tohto dôvodu Povereníctvo pre školstvo a národnú osvetu, vtedy pôsobiace v Košiciach, vytvorilo Referát pre pamiatkovú starostlivosť. Jeho úlohou bolo zachraňovať pamiatky na oslobodenom území. Do jeho vedenia bol menovaný riaditeľ Slovenského národného múzea v Martine Ján Geryk (1892 – 1978).⁴ Koncom apríla a začiatkom mája 1945 sa vláda presťahovala z Košíc do Prahy, zatiaľ čo Povereníctvo Slovenskej národnej rady (SNR) bolo presunuté do Bratislavy. Už v tom istom roku bolo vydané poverenie na vypracovanie súpisov umeleckých predmetov: „Pamiatkové oddelenie dňa 25. júla 1945 poslalo všetkým osvetovým inšpektorom a Okresným národným výborom obežník, v ktorom im prikazovalo vyhotoviť súpis umeleckých predmetov okresu, poslať ho do Bratislavy a robiť opatrenia na zaistenie ohrozených umeleckých predmetov. Povereníctvo –

¹ PÁLFFY, Géza. Baróni a magnáti v Uhorskom kráľovstve v 16. storočí. In *Magnátske rody v našich dejinách 1526 – 1948*. Martin : Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť, 2012, s. 20.

² KOWALSKÁ, Eva. Podnikanie v réžii aristokrata: založenie a prvé roky súkenky v Uhrovci (1845 – 1851). In *Historický časopis*, 2018, roč. 66, č. 3, s. 33 – 52. <https://doi.org/10.31577/histcaso.2018.66.3.3>

³ K šľachtickému rodu Zay pozri viac: FUKÁRI, Valéria. *Felső-magyarországi főúri családok (A Zayak és rokonaik, 16-19. század)*. Bratislava : Kalligram, 2008; KOWALSKÁ, Eva. Dôstojník v armáde a spoločnosti na prelome 18. a 19. storočia: Imrich II. Zay a jeho kariéra (1765 – 1831). In *Vojenská história. Časopis pre vojenskú históriu, múzejníctvo a archívníctvo*, 2015, roč. 19, č. 2, s. 147 – 160; KOWALSKÁ, Eva. Audiatur et altera pars: Vzťahy a prepojenia rodín Zayovcov a Štúrovcov. In *Ludovít Štúr na hranici dvoch vekov: život, dielo, doba verus historická pamäť*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2015. s. 33 – 52.

⁴ JANKOVIČ, Vendelín. Dejiny pamiatkovej starostlivosti na Slovensku v rokoch 1850 – 1950. In *Monumentorum tutela/Ochrana pamiatok*, 1973, roč. 10, č. 10, s. 52.

*pamiatkové oddelenie, si pritom vyhradzovalo právo spolurozhodovania pri ich prípadnom pridelovaní novým užívateľom.*⁵

Po presťahovaní Povereníctva SNR pre školstvo a národnú osvetu do Bratislavy sa Ján Gerych vrátil na svoje pôvodné pôsobisko do Slovenského národného múzea v Martine. Následne viedol pamiatkové oddelenie Dr. Jaroslav Dubnický (1916 – 1979). V roku 1946 prevzal vedenie oddelenia skúsený odborník Dr. Vladimír Wagner (1900 – 1955).⁶ Zbor povereníkov 12. septembra 1945 vydal ďalšie uznesenie, v ktorom „súhlasil s tým, aby sa čo najskôr zaistili pamiatky a zbierky po vidieckych kaštieloch a zámkoch a pokiaľ ide o hnutelné veci, aby ich odďisponovali na bezpečné miesto.“⁷ Stavebné objekty sa mali zabezpečiť pred ničením a hnutelné predmety mali byť odvezené na určené miesta. Vendelín Jankovič k tomu uviedol, že konfiškácie prebiehali z titulu kolaborantstva alebo nepriateľstva voči národu podľa zákona č. 108/1945 Zb.,⁸ pričom išlo o majetky, ktoré už predtým boli opustené a neraz aj vo väčšej či menšej miere devastované.⁹ Záchrana ohrozeného kultúrneho majetku zvozom nebola jednoduchou a krátkodobou akciou. K jej rozbehu došlo až po nástupe Wagnera do vedenia oddelenia. Okrem umelecko-historických predmetov zachraňovali aj archívy, hudobniny a knižnice.

Popri pamiatkovom orgáne na Povereníctve školstva a národnej osvety vznikla ďalšia inštitúcia Národná kultúrna komisia (NKK) na základe zákona č. 137/46 Zb.¹⁰ V Českej republike bola takisto ustanovená Národní kulturní komise. Česká a slovenská komisia síce spolu komunikovali, ale administratívne neboli prepojené.¹¹ Jej hlavnou úlohou bolo zabezpečiť historické objekty, ich ochranu a tzv. zvozy hnutelných predmetov, ktoré boli konfiškované v zmysle zákona č. 108/1945 Zb. a Nariadenia SNR č. 104/1945 Zb.¹² Následne sa kaštiele mali využívať na rôzne účely, od škôl cez nemocnice až po skladové miesta pre poľnohospodárske družstvá. Ustanovujúca schôdza NKK sa konala 12. septembra 1946, no organizačný poriadok vyšiel o rok neskôr a dotvorenie inštitúcie sa odohrávalo až v roku 1948, keď sa už spoločenská situácia začala meniť. Personálne zabezpe-

⁵ JANKOVIČ, *Dejiny pamiatkovej starostlivosti na Slovensku v rokoch 1850 – 1950*, s. 52.

⁶ HODAS, Karol – HYSKO, Peter. *Pamiatkové orgány 1919 – 1951*. Bratislava : Pamiatkový úrad SR, 1999 [on-line]. Dostupné na internete: <<https://www.pamiatky.sk/pamiatkove-organy-1919-1951>> [23. 6. 2024].

⁷ JANKOVIČ, *Dejiny pamiatkovej starostlivosti na Slovensku v rokoch 1850 – 1950*, s. 52.

⁸ Dekret č. 108/1945 Sb. *Dekret presidenta republiky o konfiškaci nepřátelského majetku a Fondech národní obnovy* [on-line]. Dostupné na internete: <<https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1945/108/>> [20. 7. 2024].

⁹ JANKOVIČ, *Dejiny pamiatkovej starostlivosti na Slovensku v rokoch 1850 – 1950*, s. 52.

¹⁰ 137/46 Zb. [on-line]. Dostupné na internete: <<https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1946/137/>> [20. 7. 2024].

¹¹ UHLÍKOVÁ, Kristina. *Národní kulturní komise 1947–1951*, Praha: Ústav dejin umění AV ČR, 2004, s. 30.

¹² 104/1945 Sb. SNR Nariadenie Slovenskej národnej rady zo dňa 23. augusta 1945 o konfiškovaní a urýchlennom rozdelení pôdohospodárskeho majetku Nemcov, Maďarov, ako aj zradcov a nepriateľov slovenského národa [on-line]. Dostupné na internete: <<https://lnk.sk/ywd2>> [20. 7. 2024].

čenie NKK bolo uverejnené v *Školských zvestiach*.¹³ Vedúcou výkonného aparátu sa stala Dr. Oľga Wagnerová (1902 – 1976).¹⁴

Okrem tejto dvojkoľajnosti, ako ju nazval Vendelín Jankovič, bola v procese prítomná aj ďalšia inštitúcia – Pôdohospodársky archív.¹⁵ Všetky tieto organizácie sa stretávali pri skonfiškovaných kaštieloch a iných objektoch. Národná kultúrna komisia identifikovala kaštiele, ktoré mali byť prevedené pod jej správu. O niektoré z nich však prejavil záujem aj Pôdohospodársky archív. V marci roku 1948 Wagner popísal stav kaštieľov v dvojtýždenníku *Kultúrny život* nasledovne: „Kaštiele boli akési izolované jednotky v kraji, boli sídlom zemepánov. Dnes už vo svojej pôvodnej funkcii sú prežitou inštitúciou, lebo padli všetky hranice, ktoré im dávali výsady. Prežitou inštitúciou boli už i v prvej republike, ale pozemková reforma nesiahla na majetkovú podstatu a ponechala pri kaštieloch i kus lesnej alebo ornej pôdy, aby sa mohol z výťažku kaštieľ udržovať. Až dnešná situácia vynútila si likvidovanie ich pôvodného určenia a zapojenie do novej výstavby, samozrejme, i s novou funkciou.“¹⁶ Ďalej porovnával situáciu s Českom, kde si NKK mohla vybrať pre kultúrne účely z 500 kaštieľov 50, no na Slovensku z 200 len 10. NKK si vyberala kaštiele zväčša s bohatým mobiliárom, ako napríklad Červený Kameň, Krásna Hôrka, kaštieľ vo Fričovciach, v Diviakoch, v Gombe (dnes Hubice), Budmerice, Dubodiel, Betliar, Mlyňany, ale aj Uhrovec. Ich plán nebol založený na centralizácii kultúry v Bratislave. Verili, že knižnice, archívy, muzeálne predmety a starožitnosti budú mať pre Slovensko nesmierny význam, keď budú situované v jednotlivých regiónoch. Úctyhodná idea bola založená na decentralizácii, kaštiele sa mali využívať ako archívy, múzeá či na rekreáciu pracovníkov v kultúre. Tento prístup štátu k pamiatkovej ochrane po februárovom prevrate 1948 komentuje Martina Orosová vo svojom článku: „Budovanie nového štátu na princípoch komunizmu a autoritatívnej vôle komunistickej strany sa muselo podvoliť a prispôbiť ochrane pamiatok. Akékoľvek oživenie či pripomínanie si šľachtického sveta nebolo možné ani len v muzeálnej podobe.“¹⁷ Expozície múzeí teda nereprezentovali bývalých aristokratických vlastníkov, ktorí tieto kultúrne hodnoty pôvodne vytvorili.

¹³ Vyhláška Povereníctva školstva a osvetu dňa 16. júna 1948, č. 208.582, 1948-5- 111/4, o personálnom složení Národnej kultúrnej komisie pre správu štátneho kultúrneho majetku na Slovensku v Bratislave. In *Školské zvesti. Publikáčny orgán Povereníctva školstva a osvetu*. Bratislava : Povereníctvo SNR pre školstvo a osvetu, 1948, roč. 4, č. 14, s. 387.

¹⁴ Len pre upresnenie uvádzam, že Vladimír (1900 – 1955) a Oľga (1902 – 1976) Wagnerovci boli súrodenci. Ich otec bol známy popularizátor prírodných vied Ján Alojz Wagner (1864 – 1930) pôvodom zo Slovenského Pravna. KÁLMÁN, Július. Vladimír Wagner. In *Výtvarný život*. Bratislava : Slovenský fond výtvarných umení, 1982, roč. 27, č. 8, s. 22.

¹⁵ JANKOVIČ, *Dejiny pamiatkovej starostlivosti na Slovensku v rokoch 1850 – 1950*, s. 57. Martina Orosová objasnila túto koexistenciu v štúdiu: Pôdohospodársky archív a Národná kultúrna komisia 1946 – 1951. In *Zborník 50 rokov Slovenského národného archívu – osudy, problémy a perspektívy slovenského archívnictva*. Bratislava : Ministerstvo vnútra SR, 2005, s. 26 – 38.

¹⁶ WAGNER, Vladimír. O kaštieloch na Slovensku. In *Kultúrny život. Orgán Slovenskej sekcie Sväzu československých spisovateľov*. Bratislava : Sväz československých spisovateľov, 1948, roč. 3, č. 6, s. 3.

¹⁷ OROSOVÁ, Martina. Zánik šľachtického sveta na Slovensku (1918 – 1948). In HAZDRA, Zdeněk – HORČIČKA, Václav – ŽUPANIČ, Jan (ed.). *Šlechta střední Evropy v konfrontaci s totalitními režimy 20. století*. Praha : Ústav pro studium totalitních režimů (ÚSTR) Univerzita Karlova; Filozofická fakulta, 2011, s. 104.

Dňa 25. februára 1949 bola uzavretá dohoda medzi NKK a Pôdohospodárskym archívom o preberaní a likvidovaní majetku skonfiškovaného podľa nar. č. 104/45 Sb. n. SNR v znení vyhlášky č. 1/1948 Sb. n. SNR.¹⁸ V zmluve bolo vo forme prílohy vymenovaných predbežne 14 historických objektov s príslušenstvom, išlo o kaštiele a zámky v obciach Gemer, Uhrovec, Svätý Jur, Rusovce, Moravský Svätý Ján, Červený Kameň, Trlinok (dnes Vinosady), Podunajské Biskupice, Čakany, Jelka, Vojka nad Dunajom, Rohov, Hlohovec a Malé Krškany. V dokumente bol zaznamenaný aj stav objektov s priradenou organizáciou, ktorá ich mala prevziať do správy, napr. Rusovce (Zbor povereníkov), Červený kameň (NKK) atď. Medzi nimi bol aj Uhrovec s poznámkou: „*Zväz ľudových protifašistických bojovníkov má odpovedať do 8 dní.*“¹⁹ Pokiaľ išlo o hnutelný majetok v historických objektoch skonfiškovaných podľa nariadenia č. 104/45 Sb. n. SNR, mala ho prevziať NKK s tým, že archívy mali byť ihneď odovzdané Pôdohospodárskemu archívu. V dohode bola zadefinovaná aj organizácia spolupráce: 1. mali byť zriadené inventarizačné komisie pre roztriedenie, ohodnotenie a preberanie hnutelného majetku, 2. členmi komisíí mali byť zástupcovia NKK, Povereníctva pôdohospodárstva a pozemkovej reformy, odbor V. (Slovenského pozemkového fondu) a Pôdohospodárskeho archívu (PA), 3. NKK mala zabezpečiť podporný personál aj výdavky s tým spojené, 4. osobné výdavky mala hradíť organizácia, ktorú zastupovali, 5. výdavky spojené s premiestnením Národného kultúrneho majetku hradila NKK alebo PA.²⁰

Zvozové miesta boli stanovené podľa regionálneho členenia: hrad Červený Kameň slúžil pre západnú časť Slovenska, kaštieľ Markušovce pre východnú časť Slovenska a zámok Bojnice pre strednú časť. Vendelín Jankovič hodnotil už v roku 1973 zvozy ako nie veľmi šťastné riešenie: „*Z odstupe času dá sa povedať, že zvoz nebol vôbec optimálnym riešením, bol však jediným možným a reálnym podujatím. Pracovníci pamiatkového oddelenia zachránili takto obrovské kultúrne hodnoty, ktoré by boli inak vyšli nepochybne navivo.*“²¹ S jeho hodnotením môžeme súhlasiť aj dnes. Ak by záchranné zvozy z kaštieľov neboli realizované, ergo nebolo by možné týmto spôsobom zabrániť drancovaniu šľachtického majetku, mnohé kultúrne objekty by boli nenávratne stratené. Národná kultúrna komisia pôsobila len do roku 1951, keď jej agendu prevzal novovzniknutý Slovenský pamiatkový ústav. V priebehu 50. rokov zanikla aj kategória Štátny kultúrny majetok.

Záchranné zvozy z kaštieľa v Uhrovci

Bojnický zámok bol jedným zo zvozových miest pre región niekdajšieho Nitrianskeho kraja. Medzi miesta, odkiaľ boli realizované zvozy, patril aj Uhrovec. Stadiál bola okrem knižnice, umeleckých remesiel a nábytku do Bojnického zámku prevezená aj portrétna galéria spolu s niekoľkými ďalšími maľbami. Celkovo sa do zbierok bojnického múzea dostalo približne 400 umelecko-historických predmetov.

¹⁸ Nariadenie vlády č. 1/1948 Zb. *Nariadení, kterým se provádějí některá ustanovení zákona o revisi první pozemkové reformy* [on-line]. Dostupné na internete: <<https://www.zakonypreludi.sk/zz/1948-1>> [7.10.2024].

¹⁹ Slovenský národný archív (ďalej SNA), fond (ďalej f.) Povereníctvo školstva /1919/ 1945 – 1960 (ďalej PŠk), kartón (ďalej k.) 602, inv. 2378, Dohoda o spolupráci Národnej kultúrnej komisie pre Slovensko a Slovenského pozemkového fondu, pri preberaní a likvidovaní skonfiškovaného majetku podľa nar. SNR. č.104/45.

²⁰ SNA, f. PŠk, k. 602, inv. 2378.

²¹ JANKOVIČ, *Dejiny pamiatkovej starostlivosti na Slovensku v rokoch 1850 – 1950*, s. 53.

Obr. č. 1 Uhrovec – kaštieľ nádvorie, október 1960, autor: Kosák, inv. č. neg. 10 636, Archív PÚSR.

Obr. č. 2 Uhrovec – kaštieľ, október 1960, autor: Kosák, inv. č. neg. 10 637, Archív PÚSR.

Už v medzivojnovom období nebola situácia naklonená aristokratom: „Československá ústava neuznávala žiadne výsady pohlavia, rodu alebo povolania, teda ani inštitút šľachtictva, založený na nerovnom pôvode ľudí.“²² Šľachtici prišli o výhody spojené s titulmi, no aj po pozemkovej reforme zostali najväčšími majiteľmi pôdy na vidieku. Z toho dôvodu bol zákon o pozemkovej reforme v roku 1920 ešte viac sprísnený.²³ Prirodzenou reakciou bývalej uhorskej šľachty bola emigrácia, najmä do Maďarska, kde mali svoje sídla. Najbohatší magnáti však vlastnili domy aj v iných krajinách Európy. Bohato zariadené šľachtické sídla na území Slovenska sa postupne vyprázdňovali a zostávali v nich len správcovia a nájomcovia. Československá republika sa od svojho vzniku usilovala o zachovanie kultúrneho majetku, no napriek tejto snahe sa konali v 20. rokoch 20. storočia pozostalostné aukcie majetku, napríklad aj Jána Pálffyho (1829 – 1908). Na dražbách boli rozpredané umelecké zbierky z viacerých jeho sídiel na Slovensku: z Kráľovej pri Senci, Bratislavy, ale aj z Bojnického zámku. Z toho dôvodu zostalo na Bojnickom zámku len niekoľko kusov z jeho originálnych zbierok.²⁴ Mnohé umelecké predmety z Pálffyho zbierky skončili mimo územia Československa. Zložitá problematika spojená s vývozom týchto umeleckých predmetov za hranice sa stala predmetom

²² OROSOVÁ, *Zánik šľachtického sveta na Slovensku (1918 – 1948)*, s. 95.

²³ Zákon č. 61/1918 Sb. zák. a nar. z 10.12.1918, čiastka XI., roč. 1918, s. 50, novelizovaný zákonom č. 243/1920 Sb. zák. a nar.

²⁴ Z pôvodných umeleckých zbierok Jána Pálffyho sú dnes súčasťou zbierok SNM – Múzea Bojnice: gotické gobelíny (UH-0822, UH-0823, UH-0824) veľký gobelín z roku 1625 Jozef a jeho bratia (UH-0814), reliéf Madony s dieťaťom od Benedetta da Maiana (XI-2791), Mortuárium Mikuláša Pálffyho (XI-2790), Socha Boha Otca (XI-0552) a oltárne tabule od Narda di Cione (1320-1366) známe ako Bojnický oltár (od XI-2804 do XI-2813), Pozri viac: MALEČKOVÁ, Katarína. Gróf Ján František Pálffy a osud jeho zbierky. In *História a súčasnosť zbierok a zberateľstva*. Banská Bystrica : Poštové múzeum, 2017, s. 142 – 167.

záujmu viacerých autorov: Ingrid Halászovej,²⁵ Ingrid Ciulisovej,²⁶ Daniela Hupka,²⁷ Kataríny Malečkovej,²⁸ Tomáša Kowalskeho²⁹ a Adama Kretschmera.³⁰

Pre odpredávanie kultúrneho majetku bol úradmi vyšetrovaný aj Mikuláš Zay (1864 – 1939), ktorý údajne ešte pred štátnym prevratom previezol do Maďarska vzácnu Bibliu vlastnoručne zdobenú Albrechtom Dürerom.³¹ Mikuláš však tvrdil, že ju predal už jeho otec pred 30 rokmi, teda na začiatku storočia. V roku 1933 sa s týmto obvinením úrady vysporiadali zapečatením knižnice v Uhrovci.³² Epizóda s Bibliou zavlčenou do Maďarska nebola jediným problémom Mikuláša, ktorý mal skutočne rušný život. Bol synom Alberta Zaya (1825 – 1904) a jeho prvej manželky Emílie Dubovszkej (1839 – 1894). Mikuláš sa oženil v roku 1889 s Margit Károlyi (1868 – 1937), ich manželská idylka vydržala len do roku 1895, keď sa začali „objavovať mračná a nezhody v manželskom živote“.³³ Jeho duševná choroba sa naplno prejavila v roku 1898 a bol nútený navštíviť aj sanatórium. Tieto psychické problémy popísal Štefan Gaučík v štúdiu *Nepokojný život grófa Mikuláša Zaya*. Mikulášovi bola stanovená diagnóza: „paranoja a na jej základe bol začatý proces zbavenia osobných práv a zavedenie poručníctva.“³⁴ Po roku 1902 sa Mikulášov zdravotný stav zhoršil natolko, že už fyzicky nemohol opustiť ani kaštieľ v Uhrovci. Z dôvodu Mikulášových nehospodárnych rozhodnutí sa Margit dlhšie snažila dosiahnuť poručníctvo. Obávala sa, že by uhrovecký majetok mohol zbankrotovať. Vzhľadom na manželovu duševnú chorobu súd nakoniec rozhodol o zavedení poručníctva 21. decembra 1904.³⁵

²⁵ ŠTIBRANÁ, Ingrid. Osudy pálfyovských zbierok červenokamenskej línie vo svetle archívnych dokumentov. In OROSOVÁ, M. (ed.). *Monementorum Tutela/Ochrana pamiatok*. Bratislava : Pamiatkový úrad, 2005, s. 219 – 227. V príspevku autorka analyzovala nielen vývoz umeleckých diel, ale aj záchranné zvozy, ktoré smerovali na Červený Kameň.

²⁶ CIULISOVÁ, Ingrid. *Men of Taste. Essays on Art Collecting in East-Central Europe*. Bratislava : Veda, 2014, s. 174.

²⁷ HUPKO, Daniel. Ochrana rodových cenností pred prechodom frontu. Príspevok k odchodu Pálffyovcov z hradu Červený Kameň v roku 1945. In PODUŠELOVÁ, Gabriela – MAJCHROVIČOVÁ, Viera (ed.). *Múzeá vo vojne. Druhá svetová vojna a jej dôsledky na činnosť múzeí a ich zbierky*. Bratislava : Slovenské národné múzeum a Zväz múzeí na Slovensku, 2017, s. 171 – 192.

²⁸ Katarína Malečková v roku 2019 zorganizovala konferenciu *Familia Pálffy* na Bojnickom zámku. Z konferencie vyšiel zborník: MALEČKOVÁ, Katarína (ed.). *Familia Pálffy. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie*. Bojnice : SNM, 2020, 127 s.

²⁹ KOWALSKI, Tomáš. „... nemajú domáciho rázu“. Umelecké zbierky Jána Pálfiho a česko-slovenský štát. In MALEČKOVÁ, Katarína (ed.). *Familia Pálffy. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie*. Bojnice : SNM, 2020, s. 51 – 67.

³⁰ KRETSCHMER, Adam. Některé aspekty prodeje dědictví hraběte Jana Pálffyho. In MALEČKOVÁ, Katarína (ed.). *Familia Pálffy. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie*. Bojnice : SNM, 2020, s. 39 – 50. (Adam Kretschmer je vnuk jedného z obchodníkov s umením, ktorí vykupovali Pálffyho pozostalosť.)

³¹ Lokalita uloženia Biblie, zdobenej Albrechtom Dürerom, nie je známa.

³² Archív Pamiatkového úradu SR (ďalej: Archív PÚSR), fond (ďalej f.) Pamiatkové orgány na Slovensku 1919 – 1951 (ďalej POS 1919 – 1915), kartón (ďalej k.) 105, Zay-Uhrovec, zámočný archív s knižnicou, vývoz bible.

³³ GAUČÍK, Štefan. *Nepokojný život grófa Mikuláša Zaya*. In MICHÁLEK, Slavomír (ed.). *Historia zadnými dverami 5. nezvyčajné príbehy zo slovenských a svetových dejín*. Bratislava : VEDA, 2023, s. 164.

³⁴ *Ibid.*, s. 165.

³⁵ *Ibid.*, s. 167.

V roku 1936 bola vyhlásená dražba rôzneho bytového zariadenia, perzských kobercov, obrazov a ďalších cenností z kaštiela v Uhrovci. Vymáhajúcou stranou bola už spomínaná Margit Zayová proti povinnej strane Mikulášovi Zayovi. Okresný súd ako znalca cenných vecí menoval Dr. Jána Hofmana (1883 – 1945), v archívnych materiáloch uvádzaného ako Ježek,³⁶ ktorý prišiel na Slovensko v roku 1919 a pracoval na referáte Vládneho komisariátu na ochranu pamiatok Slovenska (vznikol nariadením č. 155/1919 z 20. októbra 1919).³⁷ Ďalšie spisy, ktoré by potvrdili, či bola dražba realizovaná a s akým výsledkom, sa však nenašli. O rok neskôr vymáhajúca strana, teda Mikulášova manželka, zomrela.

Mikuláš Zay sa síce dožil obdobia vzniku Slovenského štátu, no zomrel krátko nato, 3. septembra 1939. Dedičom majetku sa stal jeho syn Dr. Karol Albert Viktor Zay (1890 – po roku 1941). V tejto súvislosti prebiehala korešpondencia medzi Ministerstvom školstva a osvety, ktoré požiadalo Okresný úrad v Bánovciach nad Bebravou o zaistenie umeleckých a historických pamiatok v kaštieli Uhrovec. „*Nakolko je obava, že odumretím majiteľa (dedič je údajne mimo územia Slovenskej republiky) mohli by sa stať s takýmito predmetmi nežiadúce presuny.*“³⁸

Už 14. decembra 1939 bolo v prítomnosti starostu obce a chyžnej Dr. Karola Zaya zabezpečené predbežné uzavretie a zapečatenie miestností, konkrétne knižnice a miestnosti s archívom. Ostatné izby, kde sa nachádzali starožitnosti a nábytok, boli zabezpečené verejným notárom z Bánoviec nad Bebravou.³⁹ Kaštieľ bol zdanlivo dobre ochránený pred vandalizmom. Dňa 24. augusta 1940 bol Dr. Vladimír Wagner poverený obhliadkou starožitností v zayovskom kaštieli v Uhrovci. Ako odborník mal určiť, ktoré predmety je nutné zaistiť vo verejnom záujme, a spísať inventár umeleckohistorických objektov. Po prehliadke zástupcov Ministerstva školstva a národnej osvety bol pozmenený výnos zo 17. októbra 1939 o zaistení umeleckých a pamiatkových objektov. Už netrvali na uzavere objektov, za podmienky, že majiteľ alebo jeho právoplatný zástupca sa zaviazá ponechať všetky predmety v kaštieli.⁴⁰ Prehliadkou sa totiž zistilo, že starožitnosti uložené v kaštieli nemali takú umeleckú hodnotu, ako sa pôvodne očakávalo, s výnimkou niekoľkých predmetov. „*Ostatné objekty boli bežné v slovenských kaštieloch, a preto niet nebezpečenstva, že prípadnou voľnou manipuláciou s majetkom, by sa stratila nenahraditeľná pamiatka na Slovensku.*“⁴¹

Po skončení vojny spolupracovník Dr. Wagnera, Dušan Fajnor, podľa nariadenia SNR č. 5555/1945 z 12. septembra 1945, zapečatil miestnosti v kaštieli: knižnicu, archív, rytiersku sálu, ružový salón s príslušnými tromi miestnosťami a červený salón s príslušnými miestnosťami. Hnutelný majetok (obrazy, sochy, porcelán a umelecké sklo) bol zaistený v plnom rozsahu pre Poverenievo školstva a národnej osvety (PŠaNO), odbor ochrany pamiatok. Nábytok celého kaštiela bol prehliadnutý, umelecký nábytok vybraný a zaistený. Úžitkový nábytok mohol byť, podľa smerníc poverenictva, ktoré dostal Miestny národný výbor (MNV), neskôr použitý na sociálnu výpomoc pre poškodených počas SNP a rozpredaný na ve-

³⁶ Archív PÚSR, f. POS 1919 – 1951, k. 105, Vyhláška o dražbe.

³⁷ JANKOVIČ, *Dejiny pamiatkovej starostlivosti na Slovensku v rokoch 1850 – 1950*, s. 52.

³⁸ Archív PÚSR, f. POS 1919 – 1951, k. 105, Uhrovec, kaštieľ, zaistenie starožitností 14. 11. 1939.

³⁹ Archív PÚSR, f. POS 1919 – 1951, k. 105, Uhrovec, kaštieľ, zaistenie starožitností.

⁴⁰ Archív PÚSR, f. POS 1919 – 1951, k. 105, Uhrovec, kaštieľ, zaistenie starožitností.

⁴¹ Archív PÚSR, f. POS 1919 – 1951, k. 105, Uhrovec, kaštieľ, zaistenie starožitností.

rejnej dražbe. Knihy a archíválie nachádzajúce sa v skrinách, ako aj predmety určené na dražbu, mali byť uložené do jednej miestnosti.⁴²

Na jar roku 1946 Wagner a Fajnor zaistili a do Bratislavy odviezli tieto predmety: 51 grafík rôznych veľkostí a námetov, 1 olej (drevo) vojenská scéna, 1 sekretár vykladaný, 6 zhorených olejov, 6 kusov rôznej keramiky, 1 stolík intarzovaný, 1 písací stolík, 2 stoličky, 1 kreslo. V septembri toho istého roka sa situácia opakovala. Zástupcovia PŠaNO odniesli 15 stoličiek do kaštiela v Dubodieli, odkiaľ vraj putovali do Budmeríc, kde sa ich stopa stráca.⁴³

Úsmevná príhoda sa odohrala v marci 1946, keď bolo vyšetrované násilné otvorenie knižnice. Páchatel sa 15. marca 1946 dostal do dvora kaštiela a cez nezamknutý vchod až ku knižnici. Keď zistil, že miestnosť je uzamknutá, priniesol si kovový predmet, ktorým vypáčil zámku. Vošiel dnu a našiel starú vojenskú prilbu. V stave nepričetnosti si ju nasadil na hlavu a vybehol do dediny. Páchatelom bol miestny občan Ján B. z Uhrovca, nevojak, negramotný a nemajetný.⁴⁴

Miznutie predmetov z kaštiela nechalo PŠaNO prešetriť úradom v Uhrovci v roku 1948. Historické predmety boli podľa ich vyšetrovania čiastočne odvlčene počas Slovenského národného povstania nemeckými vojskami – tieto predmety sa nepodarilo vypátrať a ich osud zostal neznámy. Následne Červená armáda odniesla ďalší nábytok do Bánoviec nad Bebravou, do Sedliackej banky, pričom jedna štvrtina týchto predmetov bola vrátená do kaštiela. Keďže Uhrovec bol počas vojny z jednej tretiny vypálený, MNV zapožičal časť zariadenia kaštiela stanici Národnej bezpečnosti, konkrétne: 2 skrine, 4 stoly, 2 posteľe, 6 stoličiek, 1 umývadlo, 2 nočné stolíky a 1 vešiak. Obvodnému lekárovi v Uhrovci zapožičali: 3 posteľe, 7 skriň, 24 stoličiek, 1 diván, 1 umývadlo, drevený vešiak na šaty, stojan na knihy, 2 dlhé kreslá, kredenc a toaletný stolík, keďže jeho bytové vybavenie bolo úplne zničené ohňom.⁴⁵ Okrem toho zariadenie kaštiela využívala aj štátna meštianska škola, ktorá v ňom bola núdzovo umiestnená.

Vzhľadom na vyššie spomínané dôvody nechalo PŠaNO v roku 1948 vyhotoviť inventár kaštiela,⁴⁶ ktorý je dostupný v Archíve Pamiatkového úradu Bratislava. Inventár je spísaný podľa jednotlivých miestností a obsahuje aj odhadovanú hodnotu predmetov. Zároveň dokumentuje vtedajšie využitie miestností v kaštieli. Knižnicu spravoval evanjelický farár Karol Novomestský. Rytierska sála bola označená ako „veľká sieň“. Nachádzal sa v nej veľký počet olejomalieb – 116 kusov, s odhadovanou hodnotou 300 000 Kčs. Okrem toho boli v tejto sále spísané aj ďalšie predmety, ako 15 rodokmeňov, 60 fotielok, 10 pištolí, 25 oceľových heliem, 4 sedlá atď.

Od 12. novembra 1948 bol pridelený dozor nad knižnicou a umeleckými pamiatkami Národnej kultúrnej komisii. Samotná budova kaštiela bola v tom čase už v správe Zväzu slovenských partizánov, ktorý plánoval do kaštiela umiestniť múzeum partizánskeho hnutia.⁴⁷ Hoci Wagner opísal na stránkach spomína-

⁴² Archív PÚSR, f. POS 1919 – 1951, k. 105, Uhrovec – zápisnica o oddisponovaní predmetov z Kaštiela Uhrovec.

⁴³ Archív PÚSR, f. POS 1919 – 1951, k. 105, Uhrovec – zápisnica o oddisponovaní predmetov z Kaštiela.

⁴⁴ Archív PÚSR, f. POS 1919 – 1951, k. 105, Kaštieľ Zaya – Uhrovec, vypáčenie knižnice.

⁴⁵ Archív PÚSR, f. POS 1919 – 1951, k. 105, Uhrovec – kaštieľ, odcudzenie historických predmetov, vyšetrovanie.

⁴⁶ Archív PÚSR, f. POS 1919 – 1951, k. 105, Inventár.

⁴⁷ Výstavba jedinečného partizánskeho relaxačného strediska. In *Bojovník*, 3.4.1949, roč. 2, č. 14, s. 7.

ného *Kultúrneho života* bohatú knižnicu a archív, vôbec neuvádzal umelecké predmety: „*Renesančný kaštieľ v Uhrovci má svoje začiatky ešte v stredoveku. V ňom je umiestená bohatá stará knižnica (asi desiatich sväzkov) a veľmi cenný archív, dôležitý pre slovenské dejiny, ako i čiastočne starožitné zariadenie. Žiada sa čím skôr o ňom rozhodnúť, a to v prospech štátneho kultúrneho majetku.*“⁴⁸ Stav jednotlivých objektov, ktoré mali byť vyhlásené za Štátny kultúrny majetok, bol známy obidvom inštitúciám: PŠaNO aj NKK.

Medzičasom sa 25. augusta 1950 konala v rytierskej sále kaštieľa oslava VI. výročia Slovenského národného povstania. Kaštieľ bol podľa novinového článku už premenený na „*Múzeum odboja*“ a uvedená miestnosť premenovaná na obrazáreň: „*Portréty členov grófskej rodiny s údivom hľadeli na návštevníkov zámku, ktorým v žilách neprúdi tkzv. modrá krv, ale krv bývalých bojovníkov za slobodu a pokrok a teraz nadšených budovateľov vlasti a obrancov mieru.*“⁴⁹

Dňa 12. júna 1951 bol spísaný ďalší inventár,⁵⁰ tentokrát išlo už o oznam o skonfiškovaní umelecko-historických pamiatok, ktoré mali byť prevezené do Krajského nitrianskeho múzea v Bojniciach (KNM). Inventár bol podobný tomu z roku 1948, avšak miestnosti v ňom neboli označené. Pri jednotlivých položkách bol uvedený iba počet kusov. Cirkevné predmety boli presunuté do nového evanjelického kostola v Uhrovci.⁵¹ Stretnutia inventarizačnej komisie v Uhrovci sa zúčastnila aj Olga Wagnerová, vedúca Národnej kultúrnej komisie.⁵²

V auguste toho istého roku Richard Marsina (1923 – 2021), referent pre Pôdohospodársky archív, zamietavo odpovedal na žiadosť z Masarykovej univerzity v Brne, ktorú podal prof. J. Macůrek, o umožnenie štúdia archívnych materiálov v Uhrovci. Ako dôvod uviedol, že archív ešte nebol prevezený vinou odporu miestnych činiteľov a pre kompetenčné spory s KNM. Marsina však predpokladal, že na jeseň roku 1951 budú tieto problémy vyriešené.⁵³ Pôdohospodársky archív vyslal Marsinu do Uhrovca zachytiť inventárny stav archíválií. Pri tejto inventarizácii prišiel na to, že chýba zhruba 40 kusov vzácných rukopisov.⁵⁴ Žiadal Zväz protifašistických bojovníkov, ktorý mal v správe kaštieľ, aby podali správu o návštevníkoch archívu, vymenúva pritom aj iné inštitúcie, ktorými mohli byť Pôdohospodársky archív, Krajské múzeum, NKK.⁵⁵

K odovzdaniu skonfiškovaných objektov do Krajského nitrianskeho múzea nedošlo ani k 12. 12. 1952, no vtedy sa v Uhrovci aspoň dohodli, že múzeu odovzdajú knižnicu. Ako prvá teda bola zvezená do Krajského múzea knižnica. Predsedníčka MNV sa odvolala na to, že nemala právo rozhodnúť o odovzdaní predmetov pre KNM. Podľa jej vyjadrenia rozhodovať o tom mohla až po schválení plénom

⁴⁸ WAGNER, Vladimír. O kaštieľoch na Slovensku. In *Kultúrny život. Orgán Slovenskej sekcie Sväzu československých spisovateľov*. Bratislava : Sväz československých spisovateľov, 1948, roč. 3, č. 6, s. 3 – 4.

⁴⁹ Oslava VI. výročia Slov. nár. povstania v Uhrovci. In *Bojovník*, 10. 9. 1950, roč. 3, č. 37, s. 8.

⁵⁰ Archív PÚSR, f. POS 1919 – 1951, k. 105, Soznam skonfiškovaných umelecko-historických pamiatok.

⁵¹ Identifikácia cirkevných predmetov môže predstavovať samostatnú výskumnú úlohu; táto štúdia sa však zameriava na umelecké artefakty začlenené do múzejnej zbierky.

⁵² Archív PÚSR, f. POS 1919 – 1951, k. 105, Výkaz práce za pracovnú cestu do Uhrovca.

⁵³ Slovenský národný archív (ďalej SNA), fond (ďalej f.) Pôdohospodársky archív (ďalej PA), kartón (ďalej k.) 20, inv. 187. Informácia o štúdiu vo fondoch Pôdohospodárskeho archívu.

⁵⁴ V archívnom fonde sa nenachádza informácia, ktorá by upresňovala o aké materiály sa jednalo.

⁵⁵ SNA, f. PA, k. 20, inv. 187, Informácia o štúdiu vo fondoch Pôdohospodárskeho archívu.

MNV a zástupcami Zväzu ľudových protifašistických bojovníkov, ktorý bol správcom kaštiela.⁵⁶

Florián Hodál (1916 – 1985), vtedajší riaditeľ KNM v Bojniciach, ktorému veľmi záležalo na dovezení a deponovaní umeleckých predmetov z Uhrovca, 10. januára 1953 upozorňoval na nevôľu miestnych odovzdať tento majetok. Prvýkrát sa mali prevziať umelecké predmety 12. 6. 1951, keď bol spísaný inventár. No kvôli „*veľkým prekážkam zo strany miestnych činiteľov*“ sa tak nestalo. Upozorňoval, že stále nebol vyhotovený kompletný zoznam. Druhý pokus o prevzatie predmetov sa uskutočnil 23. 5. 1952, no aj tento bol prekazený. Na konci listu Hodál vyslovil svoje znepokojenie. Tvrdil, že mnohé diela by mohol nájsť u miestnych občanov, pretože miestnosti neboli náležite uzamknuté, do objektu mali prístup viaceré zložky a boli tam umiestnené aj súkromné byty.⁵⁷

Zväz ľudových protifašistických bojovníkov si až s odstupom takmer celého kalendárneho roka 3. novembra 1953 overoval na Povereníctve vied a umení, či múzeum vôbec malo právo odnášať predmety z kaštiela v Uhrovci. Odpoveď bola jednoznačná, predmety mali byť odovzdané múzeu.⁵⁸

Záver – katalogizácia prírastkov v múzeu

V kaštieli v Uhrovci boli tri hlavné skupiny hnutelného majetku: archív, knižnica a umelecko-historické predmety. Zayovský archív sa dnes nachádza v Slovenskom národnom archíve ako významný fond šľachtickej rodiny. Zayovská knižnica bola nakoniec z KNM prevezená do Slovenskej národnej knižnice, kde jej venujú veľkú pozornosť výskumníci a dnes je jej veľká časť deponovaná v Oponiciach. Umelecko-historické predmety boli umiestnené v KNM, dnes Slovenskom národnom múzeu – Múzeu Bojnice. Predpokladáme, že nezanedbateľné množstvo hnutelného majetku z kaštiela v Uhrovci sa stratilo. Touto otázkou sa zaoberala Diana Miškovičová Kmeťová na konferencii *Múzeá vo vojne*. Vo svojom článku popisuje problémy, ktoré sťažujú výskum zbierok v múzeu Bojnice. Okrem iného spomína aj lokálnu legendu: „*Ústnym podaním sa traduje opis situácie, kedy po prichode zbierok boli tieto zložené na hromadu na nádvorí a postupne táto kopa mizla – vraj si z nej odnášali domov predmety lokálne politické elity a aj niektorí pracovníci. Čo zostalo, sa uložilo do depozitárov, a zvyšok sa použil ako náhrada za palivo, ktorého bol vtedy všeobecný nedostatok. Ťažko povedať, či sa toto ústne tradovanie zakladá na pravde, ale sú známe prípady, kedy terajší odborní pracovníci múzeí dokážu identifikovať niektoré zbierky, v minulosti a aj v súčasnosti ponúkané na predaj súkromnými osobami.*“⁵⁹ Katalogizácia diel sa odohrávala s časovým odstupom, je značne nepresná a stále nanovo priradujeme provenienciu zbierkovým predmetom a opravujeme záznamy. Keďže inventáre, ktoré

⁵⁶ Archív Slovenského národného múzea, pobočka v Múzeu Bojnice (ďalej ASNM, pMB). Fond (ďalej f.) Krajské nitrianske múzeum (ďalej KNM), Zápisnica z rokovania o prevzátí muzeálnych zbierok, 12. 12. 1952.

⁵⁷ ASNM, pMB, KNM, List od Floriána Hodála pre Ondreja Kolárika, predsedu KNV, Vec: Prevzatie histor. pamiatok z kaštiela v Uhrovci.

⁵⁸ Archív PÚSR, f. POS 1919 – 1951, k. 105, Pamiatkové veci – dopyt.

⁵⁹ MIŠKOVIČOVÁ-KMEŤOVÁ, Diana. Presuny mobiliárov – zvozy do Bojníc. In: PODUŠELOVÁ, Gabriela – MAJCHROVIČOVÁ, Viera (ed.). *Múzeá vo vojne. Druhá svetová vojna a jej dôsledky na činnosť múzeí a ich zbierky*. Bratislava : Slovenské národné múzeum a Zväz múzeí na Slovensku, 2017. s. 116 – 125.

spracovali úradníci PŠaNO a NKK, sú veľmi strohé v opisoch umeleckých diel, nie je podľa nich možné určovať diela pochádzajúce z Uhrovca. Dokumentácia týkajúca sa konkrétnych metód zabezpečenia prevozov, presné dátumy, ani zoznam predmetov nie sú v súčasnosti k dispozícii. Pri výskume sa preto spoliehame na inventárnu knihu a len podrobným výskumom ďalších zbierok v kolekcii múzea určujeme provenienciu diel.

Oficiálny dátum nadobudnutia zbierok, zapísaný v inventárnej knihe múzea, pochádza z roku 1954, pričom ide vôbec o prvé záznamy v knihe. Tieto zbierky sú označené ako Štátny kultúrny majetok, v niektorých prípadoch ako „konfiškát“ a v ďalších ako „zber“. Označovanie „zber“ sa používa dodnes aj v elektronickej múzejnej dokumentácii, no v tomto prípade je to slovo veľmi mátuče. V tejto štúdií sme potvrdili tézu, že išlo o majetok skonfiškovaný a mali by sme ho nazývať v múzejnej dokumentácii správnymi termínmi.

Dnes sa pokúšame o rekonštrukciu pretrhutej pamäti medzi šľachtickým rodom a jeho portrétnou galériou, medzi kaštieľom a mobiliárom, ktorý z neho pochádza. Niektoré diela boli počas uloženia predmetov v múzeu zreštaurované. Mnohé z nich sa postupom času stali neoddeliteľnou súčasťou stálej expozície Bojnického zámku. Po zriadení Krajského nitrianskeho múzea v Bojniciach (1950) sa v zbierkach nachádzalo len málo objektov zo slávnej Pálffyho zbierky; veľká časť exponátov pochádzala z opomínanej kolekcie zachránenej z kaštieľa v Uhrovci. Platí to až dodnes, prevažná väčšina portrétov na stenách Bojnického zámku nie sú príslušníci rodu Pálffy, ale členovia rodu Zay. Vzhľadom na slabé odborné spracovanie výtvarných zbierok múzea sú návštevníci často uvádzaní do omylu a tieto umelecké predmety chybné spájajú so zámkom a s jeho posledným šľachtickým majiteľom.

ZOZNAM POUŽITÝCH ZDROJOV

Pramene

Archív Pamiatkového úradu SR, fond Pamiatkové orgány na Slovensku, 1919 – 1951, Uhrovec.

Slovenský národný archív, fond Pôdohospodársky archív.

Slovenský národný archív, fond Povereníctvo školstva /1919/ 1945 – 1960.

Archív Slovenského národného múzea, pobočka v Múzeu Bojnice, fond Krajské nitrianske múzeum.

Dobová tlač

Bojovník, 1949 – 1950.

Kultúrny život. Orgán Slovenskej sekcie Sväzu československých spisovateľov, 1948.

Národná obroda, 1948.

Školské zvesti. Publikačný orgán Povereníctva školstva a osvetu, 1948.

Zoznam bibliografických odkazov

- CIULISOVÁ, Ingrid. Jan Hofman a slovenská pamiatková starostlivosť In *Pamiatky a múzeá*, 1993, roč. 40, č. 2, s. 38 – 39.
- FUKÁRI, Valéria. *Felső-magyarországi főúri családok (A Zayak és rokonaik, 16-19. század)*. Bratislava : Kalligram, 2008.
- GAUČÍK, Štefan. Nepokojný život grófa Mikuláša Zaya. In MICHÁLEK, Slavomír (ed.). *História zadnými dverami 5. nezvyčajné príbehy zo slovenských a svetových dejín*. Bratislava : VEDA, 2023, s. 158 – 172.
- HUPKO, Daniel. Ochrana rodových cenností pred prechodom frontu. Príspevok k odchodu Pálffyovcov z hradu Červený Kameň v roku 1945. In PODUŠELOVÁ, Gabriela – MAJCHROVIČOVÁ, Viera (ed.). *Múzeá vo vojne. Druhá svetová vojna a jej dôsledky na činnosť múzeí a ich zbierky*. Bratislava : Slovenské národné múzeum a Zväz múzeí na Slovensku, 2017.
- JANKOVIČ, Vendelín. Dejiny pamiatkovej starostlivosti na Slovensku v rokoch 1850 – 1950. In *Monumentorum tutela*. Bratislava : Pallas, 1973, roč. 10, č. 10, s. 7 – 60.
- KÁLMÁN, Július. Vladimír Wagner. In *Výtvarný život*. Bratislava : Slovenský fond výtvarných umení, 1982, roč. 27, č. 8, s. 14.
- KOWALSKÁ, Eva. Audiatur et altera pars: Vzťahy a prepojenia rodín Zayovcov a Štúrovcov. In *Ludovít Štúr na hranici dvoch vekov: život, dielo, doba verzus historická pamäť*. Bratislava : Historický ústav SAV, Veda, 2015, s. 33 – 52.
- KOWALSKÁ, Eva. Dôstojník v armáde a spoločnosti na prelome 18. a 19. storočia: Imrich II. Zay a jeho kariéra (1765 - 1831). In *Vojenská história. Časopis pre vojenskú históriu, múzejníctvo a archívniectvo*, 2015, roč. 19, č. 2, s. 147 – 160.
- KOWALSKÁ, Eva. Podnikanie v réžii aristokrata: založenie a prvé roky súkenky v Uhrovci (1845 – 1851). In *Historický časopis*, 2018, roč. 66, č. 3, s. 429 – 456. <https://doi.org/10.31577/histcaso.2018.66.3.3>
- KOWALSKI, Tomáš. „...nemajú domáciho rázu“. Umelecké zbierky Jána Pálfiho a česko-slovenský štát. In MALEČKOVÁ, Katarína (ed.). *Familia Pálffy. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie*. Bojnice : SNM, 2020, s. 51 – 67.
- KRETSCHMER, Adam. Některé aspekty prodeje dědictví hraběte Jana Pálffyho. In MALEČKOVÁ, Katarína (ed.). *Familia Pálffy. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie*. Bojnice : SNM, 2020, s. 39 – 50.
- MALEČKOVÁ, Katarína. Gróf Ján František Pálffy a osud jeho zbierky. In *História a súčasnosť zbierok a zberateľstva*. Banská Bystrica : Poštové múzeum, 2017, s. 142 – 167.
- MIŠKOVIČOVÁ-KMEŤOVÁ, Diana. Prešuny mobiliárov – zvozy do Bojníc. In PODUŠELOVÁ, Gabriela – MAJCHROVIČOVÁ, Viera (eds.). *Múzeá vo vojne. Druhá svetová vojna a jej dôsledky na činnosť múzeí a ich zbierky*. Bratislava : Slovenské národné múzeum a Zväz múzeí na Slovensku, 2017, s. 116 – 125.
- OROSOVÁ, Martina. Legislatívna ochrana kultúrneho dedičstva v Československej republike v rokoch 1918 – 1939. In *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, Bratislava : Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave. 2013, č. 2, s. 19 – 36.
- OROSOVÁ, Martina. Povoynové osudy révaiovských majetkov. In KOVAČKA, Miloš – AUGUSTÍNOVÁ, Eva – MAČUHA, Maroš (eds.). *Rod Révai v slovenských dejinách*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2010, s. 395 – 403.

- OROSOVÁ, Martina. Pôdohospodársky archív a Národná kultúrna komisia 1946 – 1951. In *Zborník 50 rokov Slovenského národného archívu – osudy, problémy a perspektívy slovenského archívnictva*. Bratislava : Ministerstvo vnútra SR, 2005, s. 26 – 38.
- OROSOVÁ, Martina. Zánik šľachtického sveta na Slovensku (1918 – 1948). In HAZDRA, Zdeněk – HORČIČKA, Václav – ŽUPANIČ, Jan (eds.). *Šlechta střední Evropy v konfrontaci s totalitními režimy 20. století*. Praha : Ústav pro studium totalitních režimů (ÚSTR), Univerzita Karlova – Filozofická fakulta, 2011, s. 93 – 106. PÁLFFY, Géza. Baróni a magnáti v Uhorskom kráľovstve v 16. storočí. In *Magnátske rody v našich dejinách 1526 – 1948*. Martin : Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť, 2012, s. 17 – 28.
- ŠTIBRANÁ, Ingrid. Osudy páľffyovských zbierok červenokamenskej línie vo svetle archívnych dokumentov. In OROSOVÁ, Martina (ed.). *Monumentorum Tutela/Ochrana pamiatok 16*. Bratislava : Pamiatkový úrad, 2005, s. 219 – 227.
- UHLÍKOVÁ, Kristina (ed.). *Konfiskované osudy, Umělecké památky z německého majetku získaného československým státem a jejich severočestí majitelé*. Praha : Artefactum/Ústav dějin umění AV ČR, v. v. i., 2021.
- UHLÍKOVÁ, Kristina. *Národní kulturní komise 1947 – 1951*. Praha : Ústav dějin umění AV ČR, 2004.

Elektronické zdroje

- HODAS, Karol – HYSKO, Peter. Pamiatkové orgány 1919 – 1951. Bratislava : Pamiatkový úrad SR, 1999 [on-line]. Dostupné na internete: <<https://www.pamiatky.sk/pamiatkove-organy-1919-1951>> [23. 6. 2024]
- Dekrét č. 108/1945 Sb. *Dekret presidenta republiky o konfiskaci nepřátelského majetku a Fondch národní obnovy* [on-line]. Dostupné na internete: <<https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1945/108/>> [20. 7. 2024].
- 137/46 Zb. [on-line]. Dostupné na internete: <<https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1946/137/>> [20. 7. 2024].
- 104/1945 Sb. SNR. *Nariadenie Slovenskej národnej rady zo dňa 23. augusta 1945 o konfiškovaní a urýchlennom rozdelení pôdohospodárskeho majetku Nemcov, Maďarov, ako aj zradcov a nepriateľov slovenského národa* [on-line]. Dostupné na internete: <<https://lnk.sk/ywd2>> [20. 7. 2024].
- Nariadenie vlády č. 1/1948 Zb. *Nariadení, kterým se provádějí některá ustanovení zákona o revisi první pozemkové reformy* [on-line]. Dostupné na internete: <<https://www.zakonypreludi.sk/zz/1948-1>> [7. 10. 2024].

SUMMARY

Rescue Collections of Works of Art from the Manor House in Uhrovec

This paper explores the rescue collections of art objects from the manor house in Uhrovec, focusing on the broader historical and cultural implications of these actions. The practice of relocating art objects from abandoned aristocratic estates was implemented in Slovakia following World War II, with the primary objective

of safeguarding valuable cultural heritage from looting and destruction. These collections were transferred to national museums, such as the SNM-Bojnice Museum, where they were displayed and preserved for future generations. While the initiative succeeded in preventing the loss of numerous cultural assets, it also severed the connection between these objects and their original historical and familial contexts, particularly affecting the aristocratic family, Zay.

The research presented in this study focuses on the relocation of approximately 400 items from the Zay family's art collection, a significant portion of which was moved to Bojnice Castle. The archive research indicates that the number of relocated objects has been subject to reassessment as ongoing investigations continue to uncover new information. The Zay family, who resided in Uhrovec, faced significant challenges during the mid-20th century as their estates and belongings were confiscated during the nationalization period in Czechoslovakia, a process often justified by claims of collaboration with enemy forces during the war.

The forced removal of these items from their original setting reflects the broader cultural shifts occurring in postwar Central Europe, where aristocratic families lost their properties and social standing. The manor house in Uhrovec, once a symbol of noble heritage, became a focal point for state intervention. Its interiors were emptied, and many of its valuables, including paintings, books, and furniture, were repurposed or destroyed. The manor itself, like many others across Slovakia, was subsequently used for various purposes, including as a social institution and a warehouse.

The process of rescuing and redistributing these cultural artifacts was complex, involving multiple state bodies, such as the National Cultural Commission and the Slovak Ministry of Education and Culture. These organizations were responsible for cataloging, securing, and transferring the objects to state institutions. Despite these efforts, the movement of these artifacts was often chaotic. In some cases, local authorities and even private individuals took advantage of the situation, leading to the misappropriation of certain items.

This paper sheds light on the challenges faced by cultural preservationists in postwar Slovakia. The case of the Zay family's collection illustrates the broader dilemmas faced by state authorities in dealing with aristocratic heritage, which was often ideologically opposed to the new socialist order. The loss of historical continuity, as art objects were stripped from their original settings and placed in museums, had a profound impact on the cultural landscape of Slovakia.

Archival evidence reveals that the cataloging of these rescued items was often incomplete and inaccurate, further complicating efforts to trace the provenance of the objects today. This paper will also discuss how these challenges have affected contemporary efforts to reconstruct the Zay family's legacy, particularly through the restoration and display of their portraits and other personal artifacts in national museums. Despite these efforts, much of the original meaning and context of these objects has been lost.

In conclusion, the study emphasizes the importance of continued research into the provenance and historical context of rescued art collections. While the preservation of these objects was crucial for the protection of Slovakia's cultural heritage, the disconnection from their original historical settings raises significant questions about the long-term impact of such interventions. The Zay family's collection serves as a case study for understanding how the forced removal

and redistribution of aristocratic property in postwar Europe contributed to both the preservation and the loss of cultural identity.

Mgr. Andrea Smitková
Katolícka univerzita v Ružomberku
Pedagogická fakulta, Katedra výtvarnej výchovy
SK-03401 Ružomberok, Hrabovská cesta 1
e-mail: <andrea.smitkova@ku.sk>
ORCID: 0009-0008-7987-0872

Politicky angažovaný architekt Július Wirth a jeho dielo na území východného Slovenska¹

ADRIANA PRIATKOVÁ – VERONIKA SZEGHY-GAYER

A politically engaged architect – Július Wirth and his works
in the territory eastern Slovakia

DOI: <https://doi.org/10.54937/kd.2026.17.1.37-56>

ABSTRACT: The study examines the career trajectory of Gyula Wirth (1881–1945), a Hungarian architect from Košice who worked in his hometown from the period of the Austro-Hungarian Monarchy until the end of World War II. Wirth was not only an influential and talented modern architect, but also played a key role in local politics as a representative of political Catholicism in interwar Czechoslovakia, as well as in the context of wartime Hungary. Based on archival sources and the contemporary press, the main aim of the study is to highlight the main characteristics of his career trajectory, which so far has received little attention in modern historiography. The article is divided into three main parts. First, we intend to discuss the family background and education of Gyula Wirth, as well as the beginnings of his career as an architect. The second part of the paper is dedicated to his activity in the interwar period. Finally, we also present his political engagement in the years between 1938 and 1945. It is argued that his life and work were simultaneously shaped by two modern cultural and social phenomena of that time, political Catholicism and modern arts.

Keywords: Architecture, Political Catholicism, Biography, Hungarian Minority, Košice.

V predkladanej štúdií sa venujeme kariérnej dráhe Júliusa² Wirtha (1881 – 1945), košického architekta, ktorý pôsobil vo svojom rodnom meste od čias Rakúsko-Uhorskej monarchie až do konca druhej svetovej vojny. Wirth patril k významným košickým architektom a staviteľom, zároveň bol kľúčovým predstaviteľom konzervatívneho politického prúdu v kontexte medzivojnového Československa a vojnového Maďarska. Napriek jeho rozmanitej architektonickej tvorbe a významným politickým a odborným pozíciám, ktoré zastával vo verejnom živote vyše 30 rokov, sa jeho osobnosti doposiaľ nevenovala v historiografii skoro žiadna pozornosť. Jeho meno sa prvýkrát objavilo až v publikáciách Bélu Angyala

¹ Štúdiá bola vypracovaná v rámci projektov VEGA č. 2/0077/22 Verejní zamestnanci v meniacich sa režimoch na území Slovenska, 1900 – 1950 a KEGA č. 067TUKE-4/2025 Bývanie v medzivojnových Košiciach.

² V maďarčine Gyula. Krstné mená pre jednoduchosť v celej štúdií píšeme v poslovenčenej verzii so zdôraznením toho, že vo väčšine prípadov písanie mien neodráža etnickú identitu v texte spomínaných osôb.

o činnosti maďarských opozičných strán v prvej Československej republike.³ Wirthovi sa okrajovo venovali aj novšie práce týkajúce sa Košíc⁴ či obcí, kde pôsobil ako architekt a staviteľ, napríklad Perína,⁵ Stropkova⁶ či Gaboltova.⁷

Hlavným cieľom tohto príspevku je na základe archívnych prameňov a dobovej tlače rekonštruovať životný príbeh Júliusa Wirtha a poukázať na rozmanitosť jeho aktivít, ktoré boli poznačené niekoľkými politickými režimami, ale najmä dvomi svetovými vojnami. V roku 1945 bol košický architekt odvečený do sovietskeho zajateckého tábora v Donbase, kde aj zomrel. Z metodologického hľadiska sa snažíme prepojiť biografický výskum s architektonickou analýzou jeho tvorby, aby sme získali o jeho pôsobení čo najplastickejší obraz. Príspevok je rozdelený do troch častí. Najprv sa venujeme rodinnému zázemiu a vzdelávaniu Júliusa Wirtha, následne analyzujeme počiatky jeho kariéry ako architekta. Nasledujúca časť štúdie je venovaná jeho pôsobeniu v Košiciach v medzivojnovom období, kým v poslednej časti priblížime jeho činnosť počas Viedenskej arbitráže až po záver druhej svetovej vojny. Chceli by sme argumentovať tým, že jeho život a pôsobenie súčasne formovali dva zdanlivo protichodné dobové fenomény, moderné umelecké trendy v architektúre a politický katolicizmus.

Rodinné zázemie, otec Jozef Wirth

Július Wirth sa narodil do rodiny nemeckého pôvodu, ktorá v polovici 19. storočia žila ešte v Pešti a jej okolí. Jeho otec, Jozef Wirth (1855 – 1923), sa usadil v Košiciach niekedy na konci 70-tych rokov 19. storočia a z tesára na uznávaného odborníka v staviteľstve sa vypracoval postupne. Najprv sa mu darilo získavať menšie zákazky, drobné adaptácie, opravy, prestavby alebo prístavby rodinných a bytových domov. Časom sa prepracoval k samostatným realizáciám aj k realizáciám stavieb v spolupráci s ďalšími košickými staviteľmi. Od roku 1885 spolu so staviteľom Júliusom Pajtásom prevádzkoval firmu *Pajtás a Wirth*⁸ ktorá zanikla až v roku 1902.⁹ V roku 1886 táto dvojica opravila strešnú konštrukciu rímskokatolíckeho chrámu v Prešove.¹⁰ Spolupracovali pri výstavbe prvého letohrádku – vily Lujzy vedľa hotela na Bankove pri Košiciach a postavili tu aj letné sídla pre obchodníkov Aladára Bieleka a Eduarda Eschwiga.¹¹ So staviteľom Pajtásom v roku 1889 vybudovali priestory skladov na dnešnej Južnej triede (už zbúrané).¹²

³ ANGYAL, Béla. *Érdekvédelem és önszerveződé. Fejezetek a csehszlovákiai magyar pártpolitika történetéből 1918 – 1938*. Galánta – Dunaszerdahely : Fórum Intézet – Liliium Aurum Könyvkiadó, 2002, s. 73, 114, 340.

⁴ SZEGHY-GAYER, Veronika. *Felvidékből Szlovénzkó. Értelmiségi útkeresések Eperjesen és Kassán a két világháború között*. Bratislava: Kalligram Kiadó, 2016, s. 90, 101.

⁵ ONDREJŠÍK, Tomáš et al. *História obcí Perín, Chym a Vyšný Lánec*. Košice : JES Slovakia, 2018, s. 169 – 170.

⁶ MANDZÁK, Daniel Atanáz. *Mystéria viery III. Redemptoristi v Stropkove v rokoch 1921 – 2021*. Stropkov : Mesto Stropkov, 2021. s. 12 – 13.

⁷ HUĎA, Tomáš. Kaplnka Kráľa – Pokojová kaplnka (Capella Pacis) v Gaboltove. In *Notitiae Historiae Ecclesiasticae*, 2021, roč. 10, č. 1, s. 65 – 69, 72.

⁸ Társas cégek cégbejegyzése. In *Központi Értesítő*, 1885, roč. 10, č. 96, s. 711.

⁹ Megszűnt cégek a vidéken. In *Magyar Lloyd*, 1902, roč. 22, č. 50, s. 7.

¹⁰ Az eperjesi római katolikus székesegyház tetőzete. In *Nemzet*, roč. 5, č. 1900, s. 1 – 2.

¹¹ ČONKA, Rado et al. *Zaujímavosti z košických lesov*. Košice : Mestské lesy Košice, 2008. 155 s.

¹² Archív mesta Košice (ďalej AMK), fond Technické oddelenie (ďalej f. TO), Martinovičova (neskôr Kalininova) 17, dnes už ulica neexistuje.

Na väčších zákazkách verejných stavieb v Košiciach a okolí, najmä od konca 19. storočia, Jozef Wirth spolupracoval predovšetkým s košickým staviteľom Viliamom Kolacsekom (niekedy aj Kolatsek), ktorý vlastnil v Košiciach cementáreň. Od roku 1896 už v spoločnej firme *Kolacsek a Wirth* postavili v Košiciach niekoľko bytových domov.

Kvôli viacerým požiarom, ale aj spráchniveniu drevených konštrukčných prvkov, dostala veža Dómu sv. Alžbety v Košiciach niekoľkokrát novú strechu. Napríklad v roku 1690 medenú a v roku 1775 medenú so zaoblenou prilbicou. Kolacsek s Wirthom v roku 1892 postavili na sedlovej streche drevenú konštrukciu, ktorú pokryli medou¹³ a druhého mája 1893 umiestnili na jej vrchol štvormetrový kríž. Výsledkom ich spolupráce bola aj výstavba veží košického gréckokatolíckeho katedrálneho Chrámu Narodenia Presvätej Bohorodičky v roku 1896. Samotný jednolodový chrám so svätyňou a sakristiou postavil v rokoch 1882 – 1886 podľa projektu Viliama Kolacseka staviteľ Ľudovít Schmiedt v novorománskom slohu.¹⁴ V iných zdrojoch sa vyskytuje aj názov firmy ako *Schmidt – Kolacsek – Wirth*, ktorá projektovala a realizovala výstavbu rímskokatolíckeho kostola vo Vyšnej Myšli,¹⁵ aj ortodoxnú synagógu v Prešove na terajšej Okružnej ulici (1897 – 1898).¹⁶ Firma sa tiež spomína pri budovaní železničnej odbočky na Orave až po Suchú Horu.¹⁷ S Viliamom Kolacsekom dokončili v roku 1895 dnes už neexistujúcu stavbu v mestskom parku, ktorá slúžila pre letné divadelné predstavenia. Prístavbu ďalšieho letného divadla realizovali na dnešnej Poštovej ulici.¹⁸ V 1894 roku bola založená firma Wirth a spol., v rámci ktorej Jozef Wirth spolupracoval s košickým staviteľom Arpádom Jakabom.¹⁹

Obdobie stredoškolských a vysokoškolských štúdií

Keď mal Július Wirth 14 rokov, rodinu postihla tragédia, zomrela mu matka.²⁰ Pravdepodobne aj z tohto dôvodu výchova, ako aj osobný príklad otca počas detstva a rannej mladosti v Košiciach ešte počas monarchie, nasmerovali ho k budúcej profesii architekta a tiež podnikateľa v stavebníctve. Július v rokoch 1891 – 1900 absolvoval stredoškolské štúdium na štátnej vyššej reálke v Košiciach a v Levoči. Maturoval v lete 1900.²¹ Následne sa prihlásil na vysokoškolské štúdium na Uhorskej kráľovskej technickej a ekonomickej univerzite palatína Jozefa v Budapešti (Technická a ekonomická univerzita v Budapešti), ktorá bola solídnu inštitúciou zabezpečujúcou klasické vzdelanie v odbore. Z architektonického hľadiska bol vtedajšími pedagógmi a vedením fakulty preferovaný najmä historizmus a eklektizmus, neskôr prepájaný aj so secesiou. Najvýraznejšou osobnosťou na škole bol Alajos Hauszmann, architekt, univerzitný profesor a člen Maďarskej akadémie vied. Ako vysokoškolský pedagóg tu pôsobil 42 rokov,

¹³ Die Dachstuhl- und Dach Reiter- Arbeiten. In *Pannonia*, 1892, č. 83, s. 3.

¹⁴ SZEGHY, Gabriel. Katedrálny chrám košických gréckokatolíkov. In *Pamiatky a múzeá*, 2013, roč. 62, č. 3, s. 40 – 45.

¹⁵ Alapkő-letétel. In *Felvidéki Közlöny*, 1892, roč. 14, č. 32, s. 3. Kostol bol dokončený v roku 1894.

¹⁶ Alapkőletétel. In *Pannonia*, 1897, roč. 26, č. 68, s. 2.

¹⁷ Das Kaschauer Gewerbe. In *Kaschauer Zeitung*, 1899, roč. 61, č. 130, s. 2.

¹⁸ Szinházi előadás. In *Felsőmagyarország*, 1895, roč. 11, č. 130, s. 3.

¹⁹ Wirth József és Társa. In *Központi Értesítő*, 1894, roč. 19, č. 90, s. 1765.

²⁰ Vilma Schlotthauer zomrela 1. mája 1895 v Košiciach. Gyászrovat. In *Budapesti Hírlap*, 1895, roč. 15, č. 119, s. 10.

²¹ GEREVICH, Emil. *A Kassai Állami Főreáliskola értesítője az 1899 – 1900. évről*. Kassa: 1900, s. 59.

zastával aj funkciu dekana a rektora a výrazne zasiahol do tvorby maďarských architektov prelomu minulého storočia. V čase Wirthovho štúdia na škole učil aj ďalší významný architekt, Samu Pecz, ako aj jeho rovesník Frigyes Schulek. V rokoch 1895 – 1902, čiže v čase Wirthovho vysokoškolského štúdia,²² sa v priestore Budinského hradu realizovala Schulekova najznámejšia stavba v neogotickom a novorománskom slohu, tzv. Rybárska bašta. Napriek týmto skvelým osobnostiam maďarskej architektúry záveru 19. storočia, ktorí pôsobili na škole, sa nimi dlhodobo preferované trendy mnohým mladým adeptom architektúry zunovali. Úsilie o zmenu konzervatívnej atmosféry a isté reformy na škole síce prebiehali už od začiatku dvadsiateho storočia, no najvýraznejšia zmena nastala až po roku 1913, po odchode Hauszmanna s ďalšími pedagógmi zo školy.

Rozbehnutie architektonickej praxe

Mladý Wirth, ktorý diplom stavebného inžiniera získal v roku 1904, predtým, ako si otvoril v Košiciach architektonickú kanceláriu a začal samostatne podnikáť, stihol zrealizovať niekoľko zahraničných študijných ciest, napríklad v Taliansku a Rakúsku. Je veľmi pravdepodobné, že do praktických znalostí v odbore, najmä v kontexte staviteľstva – realizácií stavieb, ho spočiatku zaučal najmä jeho otec. O spôsobe ich vtedajšej spolupráce vypovedá aj realizovaný projekt rodinného domu pre Árina Deutscha v Košiciach na dnešnej Kmetovej ulici č. 19 (1906). Na výkrese je podpísaný otcou, no v liste investora, adresovanom mestskému zastupiteľstvu, v žiadosti o stavebné povolenie na výstavbu prízemného rodinného domu, je ako realizátor stavby uvedený už syn Július.²³ Medzi prvé samostatné práce mladého Wirtha ako architekta patrí dnes už neexistujúca historizujúca prízemná vila so secesnými detailmi na dnešnej Palackého 12 (1909).²⁴ V tom istom roku mladý Wirth realizoval aj projekt elegantnej dvojpodlažnej administratívnej budovy košických plynární a elektrární v podobnom dizajne na dnešnej ulici Protifašistických bojovníkov (prestaná) (1909).²⁵ V auguste 1910 so staviteľom Štefanom Forgáčom spolupracovali na rekonštrukcii a adaptácii priestorov, a tiež na návrhu a realizácii novej fasády staršieho mestského domu na dnešnej Hlavnej ulici 46.²⁶ V pracovne úspešnom roku 1909 sa Július oženil s Máriou rodenou Mittele (1888 – 1939), pôvodcom z Perína,

Obr. č. 1 Budova elektrární (1909) – dobová fotografia. Východoslovenské múzeum v Košiciach, Archív historickej a umeleckej fotografie, ev. č. R 26207.

²² Profesori, ktorí pôsobili v akademickom roku 1903/1904 na univerzite: *A Magyar Királyi József-Műegyetem programja az 1903/1904-ik tanévre*. Budapest : Lloyd-Társulat Könyvnyomdája, 1906. Dostupné na internete: <http://public.omikk.bme.hu/bme_evkonyv/weblap.php?step=2&cat=tanrendek&konyvtar=./tanrendek/1903_04/&alcim_id=1928>

²³ AMK, f. TO, Kmetova 19.

²⁴ AMK, f. TO, Palackého 12.

²⁵ AMK, f. TO, Protifašistických Bojovníkov.

²⁶ AMK, f. TO, Hlavná 46.

a v roku 1911 sa im po narodení dcéry Lenky (1909) narodil syn Július. (V roku 1918 sa manželom narodil syn Tibor a v roku 1920 ďalší syn Jozef).

Škálu rôznorodých projektov vytvorených Júliusom Wirthom počas monarchie tvoria najmä menšie rodinné domy či mestské nájomné bytové domy prevažne pre súkromných investorov, z ktorých vyniká projekt dvojpodlažného nájomného bytového domu na dnešnej Kukučínovej 30 z roku 1912.²⁷ Dom v celom rozsahu podpivničený, orientovaný najkrajšou, mierne asymetrickou fasádou do ulice, má pôdorysnú dispozíciu v tvare U. Prístup do čiastočne uzatvoreného dvora a k obytným dvorným krídlam vedie od hlavného vstupu okolo dvojramenného schodiska, vedúceho k bytom na druhom podlaží. Dvoj a trojizbové byty na prízemí sú prístupné z dvora. Budova je konštrukčne riešená v hlavnom – uličnom krídle ako dvojtrakt, bočné krídla sú jednotraktové. Z v minulosti plasticky riešených detailov uličnej fasády medzi oknami poschodí dnes už nenájdeme takmer nič, niekdajšie kultivované stvárnenie priečelia zostalo, žiaľ, čitateľné už iba na pôvodnom projekte.

Z predvojnového portfólia Wirthových prác medzi zaujímavejšie patrí aj plán na adaptáciu a rekonštrukciu domu pána Ignáca Spiru v Košiciach na dnešnej Hlavnej 46 (1910), tiež návrh prestavby obchodného portálu na Hlavnej 54 (1910), ako aj projekt rekonštrukcie domu na Dominikánskom námestí (1911). Wirth avšak neodmietal ani menšie dizajnérské zákazky, ako návrh výkladu v nájomnom dome Jeneyho dedičov na Mlynskej ulici z roku 1912, tiež návrh nového vstupu s výkladom na dnešnú Hlavnú ulicu č. 64 (1913). Z roku 1913 sa zachoval projekt mestského podpivničeného dvojpodlažného bytového domu pre pani Etelku Adriányi (dnes Štefánikova ulica č. 3). Pozornosť si svojou kvalitou zaslúži aj návrh brány pre elektrickú železnicu do Košických cisárskych a kráľovských potravinových skladov z roku 1914. Všetky jeho predvojnové práce vykazovali nesporné známy kvality a solídnosti, či už v grafickej podobe projektov alebo následných realizácií.

Politická angažovanosť po rozpade Rakúsko-Uhorska

Ťažké obdobie prvej svetovej vojny, rozpad Rakúsko-Uhorskej monarchie a následné konštituovanie prvej Československej republiky priniesli pre Košice úplne novú realitu. Architekt a staviteľ Wirth, ktorý bol orientovaný jasne pro-maďarsky, síce vnímal tieto zmeny výrazne negatívne, nebolo mu ľahké zanechať rozbehnutú, už dobre etablovanú firmu, preto sa nakoniec rozhodol ostať naďalej v Košiciach. Vďaka zázemiu a vybudovaniu pracovných kontaktov sa rýchlo adaptoval na novú – neľahkú povojnovú situáciu v meste, usilujúc sa v zložitých pomeroch prežiť a pokračovať v rozbehnutej práci.

Už v novembri 1919 sa angažoval pri založení košickej pobočky Krajinskej kresťanskosocialistickej strany,²⁸ ktorá sa za krátky čas stala najväčšou maďarskou politickou stranou v medzivojnovom Československu a predstavovala dominantný politický prúd aj v Košiciach. Július Wirth, ako zakladajúci člen strany, zastával niekoľko funkcií v straníckych organizáciách, bol tiež zvoleným členom mestského zastupiteľstva v celom medzivojnovom období. Okrem toho bol

²⁷ AMK, f. TO, Kukučínova 30.

²⁸ ANGYAL, Béla. *Dokumentumok az Országos Keresztényszocialista Párt történetéhez 1919 – 1936*. Somorja – Dunaszerdahely : Fórum Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó, 2004, s. 57 – 61.

vymenovaný aj za člena mestskej rady a zastával funkciu aj v stavebnej komisii, kde bol mimoriadne aktívny.²⁹

Vtedajší moderný kultúrny a spoločenský fenomén, sociálny katolicizmus, bol mimoriadne populárny na politickej úrovni po celom území mladej republiky. Náboženské hnutia od konca 19. storočia sa spolupodieľali na formovaní modernej spoločnosti, reagovali na zmeny spojené s industrializáciou, migráciami a sociálnou otázkou.³⁰ V južných oblastiach Slovenska a Podkarpatskej Rusi maďarskí kresťanskí socialisti dokázali osloviť nielen veľkú časť strednej vrstvy a košickej podnikateľskej elity, ale aj časť robotníctva, a preto vedeli konkurovať aj Komunistickej strane Československa, ktorá bola v Košiciach rovnako populárna. Toto politické zoskupenie, zastávajúce negativistický postoj k Československej republike, malo zároveň silné väzby aj na Budapešť, odkiaľ pravidelne dostávalo finančné podpory, ako aj strategické i ideologické usmernenia. V dôsledku toho sa Július Wirth už od 20-tich rokov stal v očiach maďarských vládnych kruhov známym a najmä politicky spoľahlivým človekom. Z novembra 1930 sa zachovala správa maďarského konzula v Bratislave, v ktorej informoval Tibora Patakyho, maďarského štátneho tajomníka pre záležitosti menších, o incidente, pri ktorom Česi prehľadali Wirtha a jeho manželku v hraničnej obci Hidasnémeti. Wirth vtedy práve pašoval väčšiu finančnú sumu, ktorá bola určená pre košickú pobočku strany.³¹ Neskôr, v októbri 1938, pre svoju kľúčovú úlohu v Zjednotenej maďarskej strane, ktorá vznikla zlúčením kresťanských socialistov a Maďarskej národnej strany v júni 1936, bol v októbri 1938 vymenovaný za predsedu Maďarskej národnej rady. V každom prípade je pozoruhodné až paradoxné, že napriek vyššie uvedeným skutočnostiam, najvýznamnejšiu, najpočetnejšiu a najrozmanitejšiu časť Wirthovej tvorby predstavujú práve jeho medzivojnové diela.

Zložité povojnové pomery v Košiciach mali nepriaznivý dopad najmä na najslabšie sociálne vrstvy obyvateľstva. Katastrofálny nedostatok bytov tesne po prvej svetovej vojne spôsobil, že byty boli pridelované bytovou komisiou a získanie akéhokoľvek bytu bolo považované za veľké šťastie. Keď sa vzhľadom na ťažké finančné pomery a veľký počet záujemcov doslova bez strechy nad hlavou mesto rozhodlo situáciu riešiť adaptáciou bývalých vojenských barakov na juhu Košíc, do súťaže sa aktívne zapojil aj architekt Wirth. Celá akcia sa začala už na jar v roku 1921, no pre veľký záujem o tieto núdzové „byty“, sa ďalšie baraky prestavovali ešte aj v roku 1925. Záujem o túto zákazku okrem košického staviteľa inžiniera Huga Kabosa prejavilo ďalších 7 firiem, z ktorých boli vybrané dve najlacnejšie firmy, a to Výrobné družstvo odborných stavebných odborníkov a firma architekta Júliusa Wirtha.³² Stavebná konjunktúra, ktorá charakterizovala medzivojnové obdobie na Slovensku, prebiehala aj v Košiciach a od začiatku 20. rokov dvadsiateho storočia sa tu počas necelých dvadsiatich rokov trvania

²⁹ KIRST, Jozef – POTEMRA, Michal. *Mestská správa v Košiciach v rokoch 1848 – 1945. Tematická bibliografia I*. Košice : Štátna vedecká knižnica, 1984, s. 210a.

³⁰ K tomu pozri ŠTOFANÍK, Jakub. *Medzi krížom a kladivom. Recepčia sociálneho myslenia v katolíckej cirkvi v prvej polovici 20. storočia*. Praha : Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2017, 251 s.

³¹ Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, fond Politikai osztály rezervált iratai (K 64), kartón 51, 7. list, 743res-pol930. 1930. november 8.

³² O tom bližšie pozri PRIATKOVÁ Adriana. Solving the Housing Crisis in Interwar Košice. Examples of Social Housing for the Unemployed and Impoverished. In *Architektúra & urbanizmus*, 2024, roč. 58, č. 1 – 2, s. 90 – 109. <https://doi.org/10.31577/archandurb.2024.58.1-2.6>

prvej ČSR postavilo veľké množstvo novostavieb, väčšie štátne objednávky boli najmä v 20. rokoch realizované väčšinou českými architektmi a staviteľmi. Tí do Košíc prichádzali za prácou z centier – Prahy, Brna, Bratislavy a viacerí z nich – vidiac veľké možnosti sebarealizácie, sa tu aj usadili.

Cirkevné zákazky

Náročnú situáciu pri obstarávaní práce, v ktorej sa ocitol aj Wirth, zažívali aj ďalší domáci odborníci v stavebníctve, ktorí po vojne zostali v Košiciach alebo sa do Košíc postupne vracali zo svojich štúdií. Okruh potenciálnych investorov bol pre nich obmedzený najmä na podnikateľskú sféru, cirkevné prostredie, mestskú správu a individuálnych stavebníkov. Väčšie zákazky bolo možné získať najmä formou aktívnej účasti v architektonických súťažiach či realizátorských konkurzoch, ktoré vyhlasovali mestá alebo aj solventní súkromní investori. Aj preto bola pre Wirtha ako mimoriadne angažovaného člena cirkvi kľúčová aj aktívna účasť pri politickom rozhodovaní na lokálnej úrovni, ktoré mu pravdepodobne dopomohlo, aby v tomto zložitom povojnovom období našiel svojho hlavného investora v rímskokatolíckej obci.

Rok 1922 bol vďaka tomu pre Wirtha pracovne mimoriadne vydarený. V júli pripravil projekt Kaplnky svätého Floriána³³ v historizujúcom – neorománskom štýle so secesnými odkazmi, ktorú postavil košický staviteľ Ján Kozák v spolupráci s Luigi Di Valentinom, realizujúcim na kaplnke betonárske práce.³⁴ Kaplnku dal postaviť na mieste pôvodnej kaplnky z roku 1825 majiteľ košického pivovaru Konštantín Bauernebl ako pamiatku veľkého požiaru z roku 1820, ktorý zachvátil mesto. Paralelne realizoval aj návrh neogotickej Kaplnky svätého Jána Nepomuckého, ktorá bola postavená v roku 1922 na Bankove pri Košiciach. Na stavbu novej kaplnky formou realizovanej zbierky dodal finančné prostriedky Ján Straka, košický tesár a obetavý cirkevný pracovník. Stavať ju začali 18. mája 1922 a už 15. augusta bola slávnostne vysvätená správcom košickej farnosti Barnabášom Tostom, ktorý tiež výraznou mierou prispel k jej obnove,³⁵ a ktorý podobne ako Wirth patrilo ku kľúčovým a vplyvným predstaviteľom Krajinskej kresťanskosocialistickej strany z územia východného Slovenska.³⁶ Skutočnosť, že samotná katolícka, ale čiastočne aj gréckokatolícka cirkev, zohrala dôležitú úlohu pri zakladaní Krajinskej kresťanskosocialistickej strany na celom území Slovenska, ako aj pri podpore straníckej tlače a spoločenských organizácií spojených so stranou, výrazne ovplyvnili Wirthove možnosti, aby si s predstaviteľmi týchto cirkví vybudoval dobré vzťahy a získal od nich zákazky na výstavbu kostolov či kaplniek.

Obdobným spôsobom ako Kaplnka svätého Floriána, viacročnou finančnou zbierkou sa stavala aj kaplnka v Gaboltove. Prvotná idea občanov Gaboltova po-

³³ AMK, f. TO, Floriánska ulica, projekt kaplnky svätého Floriána, 1922.

³⁴ BUGANOVÁ Klaudia – MARKUŠOVÁ, Kristína – ALEZÁR, Kamil. *Sakrálné pamiatky v Košiciach*. Košice : APSRODECUS, 2009, s. 183.

³⁵ ČONKA, Rado et al. *Zaujímavosti z košických lesov*. Košice : Mestské lesy Košice, 2008, s. 101 – 105.; Pozri aj BUGANOVÁ Klaudia – MARKUŠOVÁ, Kristína – ALEZÁR, Kamil. *Sakrálné pamiatky v Košiciach*. Košice : APSRODECUS, 2009, s. 189.

³⁶ ZUBKO, Peter. Košický farár Barnabáš Tost (1918 – 1938). In ŠUTAĽ, Štefan (ed.). *Ludia a dejiny. Historická biografía a jej miesto v historiografii*. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, 2016, s. 93 – 105.; Pozri aj SZEGHY-GAYER, Veronika. *László Tost, mešťanosta Košíc*. Košice : Fórum Maďarov v Košiciach, 2022, s. 95 – 106.

staviť nový kostol – kaplnku na pamiatku padlých vojakov, sa vo farnosti objavila už počas 1. svetovej vojny, v ktorej padlo 12 mladých vojakov pochádzajúcich z Gaboltova. Po skončení vojny začali farníci na výstavbu Kaplnky Krista Kráľa – Pokojovej kaplnky (Capella Pacis) – organizovať zbierky doma, v blízkom okolí a aj v Amerike, odkiaľ sa im napokon po dlhšej dobe podarilo získať väčší finančný obnos. Prípravné aj realizačné práce na projekte a výstavbe kaplnky boli síce začaté už v roku 1922, kvôli nedostatku financií však základný kameň kaplnky bol slávnostne uložený do stavby biskupom Čárskym až v júli 1929. Kaplnka v neogotickom štýle, postavená s predpokladaným rozpočtom 150 000 korún,³⁷ bola slávnostne vysvätená košickým apoštolským administrátorom biskupom Jozefom Čárskym 29. októbra 1929.³⁸ Jej projekt zhotovil a kaplnku aj postavil košický architekt Július Wirth.

Paralelne s projektmi kaplniek sa Wirth venoval aj ďalším cirkevným zákazkám, napríklad sa podujal na opravu Kostola Najsvätejšej trojice – súčasťou kláštora redemptoristov v Stropkove. A to napriek tomu, že po konzultácii s košickým biskupom a taktiež zakladajúcim členom Krajinskej kresťanskosocialistickej strany Augustínom Fischer-Colbriem začiatkom augusta 1921 sa predpokladalo, že náklady na opravu kláštora budú vysoké – cez 220 000 korún, a bude potrebné urobiť medzi veriacimi zbierku. S prácami na obnove kláštora preto firma začala až v máji 1922, no napriek problémom a komplikáciám počas prác mohol byť kláštor s kláštorňým kostolom slávnostne vysvätený už 17. októbra 1922.³⁹

Medzi najkrajšie sakrálné diela architekta Wirtha vytvorené na začiatku 20. rokov dvadsiateho storočia patrí farský Kostol svätého Ladislava, postavený v minulosti v obci Košická Nová Ves (dnes mestská časť Košíc). Pôvodne malý stredoveký kostolík, nachádzajúci sa na návrší uprostred obce na malom šošovkovitom námestí, rozšírený okolo roku 1510,⁴⁰ dostal novú podobu v rokoch 1924 – 1926. Kvalitný projekt pôvodne myslenej prestavby a dostavby malého gotického kostolíka na monumentálny trojloďový priestor s polygonálnym uzáverom a vysokou štíhlou vežou architekt vypracoval v máji 1922. V zmluve, ktorá bola spísaná medzi objednávateľom novostavby – rímskokatolíckym farským úradom v Košickej Novej Vsi a realizátorom stavby architektom Júliusom Wirthom, bol jednou z dôležitých podmienok investora termín ukončenia stavby september 1926.⁴¹

S podobným problémom ako pri návrhu rímskokatolíckeho kostola v Košickej Novej Vsi – dostavby a prestavby pôvodného stredovekého kostolíka na návrší obce Perín sa musel Wirth popasovať aj pri ďalšej zákazke, ktorej sa venoval

³⁷ Podrobnejšie pozri HUĎA, Tomáš. Kaplnka Krista Kráľa – Pokojová kaplnka (Capella Pacis) v Gaboltove. In *Notitiae Historiae Ecclesiae*, 2021, roč. 10, č. 1, s. 65 – 79.

³⁸ Kápolnaszentelés. In *Kassai Újság*, 1929, roč. 91, č. 252, s. 4.

³⁹ MANDZÁK, Daniel Atanáz. *Mysteriá viery III. Redemptoristi v Stropkove v rokoch 1921 – 2021*. Stropkov : Mesto Stropkov, 2021. s. 12 – 13.

⁴⁰ BUGANOVÁ Klaudia – MARKUŠOVÁ, Kristína – ALEZÁR, Kamil. *Sakrálna pamiatky v Košiciach*. Košice : APSRODECUS, 2009, s. 243.

⁴¹ Archív arcibiskupského úradu v Košiciach (ďalej AA Cass), Košický biskupský ordinariát 1883 – 1946 (ďalej KBO), 2888/1925, Košická Nová Ves, stavba kostola. Kostol svätého Ladislava v Košickej Novej Vsi. Zmluva bola spísaná a podpísaná 16. marca 1924 v dvoch jazykoch - v slovenskom a maďarskom, opatrená dvomi pečiatkami, Rímskokatolíckym farským úradom v Košickej Novej Vsi a kostol stavajúcou komisiou Rímskokatolíckej cirkevnej obce Košická Nová Ves.

o dva roky neskôr, v januári 1928.⁴² V tomto prípade sa pri jeho neorománskej prestavbe a dostavbe veľkú časť pôvodného gotického kostolíka z 13. storočia podarilo architektovi Wirthovi zachovať.⁴³ Ponechaná bola aj pôvodná sakristia, pričom jej zamurované neskorogotické okenné otvory boli znovu odkryté. V pôdorysnom zobrazení, ktoré je súčasťou dobovej projektovej dokumentácie, bolo farebne zaznačené zakomponovanie pôvodného kostolíka do novej dispozície chrámu. Zbúrať bolo potrebné iba severnú časť pôvodnej obvodovej steny lode. Priečne dostavanú novú loď so svätyňou orientovanou na severovýchod uzatváral nový chór. Pribudla ešte krypta so 42 hrobovými miestami, nový južný vstup a nadstavala sa veža, ktorá získala dve ďalšie podlažia i vysokú strechu. Do nového, smerom k štíhlejšej ihlanovitej streche gradujúceho objemu, zakomponoval architekt nové – združené „románske“ okná. Zmluvu a finančný rozpočet vypracovaný Wirthom odsúhlasila cirkevná obec 19. februára 1928, polozenie základného kameňa za účasti košického preláta Barnabáša Tosta sa realizovalo 29. apríla 1928. Práce za 365 000 korún, trvajúce takmer 3 roky, zakončila slávnostná vysviacka chrámu košickým biskupom Jozefom Čárskym v roku 1930.⁴⁴

Realizácia vlastného bývania

Príjem z úspešne realizovaných projektov kaplniek a farských kostolov pre okolité obce, ako aj početných realizácií rodinných a menších bytových domov pre súkromných objednávateľov z Košíc, umožnili architektovi a staviteľovi Wirthovi zrealizovať si vlastné bývanie v rodinnej vile. V septembri 1924, vo svojom ateliéri vypracoval projekt prízemného, čiastočne podpivničeného štvorzbového rodinného domu, ktorý plánoval postaviť na dnes už neexistujúcej Martinovičovej ulici na juhu Košíc.⁴⁵ Klasická vilka so šikmou strechou, presklenou verandou a priestrannými izbami s oknami obrátenými prevažne do ulice, mala v obslužnej

Obr. č. 2 Rodinná vilka Wirthovcov na Martinovičovej ulici (1924). Súkromný archív rodiny.

časti pri kuchyni izbičku pre slúžku a komoru. V racionálne vyriešenej dispozícii bytu, s kuchyňou orientovanou do dvora, bolo samostatne riešené WC a kúpeľňa prístupná zo spálne rodičov aj z haly. Severovýchodná stena domu so svetlíkom bola bez okien, pripravená na prípadnú budúcu dostavbu ďalšieho domu.

Okrem spomínaných sakrálnych projektov sa na začiatku dvadsiatych rokov Wirthovi podarilo získať viacero lukratívnejších objednávok, naprí-

⁴² AACass, KBO, č. spis 782/1928. Rímskokatolícky kostol v Perine, výkresová dokumentácia, január 1928.

⁴³ Obdobné riešenie zakomponovania pôvodného stredovekého kostolíka do objemu novostavby rímskokatolíckeho kostola v Ladomerskej Vieske navrhol v roku 1927 košický architekt Ludovít Oelschläger so svojim kolegom Gejzom Zoltánom Boskóom. Pozri PRIATKOVÁ Adriana – PÁSZTOR, Peter. *Architekt Oelschläger - Ťry*. Košice : Agentúra SÁŠA, 2012, s. 130 – 137.

⁴⁴ AACass, KBO, č. spisu 782/1928.

⁴⁵ AMK, f. TO, Martinovičova 15.

klad zákazku pre Správu mestských verejných podnikov. Bol to projekt dvojpodlažného bytového domu situovaného v Sokolskom sade (mestskom parku), ktorý vytvoril na jar v roku 1922.⁴⁶ Nezdráhal sa realizovať aj menšie zákazky, ako napríklad projekt prízemného, čiastočne podpivničeného dvojizbového rodinného domu pre pána Henrika Dellakieza na Slovenskej ulici 35.⁴⁷

Žiaľ, ani pekný dvojpodlažný polyfunkčný dom (projekt z októbra 1925) s decentným uličným tvaroslovím a klasickou šikmou strechou dnes už na svojom mieste na okraji košického mestského parku nestojí, pohltila ho súčasná novostavba. Prízemie zaberala veľkoryso riešená prevádzka hostinca a na poschodí bol komfortný moderný trojizbový byt rodiny majiteľa Jána Licska s priestrannými izbami a oknami otvárajúcimi sa do parku.⁴⁸ V závere roka 1925 sa Wirth venoval projektu nadstavby, prestavby a adaptácie priestorov staršieho mestského polyfunkčného domu na dnešnej Štúrovej 4. Pre pána Imricha Toperczera architekt navrhol na prvom poschodí priestranný trojizbový byt s oknami do ulice.⁴⁹ V portfóliu prác architekta sa nachádza aj plán skromného dvojizbového rodinného domu s kuchynkou v suteréne pre Jozefa Tirpáka a jeho manželku.⁵⁰ K zákazkám, ktoré zrejme architekt Wirth prispôbil vkusu a požiadavkám klienta, patrí aj projekt obytného domu pre Vojtecha Szendeho a jeho manželku z mája 1927 na vtedajšej Zrínyi ut.⁵¹ Rovnako projekt vilky pre Jána Worscha na severe Košíc pripomínajúci neorenesančný zámoček, ktorý postavil staviteľ Alexander Szontágh v roku 1928, svojím stvárnením prekvapuje.⁵² Tiež projekt dvojpodlažného podpivničeného nájomného bytového domu pre staviteľa Štefana Holománeho, ktorého jednoduchý návrh zrejme Wirth vytvoril podľa jeho predstáv.⁵³ Koncom dvadsiatych rokov 20. storočia bol v ateliéri Wirtha vypracovaný pravdepodobne nerealizovaný projekt na rozšírenie a prestavbu katolíckeho tovarišského spolku na terajšej Moyzesovej 62.⁵⁴

Tridsiate roky 20. storočia

Nové myšlienky a architektonické trendy prichádzajúce z centier sa v architektúre Košíc presadzovali u súkromných investorov spočiatku iba veľmi ťažko. Zvyčajne prevažovala požiadavka čo najekonomickejšieho riešenia pri zachovaní istého konzervatívneho komfortu a stavebnej kvality. Neznalosť a obmedzené finančné možnosti súkromných investorov neprípúšťali experimenty. O niečo slobodnejší priestor na tvorbu mali architekti pri väčších verejných zákazkách iniciovaných najmä mestom, cirkvami alebo solventnými súkromníkmi. Okrem českých architektov a staviteľov, ktorí sa po úspešných realizáciách štátom podporovaných projektov verejných stavieb, a neskôr aj svojich individuálnych projektov v Košiciach aj usadili a otvorili si tu architektonické kancelárie a stavebné firmy, sa na dobovej dokumentácii alebo aj na fasádach budov opakujú viaceré zaujímavé

⁴⁶ AMK, f. TO, Obytný dom pre Správu mestských verejných podnikov v Sokolskom sade, Košice, apríl 1922.

⁴⁷ AMK, f. TO, Slovenská ulica 43.

⁴⁸ AMK, f. TO, Rumanova 6. Plán výstavby hostinca a obytného domu na Eszterházyho ul. 31.

⁴⁹ AMK, f. TO, Štúrova 4.

⁵⁰ AMK, f. TO, Moravská 32.

⁵¹ AMK, f. TO, Slovenskej jednoty 6.

⁵² AMK, f. TO, Almássyho 9.

⁵³ AMK, f. TO, Masarykova 20.

⁵⁴ AMK, f. TO, Moyzesova 62.

mená Košičanov.⁵⁵ Zásľuhu na tom mala najmä postupná politická, ale aj ekonomická stabilizácia 1. ČSR prenesená aj do pracovných príležitostí v stavebníctve, ktoré do Košíc priniesli najmä štátne zákazky. K tomu, aby sa v Košiciach stavalo moderne aj v kontexte bývania, prispela aj solventnosť niektorých investorov, ich rozhladenosť a v nemalej miere aj akceptácia noviniek, ktoré moderna priniesla.

Na projekt nájomného podpivničeného dvojpodlažného domu s obytným podkrovím oslovil Wirtha na jar 1930 Košičan Július Dzubay s manželkou. Dodnes tento tvaroslovím klasický dom so šikmou strechou svojím objemom dominuje medzi radom prízemných domov na dnešnej Karpatskej 8.⁵⁶ V lete roku 1930 v jeho ateliéri vznikol aj návrh o niečo menšieho dvojpodlažného domu s dvomi dvojizbovými bytmi a tretím bytom v prevýšenom suteréne.⁵⁷ Začiatkom roka 1931 Wirth pracoval na projekte ďalšieho väčšieho nárožného dvojpodlažného domu s obytnou manzardou, kde sa na prízemí nachádzal obchod. Pri realizácii čiastočne pozmenený projekt pre Viktora Rapoša bol postavený na dnešnej Jesenského ulici.⁵⁸ Až na posledný projekt pre Rapoša s už o niečo modernejším tvaroslovím sú predchádzajúce domy poplatné vzhľadom a aj celkovým riešením ich objednávateľom.

Začiatkom tridsiatych rokov sa architekt dostával aj k niektorým verejným objednávkam, napríklad vypracoval plán na prestavbu veľkej zasadacej siene v mestskom dome v Košiciach (1931). Prístavba umožňujúca samostatný prístup k zasadacej miestnosti z exteriéru obsahovala okrem nového schodiska hygienické zariadenia pre pánov aj dámy.⁵⁹ V rokoch 1930 až 1931 Wirth pracoval na projekte prestavby kotolne v budove elektrárne mesta Košice a vytvoril aj plán prístavby šatne, hygienického zariadenia a kúpeľní pre verejné podniky mesta.⁶⁰

Obr. č. 3 Ošetrovateľská škola v Košiciach, nárožie Smetanova 2/Šoltésova (1931). Archív A. Priatkovej.

V októbri 1931 architekta oslovil Provincialát Milosrdných sestier sv. Vincenta v Košiciach na vypracovanie projektu na novostavbu Ošetrovateľskej školy.⁶¹ Stavebné plány boli mestom schválené v novembri 1931 a po realizácii stavby košickým stavebným podnikateľom Adalbertom Cseleyom pod dozorom architekta Wirtha vincentky získali užívacie povolenie už v októbri 1932.⁶²

V septembri 1933 Wirtha poveril košický Rád sv. Dominika, aby pod

⁵⁵ Napríklad architekti (a stavitelia) Ľudovít Oelschläger, Pavol Gyulai, Ernest Friedmann, Emil Gottersmann, Alexander Klein (Herbai Sándor), Vojtech Kemény, Maximilián Blau, Vojtech Šipoš, Ondrej Resatko, Mikuláš Jabláczy, Vojtech Martončík a iní.

⁵⁶ AMK, f. TO, Karpatská 8.

⁵⁷ AMK, f. TO, Rastislavova 16.

⁵⁸ AMK, f. TO, Jesenského 23.

⁵⁹ AMK, f. TO, Hviezdoslavova 7.

⁶⁰ AMK, f. TO, Nákras kúpeľní pre Verejné podniky mesta Košíc.

⁶¹ AMK, f. TO, Smetanova 6 (predtým Smetanova 4, aj Münsterova 4).

⁶² PRIATKOVÁ, Adriana. Zdravotnícke budovy v Košiciach v prvej polovici 20. storočia. In *Pamiatky a múzeá*, 2017, roč. 66, č. 2, s. 19 – 26.

jeho odborným vedením bola na pozemku rádu postavená tržnica na predaj mäsa.⁶³ Projekt modernej tržnice na mäso s horným presvetlením komunikácií, ktorej súčasťou okrem radu prenajímateľných predajných priestorov bola aj samostatná predajňa s výčapom, kancelária a hygienické zariadenia pre ženy aj mužov, situovaná na dnešnom Dominikánskom námestí a na Hradbovej ulici, bol Wirthom signovaný v októbri 1934. Výstavba tržnice sa predĺžila ďalšími úpravami a drobnými prístavbami, keďže žiadosť o dodatočné stavebné a užívacie povolenie bola Mestskému notárskemu úradu zaslaná až v roku 1936.⁶⁴

Obr. č. 4 Interiér tržnice na Dominikánskom námestí v Košiciach (1933). Východoslovenské múzeum v Košiciach, Archív historickej a umeleckej fotografie, neev. predmet Foto H 461/3.

Obr. č. 5 Tržnica na Dominikánskom námestí v Košiciach, hlavný vstup (1933). Východoslovenské múzeum v Košiciach, Archív historickej a umeleckej fotografie, ev. č. VII.3641.

Moderna v tvorbe architekta

V priebehu rokov 1934 – 1935 architekt vytvoril niekoľko návrhov rodinných domov a viliek pre Košičanov, ktorých štandardná kvalita je nespochybniteľná.⁶⁵ Úsilie Wirtha o ich modernejšie stvárnenie vo svojich projektoch odzrkadľuje aj plán na postavenie dvojpodlažného rodinného domu pre pani Alžbetu Schnitzarovú v Košiciach.⁶⁶

Okrem viacerých ďalších rodinných domov navrhnutých v klasickom ponímaní, napríklad minimalistického jednoizbového domčeka so šikmou strechou na severnom okraji Košíc,⁶⁷ alebo prízemného rodinného domu s trojizbovým bytom na dnešnej Južnej triede,⁶⁸ sa architektovi podarilo napokon vytvoriť aj návrh domu odkazujúci na aktuálnu modernu. Na konci dnešnej Mojmirovej ulice č. 2, na atypickej, takmer trojuholníkovej parcele, rozihral jednu zo svojich predstáv o modernom mestskom bývaní. Trojpodlažný polyfunkčný nájomný bytový dom, ktorého projekt vytvoril pre svoju manželku,⁶⁹ ukončuje rad elegantných

⁶³ AMK, f. TO, Dominikánske nám. č. 1. Žiadosť o stavebné povolenie, 1933.

⁶⁴ AMK, f. TO, Dominikánske nám. č. 1. Žiadosť o udelenie dodatočného stavebného a užívacieho povolenia, 1936.

⁶⁵ AMK, f. TO, Kölcseioh ul. č. 59.

⁶⁶ AMK, f. TO, Sečovská trieda na pozemku č. kat. 8800/14.

⁶⁷ AMK, f. TO, Moravská ulica č. 47.

⁶⁸ AMK, f. TO, Pešťanská trieda č. 59.

⁶⁹ AMK, f. TO, Júliusova ulica č. 2. (teraz Mojmirova 2).

Obr. č. 6 Nájomné bytové domy, Mojmírova 2, 4, 6 (1935). Archív A.Priatkovej.

architekta Eduarda Žáčeka (1889 – 1973), unikátny moderný komplex Odbornej živnostenskej školy.⁷⁰ Geometrické členenie horizontálnymi rímsami, parapetmi a „orámovaním“ rizalitu v telese schodiska má v porovnaní s vedľajšími elegantnými domami architekta Friedmanna oveľa výraznejšie riešenie. Priestor schodiska presvetľuje vypuklý vertikálny pás presklenia a nad ním dizajnové kruhové okno. Je zaujímavé, že v suteréne tohto nájomného domu okrem kotolne na centrálne vykurovanie a dvoch pivníc architekt situoval aj dve kancelárie s predsieňou so samostatným WC a malý jednoizbový byt s prístupom z dvora.⁷¹ Na prízemí a tiež na prvom aj druhom poschodí sa nachádzajú dva kompletne vybavené trojizbové byty aj s izbičkou pre slúžku. Medzi teleso schodiska a interiér bytu architekt vložil predsieň so samostatným WC a halu s atypickým polkruhovým pôdorysom, oknami a balkónom, obrátenú na juhovýchodnú stranu, do dvora.

Z návrhov drobnej architektúry, ako je dizajn nových obchodných portálov, alebo iba ich vstupov s výkladmi, vynikalo kvalitou moderné riešenie nárožného vstupného portálu s výkladmi po bokoch dverí na Dominikánskom námestí 4 (1936).⁷² Pre kamenára a staviteľa Angela Di Valentin v roku 1937 architekt pripravil plán na prístavbu schodišťa a kancelárie k hlavnej dielenskej a skladovej budove na Barčianskej triede. V tom istom roku, okrem menšieho nájomného mestského bytového domu v radovej zástavbe s peknými priestranými bytmi, nachádzajúcim sa na dnešnej ulici Laca Novomeského, pracoval na ďalšom projekte, kde bola investorkou stavby opäť manželka architekta. Poslednou zachovanou skupinkou zaujímavých medzivojnových bytových domov v západnej časti okraja centra mesta, na okraji dnešného Kuzmányho sídliska, sú dva trojpodlažné bytové domy z dielne architekta Júliusa Wirtha. Boli postavené v druhej polovici tridsiatych rokov na dnešnej Kuzmányho ulici, pravdepodobne jeho vlastnou stavebnou firmou.⁷³ Kvalita Wirthovho bravúrneho zvládnutia moderného poňatia bytového domu vzhľadom na jeho predchádzajúcu tvorbu je prekvapujúca. K aktuálnemu vzhľadu domov, ktorý reprezentuje nový, modernistický štýl zbavený akýchkoľvek nánosov predchádzajúcich storočí, sa architekt prepracovával od roku 1931 do roku 1937, keď vytvoril poslednú alternatívu projektu. Prvá štúdia riešenia nárožia na Bethlenovej okružnej a Batsányiho ulici vznikla

⁷⁰ AMK, f. TO, Mojmírova č. 1.

⁷¹ AMK, f. TO, Mojmírova č. 2.

⁷² AMK, f. TO, Dominikánske nám. č. 4. (Predtým Alexandrova č. 3)

⁷³ V súčasnosti Kuzmányho 43, 45 a Škultétyho 1.

na jar 1931.⁷⁴ V tom čase architekt skúmal možnosti pozemku netradičného tvaru a pripravoval koncepciu domu pre vtedajších objednávateľov stavby, Jozefa Lipkovicsa s manželkou. Z dnes neznámych dôvodov si pôvodný majiteľ stavebnej parcely výstavbu nového domu rozmyslel a Wirth to využil. V lete 1936 vznikla prvá alternatíva moderného nájomného polyfunkčného bytového domu.⁷⁵

Polyfunkčný nájomný bytový dom s centrálnym vykurovaním mal na prízemí obchod prístupný z nárožia. Súčasťou dispozície dvojizbového bytu, obytnou časťou orientovanou na východ na Kuzmányho ulicu, bola aj izba pre slúžku. Okná z jednoizbového bytu orientované na terajšiu Škultétyho ulicu, smerom na juhovýchod, sa nachádzajú nad hlavným vstupom do domu. Prístupy k bytom architekt situoval na pavlače zo strany dvora, ku ktorým vedie dvojramenné schodište. Do suterénu architekt umiestnil skladové priestory a kotelňu, pod plochú strechu izbu s hygienou, pracovňu a priestrannú, v nárožnom oblúku presvetlenú sušiareň, ktorá mohla neskôr slúžiť aj ako ateliér. Ďalšie dve poschodia sú takmer totožné s prízemím, iba na mieste dvojizbového bytu je byt trojizbový s halou (jeho súčasťou je aj plocha obchodu na prízemí). Jednotraktové dispozície umožňujúce uplatniť aktuálne priečne prevetrávanie bytov a pásové okná, obopínajúce oblé nárožie, vytvárali zaujímavé presvetlenie ich priestorov.

Obr. č. 7 Mestský nájomný dom, Kuzmányho 43, 45. (1936). Archív A.Priatkovej.

Akceptácia aktuálnych architektonických trendov a chuť košických architektov ísť s dobou vo svojich projektoch aj realizáciách bola zvyčajne podmienená vôľou ich objednávateľov. Tak pri dome, ktorého investorom (zrejme spolu s ním) bola architektova manželka, mohol Wirth naplno ukázať svoje majstrovstvo v odbore, aj aké je jeho momentálne architektonické smerovanie. Oproti jeho skorším, tradičnejšie poňatým realizáciám, patrí stvárnenie bytového domu na Kuzmányho 45 k funkcionalizmu v tej najzaujímavejšej podobe. Snaha o organickú prácu s hmotou sa u Wirtha prejavila v zaoblených tvaroch telesa nárožia, ktorého dynamickú podobu valca, akoby z oboch strán pridržiavali rizality. Expresívne línie sprievodných šambrán, použitie nautických detailov, kruhových okien a „lodných“ zábradlí na loggiách, balkónoch a terasách, tiež gradácia hmôt smerom k nárožiu na stĺpoch, vytvára na dome takmer dokonalú harmóniu.

V podobnom, elegantnom duchu bol riešený aj vedľajší dom (Kuzmányho 43). Tak, ako pri tvorbe projektu pre dom svojej manželky, architekt vypracoval dve variácie plánov štvorpodlažného nájomného domu pre pána Júliusa Bujanovicha.⁷⁶ Jednoduchý hranol domu otočený prevádzkovými časťami bytov do dvora má tentoraz pôdorys štvorca. Dominuje mu výrazný dvojúrovňový arkier s pásom okien, uchytенých v šambráne. Sú to okná priestranných izieb orientované smerom do ulice tak, ako aj predstúpené balkóny ukončené polkruhom, priradené k dvojizbovým bytom. Wirth tu obdobným spôsobom riešil tak celko-

⁷⁴ AMK, f. TO, Bethlenova okružná a Batsányiho ulica (teraz Kuzmányho 45 a Škultétyho 1).

⁷⁵ AMK, f. TO, Bethlenova okružná č. 45.

⁷⁶ AMK, TO, Bethlenova okružná č. 43.

vú koncepciu domu (na každom podlaží dva byty, jedno a dvojizbový), ako aj ich dispozície. V uličnej, asymetrickej fasáde v osi rizalitu, sa nachádza hlavný vstup do domu s kruhovým oknom na mieste nadsvetlíka. Rukopis obidvoch domov je zjednotený, zosúladené sú hrany arkierov, pásových, ale aj úzkych roštových okien vo výške atiky. V poslednom podlaží, s výstupom na časť plochej strechy domu, sa nachádza priestor práčovne so sušiarňou a pekná izba s kúpeľňou a predsienkou. Horizontalitu domu zvyrazňujú rímasy nad atikami, aj plná stena pribežného balkóna nad arkierom s kovovým zábradlím. V Archíve mesta Košice sa našiel aj projekt vedľajšieho, o niečo staršieho bytového domu na Kuzmányho ulici, ktorý, žiaľ, už neexistuje. Na dobovej fotografii je možné vidieť, že jeho uličné priečelie, najmä hlavný vstup do domu, malo plastické orámovanie, ešte odkazujúce na tvaroslovie dvadsiatych rokov, riešené v kontexte štýlu art déco. Postavila ho firma Inžiniera Kaboša, pričom na archívnej dokumentácii sa meno autora projektu nenachádza.⁷⁷

Vojnové roky a záver

Rok 1938 priniesol veľké politické zmeny v stredoeurópskom priestore. Košice boli v novembri na základe Viedenskej arbitráže pričlenené k Maďarsku, no ešte

Obr. č. 8 Architekt Július Wirth, portrét od Elemíra Halásza-Hradila. Zdroj Východoslovenská galéria v Košiciach, inv. č. O 654.

pred komárňanskými rokovaniami, ktoré začali 9. októbra 1938, vznikla Maďarská národná rada na území Slovenska a jej košickým predsedom sa stal práve Július Wirth. V mesiacoch, ktoré nasledovali po štátnom prevrate a ktoré boli plné napätia a neistoty, funkciu poradného orgánu pre vojenskú správu vykonávala práve Maďarská národná rada, ktorá zároveň komunikovala aj s miestnym obyvateľstvom, keďže okrem iného bola zodpovedná aj za vydanie tzv. potvrdenia národnej vernosti. Táto funkcia Wirthovi pridela obrovskú zodpovednosť a moc. Košický architekt bol v januári 1939 vymenovaný aj za člena municipiálneho výboru,⁷⁸ a o niekoľko mesiacov, v apríli 1939, dostal vyznamenanie od samotného regenta Miklósa Horthyho za jeho činnosť v prospech maďarskej komunity.⁷⁹ Neskôr, na jar 1940, sa stal členom vládnej strany, Strany maďarského života,

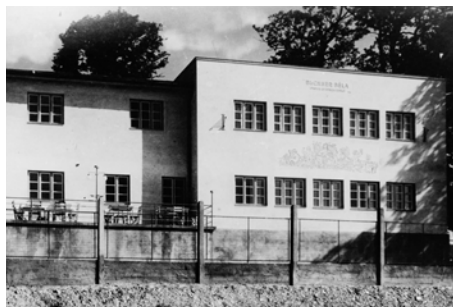
⁷⁷ AMK, f. TO, Škultétyho 3.

⁷⁸ AMK, f. Košice – Mesto s municipiálnym zriadením 1939 – 1945, inv. č. 4., Kassa sz. kir. város törvényhatósági bizottságának 1939. évi május hó 4. napján tartott rendes gyűlésében tárgyalt ügyekről.

⁷⁹ Az Egyesült Magyar Párt törvényhozói és vezetői a jövőben is a felvidéki összlakosság érdekeiért küzdenek. In *Felvidéki Újság*, 1939, roč. 2, č. 94, s. 3.

do ktorej prešla väčšina členov bývalej Zjednotenej maďarskej strany. Je veľmi pravdepodobné, že práve v tomto čase vyhotovil jeho portrét maliar Elemír Halász-Hradil.⁸⁰ Wirthove politické úspechy však zatienila nečakaná smrť jeho manželky krátko po Viedenskej arbitráži, 8. februára 1939.

Obdobie v rokoch 1939 – 1944 pre neho ako architekta, napriek jasnemu posilneniu jeho politických pozícií, znamenalo aj stagnáciu. Počas vojnových rokov bolo zároveň, prirodzene, menej stavebných príležitostí. Wirtha síce oslovilo Živnostenské spoločenstvo v Košiciach,⁸¹ aby vypracoval projekt modernej Detskej ozdravovne na Bankove (1940)⁸² a v roku 1941 podľa jeho plánov dokončili aj rímskokatolícky kostol v Košickej Belej,⁸³ jeho najpozoruhodnejšie dielo z týchto rokov je najmä jeho nový moderný rodinný dom na dnešnej Čermelskej ceste.⁸⁴ Pravdepodobne išlo o plánované viacgeneračné bývanie v nadčasovo architektonicky riešenej vile, v súvislosti ktorej jeho manželka v roku 1938 podala na Mestský notársky úrad v Košiciach žiadosť na stavebné povolenie, no stavbu nakoniec dokončili až v roku 1942, keď už manželka nežila. Po nemeckej okupácii krajiny, 19. marca 1944, Wirth sa nevzdal funkcie v mestskom zastupiteľstve, ako ani ostatní členovia, a zachoval sa pasívne aj počas deportácií židovského obyvateľstva. Naposledy sa zúčastnil na zasadnutí mestského zastupiteľstva v auguste 1944,⁸⁵ avšak po nástupe Strany šípových krížov v októbri 1944 sa už viac neangažoval vo veciach verejných. Keďže bol predtým exponovaný v maďarských politických kruhoch, po príchode Červenej armády do Košíc 19. januára 1945 sa ocitol medzi predstaviteľmi lokálnej elity, ktorí boli okamžite zatknutí NKVD a odvečení do sovietskeho zajateckého tábora v Donecku. Podľa správy, ktorú rodine priniesol jeden z jeho spoluväzňov,

Obr. č. 9 Buchnerova vila - živnostenská detská zotavovňa (1940). Archív A. Priatkovej.

Obr. č. 10 Rodinná vila Wirthovcov, Čermelská 52 (1941). Archív A. Priatkovej.

⁸⁰ Východoslovenská galéria v Košiciach, inv. č. O 654. Obraz už neexistuje, keďže v roku 1985 zhorel.

⁸¹ AMK, f. TO, Listina č.j. 24063-VI, Primátor municipálneho slobodného kráľovského mesta Košice, vec: Žiadosť Bélu Tárkányiho na vydanie dodatočného stavebného povolenia pre zrealizovanú 1. poschodovú detskú zotavovňu, stojacu na Bankove, pozemku k.č. 17590 a opatrenú k.č. 8538.

⁸² AMK, f. TO, Buchner Béla Iparos-gyermeküdülő terve, Kassa Bankófüred.

⁸³ AACass, KBO, Obec Košická Belá, posviacka kostola a birmovka, 24. júla 1941.

⁸⁴ AMK, f. TO, Čermelska trieda 52.

⁸⁵ Kassa város ezer liter bort ajánlott fel a honvédségnek. In *Felvidéki Újság*, 1944, roč. 7, č. 187, s. 7.

zomrel ešte v tom roku a bol pochovaný v kameňolome v blízkosti mesta Jena-kijevo.⁸⁶ Rodina Wirthovcov bola zároveň nútená odísť z Košíc a zanechať tu celý rodinný majetok, ktorý im následne skonfiškovoval štát.

V tejto štúdii sme sa snažili načrtnúť iba čiastkové výsledky výskumu politickej aktivity a portfólia prác košického architekta a staviteľa Júliusa Wirtha. Jeho rozsiahle architektonické dielo, ktoré po sebe zanechal a ktoré presahuje hranice Košíc, no zároveň spája aj viacero architektonických štýlov, sa stalo predmetom podrobnejšej analýzy iba nedávno. Deficity historiografie k tejto časti dejín mesta a k ich významným činiteľom sú determinované viacerými príčinami. Na jednej strane problematika maďarskej politickej elity medzivojnových a vojnových Košíc patrila dlho k tabuizovaným témam slovenskej historiografie, čo donedávna bránilo výskumu nielen politických aspektov, ale aj architektonického či umeleckého vývoja mesta. Na druhej strane aj dostupnosť relevantných archívnych prameňov k výskumu Wirthovej projektovej činnosti, najmä z fondov Archívu mesta Košice a Arcibiskupského archívu v Košiciach, bola dlhé roky obmedzená. Podrobné spracovanie činnosti a diela Júliusa Wirtha v konečnom dôsledku otvára nové výskumné témy, ktoré súvisia nielen s architektonickým či politickým vývojom Košíc v prvej polovici 20. storočia, ale aj s budovaním sociálnych kontaktov v rámci miestnej elity, s otázkou bývania v skúmanom období a viacerými témami súvisiacimi s každodennosťou.

ZOZNAM POUŽITÝCH ZDROJOV

Pramene

Archív arcibiskupského úradu v Košiciach, Košický biskupský ordinariát 1883 – 1946
Archív mesta Košice, fond Technické oddelenie.

Archív mesta Košice, fond Košice – Mesto s municipiálnym zriadením 1939 – 1945
Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, fond Politikai osztály reservált iratai (K 64).

Spomienky Mária Holéczy, vnučky J. Wirtha. Rukopis od rodiny Wirthovcov.
V Budapešti, september 2024.

Východoslovenská galéria v Košiciach.

Dobová tlač

Budapesti Hírlap, 1895.

Felsőmagyarország, 1895.

Felvidéki Közlöny, 1892.

Felvidéki Újság, 1939, 1944.

Kaschauer Zeitung, 1899.

Kassai Ujság, 1929.

Központi Értesítő, 1885, 1894.

⁸⁶ Spomienky Mária Holéczy, vnučky J. Wirtha. Rukopis od rodiny Wirthovcov. V Budapešti, september 2024.

Magyar Lloyd, 1902.
Nemzet, 1900.
Pannonia, 1892, 1897.

Zoznam bibliografických odkazov

- ANGYAL, Béla. *Érdekvédelem és önszerveződés. Fejezetek a csehszlovákiai magyar pártpolitika történetéből 1918 – 1938*. Galánta – Dunaszerdahely : Fórum Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó, 2002.
- ANGYAL, Béla. *Dokumentumok az Országos Keresztényszocialista Párt történetéhez 1919 – 1936*. Somorja – Dunaszerdahely : Fórum Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó, 2004.
- BUGANOVÁ Klaudia – MARKUŠOVÁ, Kristína – ALEZÁR, Kamil. *Sakrálne pamiatky v Košiciach*. Košice : APSRODECUS, 2009.
- ČONKA, Rado et al. *Zaujímavosti z košických lesov*. Košice : Mestské lesy Košice, 2008.
- GEREVICH, Emil. *A Kassai Állami Főreáliskola értesítője az 1899 – 1900. évről*. Kassa: 1900.
- HUĎA, Tomáš. Kaplnka Krista Kráľa – Pokojová kaplnka (Capella Pacis) v Gaboltove. In *Notitiae Historiae Ecclesasticae*, 2021, roč. 10, č. 1, s. 65 – 79.
- KIRST, Jozef – POTEMRA, Michal. *Mestská sprava v Košiciach v rokoch 1848 – 1945. Tematická bibliografia I*. Košice : Štátna vedecká knižnica, 1984.
- MANDZÁK, Daniel Atanáz. *Mystériá viery III. Redemptoristi v Stropkove v rokoch 1921 – 2021*. Stropkov : Mesto Stropkov, 2021.
- ONDREJŠÍK, Tomáš et al. *História obcí Perín, Chym a Vyšný Lánec*. Košice : JES Slovakia, 2018.
- PRIATKOVÁ Adriana. Solving the Housing Crisis in Interwar Košice. Examples of Social Housing for the Unemployed and Impoverished. In *Architektúra & urbanizmus*, 2024, roč. 58, č. 1 – 2, s. 90 – 109. <https://doi.org/10.31577/archandurb.2024.58.1-2.6>
- PRIATKOVÁ, Adriana. Zdravotnícke budovy v Košiciach v prvej polovici 20. storočia. In *Pamiatky a múzeá*, 2017, roč. 66, č. 2, s. 19 – 26.
- PRIATKOVÁ Adriana – PÁSZTOR, Peter. *Architekt Oelschläger - Őry*. Košice : Agentúra SÁŠA, 2012.
- ŠTOFANÍK, Jakub. *Medzi krížom a kladivom. Recepčia sociálneho myslenia v katolíckej cirkvi v prvej polovici 20. storočia*. Praha : Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2017.
- SZEGHY, Gabriel. Katedrálly chrám košických gréckokatolíkov. In *Pamiatky a múzeá*, 2013, roč. 62, č. 3, s. 40 – 45.
- SZEGHY-GAYER, Veronika. *Felvidékből Szlovénzkó. Értelmiségi útkeresések Eperjesen és Kassán a két világháború között*. Bratislava: Kalligram Kiadó, 2016.
- SZEGHY-GAYER, Veronika. *László Tost, mešťanosta Košíc*. Košice : Fórum Maďarov v Košiciach, 2022.
- ZUBKO, Peter. Košický farár Barnabáš Tost (1918–1938). In ŠUTAJ, Štefan (ed.). *Ludia a dejiny. Historická biografia a jej miesto v historiografii*. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, 2016, s. 93 – 105.

Elektronické zdroje

A Magyar Királyi József-Műegyetem programja az 1903/1904-ik tanévre. Budapest : Lloyd-Társulat Könyvnyomdája, 1906. Dostupné na internete: <http://public.omikk.bme.hu/bme_evkonyv/weblap.php?step=2&cat=tanrendek&konyvtar=./tanrendek/1903_04/&alcim_id=1928>

SUMMARY

A politically engaged architect – Július Wirth and his works in the territory eastern Slovakia

The study examines the career trajectory of Július (in Hungarian Gyula) Wirth (1881 – 1945), a Hungarian architect from Košice who worked in his hometown from the period of the Austro-Hungarian Monarchy until the end of World War II. Wirth was not only an influential and talented modern architect, but also played a key role in the local politics as a representative of political Catholicism in interwar Czechoslovakia, as well as in the context of wartime Hungary. Based on archival sources and the contemporary press, the main aim of the study is to highlight the main characteristics of his career trajectory, which so far has received little attention in modern historiography. The article is divided into three main parts. First, we intend to discuss the family background and education of Július Wirth, as well as the beginnings of his career as an architect. The second part of the paper is dedicated to his activity in the interwar period. Finally, we also present his political engagement in the years between 1938 and 1945. It is argued that his life and work were simultaneously shaped by modern cultural and social phenomena of that time, political Catholicism and modern arts.

Július Wirth was born into a family of German origin, which came from Pest and its surroundings. His father, Jozef Wirth (1855 – 1923), settled down in Košice in the late 1870s and gradually worked his way up from a carpenter to a recognized expert in construction. Július completed his secondary school studies at the State Higher Secondary School in Košice and Levoča between 1891 and 1900. He graduated in the summer of 1900. Subsequently, he applied to the Hungarian Royal University of Technology and Economics Palatine Joseph in Budapest (Budapest University of Technology and Economics), which was a modern institution providing classical education in the field of architecture. Soon after receiving his diploma in 1904, managed to make several study trips abroad, for example to Italy and Austria. Upon returning home he opened an architect's studio in his hometown and he started his own business.

The range of diverse projects created by Július Wirth during the Austro-Hungarian Monarchy consists mainly of smaller family houses or urban rental apartment buildings, mostly for private investors. However, in the interwar period, he received numerous orders also from the Roman and Greek Catholic churches, for which he designed or renovated churches and smaller chapels. His political career also took off after 1918. In November 1919, he was involved in the establishment of the Košice branch of the Christian Socialist Party, which in a short time became the largest Hungarian political party in interwar Czechoslovakia and represented

the dominant political current in Košice as well. Július Wirth, as a founding member of the party, held several positions in its organizations and was also an elected member of the city representative body (mestské zastupiteľstvo) throughout the interwar period. In addition, he was appointed as a member of the city council (mestská rada) and held a position in the building committee, in which he was extremely active. Later, during the political changes in autumn 1938, was elected head of the Hungarian National Council, and between 1939 and 1945 remained a member of the city's representative body (törvényhatósági bizottság).

In this paper, we intend to provide new data and findings on the political activity and portfolio of works of the Košice architect Július Wirth. His extensive architectural work, which he left behind and which extends beyond the borders of the city Košice, but also combines several architectural styles, has only recently become the subject of a more detailed analysis. The deficits of historiography regarding this part of the city's history and its significant personalities are determined by several reasons. On the one hand, the issue of the Hungarian political elite of interwar and wartime Košice has long been an ignored issue in Slovak historiography, which until recently hindered research not only into political aspects, but also into the architectural or artistic development of the city. On the other hand, the availability of relevant archival sources for the research into Wirth's activities, especially from the collections of the Košice City Archive and the Archbishop's Archive in Košice, has been limited for many years. A detailed treatment of the activities and works of Július Wirth ultimately opens up new research topics that are related not only to the architectural or political development of Košice in the first half of the 20th century, but also to the building of social contacts within the local elite, to the issue of housing in the period under study, and to several topics related to everyday life.

doc. Ing. arch. Adriana Priatková, PhD.
Technická univerzita v Košiciach
Fakulta umení, Katedra architektúry
SK-04200 Košice-Sever, Watsonova 1561/4
e-mail: <adriana.priatkova@tuke.sk>
ORCID: 0000-0003-0941-6013

Veronika Szeghy-Gayer, PhD.
Spoločenskovedný ústav, Centrum Spoločenských a Psychologických vied Slovenskej
akadémie vied, v.v.i.
SK-04001 Košice, Karpatská 5
e-mail: <szeghy@saske.sk>
ORCID: 0000-0002-2139-0605

Politicky angažovaný architekt Július Wirth a jeho dielo na území východného Slovenska¹

ADRIANA PRIATKOVÁ – VERONIKA SZEGHY-GAYER

A politically engaged architect – Július Wirth and his works
in the territory eastern Slovakia

DOI: <https://doi.org/10.54937/kd.2026.17.1.37-56>

ABSTRACT: The study examines the career trajectory of Gyula Wirth (1881–1945), a Hungarian architect from Košice who worked in his hometown from the period of the Austro-Hungarian Monarchy until the end of World War II. Wirth was not only an influential and talented modern architect, but also played a key role in local politics as a representative of political Catholicism in interwar Czechoslovakia, as well as in the context of wartime Hungary. Based on archival sources and the contemporary press, the main aim of the study is to highlight the main characteristics of his career trajectory, which so far has received little attention in modern historiography. The article is divided into three main parts. First, we intend to discuss the family background and education of Gyula Wirth, as well as the beginnings of his career as an architect. The second part of the paper is dedicated to his activity in the interwar period. Finally, we also present his political engagement in the years between 1938 and 1945. It is argued that his life and work were simultaneously shaped by two modern cultural and social phenomena of that time, political Catholicism and modern arts.

Keywords: Architecture, Political Catholicism, Biography, Hungarian Minority, Košice.

V predkladanej štúdií sa venujeme kariérnej dráhe Júliusa² Wirtha (1881 – 1945), košického architekta, ktorý pôsobil vo svojom rodnom meste od čias Rakúsko-Uhorskej monarchie až do konca druhej svetovej vojny. Wirth patril k významným košickým architektom a staviteľom, zároveň bol kľúčovým predstaviteľom konzervatívneho politického prúdu v kontexte medzivojnového Československa a vojnového Maďarska. Napriek jeho rozmanitej architektonickej tvorbe a významným politickým a odborným pozíciám, ktoré zastával vo verejnom živote vyše 30 rokov, sa jeho osobnosti doposiaľ nevenovala v historiografii skoro žiadna pozornosť. Jeho meno sa prvýkrát objavilo až v publikáciách Bélu Angyala

¹ Štúdiá bola vypracovaná v rámci projektov VEGA č. 2/0077/22 Verejní zamestnanci v meniacich sa režimoch na území Slovenska, 1900 – 1950 a KEGA č. 067TUKE-4/2025 Bývanie v medzivojnových Košiciach.

² V maďarčine Gyula. Krstné mená pre jednoduchosť v celej štúdií píšeme v poslovenčenej verzii so zdôraznením toho, že vo väčšine prípadov písanie mien neodráža etnickú identitu v texte spomínaných osôb.

o činnosti maďarských opozičných strán v prvej Československej republike.³ Wirthovi sa okrajovo venovali aj novšie práce týkajúce sa Košíc⁴ či obcí, kde pôsobil ako architekt a staviteľ, napríklad Perína,⁵ Stropkova⁶ či Gaboltova.⁷

Hlavným cieľom tohto príspevku je na základe archívnych prameňov a dobovej tlače rekonštruovať životný príbeh Júliusa Wirtha a poukázať na rozmanitosť jeho aktivít, ktoré boli poznačené niekoľkými politickými režimami, ale najmä dvomi svetovými vojnami. V roku 1945 bol košický architekt odvečený do sovietskeho zajateckého tábora v Donbase, kde aj zomrel. Z metodologického hľadiska sa snažíme prepojiť biografický výskum s architektonickou analýzou jeho tvorby, aby sme získali o jeho pôsobení čo najplastickejší obraz. Príspevok je rozdelený do troch častí. Najprv sa venujeme rodinnému zázemiu a vzdelávaniu Júliusa Wirtha, následne analyzujeme počiatky jeho kariéry ako architekta. Nasledujúca časť štúdie je venovaná jeho pôsobeniu v Košiciach v medzivojnovom období, kým v poslednej časti priblížime jeho činnosť počas Viedenskej arbitráže až po záver druhej svetovej vojny. Chceli by sme argumentovať tým, že jeho život a pôsobenie súčasne formovali dva zdanlivo protichodné dobové fenomény, moderné umelecké trendy v architektúre a politický katolicizmus.

Rodinné zázemie, otec Jozef Wirth

Július Wirth sa narodil do rodiny nemeckého pôvodu, ktorá v polovici 19. storočia žila ešte v Pešti a jej okolí. Jeho otec, Jozef Wirth (1855 – 1923), sa usadil v Košiciach niekedy na konci 70-tych rokov 19. storočia a z tesára na uznávaného odborníka v staviteľstve sa vypracoval postupne. Najprv sa mu darilo získavať menšie zákazky, drobné adaptácie, opravy, prestavby alebo prístavby rodinných a bytových domov. Časom sa prepracoval k samostatným realizáciám aj k realizáciám stavieb v spolupráci s ďalšími košickými staviteľmi. Od roku 1885 spolu so staviteľom Júliusom Pajtásom prevádzkoval firmu *Pajtás a Wirth*⁸ ktorá zanikla až v roku 1902.⁹ V roku 1886 táto dvojica opravila strešnú konštrukciu rímskokatolíckeho chrámu v Prešove.¹⁰ Spolupracovali pri výstavbe prvého letohrádku – vily Lujzy vedľa hotela na Bankove pri Košiciach a postavili tu aj letné sídla pre obchodníkov Aladára Bieleka a Eduarda Eschwiga.¹¹ So staviteľom Pajtásom v roku 1889 vybudovali priestory skladov na dnešnej Južnej triede (už zbúrané).¹²

³ ANGYAL, Béla. *Érdekvédelem és önszerveződé. Fejezetek a csehszlovákiai magyar pártpolitika történetéből 1918 – 1938*. Galánta – Dunaszerdahely : Fórum Intézet – Liliium Aurum Könyvkiadó, 2002, s. 73, 114, 340.

⁴ SZEGHY-GAYER, Veronika. *Felvidékből Szlovénzkó. Értelmiségi útkeresések Eperjesen és Kassán a két világháború között*. Bratislava: Kalligram Kiadó, 2016, s. 90, 101.

⁵ ONDREJŠÍK, Tomáš et al. *História obcí Perín, Chym a Vyšný Lánec*. Košice : JES Slovakia, 2018, s. 169 – 170.

⁶ MANDZÁK, Daniel Atanáz. *Mystéria viery III. Redemptoristi v Stropkove v rokoch 1921 – 2021*. Stropkov : Mesto Stropkov, 2021. s. 12 – 13.

⁷ HUĎA, Tomáš. Kaplnka Kráľa – Pokojová kaplnka (Capella Pacis) v Gaboltove. In *Notitiae Historiae Ecclesiasticae*, 2021, roč. 10, č. 1, s. 65 – 69, 72.

⁸ Társas cégek cégbejegyzése. In *Központi Értesítő*, 1885, roč. 10, č. 96, s. 711.

⁹ Megszűnt cégek a vidéken. In *Magyar Lloyd*, 1902, roč. 22, č. 50, s. 7.

¹⁰ Az eperjesi római katolikus székesegyház tetőzete. In *Nemzet*, roč. 5, č. 1900, s. 1 – 2.

¹¹ ČONKA, Rado et al. *Zaujímavosti z košických lesov*. Košice : Mestské lesy Košice, 2008. 155 s.

¹² Archív mesta Košice (ďalej AMK), fond Technické oddelenie (ďalej f. TO), Martinovičova (neskôr Kalininova) 17, dnes už ulica neexistuje.

Na väčších zákazkách verejných stavieb v Košiciach a okolí, najmä od konca 19. storočia, Jozef Wirth spolupracoval predovšetkým s košickým staviteľom Viliamom Kolacskom (niekedy aj Kolatsek), ktorý vlastnil v Košiciach cementáreň. Od roku 1896 už v spoločnej firme *Kolacsek a Wirth* postavili v Košiciach niekoľko bytových domov.

Kvôli viacerým požiarom, ale aj spráchniveniu drevených konštrukčných prvkov, dostala veža Dómu sv. Alžbety v Košiciach niekoľkokrát novú strechu. Napríklad v roku 1690 medenú a v roku 1775 medenú so zaoblenou prilbicou. Kolacsek s Wirthom v roku 1892 postavili na sedlovej streche drevenú konštrukciu, ktorú pokryli medou¹³ a druhého mája 1893 umiestnili na jej vrchol štvormetrový kríž. Výsledkom ich spolupráce bola aj výstavba veží košického gréckokatolíckeho katedrálneho Chrámu Narodenia Presvätej Bohorodičky v roku 1896. Samotný jednolodový chrám so svätyňou a sakristiou postavil v rokoch 1882 – 1886 podľa projektu Viliama Kolacseka staviteľ Ľudovít Schmiedt v novorománskom slohu.¹⁴ V iných zdrojoch sa vyskytuje aj názov firmy ako *Schmidt – Kolacsek – Wirth*, ktorá projektovala a realizovala výstavbu rímskokatolíckeho kostola vo Vyšnej Myšli,¹⁵ aj ortodoxnú synagógu v Prešove na terajšej Okružnej ulici (1897 – 1898).¹⁶ Firma sa tiež spomína pri budovaní železničnej odbočky na Orave až po Suchú Horu.¹⁷ S Viliamom Kolacskom dokončili v roku 1895 dnes už neexistujúcu stavbu v mestskom parku, ktorá slúžila pre letné divadelné predstavenia. Prístavbu ďalšieho letného divadla realizovali na dnešnej Poštovej ulici.¹⁸ V 1894 roku bola založená firma Wirth a spol., v rámci ktorej Jozef Wirth spolupracoval s košickým staviteľom Arpádom Jakabom.¹⁹

Obdobie stredoškolských a vysokoškolských štúdií

Keď mal Július Wirth 14 rokov, rodinu postihla tragédia, zomrela mu matka.²⁰ Pravdepodobne aj z tohto dôvodu výchova, ako aj osobný príklad otca počas detstva a rannej mladosti v Košiciach ešte počas monarchie, nasmerovali ho k budúcej profesii architekta a tiež podnikateľa v stavebníctve. Július v rokoch 1891 – 1900 absolvoval stredoškolské štúdium na štátnej vyššej reálke v Košiciach a v Levoči. Maturoval v lete 1900.²¹ Následne sa prihlásil na vysokoškolské štúdium na Uhorskej kráľovskej technickej a ekonomickej univerzite palatína Jozefa v Budapešti (Technická a ekonomická univerzita v Budapešti), ktorá bola solídnu inštitúciou zabezpečujúcou klasické vzdelanie v odbore. Z architektonického hľadiska bol vtedajšími pedagógmi a vedením fakulty preferovaný najmä historizmus a eklektizmus, neskôr prepájaný aj so secesiou. Najvýraznejšou osobnosťou na škole bol Alajos Hauszmann, architekt, univerzitný profesor a člen Maďarskej akadémie vied. Ako vysokoškolský pedagóg tu pôsobil 42 rokov,

¹³ Die Dachstuhl- und Dach Reiter- Arbeiten. In *Pannonia*, 1892, č. 83, s. 3.

¹⁴ SZEGHY, Gabriel. Katedrálny chrám košických gréckokatolíkov. In *Pamiatky a múzeá*, 2013, roč. 62, č. 3, s. 40 – 45.

¹⁵ Alapkő-letétel. In *Felvidéki Közlöny*, 1892, roč. 14, č. 32, s. 3. Kostol bol dokončený v roku 1894.

¹⁶ Alapkőletétel. In *Pannonia*, 1897, roč. 26, č. 68, s. 2.

¹⁷ Das Kaschauer Gewerbe. In *Kaschauer Zeitung*, 1899, roč. 61, č. 130, s. 2.

¹⁸ Szinházi előadás. In *Felsőmagyarország*, 1895, roč. 11, č. 130, s. 3.

¹⁹ Wirth József és Társa. In *Központi Értesítő*, 1894, roč. 19, č. 90, s. 1765.

²⁰ Vilma Schlotthauer zomrela 1. mája 1895 v Košiciach. Gyászrovat. In *Budapesti Hírlap*, 1895, roč. 15, č. 119, s. 10.

²¹ GEREVICH, Emil. *A Kassai Állami Főreáliskola értesítője az 1899 – 1900. évről*. Kassa: 1900, s. 59.

zastával aj funkciu dekana a rektora a výrazne zasiahol do tvorby maďarských architektov prelomu minulého storočia. V čase Wirthovho štúdia na škole učil aj ďalší významný architekt, Samu Pecz, ako aj jeho rovesník Frigyes Schulek. V rokoch 1895 – 1902, čiže v čase Wirthovho vysokoškolského štúdia,²² sa v priestore Budinského hradu realizovala Schulekova najznámejšia stavba v neogotickom a novorománskom slohu, tzv. Rybárska bašta. Napriek týmto skvelým osobnostiam maďarskej architektúry záveru 19. storočia, ktorí pôsobili na škole, sa nimi dlhodobo preferované trendy mnohým mladým adeptom architektúry zunovali. Úsilie o zmenu konzervatívnej atmosféry a isté reformy na škole síce prebiehali už od začiatku dvadsiateho storočia, no najvýraznejšia zmena nastala až po roku 1913, po odchode Hauszmanna s ďalšími pedagógmi zo školy.

Rozbehnutie architektonickej praxe

Mladý Wirth, ktorý diplom stavebného inžiniera získal v roku 1904, predtým, ako si otvoril v Košiciach architektonickú kanceláriu a začal samostatne podnikáť, stihol zrealizovať niekoľko zahraničných študijných ciest, napríklad v Taliansku a Rakúsku. Je veľmi pravdepodobné, že do praktických znalostí v odbore, najmä v kontexte staviteľstva – realizácií stavieb, ho spočiatku zaučal najmä jeho otec. O spôsobe ich vtedajšej spolupráce vypovedá aj realizovaný projekt rodinného domu pre Ármina Deutscha v Košiciach na dnešnej Kmetovej ulici č. 19 (1906).

Na výkrese je podpísaný otec, no v liste investora, adresovanom mestskému zastupiteľstvu, v žiadosti o stavebné povolenie na výstavbu prízemného rodinného domu, je ako realizátor stavby uvedený už syn Július.²³ Medzi prvé samostatné práce mladého Wirtha ako architekta patrí dnes už neexistujúca historizujúca prízemná vila so secesnými detailmi na dnešnej Palackého 12 (1909).²⁴ V tom istom roku mladý Wirth realizoval aj projekt elegantnej dvojpodlažnej administratívnej budovy košických plynární a elektrární v podobnom dizajne na dnešnej ulici Protifašistických bojovníkov (prestaná) (1909).²⁵ V auguste 1910 so staviteľom Štefanom Forgáchom spolupracovali na rekonštrukcii a adaptácii priestorov, a tiež na návrhu a realizácii novej fasády staršieho mestského domu na dnešnej Hlavnej ulici 46.²⁶ V pracovne úspešnom roku 1909 sa Július oženil s Máriou rodenou Mittele (1888 – 1939), pôvodcom z Perína,

Obr. č. 1 Budova elektrární (1909) – dobová fotografia. Východoslovenské múzeum v Košiciach, Archív historickej a umeleckej fotografie, ev. č. R 26207.

²² Profesori, ktorí pôsobili v akademickom roku 1903/1904 na univerzite: *A Magyar Királyi József-Műegyetem programja az 1903/1904-ik tanévre*. Budapest : Lloyd-Társulat Könyvnyomdája, 1906. Dostupné na internete: <http://public.omikk.bme.hu/bme_evkonyv/weblap.php?step=2&cat=tanrendek&konyvtar=./tanrendek/1903_04/&alcim_id=1928>

²³ AMK, f. TO, Kmetova 19.

²⁴ AMK, f. TO, Palackého 12.

²⁵ AMK, f. TO, Protifašistických Bojovníkov.

²⁶ AMK, f. TO, Hlavná 46.

a v roku 1911 sa im po narodení dcéry Lenky (1909) narodil syn Július. (V roku 1918 sa manželom narodil syn Tibor a v roku 1920 ďalší syn Jozef).

Škálu rôznorodých projektov vytvorených Júliusom Wirthom počas monarchie tvoria najmä menšie rodinné domy či mestské nájomné bytové domy prevažne pre súkromných investorov, z ktorých vyniká projekt dvojpodlažného nájomného bytového domu na dnešnej Kukučínovej 30 z roku 1912.²⁷ Dom v celom rozsahu podpivničený, orientovaný najkrajšou, mierne asymetrickou fasádou do ulice, má pôdorysnú dispozíciu v tvare U. Prístup do čiastočne uzatvoreného dvora a k obytným dvorným krídlam vedie od hlavného vstupu okolo dvojramenného schodiska, vedúceho k bytom na druhom podlaží. Dvoj a trojizbové byty na prízemí sú prístupné z dvora. Budova je konštrukčne riešená v hlavnom – uličnom krídle ako dvojtrakt, bočné krídla sú jednotraktové. Z v minulosti plasticky riešených detailov uličnej fasády medzi oknami poschodí dnes už nenájdeme takmer nič, niekdajšie kultivované stvárnenie priečelia zostalo, žiaľ, čitateľné už iba na pôvodnom projekte.

Z predvojnového portfólia Wirthových prác medzi zaujímavejšie patrí aj plán na adaptáciu a rekonštrukciu domu pána Ignáca Spiru v Košiciach na dnešnej Hlavnej 46 (1910), tiež návrh prestavby obchodného portálu na Hlavnej 54 (1910), ako aj projekt rekonštrukcie domu na Dominikánskom námestí (1911). Wirth avšak neodmietal ani menšie dizajnérské zákazky, ako návrh výkladu v nájomnom dome Jeneyho dedičov na Mlynskej ulici z roku 1912, tiež návrh nového vstupu s výkladom na dnešnú Hlavnú ulicu č. 64 (1913). Z roku 1913 sa zachoval projekt mestského podpivničeného dvojpodlažného bytového domu pre pani Etelku Adriányi (dnes Štefánikova ulica č. 3). Pozornosť si svojou kvalitou zaslúži aj návrh brány pre elektrickú železnicu do Košických cisárskych a kráľovských potravinových skladov z roku 1914. Všetky jeho predvojnové práce vykazovali nesporné známky kvality a solídnosti, či už v grafickej podobe projektov alebo následných realizácií.

Politická angažovanosť po rozpade Rakúsko-Uhorska

Ťažké obdobie prvej svetovej vojny, rozpad Rakúsko-Uhorskej monarchie a následné konštituovanie prvej Československej republiky priniesli pre Košice úplne novú realitu. Architekt a staviteľ Wirth, ktorý bol orientovaný jasne pro-maďarsky, síce vnímal tieto zmeny výrazne negatívne, nebolo mu ľahké zanechať rozbehnutú, už dobre etablovanú firmu, preto sa nakoniec rozhodol ostať naďalej v Košiciach. Vďaka zázemiu a vybudovaniu pracovných kontaktov sa rýchlo adaptoval na novú – neľahkú povojnovú situáciu v meste, usilujúc sa v zložitých pomeroch prežiť a pokračovať v rozbehnutej práci.

Už v novembri 1919 sa angažoval pri založení košickej pobočky Krajinskej kresťanskosocialistickej strany,²⁸ ktorá sa za krátky čas stala najväčšou maďarskou politickou stranou v medzivojnovom Československu a predstavovala dominantný politický prúd aj v Košiciach. Július Wirth, ako zakladajúci člen strany, zastával niekoľko funkcií v straníckych organizáciách, bol tiež zvoleným členom mestského zastupiteľstva v celom medzivojnovom období. Okrem toho bol

²⁷ AMK, f. TO, Kukučínova 30.

²⁸ ANGYAL, Béla. *Dokumentumok az Országos Keresztényszocialista Párt történetéhez 1919 – 1936*. Somorja – Dunaszerdahely : Fórum Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó, 2004, s. 57 – 61.

vymenovaný aj za člena mestskej rady a zastával funkciu aj v stavebnej komisii, kde bol mimoriadne aktívny.²⁹

Vtedajší moderný kultúrny a spoločenský fenomén, sociálny katolicizmus, bol mimoriadne populárny na politickej úrovni po celom území mladej republiky. Náboženské hnutia od konca 19. storočia sa spolupodieľali na formovaní modernej spoločnosti, reagovali na zmeny spojené s industrializáciou, migráciami a sociálnou otázkou.³⁰ V južných oblastiach Slovenska a Podkarpatskej Rusi maďarskí kresťanskí socialisti dokázali osloviť nielen veľkú časť strednej vrstvy a košickej podnikateľskej elity, ale aj časť robotníctva, a preto vedeli konkurovať aj Komunistickej strane Československa, ktorá bola v Košiciach rovnako populárna. Toto politické zoskupenie, zastávajúce negativistický postoj k Československej republike, malo zároveň silné väzby aj na Budapešť, odkiaľ pravidelne dostávalo finančné podpory, ako aj strategické i ideologické usmernenia. V dôsledku toho sa Július Wirth už od 20-tych rokov stal v očiach maďarských vládnych kruhov známym a najmä politicky spoľahlivým človekom. Z novembra 1930 sa zachovala správa maďarského konzula v Bratislave, v ktorej informoval Tibora Patakyho, maďarského štátneho tajomníka pre záležitosti menších, o incidente, pri ktorom Česi prehľadali Wirtha a jeho manželku v hraničnej obci Hidasnémeti. Wirth vtedy práve pašoval väčšiu finančnú sumu, ktorá bola určená pre košickú pobočku strany.³¹ Neskôr, v októbri 1938, pre svoju kľúčovú úlohu v Zjednotenej maďarskej strane, ktorá vznikla zlúčením kresťanských socialistov a Maďarskej národnej strany v júni 1936, bol v októbri 1938 vymenovaný za predsedu Maďarskej národnej rady. V každom prípade je pozoruhodné až paradoxné, že napriek vyššie uvedeným skutočnostiam, najvýznamnejšiu, najpočetnejšiu a najrozmanitejšiu časť Wirthovej tvorby predstavujú práve jeho medzivojnové diela.

Zložité povojnové pomery v Košiciach mali nepriaznivý dopad najmä na najslabšie sociálne vrstvy obyvateľstva. Katastrofálny nedostatok bytov tesne po prvej svetovej vojne spôsobil, že byty boli pridelované bytovou komisiou a získanie akéhokoľvek bytu bolo považované za veľké šťastie. Keď sa vzhľadom na ťažké finančné pomery a veľký počet záujemcov doslova bez strechy nad hlavou mesto rozhodlo situáciu riešiť adaptáciou bývalých vojenských barakov na juhu Košíc, do súťaže sa aktívne zapojil aj architekt Wirth. Celá akcia sa začala už na jar v roku 1921, no pre veľký záujem o tieto núdzové „byty“, sa ďalšie baraky prestavovali ešte aj v roku 1925. Záujem o túto zákazku okrem košického staviteľa inžiniera Huga Kabosa prejavilo ďalších 7 firiem, z ktorých boli vybrané dve najlacnejšie firmy, a to Výrobné družstvo odborných stavebných odborníkov a firma architekta Júliusa Wirtha.³² Stavebná konjunktúra, ktorá charakterizovala medzivojnové obdobie na Slovensku, prebiehala aj v Košiciach a od začiatku 20. rokov dvadsiateho storočia sa tu počas necelých dvadsiatich rokov trvania

²⁹ KIRST, Jozef – POTEMRA, Michal. *Mestská správa v Košiciach v rokoch 1848 – 1945. Tematická bibliografia I*. Košice : Štátna vedecká knižnica, 1984, s. 210a.

³⁰ K tomu pozri ŠTOFANÍK, Jakub. *Medzi krížom a kladivom. Recepčia sociálneho myslenia v katolíckej cirkvi v prvej polovici 20. storočia*. Praha : Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2017, 251 s.

³¹ Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, fond Politikai osztály rezervált iratai (K 64), kartón 51, 7. list, 743res-pol930. 1930. november 8.

³² O tom bližšie pozri PRIATKOVÁ Adriana. Solving the Housing Crisis in Interwar Košice. Examples of Social Housing for the Unemployed and Impoverished. In *Architektúra & urbanizmus*, 2024, roč. 58, č. 1 – 2, s. 90 – 109. <https://doi.org/10.31577/archandurb.2024.58.1-2.6>

prvej ČSR postavilo veľké množstvo novostavieb, väčšie štátne objednávky boli najmä v 20. rokoch realizované väčšinou českými architektmi a staviteľmi. Tí do Košíc prichádzali za prácou z centier – Prahy, Brna, Bratislavy a viacerí z nich – vidiac veľké možnosti sebarealizácie, sa tu aj usadili.

Cirkevné zákazky

Náročnú situáciu pri obstarávaní práce, v ktorej sa ocitol aj Wirth, zažívali aj ďalší domáci odborníci v stavebníctve, ktorí po vojne zostali v Košiciach alebo sa do Košíc postupne vracali zo svojich štúdií. Okruh potenciálnych investorov bol pre nich obmedzený najmä na podnikateľskú sféru, cirkevné prostredie, mestskú správu a individuálnych stavebníkov. Väčšie zákazky bolo možné získať najmä formou aktívnej účasti v architektonických súťažiach či realizátorských konkurzoch, ktoré vyhlasovali mestá alebo aj solventní súkromní investori. Aj preto bola pre Wirtha ako mimoriadne angažovaného člena cirkvi kľúčová aj aktívna účasť pri politickom rozhodovaní na lokálnej úrovni, ktoré mu pravdepodobne dopomohlo, aby v tomto zložitom povojnovom období našiel svojho hlavného investora v rímskokatolíckej obci.

Rok 1922 bol vďaka tomu pre Wirtha pracovne mimoriadne vydarený. V júli pripravil projekt Kaplnky svätého Floriána³³ v historizujúcom – neorománskom štýle so secesnými odkazmi, ktorú postavil košický staviteľ Ján Kozák v spolupráci s Luigi Di Valentinom, realizujúcim na kaplnke betonárske práce.³⁴ Kaplnku dal postaviť na mieste pôvodnej kaplnky z roku 1825 majiteľ košického pivovaru Konštantín Bauernebl ako pamiatku veľkého požiaru z roku 1820, ktorý zachvátil mesto. Paralelne realizoval aj návrh neogotickej Kaplnky svätého Jána Nepomuckého, ktorá bola postavená v roku 1922 na Bankove pri Košiciach. Na stavbu novej kaplnky formou realizovanej zbierky dodal finančné prostriedky Ján Straka, košický tesár a obetavý cirkevný pracovník. Stavať ju začali 18. mája 1922 a už 15. augusta bola slávnostne vysvätená správcom košickej farnosti Barnabášom Tostom, ktorý tiež výraznou mierou prispel k jej obnove,³⁵ a ktorý podobne ako Wirth patrilo ku kľúčovým a vplyvným predstaviteľom Krajinskej kresťanskosocialistickej strany z územia východného Slovenska.³⁶ Skutočnosť, že samotná katolícka, ale čiastočne aj gréckokatolícka cirkev, zohrala dôležitú úlohu pri zakladaní Krajinskej kresťanskosocialistickej strany na celom území Slovenska, ako aj pri podpore straníckej tlače a spoločenských organizácií spojených so stranou, výrazne ovplyvnili Wirthove možnosti, aby si s predstaviteľmi týchto cirkví vybudoval dobré vzťahy a získal od nich zákazky na výstavbu kostolov či kaplniek.

Obdobným spôsobom ako Kaplnka svätého Floriána, viacročnou finančnou zbierkou sa stavala aj kaplnka v Gaboltove. Prvotná idea občanov Gaboltova po-

³³ AMK, f. TO, Floriánska ulica, projekt kaplnky svätého Floriána, 1922.

³⁴ BUGANOVÁ Klaudia – MARKUŠOVÁ, Kristína – ALEZÁR, Kamil. *Sakrálné pamiatky v Košiciach*. Košice : APSRODECUS, 2009, s. 183.

³⁵ ČONKA, Rado et al. *Zaujímavosti z košických lesov*. Košice : Mestské lesy Košice, 2008, s. 101 – 105.; Pozri aj BUGANOVÁ Klaudia – MARKUŠOVÁ, Kristína – ALEZÁR, Kamil. *Sakrálné pamiatky v Košiciach*. Košice : APSRODECUS, 2009, s. 189.

³⁶ ZUBKO, Peter. Košický farár Barnabáš Tost (1918 – 1938). In ŠUTAĽ, Štefan (ed.). *Ludia a dejiny. Historická biografía a jej miesto v historiografii*. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, 2016, s. 93 – 105.; Pozri aj SZEGHY-GAYER, Veronika. *László Tost, mešťanosta Košíc*. Košice : Fórum Maďarov v Košiciach, 2022, s. 95 – 106.

staviť nový kostol – kaplnku na pamiatku padlých vojakov, sa vo farnosti objavila už počas 1. svetovej vojny, v ktorej padlo 12 mladých vojakov pochádzajúcich z Gaboltova. Po skončení vojny začali farníci na výstavbu Kaplnky Krista Kráľa – Pokojovej kaplnky (Capella Pacis) – organizovať zbierky doma, v blízkom okolí a aj v Amerike, odkiaľ sa im napokon po dlhšej dobe podarilo získať väčší finančný obnos. Prípravné aj realizačné práce na projekte a výstavbe kaplnky boli síce začaté už v roku 1922, kvôli nedostatku financií však základný kameň kaplnky bol slávnostne uložený do stavby biskupom Čárskym až v júli 1929. Kaplnka v neogotickom štýle, postavená s predpokladaným rozpočtom 150 000 korún,³⁷ bola slávnostne vysvätená košickým apoštolským administrátorom biskupom Jozefom Čárskym 29. októbra 1929.³⁸ Jej projekt zhotovil a kaplnku aj postavil košický architekt Július Wirth.

Paralelne s projektmi kaplniek sa Wirth venoval aj ďalším cirkevným zákazkám, napríklad sa podujal na opravu Kostola Najsvätejšej trojice – súčasť kláštora redemptoristov v Stropkove. A to napriek tomu, že po konzultácii s košickým biskupom a taktiež zakladajúcim členom Krajinskej kresťanskosocialistickej strany Augustínom Fischer-Colbriem začiatkom augusta 1921 sa predpokladalo, že náklady na opravu kláštora budú vysoké – cez 220 000 korún, a bude potrebné urobiť medzi veriacimi zbierku. S prácami na obnove kláštora preto firma začala až v máji 1922, no napriek problémom a komplikáciám počas prác mohol byť kláštor s kláštorným kostolom slávnostne vysvätený už 17. októbra 1922.³⁹

Medzi najkrajšie sakrálne diela architekta Wirtha vytvorené na začiatku 20. rokov dvadsiateho storočia patrí farský Kostol svätého Ladislava, postavený v minulosti v obci Košická Nová Ves (dnes mestská časť Košíc). Pôvodne malý stredoveký kostolík, nachádzajúci sa na návrší uprostred obce na malom šošovkovitom námestí, rozšírený okolo roku 1510,⁴⁰ dostal novú podobu v rokoch 1924 – 1926. Kvalitný projekt pôvodne myslenej prestavby a dostavby malého gotického kostolíka na monumentálny trojloďový priestor s polygonálnym uzáverom a vysokou štíhlou vežou architekt vypracoval v máji 1922. V zmluve, ktorá bola spísaná medzi objednávateľom novostavby – rímskokatolíckym farským úradom v Košickej Novej Vsi a realizátorom stavby architektom Júliusom Wirthom, bol jednou z dôležitých podmienok investora termín ukončenia stavby september 1926.⁴¹

S podobným problémom ako pri návrhu rímskokatolíckeho kostola v Košickej Novej Vsi – dostavby a prestavby pôvodného stredovekého kostolíka na návrší obce Perín sa musel Wirth popasovať aj pri ďalšej zákazke, ktorej sa venoval

³⁷ Podrobnejšie pozri HUĎA, Tomáš. Kaplnka Krista Kráľa – Pokojová kaplnka (Capella Pacis) v Gaboltove. In *Notitiae Historiae Ecclesiasticae*, 2021, roč. 10, č. 1, s. 65 – 79.

³⁸ Kápolnaszentelés. In *Kassai Újság*, 1929, roč. 91, č. 252, s. 4.

³⁹ MANDZÁK, Daniel Atanáz. *Mysteriá viery III. Redemptoristi v Stropkove v rokoch 1921 – 2021*. Stropkov : Mesto Stropkov, 2021. s. 12 – 13.

⁴⁰ BUGANOVÁ Klaudia – MARKUŠOVÁ, Kristína – ALEZÁR, Kamil. *Sakrálne pamiatky v Košiciach*. Košice : APSRODECUS, 2009, s. 243.

⁴¹ Archív arcibiskupského úradu v Košiciach (ďalej AA Cass), Košický biskupský ordinariát 1883 – 1946 (ďalej KBO), 2888/1925, Košická Nová Ves, stavba kostola. Kostol svätého Ladislava v Košickej Novej Vsi. Zmluva bola spísaná a podpísaná 16. marca 1924 v dvoch jazykoch - v slovenskom a maďarskom, opatrená dvomi pečiatkami, Rímskokatolíckym farským úradom v Košickej Novej Vsi a kostol stavajúcou komisiou Rímskokatolíckej cirkevnej obce Košická Nová Ves.

o dva roky neskôr, v januári 1928.⁴² V tomto prípade sa pri jeho neorománskej prestavbe a dostavbe veľkú časť pôvodného gotického kostolíka z 13. storočia podarilo architektovi Wirthovi zachovať.⁴³ Ponechaná bola aj pôvodná sakristia, pričom jej zamurované neskorogotické okenné otvory boli znovu odkryté. V pôdorysnom zobrazení, ktoré je súčasťou dobovej projektovej dokumentácie, bolo farebne zaznačené zakomponovanie pôvodného kostolíka do novej dispozície chrámu. Zbúrať bolo potrebné iba severnú časť pôvodnej obvodovej steny lode. Priečne dostavanú novú loď so svätyňou orientovanou na severovýchod uzatváral nový chór. Pribudla ešte krypta so 42 hrobovými miestami, nový južný vstup a nadstavala sa veža, ktorá získala dve ďalšie podlažia i vysokú strechu. Do nového, smerom k štíhlejšej ihlanovitej streche gradujúceho objemu, zakomponoval architekt nové – združené „románske“ okná. Zmluvu a finančný rozpočet vypracovaný Wirthom odsúhlasila cirkevná obec 19. februára 1928, polozenie základného kameňa za účasti košického preláta Barnabáša Tosta sa realizovalo 29. apríla 1928. Práce za 365 000 korún, trvajúce takmer 3 roky, zakončila slávnostná vysviacka chrámu košickým biskupom Jozefom Čárskym v roku 1930.⁴⁴

Realizácia vlastného bývania

Príjem z úspešne realizovaných projektov kaplniek a farských kostolov pre okolité obce, ako aj početných realizácií rodinných a menších bytových domov pre súkromných objednávateľov z Košíc, umožnili architektovi a staviteľovi Wirthovi zrealizovať si vlastné bývanie v rodinnej vile. V septembri 1924, vo svojom ateliéri vypracoval projekt prízemného, čiastočne podpivničeného štvorzbového rodinného domu, ktorý plánoval postaviť na dnes už neexistujúcej Martinovičovej ulici na juhu Košíc.⁴⁵ Klasická vilka so šikmou strechou, presklenou verandou a priestrannými izbami s oknami obrátenými prevažne do ulice, mala v obslužnej

Obr. č. 2 Rodinná vilka Wirthovcov na Martinovičovej ulici (1924). Súkromný archív rodiny.

časti pri kuchyni izbičku pre slúžku a komoru. V racionálne vyriešenej dispozícii bytu, s kuchyňou orientovanou do dvora, bolo samostatne riešené WC a kúpeľňa prístupná zo spálne rodičov aj z haly. Severovýchodná stena domu so svetlíkom bola bez okien, pripravená na prípadnú budúcu dostavbu ďalšieho domu.

Okrem spomínaných sakrálnych projektov sa na začiatku dvadsiatych rokov Wirthovi podarilo získať viacero lukratívnejších objednávok, naprí-

⁴² AACass, KBO, č. spis 782/1928. Rímskokatolícky kostol v Perine, výkresová dokumentácia, január 1928.

⁴³ Obdobné riešenie zakomponovania pôvodného stredovekého kostolíka do objemu novostavby rímskokatolíckeho kostola v Ladomerskej Vieske navrhol v roku 1927 košický architekt Ludovít Oelschläger so svojim kolegom Gejzom Zoltánom Boskóom. Pozri PRIATKOVÁ Adriana – PÁSZTOR, Peter. *Architekt Oelschläger - Ťry*. Košice : Agentúra SÁŠA, 2012, s. 130 – 137.

⁴⁴ AACass, KBO, č. spisu 782/1928.

⁴⁵ AMK, f. TO, Martinovičova 15.

klad zákazku pre Správu mestských verejných podnikov. Bol to projekt dvojpodlažného bytového domu situovaného v Sokolskom sade (mestskom parku), ktorý vytvoril na jar v roku 1922.⁴⁶ Nezdráhal sa realizovať aj menšie zákazky, ako napríklad projekt prízemného, čiastočne podpivničeného dvojizbového rodinného domu pre pána Henrika Dellakieza na Slovenskej ulici 35.⁴⁷

Žiaľ, ani pekný dvojpodlažný polyfunkčný dom (projekt z októbra 1925) s decentným uličným tvaroslovím a klasickou šikmou strechou dnes už na svojom mieste na okraji košického mestského parku nestojí, pohltila ho súčasná novostavba. Prízemie zaberala veľkoryso riešená prevádzka hostinca a na poschodí bol komfortný moderný trojizbový byt rodiny majiteľa Jána Licska s priestrannými izbami a oknami otvárajúcimi sa do parku.⁴⁸ V závere roka 1925 sa Wirth venoval projektu nadstavby, prestavby a adaptácie priestorov staršieho mestského polyfunkčného domu na dnešnej Štúrovej 4. Pre pána Imricha Toperczera architekt navrhol na prvom poschodí priestranný trojizbový byt s oknami do ulice.⁴⁹ V portfóliu prác architekta sa nachádza aj plán skromného dvojizbového rodinného domu s kuchynkou v suteréne pre Jozefa Tirpáka a jeho manželku.⁵⁰ K zákazkám, ktoré zrejme architekt Wirth prispôbil vkusu a požiadavkám klienta, patrí aj projekt obytného domu pre Vojtecha Szendeho a jeho manželku z mája 1927 na vtedajšej Zrínyi ut.⁵¹ Rovnako projekt vilky pre Jána Worscha na severe Košíc pripomínajúci neorenesančný zámoček, ktorý postavil staviteľ Alexander Szontágh v roku 1928, svojím stvárnením prekvapuje.⁵² Tiež projekt dvojpodlažného podpivničeného nájomného bytového domu pre staviteľa Štefana Holománeho, ktorého jednoduchý návrh zrejme Wirth vytvoril podľa jeho predstáv.⁵³ Koncom dvadsiatych rokov 20. storočia bol v ateliéri Wirtha vypracovaný pravdepodobne nerealizovaný projekt na rozšírenie a prestavbu katolíckeho tovarišského spolku na terajšej Moyzesovej 62.⁵⁴

Tridsiate roky 20. storočia

Nové myšlienky a architektonické trendy prichádzajúce z centier sa v architektúre Košíc presadzovali u súkromných investorov spočiatku iba veľmi ťažko. Zvyčajne prevažovala požiadavka čo najekonomickejšieho riešenia pri zachovaní istého konzervatívneho komfortu a stavebnej kvality. Neznalosť a obmedzené finančné možnosti súkromných investorov neprípúšťali experimenty. O niečo slobodnejší priestor na tvorbu mali architekti pri väčších verejných zákazkách iniciovaných najmä mestom, cirkvami alebo solventnými súkromníkmi. Okrem českých architektov a staviteľov, ktorí sa po úspešných realizáciách štátom podporovaných projektov verejných stavieb, a neskôr aj svojich individuálnych projektov v Košiciach aj usadili a otvorili si tu architektonické kancelárie a stavebné firmy, sa na dobovej dokumentácii alebo aj na fasádach budov opakujú viaceré zaujímavé

⁴⁶ AMK, f. TO, Obytný dom pre Správu mestských verejných podnikov v Sokolskom sade, Košice, apríl 1922.

⁴⁷ AMK, f. TO, Slovenská ulica 43.

⁴⁸ AMK, f. TO, Rumanova 6. Plán výstavby hostinca a obytného domu na Eszterházyho ul. 31.

⁴⁹ AMK, f. TO, Štúrova 4.

⁵⁰ AMK, f. TO, Moravská 32.

⁵¹ AMK, f. TO, Slovenskej jednoty 6.

⁵² AMK, f. TO, Almássyho 9.

⁵³ AMK, f. TO, Masarykova 20.

⁵⁴ AMK, f. TO, Moyzesova 62.

mená Košičanov.⁵⁵ Zásľuhu na tom mala najmä postupná politická, ale aj ekonomická stabilizácia 1. ČSR prenesená aj do pracovných príležitostí v stavebníctve, ktoré do Košíc priniesli najmä štátne zákazky. K tomu, aby sa v Košiciach stavalo moderne aj v kontexte bývania, prispela aj solventnosť niektorých investorov, ich rozhladenosť a v nemalej miere aj akceptácia noviniek, ktoré moderna priniesla.

Na projekt nájomného podpivničeného dvojpodlažného domu s obytným podkrovím oslovil Wirtha na jar 1930 Košičan Július Dzubay s manželkou. Dodnes tento tvaroslovím klasický dom so šikmou strechou svojím objemom dominuje medzi radom prízemných domov na dnešnej Karpatskej 8.⁵⁶ V lete roku 1930 v jeho ateliéri vznikol aj návrh o niečo menšieho dvojpodlažného domu s dvomi dvojizbovými bytmi a tretím bytom v prevýšenom suteréne.⁵⁷ Začiatkom roka 1931 Wirth pracoval na projekte ďalšieho väčšieho nárožného dvojpodlažného domu s obytnou manzardou, kde sa na prízemí nachádzal obchod. Pri realizácii čiastočne pozmenený projekt pre Viktora Rapoša bol postavený na dnešnej Jesenského ulici.⁵⁸ Až na posledný projekt pre Rapoša s už o niečo modernejším tvaroslovím sú predchádzajúce domy poplatné vzhľadom a aj celkovým riešením ich objednávateľom.

Začiatkom tridsiatych rokov sa architekt dostával aj k niektorým verejným objednávkam, napríklad vypracoval plán na prestavbu veľkej zasadacej siene v mestskom dome v Košiciach (1931). Prístavba umožňujúca samostatný prístup k zasadacej miestnosti z exteriéru obsahovala okrem nového schodiska hygienické zariadenia pre pánov aj dámy.⁵⁹ V rokoch 1930 až 1931 Wirth pracoval na projekte prestavby kotolne v budove elektrárne mesta Košice a vytvoril aj plán prístavby šatne, hygienického zariadenia a kúpeľní pre verejné podniky mesta.⁶⁰

Obr. č. 3 Ošetrovateľská škola v Košiciach, nárožie Smetanova 2/Šoltésova (1931). Archív A. Priatkovej.

V októbri 1931 architekta oslovil Provincialát Milosrdných sestier sv. Vincenta v Košiciach na vypracovanie projektu na novostavbu Ošetrovateľskej školy.⁶¹ Stavebné plány boli mestom schválené v novembri 1931 a po realizácii stavby košickým stavebným podnikateľom Adalbertom Cseleyom pod dozorom architekta Wirtha vincentky získali užívacie povolenie už v októbri 1932.⁶²

V septembri 1933 Wirtha poveril košický Rád sv. Dominika, aby pod

⁵⁵ Napríklad architekti (a stavitelia) Ľudovít Oelschläger, Pavol Gyulai, Ernest Friedmann, Emil Gottersmann, Alexander Klein (Herbai Sándor), Vojtech Kemény, Maximilián Blau, Vojtech Šipoš, Ondrej Resatko, Mikuláš Jabláczy, Vojtech Martončík a iní.

⁵⁶ AMK, f. TO, Karpatská 8.

⁵⁷ AMK, f. TO, Rastislavova 16.

⁵⁸ AMK, f. TO, Jesenského 23.

⁵⁹ AMK, f. TO, Hviezdoslavova 7.

⁶⁰ AMK, f. TO, Nákras kúpeľní pre Verejné podniky mesta Košíc.

⁶¹ AMK, f. TO, Smetanova 6 (predtým Smetanova 4, aj Münsterova 4).

⁶² PRIATKOVÁ, Adriana. Zdravotnícke budovy v Košiciach v prvej polovici 20. storočia. In *Pamiatky a múzeá*, 2017, roč. 66, č. 2, s. 19 – 26.

jeho odborným vedením bola na pozemku rádu postavená tržnica na predaj mäsa.⁶³ Projekt modernej tržnice na mäso s horným presvetlením komunikácií, ktorej súčasťou okrem radu prenajímateľných predajných priestorov bola aj samostatná predajňa s výčapom, kancelária a hygienické zariadenia pre ženy aj mužov, situovaná na dnešnom Dominikánskom námestí a na Hradbovej ulici, bol Wirthom signovaný v októbri 1934. Výstavba tržnice sa predĺžila ďalšími úpravami a drobnými prístavbami, keďže žiadosť o dodatočné stavebné a užívacie povolenie bola Mestskému notárskemu úradu zaslaná až v roku 1936.⁶⁴

Obr. č. 4 Interiér tržnice na Dominikánskom námestí v Košiciach (1933). Východoslovenské múzeum v Košiciach, Archív historickej a umeleckej fotografie, neev. predmet Foto H 461/3.

Obr. č. 5 Tržnica na Dominikánskom námestí v Košiciach, hlavný vstup (1933). Východoslovenské múzeum v Košiciach, Archív historickej a umeleckej fotografie, ev. č. VII.3641.

Moderna v tvorbe architekta

V priebehu rokov 1934 – 1935 architekt vytvoril niekoľko návrhov rodinných domov a viliek pre Košičanov, ktorých štandardná kvalita je nespochybniteľná.⁶⁵ Úsilie Wirtha o ich modernejšie stvárnenie vo svojich projektoch odzrkadľuje aj plán na postavenie dvojpodlažného rodinného domu pre pani Alžbetu Schnitzarovú v Košiciach.⁶⁶

Okrem viacerých ďalších rodinných domov navrhnutých v klasickom ponímaní, napríklad minimalistického jednoizbového domčeka so šikmou strechou na severnom okraji Košíc,⁶⁷ alebo prízemného rodinného domu s trojizbovým bytom na dnešnej Južnej triede,⁶⁸ sa architektovi podarilo napokon vytvoriť aj návrh domu odkazujúci na aktuálnu modernu. Na konci dnešnej Mojmírovej ulice č. 2, na atypickej, takmer trojuholníkovej parcele, rozihral jednu zo svojich predstáv o modernom mestskom bývaní. Trojpodlažný polyfunkčný nájomný bytový dom, ktorého projekt vytvoril pre svoju manželku,⁶⁹ ukončuje rad elegantných

⁶³ AMK, f. TO, Dominikánske nám. č. 1. Žiadosť o stavebné povolenie, 1933.

⁶⁴ AMK, f. TO, Dominikánske nám. č. 1. Žiadosť o udelenie dodatočného stavebného a užívacieho povolenia, 1936.

⁶⁵ AMK, f. TO, Kölcseiho ul. č. 59.

⁶⁶ AMK, f. TO, Sečovská trieda na pozemku č. kat. 8800/14.

⁶⁷ AMK, f. TO, Moravská ulica č. 47.

⁶⁸ AMK, f. TO, Pešťanská trieda č. 59.

⁶⁹ AMK, f. TO, Júliusova ulica č. 2. (teraz Mojmírova 2).

Obr. č. 6 Nájomné bytové domy, Mojmírova 2, 4, 6 (1935). Archív A.Priatkovej.

architekta Eduarda Žáčka (1889 – 1973), unikátny moderný komplex Odbornej živnostenskej školy.⁷⁰ Geometrické členenie horizontálnymi rímsami, parapetmi a „orámovaním“ rizalitu v telese schodiska má v porovnaní s vedľajšími elegantnými domami architekta Friedmanna oveľa výraznejšie riešenie. Priestor schodiska presvetľuje vypuklý vertikálny pás presklenia a nad ním dizajnové kruhové okno. Je zaujímavé, že v suteréne tohto nájomného domu okrem kotolne na centrálne vykurovanie a dvoch pivníc architekt situoval aj dve kancelárie s predsieňou so samostatným WC a malý jednoizbový byt s prístupom z dvora.⁷¹ Na prízemí a tiež na prvom aj druhom poschodí sa nachádzajú dva kompletne vybavené trojizbové byty aj s izbičkou pre slúžku. Medzi teleso schodiska a interiér bytu architekt vložil predsieň so samostatným WC a halu s atypickým polkruhovým pôdorysom, oknami a balkónom, obrátenú na juhovýchodnú stranu, do dvora.

Z návrhov drobnej architektúry, ako je dizajn nových obchodných portálov, alebo iba ich vstupov s výkladmi, vynikalo kvalitou moderné riešenie nárožného vstupného portálu s výkladmi po bokoch dverí na Dominikánskom námestí 4 (1936).⁷² Pre kamenára a staviteľa Angela Di Valentin v roku 1937 architekt pripravil plán na prístavbu schodišťa a kancelárie k hlavnej dielenskej a skladovej budove na Barčianskej triede. V tom istom roku, okrem menšieho nájomného mestského bytového domu v radovej zástavbe s peknými priestranými bytmi, nachádzajúcim sa na dnešnej ulici Laca Novomeského, pracoval na ďalšom projekte, kde bola investorkou stavby opäť manželka architekta. Poslednou zachovanou skupinkou zaujímavých medzivojnových bytových domov v západnej časti okraja centra mesta, na okraji dnešného Kuzmányho sídliska, sú dva trojpodlažné bytové domy z dielne architekta Júliusa Wirtha. Boli postavené v druhej polovici tridsiatych rokov na dnešnej Kuzmányho ulici, pravdepodobne jeho vlastnou stavebnou firmou.⁷³ Kvalita Wirthovho bravúrneho zvládnutia moderného poňatia bytového domu vzhľadom na jeho predchádzajúcu tvorbu je prekvapujúca. K aktuálnemu vzhľadu domov, ktorý reprezentuje nový, modernistický štýl zbavený akýchkoľvek nánosov predchádzajúcich storočí, sa architekt prepracovával od roku 1931 do roku 1937, keď vytvoril poslednú alternatívu projektu. Prvá štúdia riešenia nárožia na Bethlenovej okružnej a Batsányiho ulici vznikla

⁷⁰ AMK, f. TO, Mojmírova č. 1.

⁷¹ AMK, f. TO, Mojmírova č. 2.

⁷² AMK, f. TO, Dominikánske nám. č. 4. (Predtým Alexandrova č. 3)

⁷³ V súčasnosti Kuzmányho 43, 45 a Škultétyho 1.

na jar 1931.⁷⁴ V tom čase architekt skúmal možnosti pozemku netradičného tvaru a pripravoval koncepciu domu pre vtedajších objednávateľov stavby, Jozefa Lipkovicsa s manželkou. Z dnes neznámych dôvodov si pôvodný majiteľ stavebnej parcely výstavbu nového domu rozmyslel a Wirth to využil. V lete 1936 vznikla prvá alternatíva moderného nájomného polyfunkčného bytového domu.⁷⁵

Polyfunkčný nájomný bytový dom s centrálnym vykurovaním mal na prízemí obchod prístupný z nárožia. Súčasťou dispozície dvojizbového bytu, obytnou časťou orientovanou na východ na Kuzmányho ulicu, bola aj izba pre slúžku. Okná z jednoizbového bytu orientované na terajšiu Škultétyho ulicu, smerom na juhovýchod, sa nachádzajú nad hlavným vstupom do domu. Prístupy k bytom architekt situoval na pavlače zo strany dvora, ku ktorým vedie dvojramenné schodište. Do suterénu architekt umiestnil skladové priestory a kotoľňu, pod plochú strechu izbu s hygienou, práčovňu a priestrannú, v nárožnom oblúku presvetlenú sušiareň, ktorá mohla neskôr slúžiť aj ako ateliér. Ďalšie dve poschodia sú takmer totožné s prízemím, iba na mieste dvojizbového bytu je byt trojizbový s halou (jeho súčasťou je aj plocha obchodu na prízemí). Jednotraktové dispozície umožňujúce uplatniť aktuálne priečne prevetrávanie bytov a pásové okná, obopínajúce oblé nárožie, vytvárali zaujímavé presvetlenie ich priestorov.

Obr. č. 7 Mestský nájomný dom, Kuzmányho 43, 45. (1936). Archív A.Priatkovej.

Akceptácia aktuálnych architektonických trendov a chuť košických architektov ísť s dobou vo svojich projektoch aj realizáciách bola zvyčajne podmienená vôľou ich objednávateľov. Tak pri dome, ktorého investorom (zrejme spolu s ním) bola architektova manželka, mohol Wirth naplno ukázať svoje majstrovstvo v odbore, aj aké je jeho momentálne architektonické smerovanie. Oproti jeho skorším, tradičnejšie poňatým realizáciám, patrí stvárnenie bytového domu na Kuzmányho 45 k funkcionalizmu v tej najzaujímavejšej podobe. Snaha o organickú prácu s hmotou sa u Wirtha prejavila v zaoblených tvaroch telesa nárožia, ktorého dynamickú podobu valca, akoby z oboch strán pridržiavali rizality. Expresívne línie sprievodných šambrán, použitie nautických detailov, kruhových okien a „lodných“ zábradlí na loggiách, balkónoch a terasách, tiež gradácia hmôt smerom k nárožiu na stĺpoch, vytvára na dome takmer dokonalú harmóniu.

V podobnom, elegantnom duchu bol riešený aj vedľajší dom (Kuzmányho 43). Tak, ako pri tvorbe projektu pre dom svojej manželky, architekt vypracoval dve variácie plánov štvorpodlažného nájomného domu pre pána Júliusa Bujanovicha.⁷⁶ Jednoduchý hranol domu otočený prevádzkovými časťami bytov do dvora má tentoraz pôdorys štvorca. Dominuje mu výrazný dvojúrovňový arkier s pásom okien, uchytенých v šambráne. Sú to okná priestranných izieb orientované smerom do ulice tak, ako aj predstúpené balkóny ukončené polkruhom, priradené k dvojizbovým bytom. Wirth tu obdobným spôsobom riešil tak celko-

⁷⁴ AMK, f. TO, Bethlenova okružná a Batsányiho ulica (teraz Kuzmányho 45 a Škultétyho 1).

⁷⁵ AMK, f. TO, Bethlenova okružná č. 45.

⁷⁶ AMK, TO, Bethlenova okružná č. 43.

vú koncepciu domu (na každom podlaží dva byty, jedno a dvojizbový), ako aj ich dispozície. V uličnej, asymetrickej fasáde v osi rizalitu, sa nachádza hlavný vstup do domu s kruhovým oknom na mieste nadsvetlíka. Rukopis obidvoch domov je zjednotený, zosúladené sú hrany arkierov, pásových, ale aj úzkych roštových okien vo výške atiky. V poslednom podlaží, s výstupom na časť plochej strechy domu, sa nachádza priestor práčovne so sušiarňou a pekná izba s kúpeľňou a predsienkou. Horizontalitu domu zvyrazňujú rímasy nad atikami, aj plná stena pribežného balkóna nad arkierom s kovovým zábradlím. V Archíve mesta Košice sa našiel aj projekt vedľajšieho, o niečo staršieho bytového domu na Kuzmányho ulici, ktorý, žiaľ, už neexistuje. Na dobovej fotografii je možné vidieť, že jeho uličné priečelie, najmä hlavný vstup do domu, malo plastické orámovanie, ešte odkazujúce na tvaroslovie dvadsiatych rokov, riešené v kontexte štýlu art déco. Postavila ho firma Inžiniera Kaboša, pričom na archívnej dokumentácii sa meno autora projektu nenachádza.⁷⁷

Vojnové roky a záver

Rok 1938 priniesol veľké politické zmeny v stredoeurópskom priestore. Košice boli v novembri na základe Viedenskej arbitráže pričlenené k Maďarsku, no ešte

Obr. č. 8 Architekt Július Wirth, portrét od Elemíra Halásza-Hradila. Zdroj Východoslovenská galéria v Košiciach, inv. č. O 654.

pred komárňanskými rokovaniami, ktoré začali 9. októbra 1938, vznikla Maďarská národná rada na území Slovenska a jej košickým predsedom sa stal práve Július Wirth. V mesiacoch, ktoré nasledovali po štátnom prevrate a ktoré boli plné napätia a neistoty, funkciu poradného orgánu pre vojenskú správu vykonávala práve Maďarská národná rada, ktorá zároveň komunikovala aj s miestnym obyvateľstvom, keďže okrem iného bola zodpovedná aj za vydanie tzv. potvrdenia národnej vernosti. Táto funkcia Wirthovi pridela obrovskú zodpovednosť a moc. Košický architekt bol v januári 1939 vymenovaný aj za člena municipiálneho výboru,⁷⁸ a o niekoľko mesiacov, v apríli 1939, dostal vyznamenanie od samotného regenta Miklósa Horthyho za jeho činnosť v prospech maďarskej komunity.⁷⁹ Neskôr, na jar 1940, sa stal členom vládnej strany, Strany maďarského života,

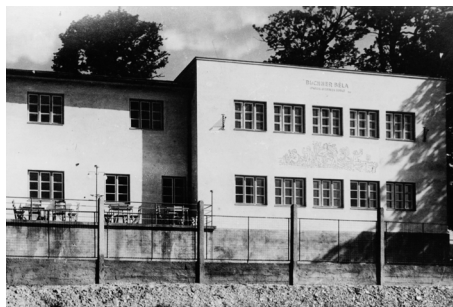
⁷⁷ AMK, f. TO, Škultétyho 3.

⁷⁸ AMK, f. Košice – Mesto s municipiálnym zriadením 1939 – 1945, inv. č. 4., Kassa sz. kir. város törvényhatósági bizottságának 1939. évi május hó 4. napján tartott rendes gyűlésében tárgyalt ügyekről.

⁷⁹ Az Egyesült Magyar Párt törvényhozói és vezetői a jövőben is a felvidéki összlakosság érdekeiért küzdenek. In *Felvidéki Újság*, 1939, roč. 2, č. 94, s. 3.

do ktorej prešla väčšina členov bývalej Zjednotenej maďarskej strany. Je veľmi pravdepodobné, že práve v tomto čase vyhotovil jeho portrét maliar Elemír Halász-Hradil.⁸⁰ Wirthove politické úspechy však zatienila nečakaná smrť jeho manželky krátko po Viedenskej arbitráži, 8. februára 1939.

Obdobie v rokoch 1939 – 1944 pre neho ako architekta, napriek jasnemu posilneniu jeho politických pozícií, znamenalo aj stagnáciu. Počas vojnových rokov bolo zároveň, prirodzene, menej stavebných príležitostí. Wirtha síce oslovilo Živnostenské spoločenstvo v Košiciach,⁸¹ aby vypracoval projekt modernej Detskej ozdravovne na Bankove (1940)⁸² a v roku 1941 podľa jeho plánov dokončili aj rímskokatolícky kostol v Košickej Belej,⁸³ jeho najpozoruhodnejšie dielo z týchto rokov je najmä jeho nový moderný rodinný dom na dnešnej Čermelskej ceste.⁸⁴ Pravdepodobne išlo o plánované viacgeneračné bývanie v nadčasovo architektonicky riešenej vile, v súvislosti ktorej jeho manželka v roku 1938 podala na Mestský notársky úrad v Košiciach žiadosť na stavebné povolenie, no stavbu nakoniec dokončili až v roku 1942, keď už manželka nežila. Po nemeckej okupácii krajiny, 19. marca 1944, Wirth sa nevzdal funkcie v mestskom zastupiteľstve, ako ani ostatní členovia, a zachoval sa pasívne aj počas deportácií židovského obyvateľstva. Naposledy sa zúčastnil na zasadnutí mestského zastupiteľstva v auguste 1944,⁸⁵ avšak po nástupe Strany šípových krížov v októbri 1944 sa už viac neangažoval vo veciach verejných. Keďže bol predtým exponovaný v maďarských politických kruhoch, po príchode Červenej armády do Košíc 19. januára 1945 sa ocitol medzi predstaviteľmi lokálnej elity, ktorí boli okamžite zatknutí NKVD a odvečení do sovietskeho zajateckého tábora v Donecku. Podľa správy, ktorú rodine priniesol jeden z jeho spoluväzňov,

Obr. č. 9 Buchnerova vila - živnostenská detská zotavovňa (1940). Archív A. Priatkovej.

Obr. č. 10 Rodinná vila Wirthovcov, Čermelská 52 (1941). Archív A. Priatkovej.

⁸⁰ Východoslovenská galéria v Košiciach, inv. č. O 654. Obraz už neexistuje, keďže v roku 1985 zhorel.

⁸¹ AMK, f. TO, Listina č.j. 24063-VI, Primátor municipálneho slobodného kráľovského mesta Košice, vec: Žiadosť Bélu Tárkányiho na vydanie dodatočného stavebného povolenia pre zrealizovanú 1. poschodovú detskú zotavovňu, stojacu na Bankove, pozemku k.č. 17590 a opatrenú k.č. 8538.

⁸² AMK, f. TO, Buchner Béla Iparos-gyermeküdülő terve, Kassa Bankófüred.

⁸³ AACass, KBO, Obec Košická Belá, posviacka kostola a birmovka, 24. júla 1941.

⁸⁴ AMK, f. TO, Čermelska trieda 52.

⁸⁵ Kassa város ezer liter bort ajánlott fel a honvédségnek. In *Felvidéki Újság*, 1944, roč. 7, č. 187, s. 7.

zomrel ešte v tom roku a bol pochovaný v kameňolome v blízkosti mesta Jena-kijevo.⁸⁶ Rodina Wirthovcov bola zároveň nútená odísť z Košíc a zanechať tu celý rodinný majetok, ktorý im následne skonfiškoval štát.

V tejto štúdii sme sa snažili načrtnúť iba čiastkové výsledky výskumu politickej aktivity a portfólia prác košického architekta a staviteľa Júliusa Wirtha. Jeho rozsiahle architektonické dielo, ktoré po sebe zanechal a ktoré presahuje hranice Košíc, no zároveň spája aj viacero architektonických štýlov, sa stalo predmetom podrobnejšej analýzy iba nedávno. Deficity historiografie k tejto časti dejín mesta a k ich významným činiteľom sú determinované viacerými príčinami. Na jednej strane problematika maďarskej politickej elity medzivojnových a vojnových Košíc patrila dlho k tabuizovaným témam slovenskej historiografie, čo donedávna bránilo výskumu nielen politických aspektov, ale aj architektonického či umeleckého vývoja mesta. Na druhej strane aj dostupnosť relevantných archívnych prameňov k výskumu Wirthovej projektovej činnosti, najmä z fondov Archívu mesta Košice a Arcibiskupského archívu v Košiciach, bola dlhé roky obmedzená. Podrobné spracovanie činnosti a diela Júliusa Wirtha v konečnom dôsledku otvára nové výskumné témy, ktoré súvisia nielen s architektonickým či politickým vývojom Košíc v prvej polovici 20. storočia, ale aj s budovaním sociálnych kontaktov v rámci miestnej elity, s otázkou bývania v skúmanom období a viacerými témami súvisiacimi s každodennosťou.

ZOZNAM POUŽITÝCH ZDROJOV

Pramene

Archív arcibiskupského úradu v Košiciach, Košický biskupský ordinariát 1883 – 1946
Archív mesta Košice, fond Technické oddelenie.

Archív mesta Košice, fond Košice – Mesto s municipiálnym zriadením 1939 – 1945
Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, fond Politikai osztály reservált irattai (K 64).

Spomienky Mária Holéczy, vnučky J. Wirtha. Rukopis od rodiny Wirthovcov.
V Budapešti, september 2024.

Východoslovenská galéria v Košiciach.

Dobová tlač

Budapesti Hírlap, 1895.

Felsőmagyarország, 1895.

Felvidéki Közlöny, 1892.

Felvidéki Újság, 1939, 1944.

Kaschauer Zeitung, 1899.

Kassai Ujság, 1929.

Központi Értesítő, 1885, 1894.

⁸⁶ Spomienky Mária Holéczy, vnučky J. Wirtha. Rukopis od rodiny Wirthovcov. V Budapešti, september 2024.

Magyar Lloyd, 1902.
Nemzet, 1900.
Pannonia, 1892, 1897.

Zoznam bibliografických odkazov

- ANGYAL, Béla. *Érdekvédelem és önszerveződés. Fejezetek a csehszlovákiai magyar pártpolitika történetéből 1918 – 1938*. Galánta – Dunaszerdahely : Fórum Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó, 2002.
- ANGYAL, Béla. *Dokumentumok az Országos Keresztényszocialista Párt történetéhez 1919 – 1936*. Somorja – Dunaszerdahely : Fórum Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó, 2004.
- BUGANOVÁ Klaudia – MARKUŠOVÁ, Kristína – ALEZÁR, Kamil. *Sakrálne pamiatky v Košiciach*. Košice : APSRODECUS, 2009.
- ČONKA, Rado et al. *Zaujímavosti z košických lesov*. Košice : Mestské lesy Košice, 2008.
- GEREVICH, Emil. *A Kassai Állami Főreáliskola értesítője az 1899 – 1900. évről*. Kassa: 1900.
- HUĎA, Tomáš. Kaplnka Krista Kráľa – Pokojová kaplnka (Capella Pacis) v Gaboltove. In *Notitiae Historiae Ecclesiasticae*, 2021, roč. 10, č. 1, s. 65 – 79.
- KIRST, Jozef – POTEMRA, Michal. *Mestská sprava v Košiciach v rokoch 1848 – 1945. Tematická bibliografia I*. Košice : Štátna vedecká knižnica, 1984.
- MANDZÁK, Daniel Atanáz. *Mystériá viery III. Redemptoristi v Stropkove v rokoch 1921 – 2021*. Stropkov : Mesto Stropkov, 2021.
- ONDREJŠÍK, Tomáš et al. *História obcí Perín, Chym a Vyšný Lánec*. Košice : JES Slovakia, 2018.
- PRIATKOVÁ Adriana. Solving the Housing Crisis in Interwar Košice. Examples of Social Housing for the Unemployed and Impoverished. In *Architektúra & urbanizmus*, 2024, roč. 58, č. 1 – 2, s. 90 – 109. <https://doi.org/10.31577/archandurb.2024.58.1-2.6>
- PRIATKOVÁ, Adriana. Zdravotnícke budovy v Košiciach v prvej polovici 20. storočia. In *Pamiatky a múzeá*, 2017, roč. 66, č. 2, s. 19 – 26.
- PRIATKOVÁ Adriana – PÁSZTOR, Peter. *Architekt Oelschläger - Őry*. Košice : Agentúra SÁŠA, 2012.
- ŠTOFANÍK, Jakub. *Medzi krížom a kladivom. Recepčia sociálneho myslenia v katolíckej cirkvi v prvej polovici 20. storočia*. Praha : Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2017.
- SZEGHY, Gabriel. Katedrálly chrám košických gréckokatolíkov. In *Pamiatky a múzeá*, 2013, roč. 62, č. 3, s. 40 – 45.
- SZEGHY-GAYER, Veronika. *Felvidékből Szlovénzkó. Értelmiségi útkeresések Eperjesen és Kassán a két világháború között*. Bratislava: Kalligram Kiadó, 2016.
- SZEGHY-GAYER, Veronika. *László Tost, mešťanosta Košíc*. Košice : Fórum Maďarov v Košiciach, 2022.
- ZUBKO, Peter. Košický farár Barnabáš Tost (1918–1938). In ŠUTAJ, Štefan (ed.). *Ludia a dejiny. Historická biografia a jej miesto v historiografii*. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, 2016, s. 93 – 105.

Elektronické zdroje

A Magyar Királyi József-Műegyetem programja az 1903/1904-ik tanévre. Budapest : Lloyd-Társulat Könyvnyomdája, 1906. Dostupné na internete: <http://public.omikk.bme.hu/bme_evkonyv/weblap.php?step=2&cat=tanrendek&konyvtar=./tanrendek/1903_04/&alcim_id=1928>

SUMMARY

A politically engaged architect – Július Wirth and his works in the territory eastern Slovakia

The study examines the career trajectory of Július (in Hungarian Gyula) Wirth (1881 – 1945), a Hungarian architect from Košice who worked in his hometown from the period of the Austro-Hungarian Monarchy until the end of World War II. Wirth was not only an influential and talented modern architect, but also played a key role in the local politics as a representative of political Catholicism in interwar Czechoslovakia, as well as in the context of wartime Hungary. Based on archival sources and the contemporary press, the main aim of the study is to highlight the main characteristics of his career trajectory, which so far has received little attention in modern historiography. The article is divided into three main parts. First, we intend to discuss the family background and education of Július Wirth, as well as the beginnings of his career as an architect. The second part of the paper is dedicated to his activity in the interwar period. Finally, we also present his political engagement in the years between 1938 and 1945. It is argued that his life and work were simultaneously shaped by modern cultural and social phenomena of that time, political Catholicism and modern arts.

Július Wirth was born into a family of German origin, which came from Pest and its surroundings. His father, Jozef Wirth (1855 – 1923), settled down in Košice in the late 1870s and gradually worked his way up from a carpenter to a recognized expert in construction. Július completed his secondary school studies at the State Higher Secondary School in Košice and Levoča between 1891 and 1900. He graduated in the summer of 1900. Subsequently, he applied to the Hungarian Royal University of Technology and Economics Palatine Joseph in Budapest (Budapest University of Technology and Economics), which was a modern institution providing classical education in the field of architecture. Soon after receiving his diploma in 1904, managed to make several study trips abroad, for example to Italy and Austria. Upon returning home he opened an architect's studio in his hometown and he started his own business.

The range of diverse projects created by Július Wirth during the Austro-Hungarian Monarchy consists mainly of smaller family houses or urban rental apartment buildings, mostly for private investors. However, in the interwar period, he received numerous orders also from the Roman and Greek Catholic churches, for which he designed or renovated churches and smaller chapels. His political career also took off after 1918. In November 1919, he was involved in the establishment of the Košice branch of the Christian Socialist Party, which in a short time became the largest Hungarian political party in interwar Czechoslovakia and represented

the dominant political current in Košice as well. Július Wirth, as a founding member of the party, held several positions in its organizations and was also an elected member of the city representative body (mestské zastupiteľstvo) throughout the interwar period. In addition, he was appointed as a member of the city council (mestská rada) and held a position in the building committee, in which he was extremely active. Later, during the political changes in autumn 1938, was elected head of the Hungarian National Council, and between 1939 and 1945 remained a member of the city's representative body (törvényhatósági bizottság).

In this paper, we intend to provide new data and findings on the political activity and portfolio of works of the Košice architect Július Wirth. His extensive architectural work, which he left behind and which extends beyond the borders of the city Košice, but also combines several architectural styles, has only recently become the subject of a more detailed analysis. The deficits of historiography regarding this part of the city's history and its significant personalities are determined by several reasons. On the one hand, the issue of the Hungarian political elite of interwar and wartime Košice has long been an ignored issue in Slovak historiography, which until recently hindered research not only into political aspects, but also into the architectural or artistic development of the city. On the other hand, the availability of relevant archival sources for the research into Wirth's activities, especially from the collections of the Košice City Archive and the Archbishop's Archive in Košice, has been limited for many years. A detailed treatment of the activities and works of Július Wirth ultimately opens up new research topics that are related not only to the architectural or political development of Košice in the first half of the 20th century, but also to the building of social contacts within the local elite, to the issue of housing in the period under study, and to several topics related to everyday life.

doc. Ing. arch. Adriana Priatková, PhD.
Technická univerzita v Košiciach
Fakulta umení, Katedra architektúry
SK-04200 Košice-Sever, Watsonova 1561/4
e-mail: <adriana.priatkova@tuke.sk>
ORCID: 0000-0003-0941-6013

Veronika Szeghy-Gayer, PhD.
Spoločenskovedný ústav, Centrum Spoločenských a Psychologických vied Slovenskej
akadémie vied, v.v.i.
SK-04001 Košice, Karpatská 5
e-mail: <szeghy@saske.sk>
ORCID: 0000-0002-2139-0605

Osobnosť a tvorba kňaza a maliara Alexandra Buznu

RADOMÍR SABOL – STANISLAV ŽLNAY

Figure and work of the priest and painter Alexander Buzna

DOI <https://doi.org/10.54937/kd.2026.17.1.57-79>

ABSTRACT: The aim of this study is to bring some unknown facts about the life and artistic legacy of priest and painter Alexander Buzna (1868 – 1945). He worked as a priest in the territory of today's western Slovakia, in the territory of Apostolic Administration of Trnava. Thanks to his art talent, he became known as a skilled portraitist, author of religious paintings, restorer and inspector of church art.

In spite of the absence of a higher art education, he was a sought-after artist, especially in church circles.

Although his work was extensive, he is still a relatively unknown personality. Except for life events of Buzna, this study focuses on presenting a selection of the author's works and on a basic art-historical evaluation of the characteristics of artistic creation.

Keywords: Priest, Painter, Portrait, Art Inspector, Painting.

Úvod

Osudy a životné príbehy rímskokatolíckych kňazov, ktorí sa narodili ešte v období monarchie, žili v prvej Československej republike (ďalej „ČSR“) a akýmkoľvek spôsobom (pedagogickým, umeleckým, vedeckým) sa zapísali do našich dejín, sú vo veľkej miere neznáme. Jedným z radov takýchto kňazov bol Alexander Buzna, ktorého 80. výročie úmrtia sme si pripomenuli v apríli minulého roku.

Spomedzi kleru Trnavskej apoštolskej administratúry vynikal umeleckým nadaním a nadšením pre maliarsku tvorbu. Vytváral hlavne portréty významných cirkevných hodnostárov, oltárne obrazy a malby v kostoloch. S jeho dielami sa verejnosť stretáva dodnes, a to nielen v chrámoch, ale aj v múzeách a galériách, prípadne v súkromných zbierkach. Absencia pozostalosti či spoľahlivého súpisu diel sú dôvodom neúplného uchopenia umeleckého odkazu Alexandra Buznu.

Táto štúdia ponúka rozšírený pohľad na život Buznu ako kňaza, vychádzajúc z cirkevno-historického výskumu a novoobjavenej a doteraz nepublikovanej korešpondencie s vikárom Pavlom Jedličkom a korešpondencie medzi Buznom a biskupom Pavlom Jantauschom. Buzna ako umelec napriek kňazským povinnostiam a životným ťažkostiam nerezignoval na umeleckú tvorbu. Cieľom štúdie nie je obsiahne predstavenie jeho osobnosti ani komplexné zhodnotenie jeho diela. S ohľadom na rozsah štúdie je to skôr snaha zodpovedať niekoľko nevyjasnených otázok súvisiacich s jeho osobou: kedy sa u neho objavili zdravotné komplikácie a ako ovplyvnili jeho život a umeleckú činnosť, v čom spočívali silné stránky jeho umeleckého prejavu, aké námety boli preňho charakteristické a je vôbec možné

identifikovať a spoľahlivo atribúovať aj jeho doteraz neznáme diela? Môžeme po ôsmich dekádach adekvátne zhodnotiť výtvarné kvality jeho diel? Aj k tejto oblasti umelecko-historického bádania sa pokúsime zaujať adekvátne stanovisko.

Nástup na umeleckú dráhu

Alexander Buzna sa narodil v obci Krušovce (okres Topoľčany) v roku 1868. Teológiu študoval v Ostrihome, kde 27. júna 1892 prijal kňazskú vysviacku. Jeho prvým pôsobiskom sa stalo biskupské gymnázium v Trnave, kde nastúpil ako učiteľ kreslenia.¹ Už prvá pracovná pozícia mala veľký súvis s jeho talentom, ktorý si všimol vtedajší arcibiskupský vikár Pavol Jedlička (1844 – 1917).² Poslal ho do Budapešti, aby si štúdiom na súkromných maliarskych školách Žigmunda Vajdu a Júliusa Túryho zlepšil techniku a zdokonalil svoj výtvarný prejav.³

Už v tom období sa uňho začali objavovať prvé zdravotné ťažkosti, ktoré sa s pribúdajúcim vekom stupňovali. Boli obdobia, keď zdravotné problémy poľavovali, avšak celkovo výrazne ovplyvňovali jeho život i umeleckú tvorbu.⁴ Okrem Jedličku si Buznov talent všimol aj titulárny rábsky (dnes Győr) biskup Viliam Fráknoi (1843 – 1924), ktorý ho v bližšie nešpecifikovanej dobe poslal do Viedne, aby namaľoval kópiu obrazu zo súkromnej zbierky grófa Černína. Výsledkom zdarného splnenia zadanej úlohy mala byť biskupova podpora na študijnej cesty do Ríma. Práve vo Viedni sa mali po prvýkrát s mimoriadnou intenzitou prejavíť jeho zdravotné problémy. Na kľúčové udalosti sa po rokoch rozpamätal takto: „Poslal ma do Viedňa kopírovať jeden svetochýrny obraz. V júli a auguste boli veľké horúčavy, smäď ma moril, všemožne som pil. Po 6-týždňovej práci som oslabol – prišiel „Magenkatar“;⁵ neskôr pečene, žalúdočné kamene a iné ťažkosti.“⁶

O začínajúcich zdravotných ťažkostiach sa vo svojej publikácii *Osudy slovenských výtvarníkov* zmieňuje aj známy maliar Janko Alexy (1894 – 1970), ktorému ich popísal sám Buzna. „Bolo leto, horúčava tiahla ulicami a mňa tam hore (na rebríku – pozn. a.) schytával závrat. Možno aj nejaké jedlo mi zaškodilo, možno malinovka, ktorú mi grófov sluha podával ako občerstvenie. O tri dni musel som sa uložiť do postele... Viedeň s galériou grófa Cerenína... musel som opustiť bez

¹ Archív Trnavskej arcidiecézy v Trnave (ATA Trnava), fond Kňazské karty: Alexandra Buznu. Za administrátora do Voderád bol ustanovený k 1. 7. 1894.

² Pavol Jedlička, arcibiskupský vikár, ostrihomský kanonik, cirkevný historik. Od roku 1902 zastával funkciu vikára na území Trnavského vikariátu Ostrihomskej arcidiecézy. Ako vikár zastával funkciu cirkevného dozorca Spolku sv. Vojtecha. Venoval sa ochrane cirkevných aj svetských pamiatok a založil aj Archeologický spolok Bratislavskej župy. Bol literárne činný, písal po maďarsky aj po slovensky (životopis Jána Boska. Jeho najvýznamnejším dielom bol *Kiskárpai emlékek I. a II.* (1883 a 1891) *Pamiatky Malých Karpát*.

³ KLČO, Marián. *Alexander Buzna : 140. výročie narodenia*. Majcichov : DSSJP, 2008, s. 4.

⁴ Absolvoval niekoľko liečebných pobytov v Merane, Karlových Varoch, v Tirolsku. Pozri: LUKAČKA, Ján. *Krušovce 1235 – 1995*. Bratislava : MINOR, 1995, s. 133.

⁵ O povahe zdravotných problémov A. Buznu sa dodnes možno iba dohadovať. Hovorový pojem „Magenkatar“ možno vyložiť len rámcovo ako bližšie nešpecifikované problémy so zažívacím ústrojenstvom.

⁶ Archív Trnavskej arcidiecézy v Trnave (ATA Trnava), fond Alexander Buzna – 1942, *List biskupovi Jantauschovi zo žiadostou o menovanie pápežským komorníkom*. (Nr. 9258/1942). Výskumom fondu Pavla Jedličku sa zistilo, že Buzna sa liečil u piešťanskeho lekára Dr. Eduarda Weisza (1868 – 1938) a je veľmi pravdepodobné, že mu ho priamo vybavil nájomca kúpeľov Ludovít Winter. Pozri: Archív Trnavskej arcidiecézy v Trnave (ATA Trnava), fond Pavol Jedlička – 1915, *List Sándora Buznu, z 24. 10. 1915* (maďarsky).

výsledku.⁷ Buzna musel nastúpiť na liečenie, takže zo študijnej cesty do Ríma zišlo. Dodnes sa presne nevie, o zdravotné problémy akého druhu vlastne išlo. Napriek nepriaznivému vývoju situácie nerezignoval a usiloval sa o umelecké zdokonaľovanie formou systematického samoštúdia.

Ako učiteľ kreslenia na gymnáziu nebol spokojný a už po dvoch rokoch, v roku 1894, bol ustanovený za správcu farnosti v Dolných Voderadoch (okres Piešťany).⁸ Aj na tomto mieste ho sprevádzali zdravotné problémy, ktoré sa občas zhoršovali, inokedy bol jeho stav stabilizovaný. Pravdepodobne nemal dostatok finančných prostriedkov, keďže mu v roku 1908 vtedajší pomocný biskup prisľúbil vyplatiť príspevok 200 korún na živobytie.⁹

Od leta 1912 sa z kňaza a maliara Buznu stal penzista, mal vtedy 44 rokov.¹⁰ Istý čas strávil na zdravotnej dovolenke v Sedmohradsku. Aj napriek zdravotným problémom sa snažil aspoň v obmedzenej miere výtvarne napredovať. Medzi rokmi 1912 – 1915 dochádzal trikrát do týždňa do Zebegeňa (maď. Zebegány, dnes okres Szob) na umelecko-priemyselnú školu v Budapešti.¹¹

Ak sa nenachádzal v Maďarsku na štúdiu, posielal ho údajne vikár Jedlička do farností, aby svojimi umeleckými zásahmi sanoval poškodené kostolné obrazy. Bližšia špecifikácia rozsahu prác ani ich lokácie nie sú známe. V prvom roku svojho odpočinku sa pustil do práce na štyroch obrazoch v obciach Trnovec a Veča (dnes mestská časť Šala-Veča).¹² V roku 1915 prijal pozvanie riaditeľa piešťanských kúpeľov Ludovíta Wintera (1870 – 1968), aby sa venoval tvorbe v kúpeľnom meste. V hojne navštevovanom kúpeľnom meste poskytoval súkromné hodiny kreslenia a maľovania, čím si zlepšoval svoju finančnú situáciu. Nemožno opomenúť ani skutočnosť, že život v kúpeľnom meste ponúkal Buznovi lepšie podmienky na regeneráciu podlomeneho zdravia.

Kňazská činnosť a útrapy v povolani

Po období penzionovania sa Buzna pravdepodobne z ekonomických dôvodov vrátil do pastorácie, avšak už do nových spoločensko-politických a cirkevných pomerov. V roku 1912 odchádzal na penziu ešte v čase monarchie ako kňaz Ostrihomskej arcidiecézy. V máji roku 1922 sa však vracal do cirkevného prostredia novozaloženej Trnavskej apoštolskej administratúry zriadenej v rámci samostatnej ČSR. Nový apoštolský administrátor Pavol Jantausch (1870 – 1947) mu pridelil farnosť blízko Trnavy - dedinku Opoj. Popri pastorácii sa naďalej venoval maľovaniu. Aj tu sa ozývali jeho zdravotné problémy, kvôli ktorým opäť cestoval

⁷ ALEXY, Janko. *Osudy slovenských výtvarníkov*. Bratislava : Štátne nakladateľstvo, 1948, s. 339.

⁸ Vo farnosti Voderady, maď. Pusztá – Vogyerad pôsobil 2 roky ako administrátor a 16 rokov ako farár (12. 12. 1896 – 30. 6. 1912).

⁹ ATA Trnava, f. Buzna – 1908, *Vyplatenie príspevku z podporného fondu*. (Nr. 502/1908). Aký bol skutočný dôvod, prečo mu boli tieto peniaze vyplatené, sa zistiť nepodarilo. Mohol byť vo finančnej núdzi kvôli drahým liekom, prípadne aj kvôli drahému materiálu potrebnému k maľovaniu.

¹⁰ ATA Trnava, f. Buzna – 1912: *Penzionovanie: odpoveď biskupa*. (Nr. 1784/1912). Počas penzionovania bol v roku 1915 vymenovaný za honorárneho asesora.

¹¹ Slovák, 12. 8. 1941, roč. 23, č. 183, s. 10; PIATROVÁ, Alena. Alexander Buzna. In *Pútnik svätovojtešský*. Trnava : SSV, 2015, s. 74.

¹² Jeden namaľovaný na plechu (sv. Karol a v. Terézia), zvyšné dva boli sv. Anna a sv. rodina. ATA Trnava, f. Pavol Jedlička – 1912, *Správa Sándora Buznu z preskúmania kostolov v Tornóczi a Vágvecsi*, z 16.11.1912 (maďarsky).

na liečenie do Karlových Varov. Pri jednej z ciest v roku 1928 mu tesne pred odchodom vykradli farský úrad. Ihneď po príchode do Varov informoval biskupa Jantauscha a prosil ho o nejaké peniaze: „*Úctive prosím, neberúc ani do povahy, že som i tak úbožiak utisnutý bárs na jakú pomoc. Rátal som na tieto peniaze, a preto so sebou som si nezval patričný obnos.*“¹³

V aktívnej pastorácii pôsobil takmer sedem rokov. Pravdepodobne kvôli zdraviu sa rok po návrate z liečenia vo Varoch definitívne rozhodol požiadať o priznanie penzie. Koncom októbra bol oficiálne uznaný za penzistu, mal vtedy 61 rokov.¹⁴

Buznove obdobie „penzionovania“ netrvalo príliš dlho, podobne ako to prvé pred niekoľkými rokmi. V štvrtom roku penzie, v lete 1933, prišlo k nečakanému vymenovaniu. Biskup Jantausch Buznu ustanovil do novovytvorenej funkcie – inšpektora pre sakrálnu umenie. Náplň jeho práce spočívala vo vizitáciách kostolov a v odbornej pomoci pri ich umeleckej obnove a maľovaní.¹⁵ V novej funkcii mal nájsť aj nový zmysel života a pookriať na mysl i na ducha. Keďže musel vizitovať kostoly, opäť sa dostal viac medzi ľudí i medzi kňazov. Avšak toto pozitívne obdobie života mu dlho nevydržalo. Jeho zlý zdravotný stav sprevádzali aj finančné problémy, o čom často písal biskupovi Jantauschovi: „*Ťažko mi padá, že ustavične mám ponosy a ťažkosti, ale dosavať to jakosi s pomocou Božou ušlo, ale do takého kritického položenia som prišiel, že si už pomôcť nemôžem. Predtým som si pomohol trochu s maľovkou veď jej není ani omšových intencií ani pastorálnej výpomocnej práce na farách.*“¹⁶

Pre Buznu aj táto „na mieru ušitá“ funkcia znamenala značné trápenie. Zdravotné problémy neustupovali a navyše niektorí kňazi s ním nechceli spolupracovať pri vizitáciách kostolov. Niektorí sa až úsmevne tvárili, že nie sú doma. Jantauschovi zhrnul svoje neúspechy ako vizitátor a opätovne sa nezabudol spomínať na nedostatok peňazí: „*Maľovka v dnešných časoch neprináša skoro nič, lebo robota lacná a výrobky (materiál) pomerne veľmi drahé. Ďalej moja cirkevná inšpekcia v minulom roku deficitom sa skončila. Že to i v bežnom roku lepšie nebude, dá sa už predvídať.*“¹⁷

Ťažkosti vo funkcii inšpektora mal aj pri vizitácii kostola vo Voderadoch pri Trnave. V roku 1936 tam bol poslaný vykonať odborný dozor pri plánovanom maľovaní kostola. Voderady štyrikrát navštívil, dohliadal na všetky práce a správcovi farnosti poslal vyúčtovanie. No ten nereagoval a nechcel zaplatiť.

¹³ ATA Trnava, f. Buzna – 1928, *Ukradnuté peniaze*. (Nr. 3629/1928). Koľko peňazí bolo ukradnutých, či išlo o peniaze farnosti alebo jeho osobné, sa zistiť nepodarilo. Ani to, kedy ku krádeži došlo (ráno, večer, v noci). *List biskupovi: Žiadosť o poslanie peňazí* (z 13. 5. 1928).

¹⁴ ATA Trnava, f. Buzna – 1929, *Žiadosť o pensionovanie*. (Nr. 7746/1929). *Prepustenie na trvalý odpočinok*. (Nr. 9358/1929).

¹⁵ *Litterae Circulares Ordinariatus Tyrnaviensis 1933, VI., Nota ad legem de arte christiana tuenda:*

„*K veciam týkajúcim sa zachovanie kresťanského umenia na našom území predpisujem: Mons. Alexander Buzna navštívi každý rok niekoľko farností, aby v nich zhodnotil dianie z pohľadu kresťanského umenia a poskytol cirkevným predstaviteľom vhodné rady. Výdavky Mons. Alexandra Buznu budú hradené z pokladníc farností.*“

Pozri: ATA Trnava, f. Buzna – 1938, *Mons. Alexander Buzna – inšpektor cirkevného umenia Trnava*. (Nr. 1673/1938).

¹⁶ ATA Trnava, f. Buzna – 1933, *Piešťany – Buzna Alex. subsidium pot.* (Nr. 3919/1933).

¹⁷ ATA Trnava, f. Buzna – 1936, *Piešťany – Buzna Alexander, pro subsidio recurevit.* (Nr. 4886/1936).

Buzna sa viackrát domáhal svojho honoráru, až nakoniec po dvoch rokoch, čo sa nič nedialo, napísal generálnemu vikárovi Karolovi Nečesáľkovi (1865 – 1936) do Trnavy sťažnosť. Uvedol, že po vykonaní prác mu nebolo nič vyplatené, ale aj to, že ho tamojší farár vysmial a povedal mu, že on ho nevolal: „*Jako poverený cirkevný inšpektor som na miestach týchto 4x bol. Od Piešťan je to cesta asi 65 km. Ráďte prosím rátať, na aute ani 500 Kč by nekrilo režijné náklady. Už som tam 400 korún žiadal, ktoré ale nejako dostať nemôžem. Písal som už 3 rázy. Pán administrátor sa len na všetko smeje a jako som počul – hovoriac, že ma on nevolal a zbytočne výdavky stojím.*“¹⁸

Nečesálek sa seriózne sťažnosťou zaoberal a nariadil voderadskému farárovi uhradiť všetky náklady, ktoré Buznovi vznikli a tiež, aby sa mu ospravedlnil: „*Za inšpekciu maľby tamojšieho kostola mal dostať honorár vdp. Monsg. Alexander Buzna, cirkevnou vrchnosťou poverený inšpektor kostolnej maľby. Doteraz sa tak nestalo. Žiadam aby ste ihneď vyhovelí jeho oprávneným požiadavkám, o tom sem zpravu podali a sa ospravedlnili, prečo ste do dvoch rokov honorár nevyplátili. Jeho povinnosťou bolo inšpekciu vykonať, aj keď ste ho nepozvali.*“¹⁹

Nevie sa presne, ako dlho Buzna vykonával úlohu cirkevného inšpektora. Možno usudzovať, že funkciu vykonával pravdepodobne do roku 1938, pretože vtedy bol na vlastnú žiadosť preložený do malej dedinky Nižná (okres Piešťany) na zaslúžený odpočinok. V spätnom zhodnotení jeho činnosti mu býva pripisovaná pozícia „...akéhosi oficiálneho cirkevného pamiatkára“.²⁰ Po presťahovaní napísal, že je už spokojný s týmto dedinským prostredím a celý život má za sebou. Nižnú vnímal ako svoje posledné miesto na životnej ceste: „*Dnes, keď sa dívam pred sebou na kopce, na kvitnúce lúky, na koscov, uberajúcich sa po práci s pahorkov domov, dnes sa dívam na veci ako na duševnú potravu, ako na veľkú udalosť života. Tak všetko vo mne dozrelo, že znova by som sa pustil na daleké cesty, lebo som pochopil príkazy prírody a svojho povolania.*“²¹ Obec Nižná bola skutočne posledným miestom Buznovho pôsobenia. Často premýšľal o minulosti. V spomienke na svoju tvorbu pre Janka Alexyho, ktorý kedysi v 30-tych rokoch zakladal v Piešťanoch umeleckú kolóniu, napísal: „*Vyhýbal som sa prvkom, ktoré vyvolával kvas v novodobom umení a preto nerozrušoval som tvary, bol som maliarom, o ktorom sa povedalo, že maľuje, ako vidí.*“²²

Archív Trnavskej arcidiecézy uchováva posledný list, ktorý Buzna adresoval biskupovi Jantauschovi. Pochválil sa mu v ňom, že bol ozaj uznávaným umelcom a tiež sa pošťazoval, že hoci sa v Nižnej cíti dobre, ako maliar je zabudnutý. Spomenul jeden prísľub, ktorý mu dali ešte v roku 1911 Maďari, a síce že dostane miesto kanonika bratislavskej kapituly, ale keď sa uvoľnilo, dostal ho niekto iný. Biskupovi napísal, že ešte stále maľuje, tak tri až štyri hodine denne, pretože sa cíti zle, keď voľačo nemaľuje. O sebe napísal, že kňaz umelec je ako „biedna vrana“. V závere nezabudol zhodnotiť svoje pôsobenie vo funkcii inšpektora:

¹⁸ ATA Trnava, f. Buzna – 1938, *Alexander Buzna – požiadavka*. (Nr. 13 028/1938).

¹⁹ ATA Trnava, f. Buzna – 1938, *Odpoveď: Alexander Buzna – požiadavka*. (Nr. 13 028/1938).

²⁰ JANKOVIČ, Vendelín. Dejiny pamiatkovej starostlivosti na Slovensku v rokoch 1850 – 1950. In HRUŠOVSKÁ, Marta (ed.) *Monumentorum tutela : Ochrana Pamiatok* 10. Bratislava : Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody, 1973, s. 5 – 82.

²¹ ALEXY, *Osudy slovenských výtvarníkov*, s. 342.

²² PIATROVÁ, *Alexander Buzna*, s. 77.

„Na povďak je dost, že ste ma ráčili vymenovať za inšpektora cirk. umenia. Keď by pomery boli lepšie aj včul by som myle rád chodil po kostoloch lebo je to skutočne potrebné. Veľmi málo vkusu a čistoty som videl na mnohých miestach.“²³

Životná cesta rímskokatolíckeho kňaza, honorárneho asesora, pápežského komorníka a v neposlednom rade umelca – maliara Alexandra Buznu sa skončila 8. apríla 1945 v Nižnej. Zomrel v čase, keď sa krajinou presúvali vojská Červenej armády a druhá svetová vojna spela k svojmu definitívnemu koncu. Ako prebehol pohreb a kto ho pochovával, je doposiaľ neznáme. Biskupský úrad kvôli zložitej situácii súvisiacej s prechodom frontu nebol nikým informovaný. Až koncom mája sa generálny vikár dozvedel, že Buzna je údajne po smrti. Napísal farárovi do susednej dediny list, v ktorom ho žiadal o potvrdenie úmrtia a konkretizovanie dátumu. Dolnolopašovský farár Štefan Chrenko 26. mája 1945 odpovedal: „Odpovedajúc na pripis, úctivo hlásim, že Msgr. Alexander Buzna, páp. kaplán, asessor, farár na odpočinku, umrel v Nižnej, dňa 8. apríla 1945 následkom ochrnutia srdcečných svalov, vo veku 77 r. Pochovaný bol v Nižnej, dňa 10. apríla 1945, hrob sa nachádza oproti vstupu do kostola.“ Vedľa Buznu bol v roku 1948 pochovaný kňaz František Belopotocký (1883 – 1948).²⁴

Maliar Alexander Buzna v odbornej spisbe

Pre výskum osobnosti Alexandra Buznu absentuje akákoľvek pozostalosť alebo ucelenejší historický prameň, čo bádanie výrazne sťažuje. Aj z tohto dôvodu doposiaľ vzniklo iba niekoľko kratších štúdií. Prvou zmienkou v slovenskej historiografii je monografia Janka Alexyho o slovenských výtvarníkoch z roku 1948. Zachytil v nej aj osobné zážitky s Buznom počas pobytu v Piešťanoch. Text bol napísaný formou rozhovoru, v ktorom Buzna okrem iného konkretizoval aj svoj osobný vzťah k umeniu a maliarskej tvorbe: „Ak by som mal voliť medzi dobrom a zlom, medzi krásou a ošklivosťou, volil by som si len dobro a znova by som obeťoval pre ňu celý svoj život.“²⁵

Až o takmer polstoročie neskôr sa meno Alexandra Buznu objavilo vo forme životopisného medailónu, ktorý je súčasťou monografie o obci Krušovce, od historika a súčasného univerzitného profesora Jána Lukačku.²⁶ V roku 2000 bol v rámci veľkého jubilea vydaný lexikón kňazských osobností, v ktorom nechýba ani Buzna.²⁷ Jeho tvorbu dlhodobejšie analyzovalo piešťanské Balneologické múzeum. Pri príležitosti 140. výročia narodenia vydal pracovník múzea Marián Klčo útlu brožúru.²⁸

Aj Spolok svätého Vojtecha (ďalej SSV) si v roku 2015, pri príležitosti 70. výročia úmrtia, pripomenul Buznu príspevkom Aleny Piatrovej v ročenke Pútnik svätovojtešský. Autorka v texte uvažovala o jeho tvorbe v kontexte súčasníkov, ktorí

²³ ATA Trnava, f. Buzna – 1942, *List biskupovi Jantauschovi so žiadosťou o menovanie pápežským komorníkom*. (Nr. 9258/1942). Cieľom tohto listu bolo, aby biskupa Jantauscha presvedčil o navrhnutí pápežovi na povýšenie na pápežského komorníka. Je to druhý stupeň monsignora.

²⁴ ATA Trnava, f. Buzna – 1945, *Buzna Alexander, úmrtie*. (Nr. /1945).

²⁵ ALEXY, *Osudy slovenských výtvarníkov*, s. 343.

²⁶ LUKAČKA, *Krušovce 1235 – 1995*, s. 133.

²⁷ PAŠTĚKA, Július. (ed.). *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska*. Bratislava : LÚČ, 2000, s. 170 – 171.

²⁸ KLČO, *Alexander Buzna : 140. výročie narodenia*, s. 5.

boli taktiež kňazmi a zároveň maliarmi (Teodor Tekel, Felicián Moczik, Valér Zavarský). Výstižne skonštatovala: „...kňazov - maliarov spája úsilie reflektovať umenie a umeleckou výpovedou dopovedať kazateľskú činnosť.“²⁹ Ďalšou monografiou venovanou ucelenejšiemu výskumu osobnosti Alexandra Buznu bolo dielo Slavomíry Peťovskej z Tribečskej knižnice v Topoľčanoch, vydané v roku 2013. Ide doposiaľ o najrozsiahlejšiu publikáciu o jeho živote, obsahujúcu aj informácie z dobových novinových príspevkov (tzv. stĺpčekov), ktoré sú reprintované a priamo zakomponované do publikácie. Súčasťou je aj chronologický zoznam diel, v ktorom však často absentuje uvedenie zbierkovej inštitúcie, lokalizácie alebo súkromného vlastníka. Pri niektorých známejších Buznových dielach to nepredstavuje zásadný problém, pre ďalšie bádanie však ide o určitú komplikáciu.³⁰ Poslednou monografiou, v ktorej sa spomína meno umelca v kontexte rodákov z topoľčianskeho regiónu, je dielo Vladimíra Daniša z roku 2021 *Osobnosti Stredného Ponitria*.³¹

Náhľad do spektra autorovej tvorby

Napriek zdravotným problémom Alexander Buzna maľoval po celý svoj život a venoval sa predovšetkým náboženskej a portrétnej maľbe, v menšom rozsahu krajinomalbe a folkloristickým motívom. Jeho najpočetnejšími dielami boli oltárne obrazy v dedinských kostoloch, ktoré dodnes dotvárajú atmosféru chrámov. Práve tento segment tvorby je pomerne málo známy, pritom svoje diela spravidla signoval a dotoval. Zrealizovaným terénnym prieskumom, na základe podkladov z pozostalosti reštaurátorky Márie Mariániovej (1913 – 2004) sa podarilo dohľadať niekoľko Buznových diel v dedinských kostoloch na území západného Slovenska.³² Obrazy so sakrálnou tematikou sa nachádzajú prevažne na území Trnavskej arcidiecézy a Nitrianskej diecézy. Z tohto spektra autorovej tvorby možno spomenúť niekoľko vybraných diel:

Nástenný obraz *Sv. Anny vyučujúcej Pannu Máriu z farského Kostola sv. Trojice v Dlhej nad Váhom* (1903). Obraz sa aktuálne (marec 2025) reštauruje, má vertikálny formát (156 x 92 cm) a znázorňuje pokojnú scénu, pri ktorej sv. Anna učí Máriu modliť sa. Svedčia o tom zopäté ruky dievčaťa a pohľad odvrátený od otvorenej knihy. Sv. Anna s láskavo naklonenou hlavou sedí na renesančnom kamenom tróne s mušľovou dekoráciou záklenku. V neurčitom pozadí sa črtá voľne rastúca zeleň. Farebné tóny na obraze sú tlmené, dôraz je kladený na traktovanie drapérie. Nemožno si nepovšimnúť nevypracovanosť širších záhybov v okrajových častiach obrazu. Taktiež tváram chýba väčší náznak života. Celkovo možno tento neorenesančný obraz hodnotiť ako dielo začínajúceho umelca, ktorý ešte len hľadá vlastný umelecký výraz a nadobúda praktické skúsenosti.

Obraz *Sv. Cyrila a Metoda* v kaplnke uprostred obce Očkov (1925) má vertikálny obdĺžnikový tvar (cca 220 x 120 cm) a dodnes visí na čelnej stene presbytéria

²⁹ PIATROVÁ, *Alexander Buzna*, s. 73 – 77.

³⁰ PEŤOVSKÁ, Slavomíra. *Alexander Buzna 1886 – 1945 : personálna bibliografia*. Topoľčany : Tribečská knižnica v Topoľčanoch, 2013, s. 33.

³¹ DANIŠ, Vladimír a kol. *Osobnosti Stredného Ponitria*. Topoľčany : Regionálne združenie inteligencie Ponitria, 2022, s. 24 – 25.

³² Archív Slovenskej národnej galérie v Bratislave (ďalej ASNG Bratislava), osobný fond Márie Mariániovej, Kartotéka reštaurátori I. – II. A – Z.

(obr. 1). Spodobuje dvojicu bratov v liturgickom odevu s bradou a pohľadom výrazne upätým na diváka. Nápadná individualizácia oboch tvári svedčí o nadobudnutí portrétnych zručností. Farebná škála je obmedzená na hnedasté, okrové odtiene bez výraznejšieho akcentu. Gestá oboch postáv smerujú k otvorenej knihe s nápisom v hlaholike. Vypracovanie materiálu šatstva je pomerne zjednodušené. Uprostred obrazu, medzi hlavami svätcov, čnie zdobený patriarchálny kríž. Voľnému krajinárskemu prospektu v pozadí dominujú tri kopce, možno ich interpretovať ako slovenské trojvršie zo štátneho znaku. Pozadie je len zreteľne načrtnuté, bez záujmu o drobnokresbu. Celkovo sa stvárnenie svätcov sústreďí na ich vnútornú silu odovzdávanú smerom k divákovi cez sústredený pohľad. Na obraze možno pozorovať posun umeleckej tvorivosti od suchšieho schematizmu k vnútornej sile zobrazenia.

Výrazovo silný obraz *Sv. Kataríny Alexandrijskej z farského kostola v Čeladiciach* (1943) vytvoril dva roky pred smrťou (obr. 2). Pravdepodobne nahradil staršie dielo, ktoré tvorilo ústredný motív bohato rozkošateného barokového rozvilinového oltára. Obraz má bežný vertikálny obdĺžnikový tvar (140 x 86 cm), pôvodne však mal špecifickú kazulovú formu s polkruhovým záklenkom. Tvar bol upravený čiastočným orezaním na oboch stranách.³³ Výtvarné pôsobenie malby a oltára ako celku bolo necitlivými zásahmi podstatne nivelizované. Malba s jemným, lesklým lazúrnym povrchom zachytáva mladú sväticu v celofigurálnom stvárnení na krajinnom pozadí. Obrazu dominujú hnedasté a okrové odtiene. Sv. Katarína je odetá do objemných splývavých šiat s riaseným hnedým plášťom zopnutým na prsiach. Pravú ruku si pridržiava na hrudi, v ľavej drží palmovú ratolesť. Pri nohách sa v pozadí črtá jej atribút – zlomené koleso. Na opačnej strane je rozkvitnutá Ialia, na pozadí voľne načrtnuté krajinné prostredie. Silné pôsobenie obrazu vychádza predovšetkým zo znázornenia vznešenej, symetrickej tváre s výrazným pohľadom jasnozrivých očí. Tvár vyžaruje láskavosť a transcendentálne odhmotnenie. Vlasy svätice sú zahalené pod bielou šátkou, ktorá voľne spadá hlboko pod partiu ramien. V tomto prípade ide o dielo, ktoré dokladá zúročenie celoživotných maliarskych skúseností autora. Napriek zmene neobarokového historizujúceho formátu malby, ktorá sa prispôbovala staršej oltárnej kompozícii, ostáva obraz svätice z Čeladíc jedným z najzaujímavejších (nateraz známych) sakrálnych diel Alexandra Buznu.³⁴

V oblasti sakrálnej malby sa ojedinele venoval aj veľkorozmernej trojdielnej kompozícii, ktorá dodnes zdobí Kostol sv. Martina v obci Banka pri Piešťanoch – *Kristus padá pod krížom, Zjavenia Pána, Narodenie* (1933). Pomerne známy je ob-

³³ Pri reštaurovaní oltára došlo k podstatným kompozičným zmenám. Skladba rozvilinových segmentov orámovania bola čiastočne vyskladaná v odlišnej forme, a to aj necitlivým orezaním materiálu. Z neznámych dôvodov bol upravený aj formát oltárneho obrazu. V horných rohoch je pri cielenom pohľade viditeľné nadstavenie plochy malby. K necitlivým úpravám došlo v súvislosti s rekonštrukciou kostola v roku 1972. Reštaurovaním oltára bol poverený Alexander Česla, akademický sochár z Bratislavy (Akcia č.43/37/70/Dielo). Archív Pamiatkového úradu SR v Bratislave (APÚSR Bratislava), fond KÚŠPOSP Bratislava, Čeladice (1957 – 1972), šk. č. 69, list č. 474/70.

³⁴ Na základe informácie od reštaurátorky Mariániovej sa v sakristii farského kostola v Čeladiciach malo nachádzať aj ďalšie Buznovo dielo. V spolupráci s miestnym kňazom sa obraz sv. Terézie z *Lisieux*, z roku 1944 (112 x 77 cm), podarilo dohľadať v sklade farského úradu. Za spoluprácu ďakujeme miestnemu kňazovi, vdp. Antonovi Grznárovi.

raz s ojedinelým ikonografickým námetom – sv. *Bystrík* z roku 1931 (115 x 75 cm, ev. č. 2007/035), ktorý sa dnes nachádza v expozícii Diecézneho múzea v Nitre.

V rámci snahy nájsť jeho pozostalosť, prípadne akékoľvek ďalšie informácie, ktoré by bližšie ozrejmili jeho tvorbu, bola, samozrejme, oslovená aj obec Nižná. Obec už v súčasnosti nie je sídlom farnosti a o akejkolvek pozostalosti Alexandra Buznu nemá žiadnu vedomosť. Na mieste sa podarilo identifikovať aspoň jedno jeho dielo, ktoré vzniklo priamo v Nižnej. Ide o malbu s názvom *Pohľad na ulicu v Nižnej* (1942). Nevelký obraz (86 x 68 cm) zdobí v súčasnosti kanceláriu starostky obce a je na ňom zachytená dobová podoba hlavnej ulice, namaľovaná približne z pozície dnešného obecného úradu (obr. 3). Dielo je zaujímavé svojím lokálnym kontextom a idylickým stvárnením vidieckeho prostredia, ktoré má popri umeleckej aj historickú hodnotu. Zobrazuje domovú zástavbu, doplnenú minimalizovanou figurálnou stafážou. Zaujme hlavne veristicky zachytená obloha s veľkými oblakmi. Istý náznak pohybu výjavu dodáva skupina belasých husí, ktoré smerujú do vedľajšej ulice v prieluke domovej zástavby.

V piešťanskom Balneologickom múzeu sa nachádza zaujímavý obraz mnohofigurálneho výjavu zo slávnosti birmovania s názvom *Birmovka v Piešťanoch* (1935, ev. č. E-2178), ako aj niekoľko portrétov a folklórnych scén. Niekoľko diel sa nachádza aj v zbierkach na západnom Slovensku: v Slovenskom národnom múzeu – hrade Červený Kameň *Portrét Vojtecha Pálffyho* (1917, ev. č. O-0919), v Slovenskej národnej galérii *Štúdia hlavy starca* (1904, inv. č. SNG.O-6057) a Galérii J. Koniareka v Trnave *Portrét kardinála Petra Pázmáňa* (1914, sign. 0571).

Zaujímavá a rozsiahla je jeho portrétna tvorba, v ktorej zachytával prevažne cirkevných hodnostárov. V tomto segmente umeleckej tvorby dosiahol Alexander Buzna najväčšiu maliarsku bravúru. Drvivá väčšina jeho známych portrétov zachytáva osobnosti biskupov a klerikov, prípadne svetských osobností, ktoré sa pohybovali v cirkevných kruhoch. Je známe, že pre SSV namaľoval sériu portrétov ostrihomských arcibiskupov a biskupov Apoštolskej administratúry v Trnave. Pre obmedzený rozsah štúdie výberovo predstavíme len niekoľko obrazov z rôznych miest. V dobovom periodiku *Esztergom* bolo zverejnené kladné hodnotenie Buznovej tvorby od väckeého biskupa Karola Čákyho (1852 – 1919). Biskup v správe vyjadril umelcovi uznanie a v odporúčaní uviedol, akým námetom sa venuje. Portréty sú v správe spomenuté na prvom mieste, oltárnym obrazom sa vraj začal venovať až následne.³⁵

Alexander Buzna zaznamenal kladné ohlasy na 14. členskej výstave Spolku slovenských umelcov, ktorá sa uskutočnila na prelome apríla a mája 1928 v budove Umeleckej besedy v Bratislave. Vystavil na nej vlastný *Autoportrét* z roku 1907.³⁶ Na malbe (97 x 60 cm) sa zachytil pri práci s obligátnym štetcom a paletou v rukách. Odetý je do čiernej sutany s bielym golierikom, na ktorej má čierny plášť. Trojštvrťový profil maliara v stredných rokoch je pokojný a cez okuliare hľadí priamo na diváka. Na hlave má čierny klobúk so širokou krepkou. Pozadie je neurčité, na pravej strane je čiastočne viditeľný okraj plátna napnutého na rám. Pokojné a vyrovnané stvárnenie polopostavy umožňuje vnímať umelcovu snahu o nenútenú sebaaprezentáciu. Buzna sa stvárnil ako duševne vyrovnaný, rozvážny muž. V jeho tvári sa zračí skúsenosť života, ktorej však chýba istá iskra či náznak radosti. V každom prípade je maliarov autoportrét kompozične i fareb-

³⁵ *Esztergom*, 28. 2. 1915, roč. 20, č. 9, s. 4.

³⁶ *Slovák*, 10. 7. 1942, roč. 24, č. 156, s. 10.

ne vyvážený. I keď v autoportréte zotrval pri tradičných portrétnych schémach, ide o vydarené dielo. Nie je známe, že by autor vytvoril v priebehu života ďalšie autoportréty, o to vzácnejší je tento exemplár. Obraz sa nakoniec dostal darom do zbierok SSV, kde sa nachádza dodnes.³⁷

Z cyklu portrétov historických osobností možno spomenúť *Portrét kardinála Petra Pázmaňa* (1570 – 1637) z roku 1914. Trojštvrťový pohľad znázorňujúci pri stole stojaceho arcibiskupa sa dnes nachádza v zbierkach Galérie Jána Koniareka v Trnave (150 x 97 cm). Starší muž s dlhou briadkou a výrazným nosom má na hlave červený biret a na pleciach červenú mozettu. Pohľadom sleduje diváka, ale pravou rukou prstom ukazuje na listinu, ktorú druhou rukou pridržiaava na okraji stola. Na listine je pripomenutý rok založenia Trnavskej univerzity (1635), o čo sa osobne zasadil práve prímas Pázmaň. Postava má odetú bielu rochetu so širokým čipkovaným okrajom. V pozadí sa črtá polica s knihami – symbol učnosti, a kreslo s kardinálskym erbom. Konvenčné stvárnenie historickej postavy plne korešpondovalo s dobovými predstavami o prezentácii osobnosti, akou Pázmaň pre Trnavu nepochybne bol. Uhladený rukopis malby čiastočne ozvlášťujú pas-tózne partie bielej tkaniny rochetu.

Okrem cirkevných predstaviteľov prijímal Buzna aj objednávky na portréty svetskej nobility. Ešte za monarchie portrétoval predstaviteľov popredných uhorských rodov Čaky, Pálffy, Pongrác etc.³⁸ V roku 1917 namaľoval reprezentačný *Portrét grófa Vojtecha Pálffyho* (1858 – 1964). Trojštvrťová postava aristokrata z červenokamenskej vetvy rodu Pálffy zachytáva muža v stredných rokoch v reprezentačnom uhorskom odeve so šablou (147 x 102,5 cm). Pomerne toporná postava stojí s neprirodzeno napojenými, pripaženými rukami, ktoré neorganicky vystupujú spod ťažkej, kožušinou podšitej mentieky. Gróf Pálffy má odetý zlatistý dolomán prepásaný zdobeným opaskom a na krku nízko visiacu zlatú reťaz podobného tvaru. Tvár s fúzmi sa cez jemné okuliare díva uprene do dialky. Na hlave má čiapku s kožušinovou podšívku a ozdobnou agrafovou na čelnej strane. Smerom nahor z nej vychádzajú ozdobné perá. Pozadie vytvára mohutný záves, za ktorého poodhrnutím sa naskytá pohľad na hrad Červený Kameň. Na obraze sú badateľné silné aj slabšie stránky Buznovej tvorby. Zachytenie tváre s jej portrétnymi špecifikami a výrazom má svoju hĺbku, zatiaľ čo napríklad napojenie rúk nemožno považovať za vydarené. Celkovo pôsobí malba rozpačito.

Mnohé Buznove diela sú dodnes neznáme, alebo existujú o nich iba útržkovité a neúplné informácie.³⁹ V rámci výskumu sa podarilo v dobovom periodiku dohľadať aspoň reprodukciu obrazu z roku 1916 – *Portrét kardinála Jána Černocho* (1852 – 1927) (obr. 4). O skutočnosti, že arcibiskupa portrétoval v Ostrihome, sa

³⁷ Archív Slovenskej národnej galérie v Bratislave (ASNG Bratislava), fond XXIII. výstava Umeleckej besedy slovenskej – XIV. členská výstava v. o. Spolku slovenských umelcov 15. 4. – 6. 5. 1928, katalóg, sign. BXXIII-708, s. 8.

³⁸ RAŠKA, Augustín (ed.). In memoriám msgr. Alexandra Buznu. In *Nová práca, katolícka revue pre kultúrny, náboženský a sociálny život*. Trnava : SSV, 1946, roč. 2, s. 132.

³⁹ Spomenúť možno *Portrét Jána Králička* (1879 – 1958), jezuitu z Trnavy, ktorého obraz od Buznu bolo možné vidieť v jezuitskom kláštore až do roku 1950. Jeho podoba je neznáma, nachádza sa však v súpise diel, ktorý bol vyhotovený pri rušení kláštorov v rámci tzv. Akcie K. Pozri: ASNG Bratislava, f. Márie Mariániovej; Archív Pamiatkového Úradu SR v Bratislave (APÚSR Bratislava), fond Povereníctvo školstva a osvety: *Cirkevné pamiatky*, Trnava – Jezuitský kláštor, zápisnica z 25. 5. 1950, s. 1.

zmieňuje aj u Alexyho.⁴⁰ Reprezenačný portrét neznámych rozmerov spodobuje trojštvrťovú sediacu postavu ostrihomského arcibiskupa. Obraz vznikol pre kanceláriu riaditeľa trnavského gymnázia, keďže na jeho založení sa Černoch významne podieľal. Postarší muž s ustupujúcimi vlasmi sedí na vyrezávanom neogotickom kresle na neurčitom pozadí. Pravý horný roh obrazu zaujíma výrazný prímason erb. Portretovaný odetý do biskupskej sutany nás pokojne sleduje svojím rozvážnym pohľadom. Farebný kolorit obrazu nepoznáme, keďže ide len o čiernobielu reprodukciu z dobového periodika.⁴¹ Obraz je nateraz stratenný a nepodarilo sa nám ho dohľadať ani v majetku gymnázia, ani v trnavských zbierkotvorných inštitúciách.

Na chodbách Arcibiskupského úradu v Trnave visí niekoľko portrétov cirkevných hodnostárov od Buznu. Jedným z nich je *Portrét kanonika Františka Szilányiho* (1833 – 1907) z roku 1925 (rozmary 68 x 55 cm), ktorý sa vyznačuje nielen pre Buznu charakteristickou silou výrazu tváre, ale aj uvoľnenejším autorským rukopisom (obr. 5). Sediaca postava sa na nás díva pokojnými, ale skúmavými sivými očami. I keď zobrazený klerik má zjavne vysoký vek, sleduje diváka živým, zvedavým pohľadom. Vrásky a tieň v tvári sú naznačené s detailnou empiriou. Celkové vyznenie portrétu nadobúda až modernistický ráz pri pohľade na kombináciu troch základných farieb, ktoré určujú jeho farebnú skladbu. Jednak čierna farba kňazskej sutany, fialová farba plášťa a neurčité zeleno-sivé pozadie, ktoré upriamuje pozornosť na zobrazenú postavu, ktorá existuje, takpovediac, mimo priestor a čas. Pozoruhodné je aj pristavenie sa pri zobrazení rúk. Pravá ruka na kolene je načrtnutá širokými ťahmi štetca bez dôrazu na detail. Tento malý prvok je dokladom, že Buzna vedel pracovať aj s istou mierou expresie a zjednodušenia, i keď len v okrajových častiach námetov.

Najpočetnejšia kolekcia portrétov z umelcovej palety je súčasťou zbierok SSV v Trnave. Okrem oltárneho obrazu *Pieta* (1929, bez sign.) pre tamojšiu spolkovú kaplnku sa v depozite nachádza *Portrét biskupa Jozefa Čárskeho* (1886 – 1962) pravdepodobne z roku 1930 (64 x 46,5 cm, sign. 3/868). Konvenčné spodobenie v trojštvrťovom pootočení je jednoduché na neurčitom pozadí. Farby obrazu sú akoby zahmlené, čo však môže byť spôsobené lakom alebo vrstvou nečistôt. Výrazovo silnejší je *Portrét biskupa Ambróza Lazíka* (1897 – 1969), pravdepodobne z roku 1939 (95,5 x 69,5 cm, sign. 3/869). Muž v stredných rokoch s biskupským solideom na hlave sedí na pozlátenom barokovom kresle a veľkými hnedými očami sa pokojne díva na diváka. Pravá strana tváre je osvetlená silnejším svetlom. Na čiernej sutane vyznieva zlatý pektorálny kríž na reťazi. Pozadie je opäť neurčité a môže evokovať olivovozelenú tkaninu. Zaujme aj výrazný biskupský prsteň na pravej ruke. Oba portréty biskupov sú vyhotovené na solídnej umeleckej a technologickej úrovni. Do jedného radu s biskupskými portrétmi môžeme zaradiť napríklad aj *Portrét kanonika Jozefa Budaya* (1877 – 1939), nedatovaný (70 x 49 cm, inv. č. O-22/5). Vo svojej dobe išlo o prominentného vysokoškolského pedagóga a aktívneho člena Hlinkovej slovenskej ľudovej strany. Obraz síce nie je datovaný, vročenie prípadne nie je čitateľné, obraz však vznikol s vysokou pravdepodobnosťou najneskôr v roku 1939, keďže v tom roku Buday náhle zomrel. Postarší muž s ustúpenými vlasmi je znázornený po pás s trojštvrťovým

⁴⁰ ALEXY, *Osudy slovenských výtvarníkov*, s. 342.

⁴¹ HUDYMA, Emil. *Érseki főgimnázium és a vele kapcsolatos kir. érseki konviktus értesítője*. Trnava : Pozsonyi Tankerület, 1914, s. 4.

pootočením hlavy. Podoba individualizovanej tváre s mierne ironicky vťahnutými kútikmi úst je určená hlavne výraznými okuliarmi. Postava je odetá v čiernej sutane s červeným pásom. Výrazné je, žiaľ, neidentifikované vyznamenanie, ktoré má zavesené na hrudi. Pozadie je opätovne neurčité v plochých sivastých odtieňoch.

V rámci výskumu sa podarilo identifikovať aj Buznovo dielo v zahraničných zbierkach. Indície smerovali do Prahy a dokonca až do Indie, ale bez výsledku.⁴² Prostredníctvom online prístupných digitalizovaných zbierok sa podarilo nájsť aspoň jedno dielo, o ktorom sa na Slovensku doteraz nevedelo. Ide o *Portrét opáta Leopolda Schmidta* (1884 – 1935) z roku 1931 (50 x 25 cm, inv. č. 87), ktorý sa nachádza v zbierkach pokladnice kláštora v rakúskom Zwettli (obr. 6).⁴³ Obraz tamojšieho opáta vznikol počas jeho kúpeľného pobytu v Piešťanoch. V tom období tam Buzna žil a prichádzal do styku s návštevníkmi. Výsledkom stretnutia dvoch kňazov je predmetný portrét, ktorý zachytáva muža v stredných rokoch so svetlými očami v trojštvrťovom pohľade od pása nahor. Opät je odetý do čierno-bieleho mníšskeho rúcha so zlatým pektorálnym krížom na prsiach. Pozadie je tvorené neurčitou sivomodrou masou, cez ktorú na spôsob patiny presvitá podkladová farba. Pokojné stvárnenie s individualizovaným zachytením podoby modelu štýlovo plne korešponduje s ostatnými portrétnymi dielami autora.

Na záver spomenieme ešte jedno dielo, o ktorom je všeobecne známe, že existuje, ale nachádza sa na neznámom mieste.⁴⁴ Ide o *Portrét arcibiskupa Karola Kmeťka* (1875 – 1948) z roku 1944. Existencia obrazu a jeho podoba je nateraz známa len z farebnej reprodukcie v dobovom periodiku *Kultúra*.⁴⁵ Na jeho stránkach bol obraz reprodukován v súvislosti s aktuálnym vymenovaním nitrianskeho biskupa Kmeťka za arcibiskupa (ad personam). Ide pravdepodobne o jeden z posledných portrétov, ktoré namaloval. Znázorňuje staršieho muža so sivými vlasmi, ktorého vek sa príliš neprejavuje vráskami na tvári. Naopak, v pohľade nového arcibiskupa sa zračí odhodlanie a energia. Sediaca polopostava je odetá v objemnom purpurovom rúchu s bielymi rukávmi zdobenými širokou čipkou. V ľavom dolnom rohu sa črtá purpurový biret, ktorý si pridržiaava oboma rukami. Tvár s okuliarmi je znázornená an face, na sivých vlasoch spočíva solideo. Pozadie je tvorené neurčitém modrastým náterom. Celkové pôsobenie diela je farebne i kompozične vyvážené, s tradične výstižným zobrazením portrétovaného.

V spektre praktických umeleckých činností Buzna zasiahol aj do sféry reštaurovania. Jeho reštaurátorská činnosť je známa len minimálne z dôvodu absencie akejkoľvek dokumentácie, ktorá je dnes samozrejmosťou. Dá sa predpokladať, že jeho postupy sa obmedzovali na stabilizačné zásahy bez podstatných vstupov do integrity starších diel. Spomenúť možno jeho úpravy oltárnych obrazov v Šenkviaciach (okres Pezinok) – *Sv. Anna vyučujúca Pannu Máriu*, Jaslovských Bohuniaciach (okres Trnava) – *Sv. Michal Archanjel* či v Dolných Lefantovciach (okres

⁴² Údajne si mal Buznov obraz zakúpiť aj pápežský nuncius v ČSR Saverio Ritter či indický maharadža Mír Jusuf Alí Chán-Salar Džang III. z Hajdarabádu. Pozri: KLČO, *Alexander Buzna : 140 výročie narodenia*, s. 6.

⁴³ Abt Leopold Schmidt. [on-line]. Dostupné na internete: <https://www.europeana.eu/sk/item/489/SZ25_416_87> [7. 4. 2025].

⁴⁴ Údajne by sa mal nachádzať v dome verbistov v Nitre na Kalvárii. Túto informáciu sa nám nepodarilo overiť.

⁴⁵ *Kultúra* (obrazová časť), 1950, roč. 16, č. 6, s. 319.

Nitra) – *Narodenie Panny Márie*.⁴⁶ V rámci periodika *Esztergom* z roku 1915 sa v časti správy (maď. *Hírek*) spomína aj „maliar a farár známy po celej krajine“ Sándor Buzna. V správe je uvedené, že kňaz Buzna vie prísť do kostolov oceniť staršie maľby, pričom hodnotnejšie diela vie odborne zreštaurovať, pokiaľ majú umeleckú hodnotu. Uvádza sa, že takýmito zásahmi už zachránil mnoho obrazov. V závere správy je uvedené, že v prípade bezcennosti obrazu vie priamo na miesto namaľovať „nový obraz umeleckej hodnoty“.⁴⁷ Pri príležitosti nedožitých storočníc už o Buznovi v krátkej správe písali predovšetkým ako o reštaurátorovi nástenných malieb.⁴⁸ Popri týchto umeleckých činnostiach sa medzi rokmi 1923 – 1926 venoval aj navrhovaniu obálok na kalendáre Pútnik svätovoješský.⁴⁹ Mariániová uvádza (žiaľ, bez uvedenia lokalít či ďalšieho zdroja), že za polstoročie umeleckej činnosti vytvoril do 40 nových oltárnych obrazov, dve krížové cesty a veľa obrazov renovoval hlavne v kostoloch na západnom Slovensku.⁵⁰ Predpokladáme, že autorova reštaurátorská činnosť sa celoživotne obmedzovala na základné ošetrovanie povrchu a opravy poškodení tak, aby výsledné dielo vizuálne lahodilo pohľadom veriacich.

Výtvarné postuláty a význam maliarskeho diela

O názoroch samotného umelca na proces tvorby neexistujú žiadne komplexné hodnotiace úsudky, iba útržkovité vyjadrenia. Na základe archívneho výskumu sa podarilo zistiť, že umelecká tvorba mu bola bytostnou potrebou, vnímal však aj jej negatíva, hlavne náročnosť a nedocenenosť práce umelca. V liste biskupovi Jantauschovi z roku 1942 spomínal, že ho oslovil Janko Alexy, aby mu poslal nejaké fotky svojej tvorby, ktorú hodlal zahrnúť do pripravovanej publikácie o slovenských výtvarných umelcoch. Buzna so zadosťučinením napísal: „*Na sklonku svojho života teda sa hlásim, že som bol a som uznaný za umelca.*“⁵¹

Jediným známym textom, v ktorom sa vyjadroval k výtvarnej činnosti, je krátky článok, ktorý napísal pre periodikum *Slovák* vo februári roku 1936 s príznačným názvom „*Dbajme o vkus a čistotu v našich kostoloch!*“. Svoje názory upriamil na umelecké diela v rámci výbavy sakrálnych priestorov. V krátkom texte vystupoval nielen z pozície kňaza – maliara, ale aj z pozície oficiálne vymenovaného inšpektora pre sakrálnu umenie. Písal o umelecky bezcenných, nevhodných doplnkoch, ktoré sa čoraz častejšie dostávali do chrámov a hyzdili ich podobu. „*Tie bezcenné, nevkusné sochy a sošky, obrazy, či papierové alebo olejové, umelé kvetinkové papieriky...*“

Podľa jeho názoru mali byť odstránené, hoci sa opakovane stretával s odmietavými názormi, keďže tieto objekty boli do kostolov venované so zbožným úmyslom a nastalo by všeobecné pohoršenie veriacich. Nízku kvalitu umeleckej produkcie sakrálného umenia kritizoval slovami, ktoré nestratili dodnes nič na svojej platnosti: „*Aké úbohé sochy, obrazy, aké polychromovanie. A ľud sadá na lep. Nech je to len hodne červené, zelené, zlaté a k tomu lacné... Netuší však,*

⁴⁶ ASNG Bratislava, f. Márie Mariánovej.

⁴⁷ *Esztergom*, 11. 4. 1915, roč. 20, č. 15, s. 5.

⁴⁸ *Hlas ľudu*, 1968, roč. 15, č. 3, s. 2.

⁴⁹ KAPITULSKÝ, Jozef. Skromný, chorľavejúci kňaz – umelec. In *Katolícke noviny*, 1974, roč. 89, č. 29, s. 4.

⁵⁰ ASNG Bratislava, f. Márie Mariániovovej, rukopis.

⁵¹ ATA Trnava, f. Buzna – 1942, *Piešťany – Buzna Alex. subsidium pot.* (Nr. 9259/1942).

že s tým len peniaze vyhadzuje a cieľu neosoží.“ Prizvukoval, prosil a žiadal, aby duchovní bez cirkevného schválenia do kostolov nič nekupovali. Ako možné riešenie neželaného stavu uviedol možnosť zapojiť do návrhov prototypov sakrálnych diel slovenských umelcov. Podľa týchto umeleckých vzoriek by si farnosť podľa svojich možností mohli nechať zhotoviť požadovaný ikonografický námet z rôzneho materiálu, z kameňa, dreva či sadry. Zabrúsil aj k architektúre, kde kritizoval prehnané konzervovanie historických stavieb na úkor potrieb modernizácie a rozšírenia liturgického priestoru „... pre nejaké to staré okienko alebo staré ‚fresco‘.“ V závere zhrnul svoje presvedčenie, že „Chrám čistý, chutný, nie preplnený všelijakými zbytočnosťami, ušľachtuje, uspokojuje veriacich.“⁵²

Edukačne sa snažil pôsobiť predovšetkým na kňazov a správcov kostolov. V rovnakom periodiku z marca 1936 sa nachádza krátky článok „Pozor na obrazy a malby v kostoloch!“ Úvahovou formou a príkladmi z vlastnej praxe umelca a inšpektora cirkevného umenia ilustroval nízku kvalitu realizovaných umeleckých diel. Uviedol, že rozlišuje tri kategórie „kostolných maliarov: 1. umelcov, 2. maliarov a 3. natieračov.“ Pri popise situácie v cirkevnom umeleckom milieu nezaprel istú dávku humoru „... Sv. Urban žehná vinohrady, lenže má ruky a hlavu hroznú – Sv. Vendelín tiež v ich halene pasie ich stádo, je tam aj Rysuľa a Tarčena susedovie, ba aj náš Dunčo – má akurát tak hore vykrútený chvost, ako náš atď.“ Vyzýval na uvážlivosť a otvorenosť nechať si poradiť od v umení zorientovanejších osôb, seba samého nevynímajúc: „Prosím teda vďpp. farárov, aby mali ku mne dôveru, lebo však im len dobre chcem.“⁵³

Vykonávanie činnosti inšpektora sakrálneho umenia nebolo spojené s pravidelným príjmom a prinášalo so sebou aj komplikácie. V liste biskupovi napríklad uvádza, že v uplynulom roku (1935 alebo 1936) jeho inšpekcia cirkevného umenia skončila s deficitom.⁵⁴ Napriek všetkým komplikáciám a zdravotným problémom považoval túto činnosť za veľmi osožnú: „... aj včúl by som rád chodil po kostoloch, lebo je to skutočne potrebné. Veľmi málo v Kristu čistoty som videl na mnohých miestach, ...ináč dýcham ešte obstojno len som v Nižnej ako maliar trochu zakopaný.“⁵⁵ Aj napriek veku a zdravotným problémom nechcel ostať nečinný.

Menšie výstavy Buznových diel boli zorganizované už v rokoch 1910 a 1911 v budove školy v Piešťanoch a v roku 1933 opätovne v Piešťanoch v obchodnej miestnosti Hildy Herzogovej, pričom táto výstava trvala od 18. decembra do Nového roku.⁵⁶ Na nitrianskej výstave slovenských umelcov v roku 1933, konanej pri príležitosti Pribinových slávností, vystavil obraz *Svätý Cyril a Metod*. Takmer s určitosťou išlo o oltárny obraz z kostola v Očkove, namaľovaný v roku 1925.⁵⁷

⁵² *Slovák*, 16. 2. 1936, roč. 18, č. 39, s. 8.

⁵³ *Slovák*, 22. 3. 1936, roč. 18, č. 69, s. 8.

⁵⁴ ATA Trnava, f. Buzna – 1936, *Piešťany – Buzna Alexander, pro subsidio recurevit.* (Nr. 4886/1936); 1938, *Piešťany – Buzna Alexander, pro subsidio recurevit.* (Nr. 13028/1938).

⁵⁵ ATA Trnava, f. Buzna – 1942, *Piešťany – Buzna Alex. subsidium pot.* (Nr. 9259/1942).

⁵⁶ PEŤOVSKÁ, *Alexander Buzna 1886 – 1945 : personálna bibliografia*, s. 5.

⁵⁷ Výstava sa konala v dňoch 5. – 17. 8. 1933. Archív Slovenskej národnej galérie v Bratislave (ASNG Bratislava), *Výstava slovenských umelcov pri príležitosti Pribinových slávností v Nitre, katalóg, sign. BXXIII-709.*

S jedným obrazom s názvom *Zápraž pred odcestovaním* (1948) sa zúčastnil aj na kolektívnej výstave Spolku slovenských umelcov v Bratislave.⁵⁸

Zaiste prijal s potešením, že v roku 1943 mu bola v Bratislave zorganizovaná retrospektívna výstava, na ktorej boli predstavené jeho diela zo súkromného i autorovho vlastníctva. V Slovenskej národnej galérii sa zachoval katalóg, ktorý však predstavuje vystavených 46 diel iba v podobe zoznamu, pričom pri niektorých uvádza aj ich cenu, keďže boli na predaj.⁵⁹ Na prvom mieste je uvedený autoportrét z roku 1907, ktorý bol už vtedy (a je dodnes) vo vlastníctve SSV. Výstava sa konala v Zimnej záhrade Slovenského múzea (známom aj ako Poľnohospodárske múzeum) v Bratislave. Na konci zoznamu je uvedené, že kúpu obrazov sprostredkuje tajomník výstavy. Výstava trvala len dva týždne od 6. júna do 20. júna 1943 a bola slávnostne otvorená v nedeľu o 11-tej hodine dopoludnia bratislavským kanonikom a poslancom snemu Karolom Körperom (1894 – 1969), ktorého portrét z roku 1930 bol taktiež vystavený.⁶⁰ Nie je známe, ktoré obrazy sa predali, v plejáde diel však boli zastúpené všetky žánre, ktorým sa venoval. Od portrétov a náboženských námetov až po výjavy z prírody a folklóru. V spomienkovom nekrológu z roku 1946 je k tejto výstavbe uvedené, že poskytovala iba torzovitý pohľad na jeho dielo.⁶¹

Pôsobenie v pozícii inšpektora pre sakrálne umenie zrejme podmienilo aj ďalšie zaangažovanie maliara v období Slovenského štátu. Na základe historického dokumentu z roku 1943 je preukázané, že ho biskup Jantausch vymenoval za člena komisie „*ktorá má rozhodovať, ktoré predmety v kostoloch sú po stránke štátnej nevhodné a akým spôsobom majú byť odstránené.*“⁶² Nateraz nie sú známe ďalšie okolnosti, za ktorých predmetná komisia pôsobila. Buzna bol do tejto pozície menovaný za územie Trnavskej apoštolskej administratúry. Komisia sa v nových spoločensko-politických pomeroch mala zaoberať odstraňovaním a ďalším nakladaním s umeleckými dielami, ktoré pripomínali uhorské dejiny. V tomto zmysle išlo hlavne o spektrum sôch, malieb alebo vitráží s ikonografickými námetmi tzv. uhorských zemských patrónov – sv. Štefan Kráľ, sv. Imrich, sv. Ladislav a pod.⁶³

Skutočnosť, že Alexander Buzna bol kňaz a zároveň činný umelec podmienila, že „*ako uznávaný profesionál cirkevného umenia ochotne a vďačne poslúžil svojej cirkevnej vrchnosti odbornou radou pri skrášľovaní kostolov, pri stavaní oltárov,*

⁵⁸ Výstava sa konala v dňoch 30. 3. 1930 – 20. 4. 1930. Archív Slovenskej národnej galérie v Bratislave (ASNG Bratislava), *19. členská výstava Spolku slovenských umelcov v Bratislave (30. 3. 1930 – 20. 4. 1930), katalóg*, sign. BXIII-761.

⁵⁹ Archív Slovenskej národnej galérie v Bratislave (ASNG Bratislava), *Katalóg výstavy maliara Msgr. Alexandra Buznu*, sign. BXXIII-718.

⁶⁰ *Slovák*, 8. 6. 1943, roč. 25, č. 129, s. 10.

⁶¹ RAŠKA, *In memoriam msgr. Alexandra Buznu*, s. 132.

⁶² Archív Pamiatkového úradu SR v Bratislave (APÚSR Bratislava), fond Pamiatkové orgány na Slovensku 1919 – 195, *Vládny komisariát – Poverenictvo školstva a osvety*, Dodatky, č. 3528.

⁶³ Za upriamenie pozornosti na existenciu danej historickej písomnosti patrí poďakovanie Mgr. Petrovi Budayovi, PhD. z Katedry dejín výtvarného umenia Filozofickej fakulty UK v Bratislave.

obrazov a sôch.“ Za túto činnosť si mal od Svätého Otca prevziať v Ríme osobne titul Monsignor.⁶⁴

Hodnotenie výtvarného diela Alexandra Buznu je pomerne komplikované, keďže neexistuje ucelená autorova pozostalosť, súpis diel či denník autorských realizácií. Bez koherentného uchopenia umeleckého odkazu môžeme len s ťažkosťami dôjsť k relevantnému zhodnoteniu významu jeho tvorby pre súdobé umelecké milieu. Napriek týmto medzerám možno formulovať aspoň čiastkové pozorovania. Doteraz najucelenejšie ich uchopila historička umenia Alena Piatrová, ktorá uviedla, že v Buznovej tvorbe nájdeme nádych secesie a symbolizmu, jeho výtvarné názory však boli dominantne ovplyvnené historizmom 19. storočia a nazarenizmom. Všimla si tiež dominantnú pozíciu portrétnej tvorby. Uvádza, že sa dostával do názorových stretov s umeleckými súčasníkmi, ktorí už v tvorbe tendovali oveľa viac k moderne. Dobové ohlasy na jeho tvorbu boli protichodné. Laické kruhy a cirkevné autority jeho diela oceňovali, výtvarná kritika naopak označila za diletantskú, priam poškodzujúcu dobré meno slovenského umenia.⁶⁵

Širšieho posúdenia tvorby a istého uznania sa mu dostalo až po smrti. Rok po jeho úmrtí sa v dobovej tlači objavil krátky medailón venovaný jeho osobe a dielu. Uvádza sa v ňom, okrem iného, aj skutočnosť, že bol vnímaný predovšetkým ako zdatný portrétista. „*Nebolo mu dopriať, aby sa venoval výhradne umeniu ... javí výtvarné dielo Msgr. A. Buznu veľkú rozsiahlosť a rozmanitosť. Nebohý umelec bol predovšetkým portrétistom.*“ Záver spomienkového nekrológu uzatvára tzv. „slovo hodnotiteľské“ anonymného autora, ktorý s pisateľskou bravúrou uviedol: „*Ak má byť pozitívnym iba ten umelecký fakt, ktorý narúša predchádzajúce umelecké štruktúry, bolo by dielo Msgr. A. Buznu iba balastom v kontexte nášho kultúrneho života. Tým však iste nie je... , ...Teológia a syntéza ducha, ktorý koná a organizuje a usporadúva danosť, zaväzuje iba k takej umeleckej solidnosti, ktorá je manifestná i na výtvarnom diele nebohého Msgr. A. Buznu.*“ Autor dokonca pristúpil k istému porovnaniu medzi (v tomto zmysle) klasicizujúcou tvorbou Buznu a futuristickým dielom Filipa Tomassa Marinettiho, pričom skonštatoval, že, samozrejme, vychádzali z diametrálne odlišných umeleckých postulátov.⁶⁶

Záver

Na záver možno skonštatovať, že pri sústredenejšom pohľade na spektrum diel Alexandra Buznu kvalitatívne jednoznačne vyčnievajú portréty. Portrétoval takmer výlučne len mužov, a to predovšetkým z cirkevných kruhov. V ich podobizniach je vždy prítomná istá miera reprezentatívnosti, založená na dôstojnosti a vnútornej sile, ktorá sa prenáša hlavne cez očný kontakt zobrazeného a diváka. Jeho výtvarnému jazyku boli bližšie menšie formáty bez prílišného dôrazu na

⁶⁴ Hodnosť Monsignore – honorárny kaplán Jeho Svätosti, mu bola skutočne udelená. Neudialo sa to v Ríme, ale oznámenie o jej udelení dostal Jantausch cez Apoštolskú nunciatúru a odovzdal mu dekrét podpísaný Svätým Ocom. Informácia vo vtedajšej tlači nebola pravdivá. Pozri: PODHOREC, Gabriel. Kňaz s paletou a so štetcom. In *Kultúrne Noviny*, 1985, roč. 100 (136), č. 14, s. 6. Informáciu o udelení tejto hodnosti uverejnil administratívny obežník: „*Capellenus S. Sanctitatis secr. ad hon. Nominatus est Adm. Rev. Alexander Buzna assessor, emer. parochus Piešťany.*“ Litterae Cirkulares Ordinariatus Tyrnaviensis 1932, II., s. 41, *Distinctiones*.

⁶⁵ PIATROVÁ, Alexander Buzna, s. 76 – 77.

⁶⁶ RAŠKA, *In memoriam msgr. Alexandra Buznu*, s. 132.

detail. O čo menej pozornosti venoval vypracovaniu pozadí svojich obrazov, o to cielenejšie sa vedel zamerať na vystihnutie podoby a charakteru portrétovaného. Vo sfére sakrálnej malby sa prejavoval strnulejšie a pridržal sa overených postupov bez maliarskych či kompozičných experimentov. V splývavom, uhladenom maliarskom rukopise v intenciách nazarenskej malby cielene nedal priestor najnovším umeleckým trendom. Zotrvával pri overených postupoch a na oltárnych obrazoch sa usiloval predovšetkým o exaltované zobrazenia svätcov.

Napriek tomu, že neabsolvoval ucelené umelecké školenie, nie je možné pokladať ho za laika. V tvorbe inklinoval nepochybne k verizmu, ktorý bol na prelome storočí mimoriadne obľúbený a v konzervatívnom prostredí pretrvával hlboko do 20. storočia. Snaživou prácou a samoštúdiom si postupom rokov vytvoril vlastný umelecký štýl, ktorý svedčí o značnom umeleckom nadaní.

O zdravotných komplikáciách, ktoré ho sprevádzali počas celého života, sa opakovane zmieňoval vo svojich listoch. Aj napriek preskúmaniu Buznovej súkromnej korešpondencie sa nepodarilo presne zistiť, akými chorobami trpel a nakoľko boli závažné. Možno konštatovať, že chodieval do kúpeľov a podľa jeho vlastného vyjadrenia trpel na „magenkatar“, čo možno interpretovať ako bližšie nešpecifikované problémy zažívacieho traktu.

Nepodarilo sa ani presne odhaliť dôvod neustáleho nedostatku financií. Mohlo to súvisieť s výdavkami na lieky, na liečebné pobyty ale aj na kúpu maliarskych potrieb.

Napriek zdravotným problémom tvoril až do konca života, a to pomerne intenzívne, keďže ešte z roku 1944 je známych hneď niekoľko portrétnych a náboženských obrazov. Veril, že v jeho diele ostane zachovaná pre budúce generácie istá výpoveď a uviedol: „*Kňaz – umelec na Slovensku, ba aj inde – biedna vrana*“.⁶⁷

I keď život Alexandra Buznu nebol jednoduchý ani priamočiary, plody kňazského a umeleckého snaženia nezostali nepovšimnuté. K tomu, veríme, prispela aj táto štúdia.

ZOZNAM POUŽITÝCH ZDROJOV

Archívne pramene

- Archív Trnavskej arcidiecézy v Trnave, fond Alexander Buzna.
- Archív Trnavskej arcidiecézy v Trnave, fond Kňazské karty.
- Archív Trnavskej arcidiecézy v Trnave, fond Pavol Jedlička.
- Archív Slovenskej národnej galérie v Bratislave, osobný fond Márie Mariániovej, Kartotéka reštaurátori I. – II. A – Z.
- Archív Slovenskej národnej galérie v Bratislave, fond XXIII. výstava Umeleckej besedy slovenskej, katalóg, sign. BXXIII-708.
- Archív Slovenskej národnej galérie v Bratislave, katalóg výstavy maliara Msgr. Alexandra Buznu, sign. BXXIII-718.
- Archív Slovenskej národnej galérie v Bratislave, 19. členská výstava Spolku slovenských umelcov v Bratislave, katalóg, sign. BXIII-761.

⁶⁷ ATA Trnava, f. Buzna – 1942, *Piešťany – Buzna Alex. subsidium pot.* (Nr. 9259/1942).

Archív Slovenskej národnej galérie v Bratislave, Výstava slovenských umelcov – Pribinove slávnosti v Nitre 1933, sign. BXXIII-709.

Archív Pamiatkového úradu Slovenskej republiky v Bratislave, fond Poverenictvo školstva a osvety.

Archív Pamiatkového úradu Slovenskej republiky v Bratislave, fond Pamiatkové orgány na Slovensku 1919 – 1951.

Archív Pamiatkového úradu Slovenskej republiky v Bratislave, fond KÚŠPOSP Bratislava, Čeladice (1957 – 1972).

Dobová tlač

Esztergom, 1915, 1917.

Hlas ľudu, 1968.

Katolícke noviny, 1974.

Kultúra, 1950.

Kultúrne noviny, 1985.

Nová práca, 1946.

Slovák, 1936, 1941 – 1943.

Pramene

Litterae Cirkulares Ordinariatus Tyrnaviensis 1932 – 1933.

Zoznam bibliografických odkazov

ALEXY, Janko. *Osudy slovenských výtvarníkov*. Bratislava : Štátne nakladateľstvo v Bratislave, 1948.

BŽOCH, Jozef – HOLEC, Roman – SAKTOROVÁ, Helena. Alexander Buzna In *Biografický lexikón Slovenska I. A-B*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2002.

DANIŠ, Vladimír a kol. *Osobnosti Stredného Ponitria*. Topoľčany : Regionálne združenie inteligencie Ponitria, 2022.

HUDYMA, Emil. *Érseki főgimnázium és a vele kapcsolatos kir. érseki konviktus értesítője*. Trnava : Pozsonyi Tankerület, 1917.

JANKOVIČ, Vendelín. Dejiny pamiatkovej starostlivosti na Slovensku v rokoch 1850 – 1950. In HRUŠOVSKÁ, Marta (ed.) *Monumentorum tutela : Ochrana Pamiatok* 10. Bratislava : Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody, 1973.

KLČO, Marián. *Alexander Buzna : 140. výročie narodenia*. Majcichov : DSSJP, 2008.

LUKAČKA, Ján. *Krušovce 1235 – 1995*. Bratislava : MINOR. 1995.

PAŠTĚKA, Július (ed.). *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska*. Bratislava : LÚČ, 2000.

PEŤOVSKÁ, Slavomíra. *Alexander Buzna 1886 – 1945 : personálna bibliografia*. Topoľčany : Tribečská knižnica v Topoľčanoch, 2013.

PIATROVÁ, Alena. Alexander Buzna. In *Pútník svätovojeťeský*, Trnava : SSV, 2015, roč. 143, s. 73 – 77.

Elektronické zdroje

Esztergom, 11. 4. 1915, roč. 20, č. 15, s. 5. Dostupné na internete: <https://library.hungaricana.hu/en/view/Nagyszombat_24176_ErsekiNagyGimnazium_24239_1916/?query=buzna&pg=3&layout=s> [7. 4. 2025]

Esztergom, 18. 2. 1917, roč. 22, č. 7, s. 4. Dostupné na internete: <https://library.hungaricana.hu/en/view/Nagyszombat_24176_ErsekiNagyGimnazium_24239_1916/?query=buzna&pg=3&layout=s> [7. 4. 2025]

Abt Leopold Schmidt, Bruststück, Zierrahmen, Dostupné na internete: <https://www.europeana.eu/sk/item/489/SZ25_416_87> [7. 4. 2025]

SUMMARY

Figure and work of the priest and painter Alexander Buzna

The fates and life stories of Roman Catholic priests who were born during the monarchy, lived in the first Czechoslovak Republic and in whatever way (pedagogical, artistic, scientific) made their mark on our history are largely unknown. One of the ranks of such priests was Alexander Buzna, whose 80th anniversary of death we commemorate this year.

This study offers an expanded view of Buzna's life as a priest, based on ecclesiastical-historical research, implementing newly discovered and previously unpublished archival documents (correspondence with Vicar Paul Jedlicka and Bishop Paul Jantausch), and Buzna in the focus as an artist, who despite his priestly duties and the hardships of life, didn't renounce his artistic work.

Buzna's artistic output consisted almost exclusively of portraits of men, primarily from religious circles. In their portraits there is always a certain degree of representativeness, based on dignity and inner strength, which is transmitted mainly through the eye contact of the sitter and the viewer. Smaller formats without too much attention to detail were closer to his artistic language. The less attention he paid to the elaboration of the backgrounds of his paintings, the more focused he was able to be on capturing the likeness and character of the sitter. In the sphere of sacred painting, he was more restrained and adhered to tried and tested methods without painterly or compositional experimentation. In his flowing, neat painting manuscript, in the intent of Nazarene painting, he deliberately did not give space to the latest artistic trends. He stuck to tried-and-tested practices and strived primarily for exalted depictions of saints in his altarpieces.

Throughout life he was accompanied by health problems, which mentioned in some of letters. He complained of 'magenkatar' and rapid fatigue when painting.

Exact for subdomain health, he was also plagued by a want of money. This was probably related either to spending money on medicine or he used the money to buy painting supplies.

In spite of his health problems, continued to paint until the end of his life, and quite intensively, as several portrait and religious paintings are known from 1944. He believed that his work would preserve a certain testimony for future generations and stated: „*Priest – artist in Slovakia and elsewhere – poor crow*”.

PhDr. Radomír Sabol,
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Filozofická fakulta; Katedra archeológie
SK-94901 Nitra, Hodžova 1
email: <radomir.sabol@pamiatky.gov.sk>
ORCID 0000-0003-0960-5690

Mgr. Stanislav Žlnay, PhD.,
Rímskokatolícka cirkev; Trnavská arcidiecéza
Archív Trnavskej arcidiecézy
SK-917 01 Trnava, Jána Hollého 10
email: <archiv@abu.sk>
ORCID 0009-0005-4625-2371

Obrazová príloha:

Obr. č. 1 Sv. Cyril a Metod, kaplnka sv. Cyrila a Metoda v Očkove (1925).
Autor: Radomír Sabol

Obr. č. 2 Sv. Katarína Alexandrijská, farský kostol v Čeladiciach (1943).
Autor: Radomír Sabol.

Obr. č. 3 Pohľad na ulicu v Nižnej, Obecný úrad Nižná (1942). Autor: Radomír Sabol.

Obr. č. 4 Portrét kardinála Jána Černocho (1916). Zdroj: časopis Esztergom.

Obr. č. 5 Portrét kanonika Františka Szilányiho, Arcibiskupský úrad v Trnave (1925). Autor: Radomír Sabol.

Obr. č. 6 Portrét opáta Leopolda Schmidta, Múzeu kláštora v Zwettli (1931). Zdroj: múzeum kláštora v Zwettli.

Osobnosť a tvorba kňaza a maliara Alexandra Buznu

RADOMÍR SABOL – STANISLAV ŽLNAY

Figure and work of the priest and painter Alexander Buzna

DOI <https://doi.org/10.54937/kd.2026.17.1.57-79>

ABSTRACT: The aim of this study is to bring some unknown facts about the life and artistic legacy of priest and painter Alexander Buzna (1868 – 1945). He worked as a priest in the territory of today's western Slovakia, in the territory of Apostolic Administration of Trnava. Thanks to his art talent, he became known as a skilled portraitist, author of religious paintings, restorer and inspector of church art.

In spite of the absence of a higher art education, he was a sought-after artist, especially in church circles.

Although his work was extensive, he is still a relatively unknown personality. Except for life events of Buzna, this study focuses on presenting a selection of the author's works and on a basic art-historical evaluation of the characteristics of artistic creation.

Keywords: Priest, Painter, Portrait, Art Inspector, Painting.

Úvod

Osudy a životné príbehy rímskokatolíckych kňazov, ktorí sa narodili ešte v období monarchie, žili v prvej Československej republike (ďalej „ČSR“) a akýmkoľvek spôsobom (pedagogickým, umeleckým, vedeckým) sa zapísali do našich dejín, sú vo veľkej miere neznáme. Jedným z radov takýchto kňazov bol Alexander Buzna, ktorého 80. výročie úmrtia sme si pripomenuli v apríli minulého roku.

Spomedzi kleru Trnavskej apoštolskej administratúry vynikal umeleckým nadaním a nadšením pre maliarsku tvorbu. Vytváral hlavne portréty významných cirkevných hodnostárov, oltárne obrazy a malby v kostoloch. S jeho dielami sa verejnosť stretáva dodnes, a to nielen v chrámoch, ale aj v múzeách a galériách, prípadne v súkromných zbierkach. Absencia pozostalosti či spoľahlivého súpisu diel sú dôvodom neúplného uchopenia umeleckého odkazu Alexandra Buznu.

Táto štúdia ponúka rozšírený pohľad na život Buznu ako kňaza, vychádzajúc z cirkevno-historického výskumu a novoobjavenej a doteraz nepublikovanej korešpondencie s vikárom Pavlom Jedličkom a korešpondencie medzi Buznom a biskupom Pavlom Jantauschom. Buzna ako umelec napriek kňazským povinnostiam a životným ťažkostiam nerezignoval na umeleckú tvorbu. Cieľom štúdie nie je obsiahne predstavenie jeho osobnosti ani komplexné zhodnotenie jeho diela. S ohľadom na rozsah štúdie je to skôr snaha zodpovedať niekoľko nevyjasnených otázok súvisiacich s jeho osobou: kedy sa u neho objavili zdravotné komplikácie a ako ovplyvnili jeho život a umeleckú činnosť, v čom spočívali silné stránky jeho umeleckého prejavu, aké námety boli preňho charakteristické a je vôbec možné

identifikovať a spoľahlivo atribúovať aj jeho doteraz neznáme diela? Môžeme po ôsmich dekádach adekvátne zhodnotiť výtvarné kvality jeho diel? Aj k tejto oblasti umelecko-historického bádania sa pokúsime zaujať adekvátne stanovisko.

Nástup na umeleckú dráhu

Alexander Buzna sa narodil v obci Krušovce (okres Topoľčany) v roku 1868. Teológiu študoval v Ostrihome, kde 27. júna 1892 prijal kňazskú vysviacku. Jeho prvým pôsobiskom sa stalo biskupské gymnázium v Trnave, kde nastúpil ako učiteľ kreslenia.¹ Už prvá pracovná pozícia mala veľký súvis s jeho talentom, ktorý si všimol vtedajší arcibiskupský vikár Pavol Jedlička (1844 – 1917).² Poslal ho do Budapešti, aby si štúdiom na súkromných maliarskych školách Žigmunda Vajdu a Júliusa Túryho zlepšil techniku a zdokonalil svoj výtvarný prejav.³

Už v tom období sa uňho začali objavovať prvé zdravotné ťažkosti, ktoré sa s pribúdajúcim vekom stupňovali. Boli obdobia, keď zdravotné problémy poľavovali, avšak celkovo výrazne ovplyvňovali jeho život i umeleckú tvorbu.⁴ Okrem Jedličku si Buznov talent všimol aj titulárny rábsky (dnes Győr) biskup Viliam Fráknoi (1843 – 1924), ktorý ho v bližšie nešpecifikovanej dobe poslal do Viedne, aby namaľoval kópiu obrazu zo súkromnej zbierky grófa Černína. Výsledkom zdarného splnenia zadanej úlohy mala byť biskupova podpora na študijnej cesty do Ríma. Práve vo Viedni sa mali po prvýkrát s mimoriadnou intenzitou prejavíť jeho zdravotné problémy. Na kľúčové udalosti sa po rokoch rozpamätal takto: „Poslal ma do Viedňa kopírovať jeden svetochýrny obraz. V júli a auguste boli veľké horúčavy, smäď ma moril, všemožne som pil. Po 6-týždňovej práci som oslabol – prišiel „Magenkatar“;⁵ neskôr pečene, žalúdočné kamene a iné ťažkosti.“⁶

O začínajúcich zdravotných ťažkostiach sa vo svojej publikácii *Osudy slovenských výtvarníkov* zmieňuje aj známy maliar Janko Alexy (1894 – 1970), ktorému ich popísal sám Buzna. „Bolo leto, horúčava tiahla ulicami a mňa tam hore (na rebríku – pozn. a.) schytával závrat. Možno aj nejaké jedlo mi zaškodilo, možno malinovka, ktorú mi grófov sluha podával ako občerstvenie. O tri dni musel som sa uložiť do postele... Viedeň s galériou grófa Cerenína... musel som opustiť bez

¹ Archív Trnavskej arcidiecézy v Trnave (ATA Trnava), fond Kňazské karty: Alexandra Buznu. Za administrátora do Voderád bol ustanovený k 1. 7. 1894.

² Pavol Jedlička, arcibiskupský vikár, ostrihomský kanonik, cirkevný historik. Od roku 1902 zastával funkciu vikára na území Trnavského vikariátu Ostrihomskej arcidiecézy. Ako vikár zastával funkciu cirkevného dozorca Spolku sv. Vojtecha. Venoval sa ochrane cirkevných aj svetských pamiatok a založil aj Archeologický spolok Bratislavskej župy. Bol literárne činný, písal po maďarsky aj po slovensky (životopis Jána Boska. Jeho najvýznamnejším dielom bol *Kiskárpai emlékek I. a II.* (1883 a 1891) *Pamiatky Malých Karpát*.

³ KLČO, Marián. *Alexander Buzna : 140. výročie narodenia*. Majcichov : DSSJP, 2008, s. 4.

⁴ Absolvoval niekoľko liečebných pobytov v Merane, Karlových Varoch, v Tirolsku. Pozri: LUKAČKA, Ján. *Krušovce 1235 – 1995*. Bratislava : MINOR, 1995, s. 133.

⁵ O povahe zdravotných problémov A. Buznu sa dodnes možno iba dohadovať. Hovorový pojem „Magenkatar“ možno vyložiť len rámcovo ako bližšie nešpecifikované problémy so zažívacím ústrojenstvom.

⁶ Archív Trnavskej arcidiecézy v Trnave (ATA Trnava), fond Alexander Buzna – 1942, *List biskupovi Jantauschovi zo žiadostou o menovanie pápežským komorníkom*. (Nr. 9258/1942). Výskumom fondu Pavla Jedličku sa zistilo, že Buzna sa liečil u piešťanského lekára Dr. Eduarda Weisza (1868 – 1938) a je veľmi pravdepodobné, že mu ho priamo vybavil nájomca kúpeľov Ludovít Winter. Pozri: Archív Trnavskej arcidiecézy v Trnave (ATA Trnava), fond Pavol Jedlička – 1915, *List Sándora Buznu, z 24. 10. 1915* (maďarsky).

výsledku.⁷ Buzna musel nastúpiť na liečenie, takže zo študijnej cesty do Ríma zišlo. Dodnes sa presne nevie, o zdravotné problémy akého druhu vlastne išlo. Napriek nepriaznivému vývoju situácie nerezignoval a usiloval sa o umelecké zdokonaľovanie formou systematického samoštúdia.

Ako učiteľ kreslenia na gymnáziu nebol spokojný a už po dvoch rokoch, v roku 1894, bol ustanovený za správcu farnosti v Dolných Voderadoch (okres Piešťany).⁸ Aj na tomto mieste ho sprevádzali zdravotné problémy, ktoré sa občas zhoršovali, inokedy bol jeho stav stabilizovaný. Pravdepodobne nemal dostatok finančných prostriedkov, keďže mu v roku 1908 vtedajší pomocný biskup prisľúbil vyplatiť príspevok 200 korún na živobytie.⁹

Od leta 1912 sa z kňaza a maliara Buznu stal penzista, mal vtedy 44 rokov.¹⁰ Istý čas strávil na zdravotnej dovolenke v Sedmohradsku. Aj napriek zdravotným problémom sa snažil aspoň v obmedzenej miere výtvarne napredovať. Medzi rokmi 1912 – 1915 dochádzal trikrát do týždňa do Zebegeňa (maď. Zebegány, dnes okres Szob) na umelecko-priemyselnú školu v Budapešti.¹¹

Ak sa nenachádzal v Maďarsku na štúdiu, posielal ho údajne vikár Jedlička do farností, aby svojimi umeleckými zásahmi sanoval poškodené kostolné obrazy. Bližšia špecifikácia rozsahu prác ani ich lokácie nie sú známe. V prvom roku svojho odpočinku sa pustil do práce na štyroch obrazoch v obciach Trnovec a Veča (dnes mestská časť Šala-Veča).¹² V roku 1915 prijal pozvanie riaditeľa piešťanských kúpeľov Ludovíta Wintera (1870 – 1968), aby sa venoval tvorbe v kúpeľnom meste. V hojne navštevovanom kúpeľnom meste poskytoval súkromné hodiny kreslenia a maľovania, čím si zlepšoval svoju finančnú situáciu. Nemožno opomenúť ani skutočnosť, že život v kúpeľnom meste ponúkal Buznovi lepšie podmienky na regeneráciu podlomeneho zdravia.

Kňazská činnosť a útrapy v povolani

Po období penzionovania sa Buzna pravdepodobne z ekonomických dôvodov vrátil do pastorácie, avšak už do nových spoločensko-politických a cirkevných pomerov. V roku 1912 odchádzal na penziu ešte v čase monarchie ako kňaz Ostrihomskej arcidiecézy. V máji roku 1922 sa však vracal do cirkevného prostredia novozaloženej Trnavskej apoštolskej administratúry zriadenej v rámci samostatnej ČSR. Nový apoštolský administrátor Pavol Jantausch (1870 – 1947) mu pridelil farnosť blízko Trnavy - dedinku Opoj. Popri pastorácii sa naďalej venoval maľovaniu. Aj tu sa ozývali jeho zdravotné problémy, kvôli ktorým opäť cestoval

⁷ ALEXY, Janko. *Osudy slovenských výtvarníkov*. Bratislava : Štátne nakladateľstvo, 1948, s. 339.

⁸ Vo farnosti Voderady, maď. Pusztá – Vogyerad pôsobil 2 roky ako administrátor a 16 rokov ako farár (12. 12. 1896 – 30. 6. 1912).

⁹ ATA Trnava, f. Buzna – 1908, *Vyplatenie príspevku z podporného fondu*. (Nr. 502/1908). Aký bol skutočný dôvod, prečo mu boli tieto peniaze vyplatené, sa zistiť nepodarilo. Mohol byť vo finančnej núdzi kvôli drahým liekom, prípadne aj kvôli drahému materiálu potrebnému k maľovaniu.

¹⁰ ATA Trnava, f. Buzna – 1912: *Penzionovanie: odpoveď biskupa*. (Nr. 1784/1912). Počas penzionovania bol v roku 1915 vymenovaný za honorárneho asesora.

¹¹ Slovák, 12. 8. 1941, roč. 23, č. 183, s. 10; PIATROVÁ, Alena. Alexander Buzna. In *Pútnik svätovojtešský*. Trnava : SSV, 2015, s. 74.

¹² Jeden namaľovaný na plechu (sv. Karol a v. Terézia), zvyšné dva boli sv. Anna a sv. rodina. ATA Trnava, f. Pavol Jedlička – 1912, *Správa Sándora Buznu z preskúmania kostolov v Tornóczi a Vágvecsi*, z 16.11.1912 (maďarsky).

na liečenie do Karlových Varov. Pri jednej z ciest v roku 1928 mu tesne pred odchodom vykradli farský úrad. Ihneď po príchode do Varov informoval biskupa Jantauscha a prosil ho o nejaké peniaze: „*Úctive prosím, neberúc ani do povahy, že som i tak úbožiac utisnutý bárs na jakú pomoc. Rátal som na tieto peniaze, a preto so sebou som si nezval patričný obnos.*“¹³

V aktívnej pastorácii pôsobil takmer sedem rokov. Pravdepodobne kvôli zdraviu sa rok po návrate z liečenia vo Varoch definitívne rozhodol požiadať o priznanie penzie. Koncom októbra bol oficiálne uznaný za penzistu, mal vtedy 61 rokov.¹⁴

Buznove obdobie „penzionovania“ netrvalo príliš dlho, podobne ako to prvé pred niekoľkými rokmi. V štvrtom roku penzie, v lete 1933, prišlo k nečakanému vymenovaniu. Biskup Jantausch Buznu ustanovil do novovytvorenej funkcie – inšpektora pre sakrálnu umenie. Náplň jeho práce spočívala vo vizitáciách kostolov a v odbornej pomoci pri ich umeleckej obnove a maľovaní.¹⁵ V novej funkcii mal nájsť aj nový zmysel života a pookriať na mysl i na ducha. Keďže musel vizitovať kostoly, opäť sa dostal viac medzi ľudí i medzi kňazov. Avšak toto pozitívne obdobie života mu dlho nevydržalo. Jeho zlý zdravotný stav sprevádzali aj finančné problémy, o čom často písal biskupovi Jantauschovi: „*Ťažko mi padá, že ustavične mám ponosy a ťažkosti, ale dosávať to jakosi s pomocou Božou ušlo, ale do takého kritického položenia som prišiel, že si už pomôcť nemôžem. Predtým som si pomohol trochu s maľovkou veď jej není ani omšových intencií ani pastorálnej výpomocnej práce na farách.*“¹⁶

Pre Buznu aj táto „na mieru ušitá“ funkcia znamenala značné trápenie. Zdravotné problémy neustupovali a navyše niektorí kňazi s ním nechceli spolupracovať pri vizitáciách kostolov. Niektorí sa až úsmevne tvárili, že nie sú doma. Jantauschovi zhrnul svoje neúspechy ako vizitátor a opätovne sa nezabudol spomínať na nedostatok peňazí: „*Maľovka v dnešných časoch neprináša skoro nič, lebo robota lacná a výrobky (materiál) pomerne veľmi drahé. Ďalej moja cirkevná inšpekcia v minulom roku deficitom sa skončila. Že to i v bežnom roku lepšie nebude, dá sa už predvídať.*“¹⁷

Ťažkosti vo funkcii inšpektora mal aj pri vizitácii kostola vo Voderadoch pri Trnave. V roku 1936 tam bol poslaný vykonať odborný dozor pri plánovanom maľovaní kostola. Voderady štyrikrát navštívil, dohliadal na všetky práce a správcovi farnosti poslal vyúčtovanie. No ten nereagoval a nechcel zaplatiť.

¹³ ATA Trnava, f. Buzna – 1928, *Ukradnuté peniaze*. (Nr. 3629/1928). Koľko peňazí bolo ukradnutých, či išlo o peniaze farnosti alebo jeho osobné, sa zistiť nepodarilo. Ani to, kedy ku krádeži došlo (ráno, večer, v noci). *List biskupovi: Žiadosť o poslanie peňazí* (z 13. 5. 1928).

¹⁴ ATA Trnava, f. Buzna – 1929, *Žiadosť o pensionovanie*. (Nr. 7746/1929). *Prepustenie na trvalý odpočinok*. (Nr. 9358/1929).

¹⁵ *Litterae Circulares Ordinariatus Tyrnaviensis 1933, VI., Nota ad legem de arte christiana tuenda:*

„*K veciam týkajúcim sa zachovanie kresťanského umenia na našom území predpisujem: Mons. Alexander Buzna navštívi každý rok niekoľko farností, aby v nich zhodnotil dianie z pohľadu kresťanského umenia a poskytol cirkevným predstaviteľom vhodné rady. Výdavky Mons. Alexandra Buznu budú hrazené z pokladníc farností.*“

Pozri: ATA Trnava, f. Buzna – 1938, *Mons. Alexander Buzna – inšpektor cirkevného umenia Trnava*. (Nr. 1673/1938).

¹⁶ ATA Trnava, f. Buzna – 1933, *Piešťany – Buzna Alex. subsidium pot.* (Nr. 3919/1933).

¹⁷ ATA Trnava, f. Buzna – 1936, *Piešťany – Buzna Alexander, pro subsidio recurevit.* (Nr. 4886/1936).

Buzna sa viackrát domáhal svojho honoráru, až nakoniec po dvoch rokoch, čo sa nič nedialo, napísal generálnemu vikárovi Karolovi Nečesáľkovi (1865 – 1936) do Trnavy sťažnosť. Uvedol, že po vykonaní prác mu nebolo nič vyplatené, ale aj to, že ho tamojší farár vysmial a povedal mu, že on ho nevolal: „*Jako poverený cirkevný inšpektor som na miestach týchto 4x bol. Od Piešťan je to cesta asi 65 km. Ráčte prosím rátať, na aute ani 500 Kč by nekrilo režíjne náklady. Už som tam 400 korún žiadal, ktoré ale nejako dostať nemôžem. Písal som už 3 rázy. Pán administrátor sa len na všetko smeje a jako som počul – hovoriac, že ma on nevolal a zbytočne výdavky stojím.*“¹⁸

Nečesálek sa seriózne sťažnosťou zaoberal a nariadil voderadskému farárovi uhradiť všetky náklady, ktoré Buznovi vznikli a tiež, aby sa mu ospravedlnil: „*Za inšpekciu maľby tamojšieho kostola mal dostať honorár vdp. Monsg. Alexander Buzna, cirkevnou vrchnosťou poverený inšpektor kostolnej maľby. Doteraz sa tak nestalo. Žiadam aby ste ihneď vyhovelí jeho oprávneným požiadavkám, o tom sem zpravu podali a sa ospravedlnili, prečo ste do dvoch rokov honorár nevyplátili. Jeho povinnosťou bolo inšpekciu vykonať, aj keď ste ho nepozvali.*“¹⁹

Nevie sa presne, ako dlho Buzna vykonával úlohu cirkevného inšpektora. Možno usudzovať, že funkciu vykonával pravdepodobne do roku 1938, pretože vtedy bol na vlastnú žiadosť preložený do malej dedinky Nižná (okres Piešťany) na zaslúžený odpočinok. V spätnom zhodnotení jeho činnosti mu býva pripisovaná pozícia „...akéhosi oficiálneho cirkevného pamiatkára“.²⁰ Po presťahovaní napísal, že je už spokojný s týmto dedinským prostredím a celý život má za sebou. Nižnú vnímal ako svoje posledné miesto na životnej ceste: „*Dnes, keď sa dívam pred sebou na kopce, na kvitnúce lúky, na koscov, uberajúcich sa po práci s pahorkov domov, dnes sa dívam na veci ako na duševnú potravu, ako na veľkú udalosť života. Tak všetko vo mne dozrelo, že znova by som sa pustil na daleké cesty, lebo som pochopil príkazy prírody a svojho povolania.*“²¹ Obec Nižná bola skutočne posledným miestom Buznovho pôsobenia. Často premýšľal o minulosti. V spomienke na svoju tvorbu pre Janka Alexyho, ktorý kedysi v 30-tych rokoch zakladal v Piešťanoch umeleckú kolóniu, napísal: „*Vyhýbal som sa prvkom, ktoré vyvolával kvas v novodobom umení a preto nerozrušoval som tvary, bol som maliarom, o ktorom sa povedalo, že maľuje, ako vidí.*“²²

Archív Trnavskej arcidiecézy uchováva posledný list, ktorý Buzna adresoval biskupovi Jantauschovi. Pochválil sa mu v ňom, že bol ozaj uznávaným umelcom a tiež sa pošťazoval, že hoci sa v Nižnej cíti dobre, ako maliar je zabudnutý. Spomenul jeden prísľub, ktorý mu dali ešte v roku 1911 Maďari, a síce že dostane miesto kanonika bratislavskej kapituly, ale keď sa uvoľnilo, dostal ho niekto iný. Biskupovi napísal, že ešte stále maľuje, tak tri až štyri hodine denne, pretože sa cíti zle, keď voľačo nemaľuje. O sebe napísal, že kňaz umelec je ako „biedna vrana“. V závere nezabudol zhodnotiť svoje pôsobenie vo funkcii inšpektora:

¹⁸ ATA Trnava, f. Buzna – 1938, *Alexander Buzna – požiadavka*. (Nr. 13 028/1938).

¹⁹ ATA Trnava, f. Buzna – 1938, *Odpoveď: Alexander Buzna – požiadavka*. (Nr. 13 028/1938).

²⁰ JANKOVIČ, Vendelín. Dejiny pamiatkovej starostlivosti na Slovensku v rokoch 1850 – 1950. In HRUŠOVSKÁ, Marta (ed.) *Monumentorum tutela : Ochrana Pamiatok* 10. Bratislava : Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody, 1973, s. 5 – 82.

²¹ ALEXY, *Osudy slovenských výtvarníkov*, s. 342.

²² PIATROVÁ, *Alexander Buzna*, s. 77.

„Na povďak je dost, že ste ma ráčili vymenovať za inšpektora cirk. umenia. Keď by pomery boli lepšie aj včul by som myle rád chodil po kostoloch lebo je to skutočne potrebné. Veľmi málo vkusu a čistoty som videl na mnohých miestach.“²³

Životná cesta rímskokatolíckeho kňaza, honorárneho asesora, pápežského komorníka a v neposlednom rade umelca – maliara Alexandra Buznu sa skončila 8. apríla 1945 v Nižnej. Zomrel v čase, keď sa krajinou presúvali vojská Červenej armády a druhá svetová vojna spela k svojmu definitívnemu koncu. Ako prebehol pohreb a kto ho pochovával, je doposiaľ neznáme. Biskupský úrad kvôli zložitej situácii súvisiacej s prechodom frontu nebol nikým informovaný. Až koncom mája sa generálny vikár dozvedel, že Buzna je údajne po smrti. Napísal farárovi do susednej dediny list, v ktorom ho žiadal o potvrdenie úmrtia a konkretizovanie dátumu. Dolnolopašovský farár Štefan Chrenko 26. mája 1945 odpovedal: „Odpovedajúc na prípis, úctivo hlásim, že Msgr. Alexander Buzna, páp. kaplán, asessor, farár na odpočinku, umrel v Nižnej, dňa 8. apríla 1945 následkom ochrnutia srdcečných svalov, vo veku 77 r. Pochovaný bol v Nižnej, dňa 10. apríla 1945, hrob sa nachádza oproti vstupu do kostola.“ Vedľa Buznu bol v roku 1948 pochovaný kňaz František Belopotocký (1883 – 1948).²⁴

Maliar Alexander Buzna v odbornej spisbe

Pre výskum osobnosti Alexandra Buznu absentuje akákoľvek pozostalosť alebo ucelenejší historický prameň, čo bádanie výrazne sťažuje. Aj z tohto dôvodu doposiaľ vzniklo iba niekoľko kratších štúdií. Prvou zmienkou v slovenskej historiografii je monografia Janka Alexyho o slovenských výtvarníkoch z roku 1948. Zachytil v nej aj osobné zážitky s Buznom počas pobytu v Piešťanoch. Text bol napísaný formou rozhovoru, v ktorom Buzna okrem iného konkretizoval aj svoj osobný vzťah k umeniu a maliarskej tvorbe: „Ak by som mal voliť medzi dobrom a zlom, medzi krásou a ošklivosťou, volil by som si len dobro a znova by som obeťoval pre ňu celý svoj život.“²⁵

Až o takmer polstoročie neskôr sa meno Alexandra Buznu objavilo vo forme životopisného medailónu, ktorý je súčasťou monografie o obci Krušovce, od historika a súčasného univerzitného profesora Jána Lukačku.²⁶ V roku 2000 bol v rámci veľkého jubilea vydaný lexikón kňazských osobností, v ktorom nechýba ani Buzna.²⁷ Jeho tvorbu dlhodobejšie analyzovalo piešťanské Balneologické múzeum. Pri príležitosti 140. výročia narodenia vydal pracovník múzea Marián Klčo útlu brožúru.²⁸

Aj Spolok svätého Vojtecha (ďalej SSV) si v roku 2015, pri príležitosti 70. výročia úmrtia, pripomenul Buznu príspevkom Aleny Piatrovej v ročenke Pútnik svätovojtešský. Autorka v texte uvažovala o jeho tvorbe v kontexte súčasníkov, ktorí

²³ ATA Trnava, f. Buzna – 1942, *List biskupovi Jantauschovi so žiadosťou o menovanie pápežským komorníkom*. (Nr. 9258/1942). Cieľom tohto listu bolo, aby biskupa Jantauscha presvedčil o navrhnutí pápežovi na povýšenie na pápežského komorníka. Je to druhý stupeň monsignora.

²⁴ ATA Trnava, f. Buzna – 1945, *Buzna Alexander, úmrtie*. (Nr. /1945).

²⁵ ALEXY, *Osudy slovenských výtvarníkov*, s. 343.

²⁶ LUKAČKA, *Krušovce 1235 – 1995*, s. 133.

²⁷ PAŠTĚKA, Július. (ed.). *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska*. Bratislava : LÚČ, 2000, s. 170 – 171.

²⁸ KLČO, *Alexander Buzna : 140. výročie narodenia*, s. 5.

boli taktiež kňazmi a zároveň maliarmi (Teodor Tekel, Felicián Moczik, Valér Zavarský). Výstižne skonštatovala: „...kňazov - maliarov spája úsilie reflektovať umenie a umeleckou výpovedou dopovedať kazateľskú činnosť.“²⁹ Ďalšou monografiou venovanou ucelenejšiemu výskumu osobnosti Alexandra Buznu bolo dielo Slavomíry Peťovskej z Tribečskej knižnice v Topoľčanoch, vydané v roku 2013. Ide doposiaľ o najrozsiahlejšiu publikáciu o jeho živote, obsahujúcu aj informácie z dobových novinových príspevkov (tzv. stĺpčekov), ktoré sú reprintované a priamo zakomponované do publikácie. Súčasťou je aj chronologický zoznam diel, v ktorom však často absentuje uvedenie zbierkovej inštitúcie, lokalizácie alebo súkromného vlastníka. Pri niektorých známejších Buznových dielach to nepredstavuje zásadný problém, pre ďalšie bádanie však ide o určitú komplikáciu.³⁰ Poslednou monografiou, v ktorej sa spomína meno umelca v kontexte rodákov z topoľčianskeho regiónu, je dielo Vladimíra Daniša z roku 2021 *Osobnosti Stredného Ponitria*.³¹

Náhľad do spektra autorovej tvorby

Napriek zdravotným problémom Alexander Buzna maľoval po celý svoj život a venoval sa predovšetkým náboženskej a portrétnej maľbe, v menšom rozsahu krajinomalbe a folkloristickým motívom. Jeho najpočetnejšími dielami boli oltárne obrazy v dedinských kostoloch, ktoré dodnes dotvárajú atmosféru chrámov. Práve tento segment tvorby je pomerne málo známy, pritom svoje diela spravidla signoval a datoval. Zrealizovaným terénnym prieskumom, na základe podkladov z pozostalosti reštaurátorky Márie Mariániovej (1913 – 2004) sa podarilo dohľadať niekoľko Buznových diel v dedinských kostoloch na území západného Slovenska.³² Obrazy so sakrálnou tematikou sa nachádzajú prevažne na území Trnavskej arcidiecézy a Nitrianskej diecézy. Z tohto spektra autorovej tvorby možno spomenúť niekoľko vybraných diel:

Nástenný obraz *Sv. Anny vyučujúcej Panu Máriu z farského Kostola sv. Trojice v Dlhej nad Váhom* (1903). Obraz sa aktuálne (marec 2025) reštauruje, má vertikálny formát (156 x 92 cm) a zázorňuje pokojnú scénu, pri ktorej sv. Anna učí Máriu modliť sa. Svedčia o tom zopäté ruky dievčaťa a pohľad odvrátený od otvorenej knihy. Sv. Anna s láskavo naklonenou hlavou sedí na renesančnom kamenom tróne s mušľovou dekoráciou záklenku. V neurčitom pozadí sa črtá voľne rastúca zeleň. Farebné tóny na obraze sú tlmené, dôraz je kladený na traktovanie drapérie. Nemožno si nepovšimnúť nevypracovanosť širších záhybov v okrajových častiach obrazu. Taktiež tváram chýba väčší náznak života. Celkovo možno tento neorenesančný obraz hodnotiť ako dielo začínajúceho umelca, ktorý ešte len hľadá vlastný umelecký výraz a nadobúda praktické skúsenosti.

Obraz *Sv. Cyrila a Metoda* v kaplnke uprostred obce Očkov (1925) má vertikálny obdĺžnikový tvar (cca 220 x 120 cm) a dodnes visí na čelnej stene presbytéria

²⁹ PIATROVÁ, *Alexander Buzna*, s. 73 – 77.

³⁰ PEŤOVSKÁ, Slavomíra. *Alexander Buzna 1886 – 1945 : personálna bibliografia*. Topoľčany : Tribečská knižnica v Topoľčanoch, 2013, s. 33.

³¹ DANIŠ, Vladimír a kol. *Osobnosti Stredného Ponitria*. Topoľčany : Regionálne združenie inteligencie Ponitria, 2022, s. 24 – 25.

³² Archív Slovenskej národnej galérie v Bratislave (ďalej ASNG Bratislava), osobný fond Márie Mariániovej, Kartotéka reštaurátori I. – II. A – Z.

(obr. 1). Spodobuje dvojicu bratov v liturgickom odevu s bradou a pohľadom výrazne upätým na diváka. Nápadná individualizácia oboch tvári svedčí o nadobudnutí portrétnych zručností. Farebná škála je obmedzená na hnedasté, okrové odtiene bez výraznejšieho akcentu. Gestá oboch postáv smerujú k otvorenej knihe s nápisom v hlaholike. Vypracovanie materiálu šatstva je pomerne zjednodušené. Uprostred obrazu, medzi hlavami svätcov, čnie zdobený patriarchálny kríž. Voľnému krajinárskemu prospektu v pozadí dominujú tri kopce, možno ich interpretovať ako slovenské trojvršie zo štátneho znaku. Pozadie je len zreteľne načrtnuté, bez záujmu o drobnokresbu. Celkovo sa stvárnenie svätcov sústreďí na ich vnútornú silu odovzdávanú smerom k divákovi cez sústredený pohľad. Na obraze možno pozorovať posun umeleckej tvorivosti od suchšieho schematizmu k vnútornej sile zobrazenia.

Výrazovo silný obraz *Sv. Kataríny Alexandrijskej z farského kostola v Čeladiciach* (1943) vytvoril dva roky pred smrťou (obr. 2). Pravdepodobne nahradil staršie dielo, ktoré tvorilo ústredný motív bohato rozkošateného barokového rozvilinového oltára. Obraz má bežný vertikálny obdĺžnikový tvar (140 x 86 cm), pôvodne však mal špecifickú kazulovú formu s polkruhovým záklenkom. Tvar bol upravený čiastočným orezaním na oboch stranách.³³ Výtvarné pôsobenie malby a oltára ako celku bolo necitlivými zásahmi podstatne nivelizované. Malba s jemným, lesklým lazúrnym povrchom zachytáva mladú sväticu v celofigurálnom stvárnení na krajinnom pozadí. Obrazu dominujú hnedasté a okrové odtiene. Sv. Katarína je odetá do objemných splývavých šiat s riaseným hnedým plášťom zopnutým na prsiach. Pravú ruku si pridržiava na hrudi, v ľavej drží palmovú ratolesť. Pri nohách sa v pozadí črtá jej atribút – zlomené koleso. Na opačnej strane je rozkvitnutá lalia, na pozadí voľne načrtnuté krajinné prostredie. Silné pôsobenie obrazu vychádza predovšetkým zo znázornenia vznešenej, symetrickej tváre s výrazným pohľadom jasnozrivých očí. Tvár vyžaruje láskavosť a transcendentálne odhmotnenie. Vlasy svätice sú zahalené pod bielou šátkou, ktorá voľne spadá hlboko pod partiu ramien. V tomto prípade ide o dielo, ktoré dokladá zúročenie celoživotných maliarskych skúseností autora. Napriek zmene neobarokového historizujúceho formátu malby, ktorá sa prispôbovala staršej oltárnej kompozícii, ostáva obraz svätice z Čeladíc jedným z najzaujímavejších (nateraz známych) sakrálnych diel Alexandra Buznu.³⁴

V oblasti sakrálnej malby sa ojedinele venoval aj veľkorozmernej trojdielnej kompozícii, ktorá dodnes zdobí Kostol sv. Martina v obci Banka pri Piešťanoch – *Kristus padá pod krížom, Zjavenia Pána, Narodenie* (1933). Pomerne známy je ob-

³³ Pri reštaurovaní oltára došlo k podstatným kompozičným zmenám. Skladba rozvilinových segmentov orámovania bola čiastočne vyskladaná v odlišnej forme, a to aj necitlivým orezaním materiálu. Z neznámych dôvodov bol upravený aj formát oltárneho obrazu. V horných rohoch je pri cielenom pohľade viditeľné nadstavenie plochy malby. K necitlivým úpravám došlo v súvislosti s rekonštrukciou kostola v roku 1972. Reštaurovaním oltára bol poverený Alexander Česla, akademický sochár z Bratislavy (Akcia č.43/37/70/Dielo). Archív Pamiatkového úradu SR v Bratislave (APÚSR Bratislava), fond KÚŠPOSP Bratislava, Čeladice (1957 – 1972), šk. č. 69, list č. 474/70.

³⁴ Na základe informácie od reštaurátorky Mariániovej sa v sakristii farského kostola v Čeladiciach malo nachádzať aj ďalšie Buznovo dielo. V spolupráci s miestnym kňazom sa obraz sv. Terézie z *Lisieux*, z roku 1944 (112 x 77 cm), podarilo dohľadať v sklade farského úradu. Za spoluprácu ďakujeme miestnemu kňazovi, vdp. Antonovi Grznárovi.

raz s ojedinelým ikonografickým námetom – sv. *Bystrík* z roku 1931 (115 x 75 cm, ev. č. 2007/035), ktorý sa dnes nachádza v expozícii Diecézneho múzea v Nitre.

V rámci snahy nájsť jeho pozostalosť, prípadne akékoľvek ďalšie informácie, ktoré by bližšie ozrejmili jeho tvorbu, bola, samozrejme, oslovená aj obec Nižná. Obec už v súčasnosti nie je sídlom farnosti a o akekoľvek pozostalosti Alexandra Buznu nemá žiadnu vedomosť. Na mieste sa podarilo identifikovať aspoň jedno jeho dielo, ktoré vzniklo priamo v Nižnej. Ide o malbu s názvom *Pohľad na ulicu v Nižnej* (1942). Nevelký obraz (86 x 68 cm) zdobí v súčasnosti kanceláriu starostky obce a je na ňom zachytená dobová podoba hlavnej ulice, namaľovaná približne z pozície dnešného obecného úradu (obr. 3). Dielo je zaujímavé svojím lokálnym kontextom a idylickým stvárnením vidieckeho prostredia, ktoré má popri umeleckej aj historickú hodnotu. Zobrazuje domovú zástavbu, doplnenú minimalizovanou figurálnou stafážou. Zaujme hlavne veristicky zachytená obloha s veľkými oblakmi. Istý náznak pohybu výjavu dodáva skupina belasých husí, ktoré smerujú do vedľajšej ulice v prieluke domovej zástavby.

V piešťanskom Balneologickom múzeu sa nachádza zaujímavý obraz mnohofigurálneho výjavu zo slávnosti birmovania s názvom *Birmovka v Piešťanoch* (1935, ev. č. E-2178), ako aj niekoľko portrétov a folklórnych scén. Niekoľko diel sa nachádza aj v zbierkach na západnom Slovensku: v Slovenskom národnom múzeu – hrade Červený Kameň *Portrét Vojtecha Pálffyho* (1917, ev. č. O-0919), v Slovenskej národnej galérii *Štúdia hlavy starca* (1904, inv. č. SNG.O-6057) a Galérii J. Koniareka v Trnave *Portrét kardinála Petra Pázmáňa* (1914, sign. 0571).

Zaujímavá a rozsiahla je jeho portrétna tvorba, v ktorej zachytával prevažne cirkevných hodnostárov. V tomto segmente umeleckej tvorby dosiahol Alexander Buzna najväčšiu maliarsku bravúru. Drvivá väčšina jeho známych portrétov zachytáva osobnosti biskupov a klerikov, prípadne svetských osobností, ktoré sa pohybovali v cirkevných kruhoch. Je známe, že pre SSV namaľoval sériu portrétov ostrihomských arcibiskupov a biskupov Apoštolskej administratúry v Trnave. Pre obmedzený rozsah štúdie výberovo predstavíme len niekoľko obrazov z rôznych miest. V dobovom periodiku *Esztergom* bolo zverejnené kladné hodnotenie Buznovej tvorby od väckeého biskupa Karola Čákyho (1852 – 1919). Biskup v správe vyjadril umelcovi uznanie a v odporúčaní uviedol, akým námetom sa venuje. Portréty sú v správe spomenuté na prvom mieste, oltárnym obrazom sa vraj začal venovať až následne.³⁵

Alexander Buzna zaznamenal kladné ohlasy na 14. členskej výstave Spolku slovenských umelcov, ktorá sa uskutočnila na prelome apríla a mája 1928 v budove Umeleckej besedy v Bratislave. Vystavil na nej vlastný *Autoportrét* z roku 1907.³⁶ Na malbe (97 x 60 cm) sa zachytil pri práci s obligátnym štetcom a paletou v rukách. Odetý je do čiernej sutany s bielym golierikom, na ktorej má čierny plášť. Trojštvrťový profil maliara v stredných rokoch je pokojný a cez okuliare hľadí priamo na diváka. Na hlave má čierny klobúk so širokou krepkou. Pozadie je neurčité, na pravej strane je čiastočne viditeľný okraj plátna napnutého na rám. Pokojné a vyrovnané stvárnenie polopostavy umožňuje vnímať umelcovu snahu o nenútenú sebaaprezentáciu. Buzna sa stvárnil ako duševne vyrovnaný, rozvážny muž. V jeho tvári sa zračí skúsenosť života, ktorej však chýba istá iskra či náznak radosti. V každom prípade je maliarov autoportrét kompozične i fareb-

³⁵ *Esztergom*, 28. 2. 1915, roč. 20, č. 9, s. 4.

³⁶ *Slovák*, 10. 7. 1942, roč. 24, č. 156, s. 10.

ne vyvážený. I keď v autoportréte zotrval pri tradičných portrétnych schémach, ide o vydarené dielo. Nie je známe, že by autor vytvoril v priebehu života ďalšie autoportréty, o to vzácnejší je tento exemplár. Obraz sa nakoniec dostal darom do zbierok SSV, kde sa nachádza dodnes.³⁷

Z cyklu portrétov historických osobností možno spomenúť *Portrét kardinála Petra Pázmaňa* (1570 – 1637) z roku 1914. Trojštvrťový pohľad znázorňujúci pri stole stojaceho arcibiskupa sa dnes nachádza v zbierkach Galérie Jána Koniareka v Trnave (150 x 97 cm). Starší muž s dlhou briadkou a výrazným nosom má na hlave červený biret a na pleciach červenú mozettu. Pohľadom sleduje diváka, ale pravou rukou prstom ukazuje na listinu, ktorú druhou rukou pridržiaava na okraji stola. Na listine je pripomenutý rok založenia Trnavskej univerzity (1635), o čo sa osobne zasadil práve prímas Pázmaň. Postava má odetú bielu rochetu so širokým čipkovaným okrajom. V pozadí sa črtá polica s knihami – symbol učenia, a kreslo s kardinálskym erbom. Konvenčné stvárnenie historickej postavy plne korešpondovalo s dobovými predstavami o prezentácii osobnosti, akou Pázmaň pre Trnavu nepochybne bol. Uhladený rukopis malby čiastočne ozvlášťujú pas-tózne partie bielej tkaniny rochetu.

Okrem cirkevných predstaviteľov prijímal Buzna aj objednávky na portréty svetskej nobility. Ešte za monarchie portrétoval predstaviteľov popredných uhorských rodov Čaky, Pálffy, Pongrác etc.³⁸ V roku 1917 namaľoval reprezentačný *Portrét grófa Vojtecha Pálffyho* (1858 – 1964). Trojštvrťová postava aristokrata z červenokamenskej vetvy rodu Pálffy zachytáva muža v stredných rokoch v reprezentačnom uhorskom odeve so šablou (147 x 102,5 cm). Pomerne toporná postava stojí s neprirodzeno napojenými, pripaženými rukami, ktoré neorganicky vystupujú spod ťažkej, kožušinou podšitej mentieky. Gróf Pálffy má odetý zlatistý dolomán prepásaný zdobeným opaskom a na krku nízko visiacu zlatú reťaz podobného tvaru. Tvár s fúzmi sa cez jemné okuliare díva uprene do dialky. Na hlave má čiapku s kožušinou podšívku a ozdobnou agrafovou na čelnej strane. Smerom nahor z nej vychádzajú ozdobné perá. Pozadie vytvára mohutný záves, za ktorého poodhrnutím sa naskytá pohľad na hrad Červený Kameň. Na obraze sú badateľné silné aj slabšie stránky Buznovej tvorby. Zachytenie tváre s jej portrétnymi špecifikami a výrazom má svoju hĺbku, zatiaľ čo napríklad napojenie rúk nemožno považovať za vydarené. Celkovo pôsobí malba rozpačito.

Mnohé Buznove diela sú dodnes neznáme, alebo existujú o nich iba útržkovité a neúplné informácie.³⁹ V rámci výskumu sa podarilo v dobovom periodiku dohľadať aspoň reprodukciu obrazu z roku 1916 – *Portrét kardinála Jána Černocho* (1852 – 1927) (obr. 4). O skutočnosti, že arcibiskupa portrétoval v Ostrihome, sa

³⁷ Archív Slovenskej národnej galérie v Bratislave (ASNG Bratislava), fond XXIII. výstava Umeleckej besedy slovenskej – XIV. členská výstava v. o. Spolku slovenských umelcov 15. 4. – 6. 5. 1928, katalóg, sign. BXXIII-708, s. 8.

³⁸ RAŠKA, Augustín (ed.). In memoriám msgr. Alexandra Buznu. In *Nová práca, katolícka revue pre kultúrny, náboženský a sociálny život*. Trnava : SSV, 1946, roč. 2, s. 132.

³⁹ Spomenúť možno *Portrét Jána Králička* (1879 – 1958), jezuitu z Trnavy, ktorého obraz od Buznu bolo možné vidieť v jezuitskom kláštore až do roku 1950. Jeho podoba je neznáma, nachádza sa však v súpise diel, ktorý bol vyhotovený pri rušení kláštorov v rámci tzv. Akcie K. Pozri: ASNG Bratislava, f. Márie Mariániovej; Archív Pamiatkového Úradu SR v Bratislave (APÚSR Bratislava), fond Povereníctvo školstva a osvety: *Cirkevné pamiatky*, Trnava – Jezuitský kláštor, zápisnica z 25. 5. 1950, s. 1.

zmieňuje aj u Alexyho.⁴⁰ Reprezentačný portrét neznámych rozmerov spodobuje trojštvrťovú sediacu postavu ostrihomského arcibiskupa. Obraz vznikol pre kanceláriu riaditeľa trnavského gymnázia, keďže na jeho založení sa Černoch významne podieľal. Postarší muž s ustupujúcimi vlasmi sedí na vyrezávanom neogotickom kresle na neurčitom pozadí. Pravý horný roh obrazu zaujíma výrazný prímason erb. Portretovaný odetý do biskupskej sutany nás pokojne sleduje svojím rozvážnym pohľadom. Farebný kolorit obrazu nepoznáme, keďže ide len o čiernobielu reprodukciu z dobového periodika.⁴¹ Obraz je nateraz stratenný a nepodarilo sa nám ho dohľadať ani v majetku gymnázia, ani v trnavských zbierkotvorných inštitúciách.

Na chodbách Arcibiskupského úradu v Trnave visí niekoľko portrétov cirkevných hodnostárov od Buznu. Jedným z nich je *Portrét kanonika Františka Szilányiho* (1833 – 1907) z roku 1925 (rozмеры 68 x 55 cm), ktorý sa vyznačuje nielen pre Buznu charakteristickou silou výrazu tváre, ale aj uvoľnenejším autorským rukopisom (obr. 5). Sediaca postava sa na nás díva pokojnými, ale skúmavými sivými očami. I keď zobrazený klerik má zjavne vysoký vek, sleduje diváka živým, zvedavým pohľadom. Vrások a tieň v tvári sú naznačené s detailnou empiriou. Celkové vyznenie portrétu nadobúda až modernistický ráz pri pohľade na kombináciu troch základných farieb, ktoré určujú jeho farebnú skladbu. Jednak čierna farba kňazskej sutany, fialová farba pláštá a neurčité zeleno-sivé pozadie, ktoré upriamuje pozornosť na zobrazenú postavu, ktorá existuje, takpovediac, mimo priestor a čas. Pozoruhodné je aj pristavenie sa pri zobrazení rúk. Pravá ruka na kolene je načrtnutá širokými ťahmi štetca bez dôrazu na detail. Tento malý prvok je dokladom, že Buzna vedel pracovať aj s istou mierou expresie a zjednodušenia, i keď len v okrajových častiach námetov.

Najpočetnejšia kolekcia portrétov z umelcovej palety je súčasťou zbierok SSV v Trnave. Okrem oltárneho obrazu *Pieta* (1929, bez sign.) pre tamojšiu spolkovú kaplnku sa v depozite nachádza *Portrét biskupa Jozefa Čárskeho* (1886 – 1962) pravdepodobne z roku 1930 (64 x 46,5 cm, sign. 3/868). Konvenčné spodobenie v trojštvrťovom pootočení je jednoduché na neurčitom pozadí. Farby obrazu sú akoby zahmlené, čo však môže byť spôsobené lakom alebo vrstvou nečistôt. Výrazovo silnejší je *Portrét biskupa Ambróza Lazíka* (1897 – 1969), pravdepodobne z roku 1939 (95,5 x 69,5 cm, sign. 3/869). Muž v stredných rokoch s biskupským solideom na hlave sedí na pozlátenom barokovom kresle a veľkými hnedými očami sa pokojne díva na diváka. Pravá strana tváre je osvetlená silnejším svetlom. Na čiernej sutane vyznieva zlatý pektorálny kríž na reťazi. Pozadie je opäť neurčité a môže evokovať olivovozelenú tkaninu. Zaujme aj výrazný biskupský prsteň na pravej ruke. Oba portréty biskupov sú vyhotovené na solídnej umeleckej a technologickej úrovni. Do jedného radu s biskupskými portrétmi môžeme zaradiť napríklad aj *Portrét kanonika Jozefa Budaya* (1877 – 1939), nedatovaný (70 x 49 cm, inv. č. O-22/5). Vo svojej dobe išlo o prominentného vysokoškolského pedagóga a aktívneho člena Hlinkovej slovenskej ľudovej strany. Obraz síce nie je datovaný, vročenie prípadne nie je čitateľné, obraz však vznikol s vysokou pravdepodobnosťou najneskôr v roku 1939, keďže v tom roku Buday náhle zomrel. Postarší muž s ustúpenými vlasmi je znázornený po pás s trojštvrťovým

⁴⁰ ALEXY, *Osudy slovenských výtvarníkov*, s. 342.

⁴¹ HUDYMA, Emil. *Érseki főgimnázium és a vele kapcsolatos kir. érseki konviktus értesítője*. Trnava : Pozsonyi Tankerület, 1914, s. 4.

pootočením hlavy. Podoba individualizovanej tváre s mierne ironicky vťahnutými kútikmi úst je určená hlavne výraznými okuliarmi. Postava je odetá v čiernej sutane s červeným pásom. Výrazné je, žiaľ, neidentifikované vyznamenanie, ktoré má zavesené na hrudi. Pozadie je opätovne neurčité v plochých sivastých odtieňoch.

V rámci výskumu sa podarilo identifikovať aj Buznovo dielo v zahraničných zbierkach. Indície smerovali do Prahy a dokonca až do Indie, ale bez výsledku.⁴² Prostredníctvom online prístupných digitalizovaných zbierok sa podarilo nájsť aspoň jedno dielo, o ktorom sa na Slovensku doteraz nevedelo. Ide o *Portrét opáta Leopolda Schmidta* (1884 – 1935) z roku 1931 (50 x 25 cm, inv. č. 87), ktorý sa nachádza v zbierkach pokladnice kláštora v rakúskom Zwettli (obr. 6).⁴³ Obraz tamojšieho opáta vznikol počas jeho kúpeľného pobytu v Piešťanoch. V tom období tam Buzna žil a prichádzal do styku s návštevníkmi. Výsledkom stretnutia dvoch kňazov je predmetný portrét, ktorý zachytáva muža v stredných rokoch so svetlými očami v trojštvrťovom pohľade od pása nahor. Opát je odetý do čierno-bieleho mníšskeho rúcha so zlatým pektorálnym krížom na prsiach. Pozadie je tvorené neurčitou sivomodrou masou, cez ktorú na spôsob patiny presvitá podkladová farba. Pokojné stvárnenie s individualizovaným zachytením podoby modelu štýlovo plne korešponduje s ostatnými portrétnymi dielami autora.

Na záver spomenieme ešte jedno dielo, o ktorom je všeobecne známe, že existuje, ale nachádza sa na neznámom mieste.⁴⁴ Ide o *Portrét arcibiskupa Karola Kmeťka* (1875 – 1948) z roku 1944. Existencia obrazu a jeho podoba je nateraz známa len z farebnej reprodukcie v dobovom periodiku *Kultúra*.⁴⁵ Na jeho stránkach bol obraz reprodukován v súvislosti s aktuálnym vymenovaním nitrianskeho biskupa Kmeťka za arcibiskupa (ad personam). Ide pravdepodobne o jeden z posledných portrétov, ktoré namaloval. Znázorňuje staršieho muža so sivými vlasmi, ktorého vek sa príliš neprejavuje vráskami na tvári. Naopak, v pohľade nového arcibiskupa sa zračí odhodlanie a energia. Sediaca polopostava je odetá v objemnom purpurovom rúchu s bielymi rukávmi zdobenými širokou čipkou. V ľavom dolnom rohu sa črtá purpurový biret, ktorý si pridržiaava oboma rukami. Tvár s okuliarmi je znázornená an face, na sivých vlasoch spočíva solideo. Pozadie je tvorené neurčitém modrastým náterom. Celkové pôsobenie diela je farebne i kompozične vyvážené, s tradične výstižným zobrazením portrétovaného.

V spektre praktických umeleckých činností Buzna zasiahol aj do sféry reštaurovania. Jeho reštaurátorská činnosť je známa len minimálne z dôvodu absencie akejkoľvek dokumentácie, ktorá je dnes samozrejmosťou. Dá sa predpokladať, že jeho postupy sa obmedzovali na stabilizačné zásahy bez podstatných vstupov do integrity starších diel. Spomenúť možno jeho úpravy oltárnych obrazov v Šenkviaciach (okres Pezinok) – *Sv. Anna vyučujúca Pannu Máriu*, Jaslovských Bohuniaciach (okres Trnava) – *Sv. Michal Archanjel* či v Dolných Lefantovciach (okres

⁴² Údajne si mal Buznov obraz zakúpiť aj pápežský nuncius v ČSR Saverio Ritter či indický maharadža Mír Jusuf Alí Chán-Salar Džang III. z Hajdarabádu. Pozri: KLČO, *Alexander Buzna : 140 výročie narodenia*, s. 6.

⁴³ Abt Leopold Schmidt. [on-line]. Dostupné na internete: <https://www.europeana.eu/sk/item/489/SZ25_416_87> [7. 4. 2025].

⁴⁴ Údajne by sa mal nachádzať v dome verbistov v Nitre na Kalvárii. Túto informáciu sa nám nepodarilo overiť.

⁴⁵ *Kultúra* (obrazová časť), 1950, roč. 16, č. 6, s. 319.

Nitra) – *Narodenie Panny Márie*.⁴⁶ V rámci periodika *Esztergom* z roku 1915 sa v časti správy (maď. *Hírek*) spomína aj „maliar a farár známy po celej krajine“ Sándor Buzna. V správe je uvedené, že kňaz Buzna vie prísť do kostolov oceniť staršie maľby, pričom hodnotnejšie diela vie odborne zreštaurovať, pokiaľ majú umeleckú hodnotu. Uvádza sa, že takýmito zásahmi už zachránil mnoho obrazov. V závere správy je uvedené, že v prípade bezcennosti obrazu vie priamo na miesto namaľovať „nový obraz umeleckej hodnoty“.⁴⁷ Pri príležitosti nedožitých storočnice už o Buznovi v krátkej správe písali predovšetkým ako o reštaurátorovi nástenných malieb.⁴⁸ Popri týchto umeleckých činnostiach sa medzi rokmi 1923 – 1926 venoval aj navrhovaniu obálok na kalendáre Pútnik svätovojeťský.⁴⁹ Mariániová uvádza (žiaľ, bez uvedenia lokalít či ďalšieho zdroja), že za polstoročie umeleckej činnosti vytvoril do 40 nových oltárnych obrazov, dve krížové cesty a veľa obrazov renovoval hlavne v kostoloch na západnom Slovensku.⁵⁰ Predpokladáme, že autorova reštaurátorská činnosť sa celoživotne obmedzovala na základné ošetrovanie povrchu a opravy poškodení tak, aby výsledné dielo vizuálne lahodilo pohľadom veriacich.

Výtvarné postuláty a význam maliarskeho diela

O názoroch samotného umelca na proces tvorby neexistujú žiadne komplexné hodnotiace úsudky, iba útržkovité vyjadrenia. Na základe archívneho výskumu sa podarilo zistiť, že umelecká tvorba mu bola bytostnou potrebou, vnímal však aj jej negatíva, hlavne náročnosť a nedocenenosť práce umelca. V liste biskupovi Jantauschovi z roku 1942 spomínal, že ho oslovil Janko Alexy, aby mu poslal nejaké fotky svojej tvorby, ktorú hodlal zahrnúť do pripravovanej publikácie o slovenských výtvarných umelcoch. Buzna so zadosťučinením napísal: „*Na sklonku svojho života teda sa hlásim, že som bol a som uznaný za umelca.*“⁵¹

Jediným známym textom, v ktorom sa vyjadroval k výtvarnej činnosti, je krátky článok, ktorý napísal pre periodikum *Slovák* vo februári roku 1936 s príznačným názvom „*Dbajme o vkus a čistotu v našich kostoloch!*“. Svoje názory upriamil na umelecké diela v rámci výbavy sakrálnych priestorov. V krátkom texte vystupoval nielen z pozície kňaza – maliara, ale aj z pozície oficiálne vymenovaného inšpektora pre sakrálnu umenie. Písal o umelecky bezcenných, nevhodných doplnkoch, ktoré sa čoraz častejšie dostávali do chrámov a hyzdili ich podobu. „*Tie bezcenné, nevkusné sochy a sošky, obrazy, či papierové alebo olejové, umelé kvetinkové papieriky...*“

Podľa jeho názoru mali byť odstránené, hoci sa opakovane stretával s odmietavými názormi, keďže tieto objekty boli do kostolov venované so zbožným úmyslom a nastalo by všeobecné pohoršenie veriacich. Nízku kvalitu umeleckej produkcie sakrálného umenia kritizoval slovami, ktoré nestratili dodnes nič na svojej platnosti: „*Aké úbohé sochy, obrazy, aké polychromovanie. A ľud sadá na lep. Nech je to len hodne červené, zelené, zlaté a k tomu lacné... Netuší však,*

⁴⁶ ASNG Bratislava, f. Márie Mariánovej.

⁴⁷ *Esztergom*, 11. 4. 1915, roč. 20, č. 15, s. 5.

⁴⁸ *Hlas ľudu*, 1968, roč. 15, č. 3, s. 2.

⁴⁹ KAPITULSKÝ, Jozef. Skromný, chorľavejúci kňaz – umelec. In *Katolícke noviny*, 1974, roč. 89, č. 29, s. 4.

⁵⁰ ASNG Bratislava, f. Márie Mariánovej, rukopis.

⁵¹ ATA Trnava, f. Buzna – 1942, *Piešťany – Buzna Alex. subsidium pot.* (Nr. 9259/1942).

že s tým len peniaze vyhadzuje a cieľu neosoží.“ Prizvukoval, prosil a žiadal, aby duchovní bez cirkevného schválenia do kostolov nič nekupovali. Ako možné riešenie neželaného stavu uviedol možnosť zapojiť do návrhov prototypov sakrálnych diel slovenských umelcov. Podľa týchto umeleckých vzoriek by si farnosti podľa svojich možností mohli nechať zhotoviť požadovaný ikonografický námet z rôzneho materiálu, z kameňa, dreva či sadry. Zabrúsil aj k architektúre, kde kritizoval prehnané konzervovanie historických stavieb na úkor potrieb modernizácie a rozšírenia liturgického priestoru „... pre nejaké to staré okienko alebo staré ‚fresco‘.“ V závere zhrnul svoje presvedčenie, že „Chrám čistý, chutný, nie preplnený všelijakými zbytočnosťami, ušľachtuje, uspokojuje veriacich.“⁵²

Edukačne sa snažil pôsobiť predovšetkým na kňazov a správcov kostolov. V rovnakom periodiku z marca 1936 sa nachádza krátky článok „Pozor na obrazy a malby v kostoloch!“ Úvahovou formou a príkladmi z vlastnej praxe umelca a inšpektora cirkevného umenia ilustroval nízku kvalitu realizovaných umeleckých diel. Uviedol, že rozlišuje tri kategórie „kostolných maliarov: 1. umelcov, 2. maliarov a 3. natieračov.“ Pri popise situácie v cirkevnom umeleckom milieu nezaprel istú dávku humoru „... Sv. Urban žehná vinohrady, lenže má ruky a hlavu hroznú – Sv. Vendelín tiež v ich halene pasie ich stádo, je tam aj Rysuľa a Tarčena susedovíe, ba aj náš Dunčo – má akurát tak hore vykrútený chvost, ako náš atď.“ Vyzýval na uvážlivosť a otvorenosť nechať si poradiť od v umení zorientovanejších osôb, seba samého nevynímajúc: „Prosím teda vďpp. farárov, aby mali ku mne dôveru, lebo však im len dobre chcem.“⁵³

Vykonávanie činnosti inšpektora sakrálného umenia nebolo spojené s pravidelným príjmom a prinášalo so sebou aj komplikácie. V liste biskupovi napríklad uvádza, že v uplynulom roku (1935 alebo 1936) jeho inšpekcia cirkevného umenia skončila s deficitom.⁵⁴ Napriek všetkým komplikáciám a zdravotným problémom považoval túto činnosť za veľmi osožnú: „... aj včúl by som rád chodil po kostoloch, lebo je to skutočne potrebné. Veľmi málo v Kristu čistoty som videl na mnohých miestach, ...ináč dýcham ešte obstojno len som v Nižnej ako maliar trochu zakopaný.“⁵⁵ Aj napriek veku a zdravotným problémom nechcel ostať nečinný.

Menšie výstavy Buznových diel boli zorganizované už v rokoch 1910 a 1911 v budove školy v Piešťanoch a v roku 1933 opätovne v Piešťanoch v obchodnej miestnosti Hildy Herzogovej, pričom táto výstava trvala od 18. decembra do Nového roku.⁵⁶ Na nitrianskej výstave slovenských umelcov v roku 1933, konanej pri príležitosti Pribinových slávností, vystavil obraz *Svätý Cyril a Metod*. Takmer s určitosťou išlo o oltárny obraz z kostola v Očkove, namaľovaný v roku 1925.⁵⁷

⁵² *Slovák*, 16. 2. 1936, roč. 18, č. 39, s. 8.

⁵³ *Slovák*, 22. 3. 1936, roč. 18, č. 69, s. 8.

⁵⁴ ATA Trnava, f. Buzna – 1936, *Piešťany – Buzna Alexander, pro subsidio recurevit.* (Nr. 4886/1936); 1938, *Piešťany – Buzna Alexander, pro subsidio recurevit.* (Nr. 13028/1938).

⁵⁵ ATA Trnava, f. Buzna – 1942, *Piešťany – Buzna Alex. subsidium pot.* (Nr. 9259/1942).

⁵⁶ PEŤOVSKÁ, *Alexander Buzna 1886 – 1945 : personálna bibliografia*, s. 5.

⁵⁷ Výstava sa konala v dňoch 5. – 17. 8. 1933. Archív Slovenskej národnej galérie v Bratislave (ASNG Bratislava), *Výstava slovenských umelcov pri príležitosti Pribinových slávností v Nitre, katalóg, sign. BXXIII-709.*

S jedným obrazom s názvom *Zápraž pred odcestovaním* (1948) sa zúčastnil aj na kolektívnej výstave Spolku slovenských umelcov v Bratislave.⁵⁸

Zaiste prijal s potešením, že v roku 1943 mu bola v Bratislave zorganizovaná retrospektívna výstava, na ktorej boli predstavené jeho diela zo súkromného i autorovho vlastníctva. V Slovenskej národnej galérii sa zachoval katalóg, ktorý však predstavuje vystavených 46 diel iba v podobe zoznamu, pričom pri niektorých uvádza aj ich cenu, keďže boli na predaj.⁵⁹ Na prvom mieste je uvedený autoportrét z roku 1907, ktorý bol už vtedy (a je dodnes) vo vlastníctve SSV. Výstava sa konala v Zimnej záhrade Slovenského múzea (známom aj ako Poľnohospodárske múzeum) v Bratislave. Na konci zoznamu je uvedené, že kúpu obrazov sprostredkuje tajomník výstavy. Výstava trvala len dva týždne od 6. júna do 20. júna 1943 a bola slávnostne otvorená v nedeľu o 11-tej hodine dopoludnia bratislavským kanonikom a poslancom snemu Karolom Körperom (1894 – 1969), ktorého portrét z roku 1930 bol taktiež vystavený.⁶⁰ Nie je známe, ktoré obrazy sa predali, v plejáde diel však boli zastúpené všetky žánre, ktorým sa venoval. Od portrétov a náboženských námetov až po výjavy z prírody a folklóru. V spomienkovom nekrológu z roku 1946 je k tejto výstavbe uvedené, že poskytovala iba torzovitý pohľad na jeho dielo.⁶¹

Pôsobenie v pozícii inšpektora pre sakrálne umenie zrejme podmienilo aj ďalšie zaangažovanie maliara v období Slovenského štátu. Na základe historického dokumentu z roku 1943 je preukázané, že ho biskup Jantausch vymenoval za člena komisie „*ktorá má rozhodovať, ktoré predmety v kostoloch sú po stránke štátnej nevhodné a akým spôsobom majú byť odstránené.*“⁶² Nateraz nie sú známe ďalšie okolnosti, za ktorých predmetná komisia pôsobila. Buzna bol do tejto pozície menovaný za územie Trnavskej apoštolskej administratúry. Komisia sa v nových spoločensko-politických pomeroch mala zaoberať odstraňovaním a ďalším nakladaním s umeleckými dielami, ktoré pripomínali uhorské dejiny. V tomto zmysle išlo hlavne o spektrum sôch, malieb alebo vitráží s ikonografickými námetmi tzv. uhorských zemských patrónov – sv. Štefan Kráľ, sv. Imrich, sv. Ladislav a pod.⁶³

Skutočnosť, že Alexander Buzna bol kňaz a zároveň činný umelec podmienila, že „*ako uznávaný profesionál cirkevného umenia ochotne a vďačne poslúžil svojej cirkevnej vrchnosti odbornou radou pri skrášľovaní kostolov, pri stavaní oltárov,*

⁵⁸ Výstava sa konala v dňoch 30. 3. 1930 – 20. 4. 1930. Archív Slovenskej národnej galérie v Bratislave (ASNG Bratislava), 19. členská výstava Spolku slovenských umelcov v Bratislave (30. 3. 1930 – 20. 4. 1930), katalóg, sign. BXIII-761.

⁵⁹ Archív Slovenskej národnej galérie v Bratislave (ASNG Bratislava), *Katalóg výstavy maliara Msgr. Alexandra Buznu*, sign. BXXIII-718.

⁶⁰ *Slovák*, 8. 6. 1943, roč. 25, č. 129, s. 10.

⁶¹ RAŠKA, *In memoriam msgr. Alexandra Buznu*, s. 132.

⁶² Archív Pamiatkového úradu SR v Bratislave (APÚSR Bratislava), fond Pamiatkové orgány na Slovensku 1919 – 195, *Vládny komisariát – Povereníctvo školstva a osvety*, Dodatky, č. 3528.

⁶³ Za upriamenie pozornosti na existenciu danej historickej písomnosti patrí poďakovanie Mgr. Petrovi Budayovi, PhD. z Katedry dejín výtvarného umenia Filozofickej fakulty UK v Bratislave.

obrazov a sôch.“ Za túto činnosť si mal od Svätého Otca prevziať v Ríme osobne titul Monsignor.⁶⁴

Hodnotenie výtvarného diela Alexandra Buznu je pomerne komplikované, keďže neexistuje ucelená autorova pozostalosť, súpis diel či denník autorských realizácií. Bez koherentného uchopenia umeleckého odkazu môžeme len s ťažkosťami dôjsť k relevantnému zhodnoteniu významu jeho tvorby pre súdobé umelecké milieu. Napriek týmto medzerám možno formulovať aspoň čiastkové pozorovania. Doteraz najucelenejšie ich uchopila historička umenia Alena Piatrová, ktorá uviedla, že v Buznovej tvorbe nájdeme nádych secesie a symbolizmu, jeho výtvarné názory však boli dominantne ovplyvnené historizmom 19. storočia a nazarenizmom. Všimla si tiež dominantnú pozíciu portrétnej tvorby. Uvádza, že sa dostával do názorových stretov s umeleckými súčasníkmi, ktorí už v tvorbe tendovali oveľa viac k moderne. Dobové ohlasy na jeho tvorbu boli protichodné. Laické kruhy a cirkevné autority jeho diela oceňovali, výtvarná kritika naopak označila za diletantskú, priam poškodzujúcu dobré meno slovenského umenia.⁶⁵

Širšieho posúdenia tvorby a istého uznania sa mu dostalo až po smrti. Rok po jeho úmrtí sa v dobovej tlači objavil krátky medailón venovaný jeho osobe a dielu. Uvádza sa v ňom, okrem iného, aj skutočnosť, že bol vnímaný predovšetkým ako zdatný portrétista. „*Nebolo mu dopriať, aby sa venoval výhradne umeniu ... javí výtvarné dielo Msgr. A. Buznu veľkú rozsiahlosť a rozmanitosť. Nebohý umelec bol predovšetkým portrétistom.*“ Záver spomienkového nekrológu uzatvára tzv. „slovo hodnotiteľské“ anonymného autora, ktorý s pisateľskou bravúrou uviedol: „*Ak má byť pozitívnym iba ten umelecký fakt, ktorý narúša predchádzajúce umelecké štruktúry, bolo by dielo Msgr. A. Buznu iba balastom v kontexte nášho kultúrneho života. Tým však iste nie je... , ...Teológia a syntéza ducha, ktorý koná a organizuje a usporadúva danosti, zaväzuje iba k takej umeleckej solidnosti, ktorá je manifestná i na výtvarnom diele nebohého Msgr. A. Buznu.*“ Autor dokonca pristúpil k istému porovnaniu medzi (v tomto zmysle) klasicizujúcou tvorbou Buznu a futuristickým dielom Filipa Tomassa Marinettiho, pričom skonštatoval, že, samozrejme, vychádzali z diametrálne odlišných umeleckých postulátov.⁶⁶

Záver

Na záver možno skonštatovať, že pri sústredenejšom pohľade na spektrum diel Alexandra Buznu kvalitatívne jednoznačne vyčnievajú portréty. Portrétoval takmer výlučne len mužov, a to predovšetkým z cirkevných kruhov. V ich podobizniach je vždy prítomná istá miera reprezentatívnosti, založená na dôstojnosti a vnútornej sile, ktorá sa prenáša hlavne cez očný kontakt zobrazeného a diváka. Jeho výtvarnému jazyku boli bližšie menšie formáty bez prílišného dôrazu na

⁶⁴ Hodnosť Monsignore – honorárny kaplán Jeho Svätosti, mu bola skutočne udelená. Neudialo sa to v Ríme, ale oznámenie o jej udelení dostal Jantausch cez Apoštolskú nunciatúru a odovzdal mu dekrét podpísaný Svätým Ocom. Informácia vo vtedajšej tlači nebola pravdivá. Pozri: PODHOREC, Gabriel. Kňaz s paletou a so štetcom. In *Kultúrne Noviny*, 1985, roč. 100 (136), č. 14, s. 6. Informáciu o udelení tejto hodnosti uverejnil administratívny obežník: „*Capellenus S. Sanctitatis secr. ad hon. Nominatus est Adm. Rev. Alexander Buzna assessor, emer. parochus Piešťany.*“ Litterae Cirkulares Ordinariatus Tyrnaviensis 1932, II., s. 41, *Distinctiones*.

⁶⁵ PIATROVÁ, Alexander Buzna, s. 76 – 77.

⁶⁶ RAŠKA, *In memoriam msgr. Alexandra Buznu*, s. 132.

detail. O čo menej pozornosti venoval vypracovaniu pozadí svojich obrazov, o to cielenejšie sa vedel zamerať na vystihnutie podoby a charakteru portrétovaného. Vo sfére sakrálnej malby sa prejavoval strnulejšie a pridržal sa overených postupov bez maliarskych či kompozičných experimentov. V splývavom, uhladenom maliarskom rukopise v intenciách nazarenskej malby cielene nedal priestor najnovším umeleckým trendom. Zotrvával pri overených postupoch a na oltárnych obrazoch sa usiloval predovšetkým o exaltované zobrazenia svätcov.

Napriek tomu, že neabsolvoval ucelené umelecké školenie, nie je možné pokladať ho za laika. V tvorbe inklinoval nepochybne k verizmu, ktorý bol na prelome storočí mimoriadne obľúbený a v konzervatívnom prostredí pretrvával hlboko do 20. storočia. Snaživou prácou a samoštúdiom si postupom rokov vytvoril vlastný umelecký štýl, ktorý svedčí o značnom umeleckom nadaní.

O zdravotných komplikáciách, ktoré ho sprevádzali počas celého života, sa opakovane zmieňoval vo svojich listoch. Aj napriek preskúmaniu Buznovej súkromnej korešpondencie sa nepodarilo presne zistiť, akými chorobami trpel a nakoľko boli závažné. Možno konštatovať, že chodieval do kúpeľov a podľa jeho vlastného vyjadrenia trpel na „magenkatar“, čo možno interpretovať ako bližšie nešpecifikované problémy zažívacieho traktu.

Nepodarilo sa ani presne odhaliť dôvod neustáleho nedostatku financií. Mohlo to súvisieť s výdavkami na lieky, na liečebné pobyty ale aj na kúpu maliarskych potrieb.

Napriek zdravotným problémom tvoril až do konca života, a to pomerne intenzívne, keďže ešte z roku 1944 je známych hneď niekoľko portrétnych a náboženských obrazov. Veril, že v jeho diele ostane zachovaná pre budúce generácie istá výpoveď a uviedol: „*Kňaz – umelec na Slovensku, ba aj inde – biedna vrana*“.⁶⁷

I keď život Alexandra Buznu nebol jednoduchý ani priamočiary, plody kňazského a umeleckého snaženia nezostali nepovšimnuté. K tomu, veríme, prispela aj táto štúdia.

ZOZNAM POUŽITÝCH ZDROJOV

Archívne pramene

- Archív Trnavskej arcidiecézy v Trnave, fond Alexander Buzna.
- Archív Trnavskej arcidiecézy v Trnave, fond Kňazské karty.
- Archív Trnavskej arcidiecézy v Trnave, fond Pavol Jedlička.
- Archív Slovenskej národnej galérie v Bratislave, osobný fond Márie Mariániovej, Kartotéka reštaurátori I. – II. A – Z.
- Archív Slovenskej národnej galérie v Bratislave, fond XXIII. výstava Umeleckej besedy slovenskej, katalóg, sign. BXXIII-708.
- Archív Slovenskej národnej galérie v Bratislave, katalóg výstavy maliara Msgr. Alexandra Buznu, sign. BXXIII-718.
- Archív Slovenskej národnej galérie v Bratislave, 19. členská výstava Spolku slovenských umelcov v Bratislave, katalóg, sign. BXIII-761.

⁶⁷ ATA Trnava, f. Buzna – 1942, *Piešťany – Buzna Alex. subsidium pot.* (Nr. 9259/1942).

Archív Slovenskej národnej galérie v Bratislave, Výstava slovenských umelcov – Pribinove slávnosti v Nitre 1933, sign. BXXIII-709.

Archív Pamiatkového úradu Slovenskej republiky v Bratislave, fond Poverenictvo školstva a osvety.

Archív Pamiatkového úradu Slovenskej republiky v Bratislave, fond Pamiatkové orgány na Slovensku 1919 – 1951.

Archív Pamiatkového úradu Slovenskej republiky v Bratislave, fond KÚŠPOSP Bratislava, Čeladice (1957 – 1972).

Dobová tlač

Esztergom, 1915, 1917.

Hlas ľudu, 1968.

Katolícke noviny, 1974.

Kultúra, 1950.

Kultúrne noviny, 1985.

Nová práca, 1946.

Slovák, 1936, 1941 – 1943.

Pramene

Litterae Cirkulares Ordinariatus Tyrnaviensis 1932 – 1933.

Zoznam bibliografických odkazov

ALEXY, Janko. *Osudy slovenských výtvarníkov*. Bratislava : Štátne nakladateľstvo v Bratislave, 1948.

BŽOCH, Jozef – HOLEC, Roman – SAKTOROVÁ, Helena. Alexander Buzna In *Biografický lexikón Slovenska I. A-B*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2002.

DANIŠ, Vladimír a kol. *Osobnosti Stredného Ponitria*. Topoľčany : Regionálne združenie inteligencie Ponitria, 2022.

HUDYMA, Emil. *Érseki főgimnázium és a vele kapcsolatos kir. érseki konviktus értesítője*. Trnava : Pozsonyi Tankerület, 1917.

JANKOVIČ, Vendelín. Dejiny pamiatkovej starostlivosti na Slovensku v rokoch 1850 – 1950. In HRUŠOVSKÁ, Marta (ed.) *Monumentorum tutela : Ochrana Pamiatok 10*. Bratislava : Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody, 1973.

KLČO, Marián. *Alexander Buzna : 140. výročie narodenia*. Majcichov : DSSJP, 2008.

LUKAČKA, Ján. *Krušovce 1235 – 1995*. Bratislava : MINOR. 1995.

PAŠTĚKA, Július (ed.). *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska*. Bratislava : LÚČ, 2000.

PEŤOVSKÁ, Slavomíra. *Alexander Buzna 1886 – 1945 : personálna bibliografia*. Topoľčany : Tribečská knižnica v Topoľčanoch, 2013.

PIATROVÁ, Alena. Alexander Buzna. In *Pútník svätovojeťeský*, Trnava : SSV, 2015, roč. 143, s. 73 – 77.

Elektronické zdroje

Esztergom, 11. 4. 1915, roč. 20, č. 15, s. 5. Dostupné na internete: <https://library.hungaricana.hu/en/view/Nagyszombat_24176_ErsekiNagyGimnazium_24239_1916/?query=buzna&pg=3&layout=s> [7. 4. 2025]

Esztergom, 18. 2. 1917, roč. 22, č. 7, s. 4. Dostupné na internete: <https://library.hungaricana.hu/en/view/Nagyszombat_24176_ErsekiNagyGimnazium_24239_1916/?query=buzna&pg=3&layout=s> [7. 4. 2025]

Abt Leopold Schmidt, Bruststück, Zierrahmen, Dostupné na internete: <https://www.europeana.eu/sk/item/489/SZ25_416_87> [7. 4. 2025]

SUMMARY

Figure and work of the priest and painter Alexander Buzna

The fates and life stories of Roman Catholic priests who were born during the monarchy, lived in the first Czechoslovak Republic and in whatever way (pedagogical, artistic, scientific) made their mark on our history are largely unknown. One of the ranks of such priests was Alexander Buzna, whose 80th anniversary of death we commemorate this year.

This study offers an expanded view of Buzna's life as a priest, based on ecclesiastical-historical research, implementing newly discovered and previously unpublished archival documents (correspondence with Vicar Paul Jedlicka and Bishop Paul Jantausch), and Buzna in the focus as an artist, who despite his priestly duties and the hardships of life, didn't renounce his artistic work.

Buzna's artistic output consisted almost exclusively of portraits of men, primarily from religious circles. In their portraits there is always a certain degree of representativeness, based on dignity and inner strength, which is transmitted mainly through the eye contact of the sitter and the viewer. Smaller formats without too much attention to detail were closer to his artistic language. The less attention he paid to the elaboration of the backgrounds of his paintings, the more focused he was able to be on capturing the likeness and character of the sitter. In the sphere of sacred painting, he was more restrained and adhered to tried and tested methods without painterly or compositional experimentation. In his flowing, neat painting manuscript, in the intent of Nazarene painting, he deliberately did not give space to the latest artistic trends. He stuck to tried-and-tested practices and strived primarily for exalted depictions of saints in his altarpieces.

Throughout life he was accompanied by health problems, which mentioned in some of letters. He complained of 'magenkatar' and rapid fatigue when painting.

Exact for subdomain health, he was also plagued by a want of money. This was probably related either to spending money on medicine or he used the money to buy painting supplies.

In spite of his health problems, continued to paint until the end of his life, and quite intensively, as several portrait and religious paintings are known from 1944. He believed that his work would preserve a certain testimony for future generations and stated: „*Priest – artist in Slovakia and elsewhere – poor crow*”.

PhDr. Radomír Sabol,
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Filozofická fakulta; Katedra archeológie
SK-94901 Nitra, Hodžova 1
email: <radomir.sabol@pamiatky.gov.sk>
ORCID 0000-0003-0960-5690

Mgr. Stanislav Žlnay, PhD.,
Rímskokatolícka cirkev; Trnavská arcidiecéza
Archív Trnavskej arcidiecézy
SK-917 01 Trnava, Jána Hollého 10
email: <archiv@abu.sk>
ORCID 0009-0005-4625-2371

Obrazová príloha:

Obr. č. 1 Sv. Cyril a Metod, kaplnka sv. Cyrila a Metoda v Očkove (1925).
Autor: Radomír Sabol

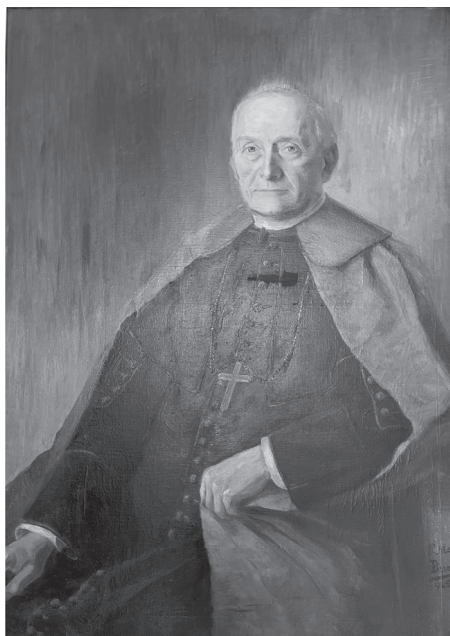
Obr. č. 2 Sv. Katarína Alexandrijská, farský kostol v Čeladiciach (1943).
Autor: Radomír Sabol.

Obr. č. 3 Pohľad na ulicu v Nižnej, Obecný úrad Nižná (1942). Autor: Radomír Sabol.

Obr. č. 4 Portrét kardinála Jána Černocho (1916). Zdroj: časopis Esztergom.

Obr. č. 5 Portrét kanonika Františka Szilányiho, Arcibiskupský úrad v Trnave (1925). Autor: Radomír Sabol.

Obr. č. 6 Portrét opáta Leopolda Schmidta, Múzeu kláštora v Zwettli (1931). Zdroj: múzeum kláštora v Zwettli.

Krátka reflexia k jednej recepcii non-reprezentacionalizmu*

JURAJ ŠUCH

A Short Reflection on the Reception of Non-representationalism

DOI: <https://doi.org/10.54937/kd.2026.17.1.80-94>

ABSTRACT: Constructivist reflections on the nature of history in the last two decades have been marked by shifts in opinion that have had a significant impact on traditional ideas about the nature of history. By questioning the intuitively assumed foundations of a realistic understanding of history, constructivists have been able to more convincingly justify the persistent phenomenon of plurality in historical interpretations and interpretations of the past. Constructivist reflections on history are accompanied by polemical reactions, including a polemical article by Pavel Labuda published in *Kultúrne dejiny* (Cultural History). In our contribution, we will point out that the idea of pre-formed events and representations, whose significance is linked to some realistic reflections on history, are not essential elements for understanding the nature of history. Using selected examples, we will point out that the significance of considerations about (“corresponding”) historical representation will depend on the field of historical research. In areas of historical research where historians associate a certain idea of the historical process with the intentions of historical actors, the relevance of considerations of “corresponding” historical representation is significantly problematized. In these areas of historical research, non-representationalist reflections on history seem relevant to the relationship between historical work and the past. Although historians and criminologists share the same goal of investigating past events, the differences between their nature of investigations are more fundamental. While criminologists try to uncover the unambiguous course of events, the nature of historians’ work allow for a greater degree of acceptable plurality in the interpretation of course events.

Keywords: Constructivism, Realism, Non-representationalism, Representation, Plurality, History, Historian, Criminologist.

V posledných troch desaťročiach mali slovenskí historici – najmä prostredníctvom slovenských filozofov – možnosť oboznamovať sa s postupne sa rozvíjajúcou reflexiou teoretikov v oblasti historickej praxe a histórie publikovanou v popredných anglosaských časopisoch. Potreba explicitne sa hlásiť k určitému metodologickému prístupu pri historickom výskume a pri prezentácii jeho výsledkov sa od 90. rokov 20. storočia postupne etablovala aj v prostredí slovenskej historiografie. Zvyšujúca sa miera metodologickej sebareflexie historikov bola podmienená najmä potrebou vysvetľovať nárast vzájomne sa odlišujúcich histo-

* Práca vznikla v rámci projektu VEGA č. 1/0354/24 Pluralita a relativizmus v súčasnej filozofii. Za prečítanie a pripomienky k predchádzajúcej verzii textu ďakujem Eugenovi Zelenákovovi.

rických interpretácií, týkajúcich sa tak časovo vzdialenejších, ako aj nedávnych historických udalostí. Tieto rozdielne interpretácie sa v minulosti stávali predmetom diskusií nielen v odborných historických periodikách, ale prenikali aj do tlačených a televíznych médií, čím vzbudzovali pozornosť širšej verejnosti.¹

Z tradičnej perspektívy bol vznik týchto odlišných historických výkladov vsvetľovaný buď nedostatočnou odbornou profesionalitou historikov, alebo prirodzeným sklonom historikov z určitej perspektívy hodnotovo nasýtiť vlastné predstavy o minulosti. Časť odbornej komunity predpokladala, že takýto subjektívizmus historikov bude možné v priebehu času korigovať, a tým postupne zmierniť rozdiely v interpretáciách a výkladoch minulých udalostí.

Vzhľadom na pretrvávajúce a vzájomne sa nepribližujúce obhajovanie rozdielných výkladov historického diania sa do popredia záujmu historikov dostávali konštruktivistické reflexie histórie. Autori týchto koncepcií dávali pluralitu výkladov a interpretácií do súvisu so samotnou povahou histórie, ako aj so špecifikami historického poznania a spôsobmi jeho sprostredkovania. Odborná verejnosť začala týmto prístupom pripisovať relevantnosť najmä pri reflexii historických udalostí, ktoré dlhodobo generovali odlišné interpretácie a výklady. Na tento aspekt poukazovali aj niektorí slovenskí historici, ktorí pri analýze rozdielných výkladov a prezentácií minulých udalostí upozorňovali na odlišné teoretické východiská a interpretačné perspektívy ich autorov.²

Od 90. rokov 20. storočia prebiehali v anglosaskej teórii histórie intenzívne diskusie, v rámci ktorých najmä autori hlásiaci sa ku konštruktivistickému prúdu rozvíjali svoje chápanie histórie prostredníctvom čoraz zložitejšej teoretickej argumentácie, čo značne znejasňovalo ich neskresľujúce chápanie.³

V polovici minulého desaťročia sa objavili konštruktivisticky orientované koncepcie, ktoré sa kriticky vyrovnávali s narativizmom a tzv. reprezentacionalizmom. Autori týchto prístupov formulovali vlastnú teoretickú reflexiu historického poznania, označovanú ako post-narativizmus a non-reprezentacionalizmus. Predstavovanie a recepcia týchto koncepcií predstavuje náročnú výzvu nielen pre filozofiu histórie, ale aj pre samotnú historickú obec. Ich kritické posúdenie zo strany historikov môže prispieť k zhodnoteniu ich relevancie pre metodologickú sebareflexiu historiografie a ďalšie smerovanie historickej praxe.⁴

¹ Pozornosť médií vyvolal napríklad spor o určenie titulu Svätopluka, ktorý sa výraznejšie zviditeľnil najmä po inštalácii jazdeckej sochy s jeho menom na Bratislavskom hrade v roku 2010.

² Situáciu v slovenskej historiografii po roku 1989 približovali pri vybraných medializovaných historických témach práce Miroslava Michela a László Vörösa. VÖRÖS, László. *Analytická historiografia versus národné dejiny*. Pisa : Plus-Pisa University Press, 2010. MICHELA, Miroslav. Strážcovia strateného času. Diskusie o dejinách a historici na Slovensku. In *Historický časopis*, 2011, roč. 59, č. 4, s. 617 – 637.

³ Zatiaľ čo v 90. rokoch minulého storočia názory Haydena Whita z jeho úvodu *Metahistórie* (1973) alebo state z jeho prác *Trópy diskurzu* (1978) a *Obsah formy* (1987) pre historikov poskytovali vysvetlenie tvorby odlišných výkladov minulosti, tak porozumenie historických narácií ako reprezentácií v prácach Franka Ankersmita vyžadovalo filozoficky erudovanejšieho čitateľa.

⁴ V polemickom príspevku Pavla Labudu sa objavujú zjednodušujúce predstavenia konštruktivismu, čím sa znižuje relevantnosť jeho kritiky aj voči konštruktivistom a najmä non-reprezentacionalistom. LABUDA, Pavol. Problém non-reprezentacionalistickej filozofie histórie : škandál chýbajúceho predmetu skúmania historikov. In *Kultúrne dejiny*, 2024, roč. 15, Supplement, <https://doi.org/10.54937/kd.2024.15.Supp.27-40>. Opodstatnené výhra-

V tomto kontexte nadobúda osobitný význam polemický príspevok Pavla Labudu *Problém non-representacionalistickej filozofie histórie: škandál chýbajúceho predmetu skúmania historikov* v Kultúrnych dejinách, ktorý môže podnieť širšiu odbornú diskusiu o význame týchto koncepcií aj v prostredí slovenskej a prípadne aj českej historickej komunity.⁵

Cieľom príspevku je poukázať na problematickosť relevantnosti úvah o ideí vopred sformovaných udalostí a korešpondujúcej historickej reprezentácie pre pochopenie povahy historickej praxe. Relevantnosť týchto problémov podľa nás úzko súvisí s konštruktivistickým a realistickým chápaním povahy tvorby historikov, ako aj s očakávaniami teoretikov o smerovaní vývinu plurality interpretácií a výkladov minulého diania. V súvislosti so stručným pohľadom na tieto dva názorové prúdy upozorníme, že signifikantnosť konštruktivistických a non-representacionalistických koncepcií narastá predovšetkým v oblastiach historického bádania, ktoré je viazané na potrebu rekonštrukcie intencií dejinných aktérov, ako aj na syntetizovanie rôznorodých empirických dát prostredníctvom teoretických rámcov do koherentného výkladového alebo interpretačného celku. Konštruktivistické koncepcie, a osobitne non-representacionalizmus, svojou reflexiou výsledkov historického bádania revidujú intuitívne očakávania o povahe histórie, ktoré sú často formované každodennou skúsenosťou.⁶ Zároveň sa v príspevku pokúsime poukázať na relevantné rozdiely medzi povahou práce historika a kriminalistu, ktoré sú v koncepcii Pavla Labudu vhodným východiskom pre uvažovanie o povahe histórie. Zohľadnenie týchto diferencií medzi ich spôsobmi práce podľa nášho názoru vedie k jasnejšiemu chápaniu povahy historického poznania tak, ako je reflektované v súčasných teoretických reflexiách histórie.

(Ne)sformovaná historická realita

V polemickom príspevku Pavla Labudu sa poukazuje na spor medzi realizmom a konštruktivismom, v rámci ktorého zohráva významnú úlohu otázka existencie vopred daných a sformovaných historických udalostí.⁷ Medzi historikmi aj filozofmi panuje všeobecná zhoda v tom, že minulosť – chápaná ako konanie

dy vyjadril k polemickej stati Pavla Labudu v poslednom čísle *Kultúrnych dejín* Eugen Zeleňák. ZELENÁK, Eugen. Na obranu non-representacionalizmu vo filozofii histórie. In *Kultúrne dejiny*, 2025, roč. 16. č. 2. s. 268 – 279. <https://doi.org/10.54937/kd.2025.16.2.268-279>

⁵ LABUDA, Pavol. *Problém non-representacionalistickej filozofie histórie : škandál chýbajúceho predmetu skúmania historikov*, s. 27 – 40.

⁶ Osobné spomienky s prežívaním vlastnej minulosti sú späté s pamätaním si „jednoznačne“ určenej reality. K predstave možnosti historika dosahovať čoraz viac upresňujúce kontúry minulosti majú bližšie koncepcie spájané s realistickým chápaním histórie.

⁷ V tejto súvislosti nachádzame v texte Pavla Labudu v spojitosti s charakteristikou realistickej pozície tvrdenie „... kým realisti predpokladajú existenciu vopred daných udalostí, ktoré sú relevantným spôsobom nezávislé od výkonu historikov, ale ku ktorým sa historici dokážu v princípe dopracovať“, tak podľa „konštruktivistického tábora historici nemajú k dispozícii nič také, ako vopred existujúce minulé udalosti a cieľom histórie preto nemôže byť ich zobrazovanie.“ LABUDA, *Problém non-representacionalistickej filozofie histórie*, s. 28 – 29. Takto podané dve charakteristiky by si zaslúžili detailnejšie priblíženie, pretože sú pre čitateľa nejasňujúce. Bolo by dobré uviesť v prípade realistického chápania povahy histórie, čo presne znamená „v princípe sa dopracovať“ k minulým udalostiam. Konštruktivisti otvorene nespochybňujú existenciu minulých udalostí, ale pre vážne a až neprekonateľné problémy spojené s ich poznávaním či adekvátnym jazykovým zobrazovaním je podľa nich problematické považovať historické práce za (priamo) korešpondujúce s minulosťou.

známych aj menej známych jednotlivcov a celých komunít – sa skutočne udiala a z pôsobenia ľudí a prírodných procesov sa zachovali rôznorodé súbory historických prameňov.

Samotná minulosť a udalosti v nej však predstavovali komplex neustále vznikajúcich a zanikajúcich procesov a fenoménov, zahŕňajúcich aj ľudské prežívanie, myslenie a intencie, z ktorých sa do súčasnosti zachovávajú len fragmentárne stopy. S časovým odstupom je jedna historická realita nevyhnutne nahradzovaná inou, mladšou historickou realitou, ktorá vzniká v odlišných spoločenských, kultúrnych a interpretačných kontextoch. Niektoré materiálne artefakty sa tak môžu ocitnúť v rámci viacerých po sebe nasledujúcich historických realít (historikmi vymedzovaných kontextoch), ako sú historikmi konštruované kontexty minulosti, a v tomto zmysle predstavujú významný zdroj historického poznania pre rôzne generácie bádateľov.

Tieto materiálne či textové pramene sú však v historickej praxi často predstavované prostredníctvom vzájomne odlišných výkladov a interpretácií. Napriek tomuto faktu konštruktivisticky orientovaní teoretici nespochybňujú samotný predpoklad existencie minulých udalostí viazaných na pôsobenie ľudskej kultúry a prírodných procesov. Sporným bodom však zostáva otázka, či tieto udalosti existovali ako presne vymedzené, vopred sformované jednotky s jasnými kontúrami, ktoré by bolo možné jednoducho „reprezentovať“ v historickom poznaní. Z tohto pohľadu konštruktivistické prístupy zdôrazňujú, že štruktúrovanie, ohraničovanie a významové ustálenie historických udalostí je neoddeliteľne späté s interpretačnými postupmi historikov a s teoretickými rámcami historickej praxe.

Naše predstavy o podobe priebehu udalostí sú neoddeliteľne viazané na ich interpretácie v odborných historických prácach. Historik si vytvára obraz vybraného priebehu udalostí na základe svojho poznania dobových kultúrnych a spoločenských kontextov. Okrem materiálnych prameňov a niektorých filmových záznamov z posledného storočia sú naše predstavy o minulosti najmä výsledkom interpretácie textových prameňov, pričom tieto predstavy môžu byť rôzne a niekedy aj odlišné. Filozofi, teoretici a historici sú si vedomí tohto faktu; preto je ťažké nájsť medzi nimi polemiku o otázke relevantnosti idey vopred sformovaných udalostí, na ktorú poukazuje Pavol Labuda.⁸ Odmietanie existencie minulosti diskvalifikuje kohokoľvek z odbornej diskusie o teoretických a metodologických problémoch reflektovaných vo filozofii histórie. Napriek tomu, že *nikto* z najvýznamnejších predstaviteľov konštruktivismu nepopiera existenciu minulosti, z ktorej sa zachovali nespochybniteľné a dostupné pramene, realistická kritika konštruktivistických koncepcií často špekulatívne predpokladá opačný scenár, snažiac sa dokázať jeho relevanciu.⁹

⁸ LABUDA, *Problém non-reprezentacionalistickej filozofie histórie*, s. 35.

⁹ V nedávno publikovanej štúdií Branko Mitrović priznáva, že konštruktivisti/historickí anti-realisti otvorene neodmietajú existenciu minulosti. V prípade Rothovej koncepcie sa konštatuje, že „*udalosti sa stali v minulosti až po tom, čo získali svoj opis*.“ MITROVIĆ, Branko. What Is Historical Anti-realism and How to Define It? In *Journal of the Philosophy of History*, 2024, roč. 18, s. 116. <https://doi.org/10.1163/18722636-12341520>. Podľa Mitrovića vedie Rothova pozícia k nekonečnému regresu a v tejto súvislosti tvrdí, že „*historici budú potrebovať nekonečný čas na to, aby vytvorili nekonečný počet opisov, ktoré sú nevyhnutné pre jednu udalosť, ktorá sa stala*.“ MITROVIĆ, *What Is Historical Anti-realism and How to Define It?*, s. 116. Na základe tejto úvahy Mitrović konštatuje, že Rothove chápanie histórie nevyhnutne vedie k odmietnutiu faktu, že „*minulé udalosti alebo minulosť sa udiala*“.

Predmetom tejto kritiky je najmä dôraz konštruktivistov na nemožnosť úplného potvrdenia korešpondencie medzi konštruovanou interpretáciou alebo výkladom a samotnou historickou realitou. V dôsledku využívania rôznych metodologických postupov pri tvorbe komplexnejších interpretácií prameňov sa potvrdzuje predpoklad, že historici neustále produkujú pluralitu interpretácií a výkladov tých istých udalostí, čo reflektuje inherentnú pluralitu historického poznania a jeho reprezentácie. S touto pluralitou výkladov historických udalostí sa viaže znejasňovanie intuitívne predpokladaných jednoznačných podôb (priebehu diania) minulých udalostí. Toto znejasňovanie podôb minulosti nemá nič spoločného s uznaním alebo neuznaním predpokladu „vopred sformovaných minulých udalostí“, je len dôsledkom výsledkov bádania historickej komunity. Tento dôsledok produkcie historikov problematizuje intuitívne očakávania recipientov, ktoré vychádzajú z ich vlastnej skúsenosti s prežívaním a pamätaním nedávnych udalostí. Tieto realisticky orientované očakávania sú spojené s presvedčením založeným na bezprostrednom sledovaní diania, kde sa predpokladajú jasné kauzálne vzťahy medzi jednotlivými fenoménmi. V porovnaní s takouto každodennou skúsenosťou historici, na základe vlastnej odbornej praxe a analytického poznania, koncipujú nielen podobné, ale často aj odlišujúce predstavy o minulosti.

Pri sledovaní vývoja tvorby rôznych predstáv (interpretácií a výkladov) o tých istých udalostiach sa ponúkajú dve základné predikcie: podľa konštruktivistických prístupov môže pluralita interpretácií pretrvávajúť neustále, zatiaľ čo realistické prístupy predpokladajú postupnú redukciu rozdielov a smerovanie k potvrdeniu vybraných podôb historických udalostí. Práve v prípade realistickej perspektívy by bolo možné uvažovať o relevantnosti ideí „vopred sformovaných udalostí“, na ktorú poukazuje Labuda vo svojom príspevku.¹⁰ Zároveň by sa pri realistickej reflexii histórie objavila nevyhnutne zásadná otázka, čo a akým spôsobom umožní potvrdiť alebo korigovať presvedčenie o tom, že práve táto a nie iná interpretácia alebo výklad reprezentuje („priamo korešponduje“) s minulosťou.

Východiskom historického bádania je oboznámenie sa s dostupným prameňovým materiálom. Samotné pramene sú späté s určitým kultúrnym kontextom determinovaným ľudskou činnosťou, ktorého konkrétna podoba (priebeh) však zostáva historikovi neprístupná. Dostupné pramene neposkytujú historikovi automaticky jednoznačné odpovede na otázky, prečo a akým spôsobom sa konkrétne udalosti v minulosti odohrali a v akých súvislostiach sa nachádzali. Minulé udalosti sa síce konkrétnym spôsobom udiali, avšak pri prvotnom stretnutí s fragmentárnym prameňovým materiálom sa historikovi minulosť môže javiť ako amorfný, „prázdny“ alebo „plastický“ priestor, v ktorom sú dostupné pramene

MITROVIĆ, *What Is Historical Anti-realism and How to Define It?*, s. 116. Toto Mitrovićove chápanie Rothovej koncepcie poukazuje na jeho špekulatívne domýšľanie a nekorektné skresľujúce vysvetľovanie názorov oponenta.

¹⁰ Ak by historici mali možnosť sledovať minulosť podobne ako film, tak potom by sa javilo tvrdenie Pavla Labudu ako relevantné, že kriminalisti a historici „*sa musia snažiť o čo najvernejšiu re-rezentáciu minulého diania.*“ LABUDA, *Problém non-reprezentacionalistickej filozofie histórie*, s. 38. V nasledujúcej vete Labuda zmierňuje tento realistický postoj tým, že tvrdí o potrebe historikov sa dopracovať sa „*k takému scenáru, o ktorom sú s najlepším vedomím presvedčení, že na účely ich praxe má najvyššiu mieru dôveryhodnosti.*“ LABUDA, *Problém non-reprezentacionalistickej filozofie histórie*, s. 38. Táto druhá veta už naznačuje, že dôveryhodnosť scenára sa viaže na účel praxe a nie na korešpondenciu s predpokladanou minulosťou.

rozmieštané takmer „náhodne“. Možnosť historikov domýšľať kontexty vzniku prameňov a ich použitie kultúrne determinovanými aktérmi – známymi alebo predpokladanými – formuje odlišné predstavy o priebehu dejinných procesov.

Prvotné predstavy historika o minulosti môžu byť detailnejším výskumom konkretizované alebo diskusiou v historickej komunite zásadne revidované. Na základe historikového poznania a interpretácie prameňov sa postupne z amorfného obrazu minulosti vytrácajú neurčitosti a historikova predstava udalostí nadobúda presnejší tvar. Vzhľadom na to, že fragmentárny pramenný materiál je možné interpretovať rôznymi spôsobmi a spájať v rámci odlišných naratívov, konštruktivistickí teoretici – napríklad Hayden White – uvažujú o inherentne hodnotovo neutrálnych udalostiach, ktorým význam a formu poskytuje ich zaradenie do konkrétneho naratívneho celku.¹¹

V tejto súvislosti je vhodné pripomenúť, že miera amorfnosti prvotnej predstavy minulosti sa v jednotlivých oblastiach historického výskumu líši. Napríklad pri skúmaní vývoja osídlenia v socialistických mestách by historici mohli na základe dostupného pramenného materiálu relatívne presne rekonštruovať proces realizácie výstavby panelových sídlisk. Hmotné aj písomné pramene by im umožňovali modelovať jednotlivé fázy výstavby panelových budov s vysokou mierou detailu. Napriek dostupnosti rozsiahleho a presvedčivého písomného, obrazového či technického materiálu by však bolo problematické označiť historikmi vytvorený model výstavby za presnú kópiu reálne prebiehajúceho procesu.¹² Znalci socialistickej pracovnej kultúry by mohli poukázať na skutočnosť, že počas realizácie stavieb dochádzalo – napriek existencii plánov – k opakovaným odchýlkam medzi plánovaným, deklarovaným a skutočne realizovaným stavom. Priebežné korekcie projektov a improvizatívne zásahy počas výstavby by tak naznačovali rozdiel medzi písomne fixovanou podobou procesu a jeho faktickým priebehom. Predpokladáme, že pri zameraní historikov na výskum priebehu výstavby panelových domov v mestách v období socializmu by sa v ich interpretáciách neobjavovali zásadne protichodné predstavy o základnom priebehu výstavby. V prípade pokusu o modelovú rekonštrukciu postupnej realizácie stavieb, napríklad prostredníctvom digitálnej simulácie, by odborná komunita pravdepodobne bola ochotná takúto *reprezentáciu* označiť za *korešpondujúcu* s historickým priebehom výstavby sídliska, hoci nie za jeho úplnú identickú reprodukciu.

V porovnaní s takto zameraným výskumom by historické bádanie orientované na otázku miery spokojnosti obyvateľov s bývaním na nových panelových sídliskách s pravdepodobnosťou viedlo k výraznejšej pluralite historických interpretácií.¹³ Tieto rozdielne výklady naznačujú vyššiu mieru amorfnosti skúmaného fenoménu v minulosti. Hľadanie zhody alebo „trvalého“ prieniku medzi

¹¹ WHITE, Hayden. Historický text ako literárny artefakt. In KOŽIAK, Rastislav – ŠUCH, Juraj – ZELENÁK, Eugen (eds.). *Kapitoly zo súčasnej filozofie dejín*. Bratislava : Chronos, 2009, s. 137.

¹² Akákoľvek modelová rekonštrukcia výstavby panelového sídliska v Československu by sa nemohla porovnávať s možnosťou rekonštruovať proces výstavby 30-poschodového hotela v Číne na základe fotozberu zachycujúceho jeho stavbu za 360 hodín v roku 2011.

¹³ Nový spôsob bývania na sídliskách prirodzene vyvolával odlišné reakcie u obyvateľov panelových sídlisk. U niektorých obyvateľov sa tento typ bývania spájal s väčšou spokojnosťou pre vyšší štandard bývania, zatiaľ čo u iných obyvateľov pre rôzne dôvody vyvolával život v panelových sídliskách pocit nespokojnosti a sklamaní.

odlišujúcimi sa interpretáciami, ktoré by určovali mieru spokojnosti obyvateľov sídlisk, by bolo metodologicky náročné.

S pluralitou historických interpretácií a výkladov sa postupne znejasňujú kontúry kedysi empiricky prežívaného, no systematicky neskúmaného kultúrneho fenoménu spokojnosti obyvateľov s novým typom bývania. Hoci je zrejmé, že v čase svojho vzniku mala podoba tohto javu konkrétny sociálny a kultúrny obsah, z perspektívy historického bádania už tento fenomén nemožno presne rekonštruovať. Každá deklarujúco „pravdivá“ rekonštrukcia by bola nevyhnutne sprevádzaná podobne metodologicky podloženými alternatívnymi interpretáciami.

Problém rekonštrukcie spomínaného kultúrneho procesu úzko súvisí s poznávaním intencií a prežívania historických aktérov, ktoré sa prirodzene líšili. Tento príklad zároveň názorne poukazuje na limity funkčnosti idey „vopred sformovanej minulosti“ pri reflexii povahy historickej praxe.

Proces historickej tvorby v reflexiách konštruktivistov a realistov

V rámci stručného predstavenia procesu historikovej tvorby rozlišujeme dve odlišiteľné etapy, ktoré však tvoria jeden kontinuálny proces historického bádania. Prvá etapa je spätá s historikovým výskumom prameňov, teda so zhromažďovaním a kritickým overovaním dát a faktov. Na túto fázu nadväzuje druhá etapa, ktorá je spojená s interpretáciou identifikovaných údajov (stôp minulosti) a ich výkladom. V rámci tejto interpretačnej fázy vzniká naratívny alebo výkladový celok, prostredníctvom ktorého historik sprostredkúva čitateľovi určitým spôsobom historické dianie a jeho význam.¹⁴

Prostredníctvom kritického skúmania dostupných prameňov historici identifikujú dáta a jednoduché fakty, pričom v tomto procese nadobúdajú tieto údaje význam v závislosti od ich postavenia vo vznikajúcom naratívnom. Súčasne s udeľovaním významu historici pripisujú vybraným faktom a dátam určitú mieru relevantnosti, ktorá následne ovplyvňuje podobu historických interpretácií a spôsob ich naratívneho sprostredkovania. Práve v otázke pripisovania významu a relevantnosti dátam a faktom, ktoré korešponujú s dostupným prameným materiálom, sa začínajú zreteľne prejavovať rozdielne stanoviská medzi reprezentantmi prúdu realistov a antirealistov/konštruktivistov.

Stúpenci realizmu zastávajú presvedčenie, že profesionálne historické posúdenie pramenného materiálu by malo viesť k identifikácii trvalo fixných významov známych faktov alebo súborov dát. Význam, ktorý historik priraduje konkrétnemu prameňu či faktu, by mal byť determinovaný predovšetkým kontextom jeho vzniku, a nie následným interpretačným spracovaním alebo naratívny zasadením. Niektorí predstavitelia realistického prístupu predpokladajú, že prostredníctvom kauzálneho prepájania identifikovaných faktov a dopĺňania chýbajúcich, priamo prameňmi nepotvrdených údajov by historici mali dospieť k ucelenejšej rekonštrukcii historického diania.

V súvislosti s existenciou odlišných, neraz až vzájomne protirečivých historických výkladov toho istého súboru dát a udalostí realisti predpokladajú možnosť ich komplementarity alebo neskoršej selekcie objektívnych významov na zák-

¹⁴ ANKERSMIT, Frank. *Narrative Logic : A Semantic Analysis of the Historian's Language*. The Hague : Martinus Nijhoff Publishers, 1983, s. 8; TIMMINS, Adam. *Towards a Realist Philosophy of History*. Lanham : Lexington, 2022. s. 34. <https://doi.org/10.5771/9781666902426>.

lade výsledkov odbornej diskusie v historickej komunite.¹⁵ Týmto spôsobom by podľa realistov mohla historická komunita postupne dospieť k ustáleniu fixných významov faktov a udalostí, ktoré by určovali podoby historického diania.¹⁶

V tomto bode sa však vynára zásadný problém týkajúci sa kritéria objektivity, respektíve „korešpondujúcej“ pravdivosti určitej predstavy. Ak sa totiž podstatnejší význam pripíše konsenzu historikov pri určovaní významu dát, a nie „pôsobeniu“ samotných, z minulosti zachovaných prameňov, potom je realistami deklarovaná stabilita podôb historickej reality nevyhnutne vystavená neistote vyplývajúcej z možných zmien v interpretačných dohodách historickej komunity.

Na rozdiel od realistického stanoviska obhajcovia konštruktivistických prístupov upozorňujú na meniace sa významy tých istých dát a faktov, ktoré vznikajú v dôsledku ich odlišného zasadenia do rôznych historických naratívov alebo interpretačných rámcov. Význam jednotlivých dát a faktov je v konštruktivistickom chápaní neoddeliteľne spätý s konkrétnou predstavou kontextu, teda s naratívnyim alebo výkladovým celkom, v rámci ktorého sú interpretované. Keďže významy udalostí a faktov nie sú fixné, ale majú „plastický“ charakter, tento prístup zároveň otvára priestor pre uvažovanie o alternatívnych kauzálnych vzťahoch medzi historickými aktérmi a udalosťami. Práve táto otvorenosť interpretačných možností umožňuje vznik plurality historických výkladov, čo možno ilustrovať na nasledujúcich dvoch príkladoch.

V prípade hmotných prameňov, ako je napríklad odev kráľa Ludovíta XIV., môžu tieto artefakty historikom napomôcť pri vytváraní konkrétnejšej predstavy o panovníkovej osobe, jeho estetickom vkuse a záľubách. Význam panovníkovho záujmu o módu pre život aristokracie a pre hospodársku stabilitu kráľovstva sa však môže v rôznych historických interpretáciách podstatne líšiť. Pre časť historikov predstavuje kráľova záľuba v okázalej dvorskej kultúre a udržiavanie nákladného kráľovského dvora jeden z významných faktorov hospodárskeho napätia v kráľovstve. Iní historici, naopak, poukazujú na to, že tento aspekt panovníkových záujmov sám osebe neohrozoval sociálnu ani ekonomickú stabilitu monarchie v takej miere ako iné faktory, napríklad opakované neúrody alebo nákladné vojnové výpravy. Podobne problematické je určovanie presného významu jednotlivých udalostí aj v prípade širších historických procesov. Ako príklad možno uviesť hodnotenie americkej vojenskej pomoci ZSSR počas druhej svetovej vojny. Z perspektívy niektorých historikov mala táto pomoc v kritických rokoch 1941 a 1942 pre Červenú armádu zásadný význam, zatiaľ čo iní historici jej pripisujú iba obmedzenú váhu, keďže podľa nich dodávané množstvá techniky tvorili len menšiu časť celkového vojnového materiálu a nemohli samy osebe zásadne zvrátiť priebeh bojov.

V dejinnom procese mali historikmi identifikované súvislosti medzi udalosťami, spätými s konaním historických aktérov, nepochybný význam. Určovanie tohto významu je však vzhľadom na komplexnosť a historikmi rozdielne konštruované vzťahy medzi jednotlivými faktmi nevyhnutne variabilné a z hľadiska historického poznania „premenlivé“. Historici – podobne ako čitatelia historických prác – nemajú možnosť preniesť sa do skúmaných období a empiricky ove-

¹⁵ MANDELBAUM, Maurice. *The Anatomy of Historical Knowledge*. Baltimore : The Johns Hopkins University Press, 1977, s. 153; ELTON, Geoffrey R. *The Practice of History*. Sydney : Sydney University Press, 1967, s. 59, 61.

¹⁶ TIMMINS, *Towards a Realist Philosophy of History*, s. 82 – 84.

riť mieru účinnosti konkrétneho konania panovníka na každodenný život ľudí, či už v jeho bezprostrednom okolí, alebo v širšom rámci kráľovstva.

Rovnako zostáva nedosiahnuteľná predstava priameho overenia toho, do akej miery boli vojnové dodávky v danom období efektívne a zásadne pre ďalší vývoj vojenských konfliktov. V súvislosti s historickým výkladom udalostí je preto zrejmé, že samotné poznanie presných dát a faktov vychádzajúcich z prameňov nevyúsťuje do jednotného ani fixného pripisovania významov v historických interpretáciách.

Realistickí teoretici spájali tvorbu ucelených historických prác s umiestňovaním udalostí (faktov) do jedného kauzálne zreťazeneho prepojenia. Podľa tohto prístupu by konštrukcia (naratívneho alebo výkladového) celku nemala zásadne meniť významy udalostí, keďže tieto významy majú byť fixované ich vzťahom k prameňom alebo odhaľovaním objektívnych kauzálnych súvislostí medzi udalosťami. Úlohou historika má byť v tomto chápaní predovšetkým objavovanie existujúcich kauzálnych prepojení medzi udalosťami a ich následné neutrálne sprostredkovanie recipientovi.

Možné odlišnosti v podávaní a výklade tých istých udalostí sú realistami chápané ako komplementárne perspektívy. Ak by medzi historickými výkladmi pretrvávali rozdiely, vzájomná odborná diskusia v rámci historickej komunity by podľa realistov mala viesť k ich postupnej eliminácii, spôsobenej najmä rozdielnymi perspektívami historikov.¹⁷ Stúpenci realistického chápania histórie vychádzajú z predpokladu, že tak, ako jednotlivé fakty korešpondujú s minulosťou, tak aj historické výklady a interpretácie ako reprezentácie rozsiahlejších súborov udalostí na minulosť viac alebo menej referujú, teda s ňou korešpondujú.

Súčasnne existujúca pluralita výkladov a interpretácií by preto mala z realistického pohľadu viesť k ich postupnej redukcii a následnej kryštalizácii jedného dominantného obrazu minulosti. S realistickým chápaním histórie sa však spája problém formulovania presvedčivého systémového riešenia mechanizmu tejto redukcie, ako aj otázka určenia kritérií, na základe ktorých má byť rozhodované o objektívnosti, korešpondujúcej pravdivosti alebo nadradenosti jedného historického výkladu nad ostatnými. S realistickým chápaním histórie sa spája nielen problém formulovania systémového riešenia redukcie plurality výkladov historických udalostí, ale najmä problém presvedčivého dokazovania korešpondencie historických výkladov s historickou realitou, ktorá nie je historikom priamo dostupná.¹⁸

Konštruktivistické reflexie histórie, ktoré zdôrazňujú výraznú mieru historickej participácie na tvorbe interpretačného alebo výkladového celku, sa vedome odkláňajú od predpokladov realistických koncepcií, podľa ktorých obsahy historických prác korešpondujú s minulosťou. Podľa konštruktivistov sa historikova tvorba naratívneho alebo výkladového celku, zameraného na určitý spôsob zjednotenia faktov, nezaobíde bez teoretických rámcov a koligačných pojmov. Kým v súvislosti s reprezentáciou historického deja Hayden White poukazoval na význam koligačných, najmä metaforických vyjadrení v historických naráciách, Frank Ankersmit tento proces konceptualizoval prostredníctvom pojmu *naratívne substancie*. Na základe historikom zvoleného koligačného pojmu (tézy) sa jeho predstava minulosti stáva pre recipienta zrozumiteľnou a zároveň sa

¹⁷ MANDELBAUM, Maurice. *The Anatomy of Historical Knowledge*. Baltimore : The Johns Hopkins University Press, 1977, s. 155.

¹⁸ Historici skôr zotrávajú alebo len v malej miere modifikujú svoje presvedčenia o význame určitých udalostí pre nasledujúci dejinný vývoj.

na jeho základe organizuje postavenie a význam jednotlivých faktov (tvrdení) v texte historickej práce. Keďže takto konštruovaný „obraz“ minulosti je vždy výsledkom historikovej perspektívy a teoretických východísk, historická práca ako celok môže podľa konštruktivistov k historickej realite iba substitučne referovať, nie s ňou priamo korešpondovať.¹⁹

Zatiaľ čo Hayden White a Frank Ankersmit používajú pojem reprezentácia v súvislosti s historikovým jazykovým sprostredkovaním diania v minulosti, predstavitelia non-reprezentacionalizmu zásadne odmietajú spájať historické bádanie a jeho výsledky s pojmom reprezentácie. Podľa nich historické poznanie ani jeho výstupy nemožno chápať ako reprezentácie minulosti, a to ani v oslabenom či sprostredkovanom zmysle. Predstavitel non-reprezentacionalizmu Jouni-Matti Kuukkanen označuje koligačné pojmy za „konštrukcie bez náprotivkov v historickej realite“.²⁰ Keďže sú tieto pojmy výsledkom historikovej konštruktívnej činnosti, považuje za metodologicky nesprávne spájať ich s predstavou historickej reprezentácie alebo korešpondencie s minulosťou. Koligačné pojmy podľa neho neodkazujú na štruktúry existujúce v historickej realite, ale slúžia ako nástroje argumentácie, prostredníctvom ktorých historici organizujú a zdôvodňujú svoje výklady.

Podobne radikálne kritický postoj k pojmu historickej reprezentácie zastáva aj Paul Roth. Jeho koncepcia historickej naratívnej explanácie vylučuje úvahy o reprezentácii či korešpondencii historických naratívov s minulosťou. Rothovo chápanie historickej explanácie je založené na troch tézach: *neštandardizovateľnosti* (opisov udalostí), *neoddeliteľnosti* (opisov skorších udalostí od opisov neskorších udalostí) a *neagregatívnosti* (nemožnosti spájať odlišné historické narácie do jedného koherentného celku).²¹ Na základe výkladu týchto téz Roth dospieva k chápaniu „minulosti ako niečoho, čo je vytvárané, premenlivé a svojou povahou otvorené systematickým zmenám“.²² Používanie pojmu reprezentácie je v tomto koncepčnom rámci problematické, pretože historik nemá prístup k minulosti ako k celku ani k jej procesom v ich pôvodnej podobe. Historici preto nepodávajú reprezentácie minulosti, ale skôr argumentačne zdôvodnené konštrukcie vlastných predstáv o minulom dianí.

Konštruktivistické reflexie histórie prehĺbili problematiku chápania pojmu reprezentácia a spochybnili jeho samozrejmé používanie v súvislosti s výsledkami historického bádania. V nadväznosti na ich interpretáciu tohto pojmu sa prirodzene vynára otázka, do akej miery možno o historických prácach – v porovnaní napríklad s literárnymi textami – uvažovať ako o dôveryhodne „korešpondujúcich“ s minulosťou, alebo, naopak, ako o „konštruovaných“ výkladových celkoch. V prípade úplného odmietnutia pojmu reprezentácia, ako to navrhujú predstavitelia, sa zároveň objavuje otázka, akým pojmom alebo pojmovým aparátom

¹⁹ Problematiku koligačných pojmov veľmi výstižne priblížil Eugen Zelenák v nedávno publikovanej stati v *Kultúrnych dejinách Koligačné pojmy v histórii ako predmet sporu medzi realizmom a konštruktivizmom*. ZELEŇÁK, Eugen. Koligačné pojmy v histórii ako predmet sporu medzi realizmom a konštruktivizmom In *Kultúrne dejiny*, 2024, roč. 15, Supplement, s. 11 – 23. <https://doi.org/10.54937/kd.2024.15.Supp.7-26>.

²⁰ KUUKKANEN, Jouni-Matti. *Postnarrativist Philosophy of Historiography*. London : Palgrave Macmillan, 2015, s. 113. <https://doi.org/10.1057/9781137409874>.

²¹ ROTH, Paul A. *The Philosophical Structure of Historical Explanation*. Evanston : Northwestern University Press, 2020, s. 9 – 13.

²² ROTH, *The Philosophical Structure of Historical Explanation*, s. 37.

by bolo možné tento koncept nahradiť bez straty vysvetľovacej sily historickej teórie. Vzhľadom na široké spektrum oblastí historického bádania je zjavné, že v niektorých oblastiach – napríklad v dejinách architektúry alebo techniky – používanie pojmu reprezentácia spravidla nevyvoláva zásadné metodologické pochybnosti. Na druhej strane, v prípade historického skúmania ľudských aktivít neoddeliteľne spätých s kultúrnymi významami, intenciami a prežívaním historických aktérov, tieto úvahy – osobitne v rámci konštruktivistických a non-reprezentacionalistických koncepcií – podnecujú produktívne teoretické reflexie o povahe historického poznania, jeho hraniciach a o statuse historických výkladov.

Historici a kriminalisti

Pavol Labuda navrhuje uvažovať o povahe histórie prostredníctvom prirovnania k povahe práce kriminalistu.²³ Na určitej všeobecnej úrovni je medzi prácou kriminalistu a historika zjavná zhoda v zámere aj v základnom postupe: obaja sa usilujú o poznanie a rekonštrukciu diania v minulosti. Pri detailnejšom pohľade na charakter ich činnosti sa však objavujú signifikantné diferencie, ktoré súvisia s povahou skúmaného predmetu a s kritériami napĺňania cieľov ich práce.

Predmetom záujmu kriminalistu je odhalovanie vzájomne prepojených kauzálnych vzťahov medzi činnosťami konkrétnych aktérov, ktoré viedli k nepochybniteľnej a presne identifikovateľnej udalosti. Aj historik sa zameriava na udalosti v minulosti, tie sú však spravidla časovo výrazne vzdialenejšie, čo je spojené s podstatne obmedzenejším množstvom dostupných prameňov (svedectiev), ktoré by mohli potvrdzovať jeho predstavu o konaní historických aktérov. Podobne ako kriminalista sa aj historik pokúša identifikovať kauzálne súvislosti medzi známymi udalosťami a na ich základe vytvorí výkladovú predstavu o minulosti. Zásadný rozdiel však spočíva v možnostiach overovania týchto predstáv. Kým predmetom kriminalistovho skúmania je v rámci rekonštrukcie udalostí aj odhalenie skutočných motívov konania aktérov, kriminalista má oproti historikovi výraznú výhodu v možnosti osobnej konfrontácie s aktérmi udalostí, ako aj v aktívnom rozširovaní dôkazového materiálu.

Od kriminalistu sa zároveň vyžaduje, aby svoju rekonštrukciu konania aktérov oprel o súbor vzájomne prepojených, nepochybniteľných stôp a dôkazov, ktoré *jednoznačne* potvrdzujú intencie a činnosť obvinených osôb. Ak sa kriminalistovi nepodarí doložiť všetky relevantné aspekty konania podozrivých aktérov presvedčivým dôkazovým materiálom alebo dôveryhodnými svedectvami, výsledok jeho práce je považovaný za zlyhanie.²⁴ Takto neúplná rekonštrukcia by bola v súdnom konaní ľahko spochybniteľná a nemohla by obstať ako záväzný výklad udalostí.

²³ LABUDA, *Problém non-reprezentacionalistickej filozofie histórie*, s. 32.

²⁴ V súvislosti s Labudovou predstavou o vhodnosti uvažovania o povahe histórie na základe podobnosti s povahou kriminalistiky sa objavuje koncepčné napätie. Na jednej strane vyjadruje Labuda presvedčenie o principiálnej realizovateľnosti práce historika a kriminalistu na základe „určitosti minulých udalostí“, LABUDA, *Problém non-reprezentacionalistickej filozofie histórie*, s. 32. Na druhej strane o tom, aká bola „určitosť minulých udalostí“, sa v prípade kriminalistov rozhoduje výberom, ktorý určuje predstavu najpravdepodobnejšieho scenára vývoja. LABUDA, *Problém non-reprezentacionalistickej filozofie histórie*, s. 32.

Poznávacia situácia historika je v porovnaní s kriminalistom podstatne zložitejšia, keďže nemôže počítať s rovnakým rozsahom ani s rovnakou mierou spoľahlivosti dostupného pramenného materiálu. Zároveň časový odstup od skúmaných udalostí zásadne komplikuje možnosť adekvátneho porozumenia intencií, motívácií a spôsobov konania ľudí žijúcich v odlišných historických a kultúrnych kontextoch. Pokus historika rekonštruovať dianie v minulosti prostredníctvom identifikácie jednoznačných a prameňmi plne dokumentovateľných kauzálnych súvislostí – analogicky k práci kriminalistu – je preto principiálne nerealizovateľný.

Na základe dostupných prameňov sa historik môže usilovať o „rekonštrukciu“ priebehu udalostí len prostredníctvom ich domýšľania a kontextualizácie, pričom nevyhnutne uplatňuje sociálne, kultúrne, politické alebo ekonomické teórie. Týmto spôsobom vytvára výkladové rámce, v rámci ktorých sú známe aj predpokladané udalosti usporiadané do vzájomne nadväzujúcich súvislostí, obsahujúcich určité predstavy o konaní dejinných aktérov.

Pokusy o rekonštrukciu minulosti sú tak nevyhnutne závislé od viacerých teoretických a metodologických rozhodnutí historika, vrátane výberu interpretačných schém a koligačných pojmov. Tieto rozhodnutia sa následne premietajú do vzniku odlišných historických výkladov a interpretácií tých istých udalostí. Posudzovanie ich presvedčivosti neprebíha prostredníctvom jednoznačného overenia korešpondencie s minulosťou, ale v rámci odbornej diskusie v historickej komunite, ktorá je prirodzene, hodnotovo, metodologicky aj názorovo pluralitná.

Niektoré historické práce môžu osloviť významnú časť tejto komunity a stať sa impulzom pre vznik nových historiografických prúdov, zatiaľ čo iné budú vnímané ako problematické alebo metodologicky nepresvedčivé. Na rozdiel od kriminalistiky, ktorej cieľom je vylúčenie alternatívnych výkladov v prospech jedného záväzného vysvetlenia udalostí, historická komunita zásadne nevyklučuje ako „nehistorické“ odlišné interpretácie a výklady tých istých udalostí, pokiaľ vznikli pri dodržaní štandardných metodologických postupov historického bádania.

Zásadnejšie a podstatnejšie rozdiely medzi prácou historika a kriminalistu možno názorne ilustrovať na hypotetickom príklade z oblasti športu. Predstavme si účasť slovenského reprezentačného mužstva mladých futbalistov na medzinárodnom turnaji. Pred jedným z kľúčových stretnutí oznámia hráči nadržanom trénerovi, že najlepší útočník si pri páde na schodisku ubytovne poranil nohu a bol prevezený sanitkou do nemocnice. Lekárska správa však okrem poranenia nohy uvádza aj ďalšie zranenia, ktoré sa bežne pri páde zo schodov nevyskytujú. Tréner si zároveň všimne, že viacerí hráči mužstva majú z jeho pohľadu neprímerané odreniny na tvári. Dodatočne sa od miestneho mladíka dozvie, že počas pobytu sa hráči zúčastnili miestnej diskotéky, kde došlo ku konfliktu.

Na základe týchto indícií a faktov, ktoré protirečia pôvodnej verzii o nešťastnej náhode, sa tréner rozhodne získať ďalšie informácie. Prostredníctvom rozhovorov s hráčmi, ako aj so zamestnancami diskotéky, sa spolu s ostatnými členmi realizačného tímu dostáva do pozície amatérskeho kriminalistu, ktorý sa usiluje rekonštruovať priebeh udalostí. Po vzájomnej porade sa však tréneri rozhodnú celý incident disciplinárne uzavrieť interným rozhovorom s mužstvom. Mladí hráči si uvedomia vážnosť svojho nerozvážneho správania, ocenia zhovievavosť trénerov a obe strany sa dohodnú na utajení (nezverejnení) udalostí. V nasledujúcich zápasoch na turnaji podajú hráči nadpriemerné výkony a mužstvu sa podarí zvíťaziť aj nad papierovo silnejšími súpermi.

Z pohľadu športového historika, ktorý nemal možnosť oboznámiť sa s vnútornou situáciou v mužstve pred turnajom, budú výkony a výsledky slovenského reprezentačného výberu prirodzene spájané s dlhodobým rozvojom talentu hráčov alebo so systematickou a sústredenou prácou trénerov. Tieto dovtedy „driemajúce“ kvality sa podľa tohto výkladu prejavili práve na danom turnaji. Na rozdiel od tohto pohľadu by mohla iná skupina športových historikov prezentovať názor, že tradične silnejšie reprezentačné výbery vstúpili do turnaja bez optimálnej formy a potrebnej zohratosti, v dôsledku čoho sa výkony slovenských hráčov javili ako nadpriemerné.

Tieto vzájomne sa odlišujúce opisy športových výkonov sú výsledkom rozdielnych výkladových rámcov, ktoré spájajú rovnaké viditeľné pramene s odlišnými významami viazanými na predpokladané, resp. domýšľané fakty. Rozdielne kladenie významu na doložiteľné aj len predpokladané fakty tak prirodzene podporuje vznik plurality naratívnych interpretácií športových výkonov hráčov a tímov. Pri takto odlišnom predstavovaní vývoja výkonov mužstva nie je možné spochybniť odborné kompetencie ani výsledky práce jednotlivých športových historikov, pokiaľ postupujú v súlade s metodologickými štandardmi odboru. Športový historik sa v tomto ohľade nachádza v podobnej poznávacej situácii ako vojenský historik, keďže v procese konštituovania konzistentnej výkladovej predstavy nevyhnutne pripisuje niektorým faktom väčší význam než iným. V rámci jedného interpretačného celku sa tak harmonizujú významy dát a udalostí, pričom historici dejinným aktérom pripisujú určité vlastnosti a motivácie v súlade so zvolenou predstavou diania – ich priame overenie však presahuje možnosti historického bádania.

Poukazovanie na podobnosť práce kriminalistu a historika, ako aj na podobnosť ich výsledkov, je preto presvedčivé len na značne všeobecnej úrovni, na ktorej sa pri historickej práci – najmä pri jednotlivých faktoch – predpokladá určitá miera korešpondencie s dianím v minulosti. Z tohto hľadiska je uvedená analógia relevantnejšia pre teoretikov realistického názorového prúdu. Zároveň je však potrebné zdôrazniť, že kritériá kladené na úspešnú prácu kriminalistu by historici vo väčšine oblastí historického bádania neboli schopní naplniť bez zásadného skreslenia povahy vlastnej disciplinárnej praxe.

Záver

Konstruktivistické reflexie povahy histórie za posledné polstoročie, zamerané na skúmanie procesu historikovej tvorby, významne prispeli k objasneniu spôsobov, akými nevyhnutne vznikajú odlišné výklady a predstavy o priebehu dejinných procesov. V dôsledku týchto bádání sa postupne oslabovalo intuitívne a tradičné presvedčenie o tom, že historické práce poskytujú priamu a korešpondujúcu reprezentáciu minulosti. Súčasne sa tým otvorila problematika samotného významu pojmu historickej reprezentácie, ako aj otázka „formujúceho vplyvu“ minulých udalostí – alebo skôr pramenných materiálov – na predstavy o minulosti.

Vzhľadom na potrebu historikovej interpretácie a výkladu dostupných prameňov s cieľom porozumieť ich významu a miestu v dejinnom procese sú úvahy o relevantnosti idey „vopred sformovaných udalostí“ pre historickú prax spojené s viacerými vážnymi a doposiaľ neuspokojivo zodpovedanými otázkami. Keďže hľadanie presvedčivých odpovedí na tieto otázky naráža na zásadné metodologické a epistemologické problémy, význam tejto idey pre reálnu historickú prax zostáva sporný.

Doterajšie riešenie problematiky korešpondencie historických reprezentácií viedli k formulovaniu viacerých alternatívnych prístupov. Z nášho pohľadu bude príklon historikov k niektorému z nich závisieť predovšetkým od oblasti ich výskumu. V oblastiach historického bádania, ktoré sa sústreďujú na konanie dejinných aktérov zakotvených v konkrétnych kultúrnych kontextoch a na identifikáciu ich intencií, sa miera predpokladanej korešpondencie medzi výkladom a minulosťou výrazne oslabuje. Práve v týchto oblastiach sa prirodzene vytvára priestor pre pluralitu výkladov a zobrazení minulosti. Reflexie predstaviteľov konštruktivistického prúdu, a osobitne non-reprezentacionalistické prístupy, v tomto kontexte podnecujú systematické uvažovanie o tom, ako sa vyrovnávať s trvalo prítomnou pluralitou historických interpretácií.

Kým pluralita výsledkov práce kriminalistov je spravidla vnímaná ako problém, ktorý je potrebné eliminovať v prospech jedného záväzného vysvetlenia, v historickej tvorbe predstavuje pluralita výkladov prirodzený a produktívny zdroj rozvoja samotnej disciplíny. Z tohto dôvodu sme presvedčení, že napriek určitej všeobecnej podobnosti zámerov historikov a kriminalistov, spočívajúcej v skúmaní minulosti, sú pre súčasné chápanie povahy historickej praxe metodologicky aj epistemologicky relevantnejšie rozdiely medzi nimi, než ich podobnosti.

ZOZNAM POUŽITÝCH ZDROJOV

Zoznam bibliografických odkazov

- ANKERSMIT, Frank. *Narrative Logic : A Semantic Analysis of the Historian's Language*. The Hague : Martinus Nijhoff Publishers, 1983.
- ELTON, Geoffrey R. *The Practice of History*. Sydney: Sydney University Press, 1967.
- KUUKKANEN, Jouni-Matti. *Postnarrativist Philosophy of Historiography*. London : Palgrave Macmillan, 2015. <https://doi.org/10.1057/9781137409874>.
- LABUDA, Pavol. Problém non-reprezentacionalistickej filozofie histórie : škandál chýbajúceho predmetu skúmania historikov. In *Kultúrne dejiny*, 2024, roč. 15, Supplement, s. 27 – 40. <https://doi.org/10.54937/kd.2024.15.Supp.27-40>.
- MICHELA, Miroslav. Strážcovia strateného času. Diskusie o dejinách a historici na Slovensku. In *Historický časopis*, 2011, roč. 59, č. 4, s. 617 – 637.
- MITROVIĆ, Branko. What Is Historical Anti-realism and How to Define It? In *Journal of the Philosophy of History*, 2024, roč. 18, s. 113 – 124. <https://doi.org/10.1163/18722636-12341520>.
- ROTH, Paul A. *The Philosophical Structure of Historical Explanation*. Evanston : Northwestern University Press, 2020.
- TIMMINS, Adam. *Towards a Realist Philosophy of History*. Lanham : Lexington, 2022. <https://doi.org/10.5771/9781666902426>.
- VÖRÖS, László. *Analytická historiografia versus národné dejiny*. Pisa: Plus-Pisa University Press, 2010.
- WHITE, Hayden. Historický text ako literárny artefakt. In KOŽIAK, Rastislav – ŠUCH, Juraj – ZELENÁK Eugen(eds.). *Kapitoly zo súčasnej filozofie dejín*. Bratislava : Chronos, 2009, s. 84 – 97.

ZELEŇÁK, Eugen. Koligačné pojmy v histórii ako predmet sporu medzi realizmom a konštruktivizmom. In *Kultúrne dejiny*, 2024, roč. 15, Supplement, s. 7 – 26. <https://doi.org/10.54937/kd.2024.15.Supp.7-26>.

ZELEŇÁK, Eugen. Na obranu non-reprezentacionalizmu vo filozofii histórie. In *Kultúrne dejiny*, 2025, roč. 16, s. 268 – 279. <https://doi.org/10.54937/kd.2025.16.2.268-279>.

doc. PhDr. Juraj Šuch, PhD.,
Katolícka univerzita v Ružomberku
Filozofická fakulta, Katedra filozofie
SK-034 01 Ružomberok, Hrabovská cesta 1B
e-mail: <juraj.such@ku.sk>
ORCID: 0000-0003-3992-2515

Recenzie

BAROK, Maroš – KLIŽAN, Erik. *Príbeh vytesaný do kameňa. História a súčasnosť sarkofágu Grófa Jána XIV. Pálffyho*. Bojnice : Maroš Barok, 2025, 707 s. ISBN 978-80-570-6640-8.

Bojnický zámok a jeho posledný šľachtický majiteľ – Ján XIV. Pálffy – sú v posledných desaťročiach predmetom výskumu mnohých záujemcov z radov odbornej i laickej verejnosti. Svedčia o tom mnohé príspevky populárno-náučného charakteru, cez vysokoškolské práce až po odborné publikácie. Jednou zo zaujímavých tém, doposiaľ zahalených rúskom tajomstva, je zaiste miesto posledného odpočinku grófa Pálffyho – unikátny sarkofág v hrobke Bojnického zámku. Práve jeho histórii i súčasnosti sa venuje dielo autorskej dvojice Maroša Baroka, súdneho znalca a banského inžiniera, a Erika Kližana, popularizátora regionálnej histórie a v súčasnosti knihovníka SNM-Múzea Bojnice pod názvom *Príbeh vytesaný do kameňa. História a súčasnosť sarkofágu Grófa Jána XIV. Pálffyho*, ktorá bola slávnostne predstavená verejnosti v sobotu 13. septembra 2025.

Recenzovaná publikácia začína predstavením vydavateľských údajov a podakováním všetkým, ktorí sa svojim osobitým prínosom podieľali na výskume a jej vydaní. Za akýsi „prvý predhovor“ možno považovať vysvetlenie autorov k vzniku názvu publikácie, ako i prvotné pohnútky vedúce k jej zrodu. Dôležité je zároveň poznamenať, že samotní autori v rámci uvedeného textu upriamujú pozornosť čitateľa na fakt, že predložená publikácia „nemá ambíciu byť historickou“ (s. 8). Nasledujúca strana je venovaná obsahu a zdrojom fotografií. Podľa štruktúry obsahu je kniha rozdelená na 16 kapitol (nečíslovaných), pričom niektoré sú podrobnejšie členené na podkapitoly. K ďalším častiam publikácie patrí doslov, stať *Namiesto záveru*, predstavenie spolupracujúcich osôb spolu s ich profesijným zaradením, použitá literatúra (vrátane archívnych prameňov), zhrnutie v nemeckom jazyku, informácie o autoroch a slová recenzentov. Súčasťou úvodných textov recenzovanej knihy je aj príhovor primátora mesta Bojnice, ktorý nie je uvedený v obsahu publikácie. Za ním kontinuálne nasleduje predstavenie Zoborských listín. Uvedená stať svojim obsahom bezpochyby patrí do publikácie, jej zasadenie za príhovor primátora bez predchádzajúceho uvedenia či už v obsahu alebo samostatným nadpisom, prípadne písomným vysvetlením kontextu však pôsobí prinajmenšom „neštandardne.“ V rámci predslovu sa každý z autorov prihovára čitateľovi osobitne.

Prvá z nečíslovaných kapitol pod názvom *V hlavnej úlohe rod Pálffy* (s. 16) je venovaná predstaveniu osobnosti grófa Jána Pálffyho a jeho najbližších príbuzných – rodičov a súrodencov. Text je doplnený reprodukciami dobových dokumentov, v prípade obhliadkového listu grófovho otca ponúkajú čitateľovi dokonca i jeho preklad v slovenskom jazyku. Autori už na prvých stránkach publikácie prinášajú históriou zabudnuté informácie týkajúce sa Pálffyho súrodencov. Verejnosti je známa predovšetkým jeho mladšia sestra Gabriela. Okrem nej mal však ešte dvoch ďalších súrodencov – brata a sestru, ktorí sa stratili v „toku dejín“. V rámci poznámok v kurzíve autori predstavujú dokonca i osobu kanonika,

ktorý krstil grófa Pálffyho. Chýba však odkaz na zdroj informácií, napr. vo forme poznámky pod čiarou.

Ďalšia stať knihy pod názvom *Deň posledný* je venovaná popisu udalostí, ako i samotnému miestu spojeného s poslednými hodinami života a následnou smrťou hlavného predstaviteľa, grófa Pálffyho. Autori prepájajú udalosť smrti Jána Pálffyho s popisom nehnuteľnosti, v ktorej gróf dožil. Hlavný text doplnili aj o informáciu z jej súčasnosti. Uvedená správa síce dopĺňa celkový koncept, avšak z hľadiska obsahu v kontexte s názvom kapitoly ide skôr o dopĺňujúcu poznámku, ktorú by bolo vhodnejšie zasadiť do hlavného textu v kurzíve. Následne autori dopĺňajú kapitolu o vizuálne znázornenia dobových úmrtných oznámení v origináli aj s prekladom. Nadväzujúce časti textu už nie celkom zodpovedajú nadpisu kapitoly, nakoľko sú prioritne venované na jednej strane prestavbe Bojnického zámku a na strane druhej jeho osudu po smrti grófa Pálffyho až po súčasnosť. Autori zároveň v tejto časti publikácie v krátkosti predstavujú čitateľovi firmu Colli z Innsbrucku, ktorej rukopis sa nesie celým objektom zámku. Väčšiu pozornosť jej venujú až následne, v ďalších častiach knihy. Týmto spôsobom znova prechádzajú od informácie k informácii, avšak opätovne je potrebné vyzdvihnúť publikovaný obrazový materiál – korešpondenciu Jána Pálffyho a ďalšie dobové dokumenty súvisiace s prestavbou spolu s ich prekladom. Samozrejmosťou publikácie je pravidelné „premostovanie“ do súčasnosti formou dokumentovania súčasného stavu. Osobitná pozornosť je venovaná tzv. anjelskému stropu v Zlatej sále a spresneniu dátumu záverečných prác na jeho dokončení. Kapitola sa ďalej od strany 46 delí na podkapitoly *Peniaze sem, peniaze tam*, *Zádušná svätá omša vo Viedni* (s. 61), *V pozornosti súdobých médií* (s. 67). V nich autori postupne približujú dianie bezprostredne po grófovej smrti spojené so závermi jeho poslednej vôle, ktoré bolo v ostrom kontraste s očakávaním dedičov opäť podložené početnou dokumentáciou i prekladom do slovenského jazyka. Aj na tomto mieste je viditeľné prepájanie viacerých uhlov pohľadu, ako aj predstavenie viac či menej súvisiacich informácií (napr. Alfréd Josef Carl/Aladár Sternfeld, ktorý dohliadal na záverečné stavebné úpravy v Bojniciach, svadobná fotografia, sobášny a úmrtný záznam jeho syna a pod.). Hodnotná je predovšetkým konfrontácia pitevnej správy so súčasnými lekáorskými postupmi. Tá odhaľuje zásadné pochybnosti a účelové závery.

Časť publikácie pod názvom *Posledná cesta z Viedne do Bojníc* (s. 79) je podrobne venovaná prevozu grófových pozostatkov na miesto jeho posledného odpočinku – do zámku v Bojniciach. Okrem detailného popisu cesty doplneného o mapový a dobový fotografický materiál ponúkajú autori aj nevšedné doplnenie – tradované príbehy starých Bojnicanov, ako aj „zludovené“ scenáre udalostí podávané návštevníkom súčasného bojnického múzea. Opäť nie celkom v priamom súvisi s názvom kapitoly, ale pre autorov typické - formou poznámok kurzívou priamo v texte dopĺňajú informačnú základňu o osoby žijúce na Bojnickom panstve na začiatku 20. storočia. Pre čitateľa je nesporne obohacujúci preklad dobového článku z roku 1908 uverejneného v časopise *Budapest Hirlap* o pohrebe v Bojniciach (s. 91 – 95). Podkapitola *Gabriela sa lúči* (s. 98) je venovaná grófovej sestre Gabriele, jej životu, ako aj poslednej ceste. Aj na tomto mieste je potrebné opätovne zdôrazniť snahu autorov o prepájanie čo možno najväčšieho množstva súvislostí a podanie osobitého pohľadu na život dvoch významných súrodencov. Opätovne však rušivo pôsobí spôsob zaradenia časti textu, ktorý si v kontexte obsahu zaslúhuje skôr samostatné postavenie kapitoly.

Jedna z najrozsiahlejších kapitol *Dostavba kaplnky a krypty* (s. 108) sa na 140 stranách venuje stavebným aktivitám na prelome 19. a 20. storočia sústredeným na zámockú kaplnku a hrobku Jána Pálffyho. V prípade obsahovej analýzy je potrebné znovu uviesť, že autori čitateľa vovádzajú do problematiky zoširoka od myšlienky po realizáciu, čo má za následok obrovské množstvo informácií, často presahujúcich predstavený obsahový zámer. Čitateľ sa okrem informácií deklarovaných v názve kapitoly dozvie o počiatkových plánoch Jána Pálffyho zámok predať, záujemcoch o jeho kúpu, dlhoch grófovho otca Františka Aloja Pálffyho, peňažných menách vtedajšej doby, ako aj o samotných aktéroch prestavby. Samozrejmosťou kapitoly je veľké množstvo fotografických príloh, na niektorých miestach dokonca prepájajúcich minulosť s prítomnosťou.

Nasledujúce štyri kapitoly sústreďujú pozornosť na samotný sarkofág Jána Pálffyho, jeho výrobu, inštaláciu, ako aj uloženie grófových ostatkov do jeho útroch. Tretia z kapitol zameraných na sarkofág *Technické parametre sarkofágov* (s. 287) sa podrobnejšie člení na tri podkapitoly. Práve tu sa dostávame k aplikácii interdisciplinárneho prístupu vo výskume a prezentácii zistených výsledkov, ako napr. využitie georadarového prieskumu (GPR) - nedeštruktívnej geofyzikálnej metódy výskumu sarkofágov, ktorý autori realizovali za pomoci externej firmy. Vďaka tejto modernej technológii revolučne priniesli poznatky o výpočte parametrov jednotlivých sarkofágov umiestnených v priestoroch zámockej hrobky. Vďaka meraniam priniesli čitateľom cenné informácie týkajúce sa nielen hrúbok stien jednotlivých sarkofágov, ale v konečnom dôsledku aj modely sarkofágov vytvorené z interpretovaných výsledkov. Zároveň využili spoluprácu s Katedrou geodézie Stavebnej fakulty Žilinskej univerzity v Žiline. Vďaka technológii laserového skenovania, ktorá využíva laserové svetlo na presné meranie vzdialeností a vytváranie 3D modelov objektov a terénu, vykonali priestorové geodetické zameranie krypty, výsledkom ktorého sa stal Mesh model hrobky. Metodiku meraní všetkých aplikovaných moderných technológií autori podrobne popísali a výsledky interpretovali formou viacerých prehľadných zápisov.

Obsahové zameranie ďalších kapitol sústreďuje pozornosť na objekt kaplnky a následne na použité materiály. Aj v tomto prípade autori premostujú historické skutočnosti so súčasnými zisteniami, podloženými geologickým a terénnym výskumom. Opätovnou súčasťou, ako v celej recenzovanej publikácii, je kvantum súčasného aj dobového obrazového materiálu dokresľujúceho prezentované skutočnosti.

K výraznejším nedostatkom recenzovanej publikácie patrí chýbajúca profesionálna jazyková korektúra, ktorá sa prejavila viacerými gramatickými chybami a jazykovými preklepmi. Menším nedostatkom je pochybenie v uvedení čísla strany pri *Použitej literatúre* (správne číslo strany 659), ako aj chýbajúci poznámkový aparát pod čiarou, ktorý si niektoré časti publikácie priam vyžadujú. V určitých pasážach sú v publikácii zreteľne odlišiteľné dva rozličné autorské rukopisy, pričom profesionálne pôsobia predovšetkým texty, v ktorých autori vystupujú ako experti na konkrétnu problematiku (napr. state zamerané na geológiu v prípade Maroša Baroka). V zásade je potrebné vyzdvihnúť heuristiku, aplikovaný interdisciplinárny prístup, ktorý autori použili so zámerom priniesť nové, doposiaľ neznáme informácie, bohatý dobový obrazový materiál častokrát doplnený o slovenský preklad textu a v neposlednom rade zanietenosť autorov pri písaní publikácie, ktorú opakovane deklarujú aj v samotnom texte.

Súhrnne možno predkladanú recenzovanú publikáciu zhodnotiť ako prínosnú prácu v oblasti výskumu osobnosti grófa Jána Pálffyho, jeho životného príbehu, ako i príbehu miesta jeho posledného odpočinku – sarkofágu, ktorý bol častokrát viac opradený legendami, než historickými skutočnosťami. Vďaka hĺbkovej sonde do problematiky, predstaveniu rodín významných zahraničných remeselníkov, už spomenutej heuristike, ako aj osobitému pohľadu autorov, poskytuje solídny základ na podrobnejšie rozpracovanie viacerých načrtnutých tém – humanitného i prírodovedného charakteru. Publikácia zaiste rozšíri obzory čitateľov z radov odbornej i laickej verejnosti a bude obohatením knižníc a záujemcov nielen o regionálne dejiny a osobnosť grófa Jána XIV. Pálffyho, výnimočného človeka a filantropa.

Kamila Píšová

GOLIAN, Ján – MOLDA, Rastislav (eds.). *(Ne)obyčajné príbehy umelcov*. Ružomberok : Society for Human Studies, 2025, 280 s. ISBN 978-80-69198-00-5.

Kolektívna monografia *(Ne)obyčajné príbehy umelcov*, ktorú editorsky pripravili Ján Golian a Rastislav Molda, vyšla v roku 2025 ako súčasť edície *(Ne)obyčajné príbehy* vydavateľstva Society for Human Studies. Táto edícia, zahŕňajúca doposiaľ štyri tematicky príbuzné publikácie – *(ne)známe príbehy* (2017), *(ne)obyčajný život farára* (2018), *(ne)obyčajné príbehy žien* (2019), *(ne)obyčajné príbehy novinárov* (2020), je zameraná na sprístupňovanie menej známych či marginalizovaných biografických a sociálno-kultúrnych príbehov z dejín Slovenska. Recenzovaná publikácia na túto edičnú líniu nadväzuje a zároveň ju rozvíja prostredníctvom zamerania na výtvarných umelcov a ich životné osudy. Autorský kolektív, tvorený viacerými odborníkmi z oblasti dejín umenia a kultúrnych dejín, ponúka sériu samostatných štúdií, ktoré spája dôraz na biografický prístup, regionálny kontext a prepojenie umeleckej tvorby so širšími spoločenskými a politickými súvislosťami. Už samotný názov publikácie naznačuje ambíciu prekročiť rámec tradičných syntetických dejín umenia a sústrediť sa na individuálne, často menej známe alebo nedostatočne reflektované príbehy, ktoré však významne prispievajú k pochopeniu kultúrno-historického vývoja.

Z hľadiska kompozície ide o tematicky ucelený súbor štúdií, ktoré sú síce autonómne, no zároveň vytvárajú vzájomne komunikujúci celok. Jednotlivé kapitoly sú venované konkrétnym osobnostiam (Franz Schön, František Miroboh Belopotočský, Ladislav Dunajský, Alojz Stróbl, Eduard Ballo, Jozef Hanula, Jaroslav Augusta, Ivan Žabota a Ján Koniarek), pričom každá z nich predstavuje kombináciu biografického rozprávania, analýzy tvorby a zasadenia do dobového kontextu. Tento prístup umožňuje sledovať paralelne individuálne umelecké dráhy aj širšie procesy formovania umeleckej scény.

Jedným z hlavných prínosov publikácie je jej metodologická pluralita. Jednotlivé kapitoly síce vychádzajú z biografického rámca, no tento prístup nie je redukovaný na tradičné lineárne rozprávanie o živote umelca. Naopak, autori sa snažia o jeho rozšírenie o sociálne, kultúrne a politické dimenzie. Výrazne sa tu uplatňuje koncept, ktorý umožňuje sledovať nielen individuálne osudy, ale aj mechanizmy fungovania umeleckého prostredia, ako sú inštitucionálne rámce, vzdelávacie siete, patronát či trh s umením.

Tematicky publikácia pokrýva široké spektrum osobností od etablovaných predstaviteľov akademického umenia až po menej známe postavy, ktoré sa pohybovali na periférii umeleckých centier. Tento výber umožňuje čitateľovi získať plastickejší obraz o diverzite umeleckej scény. Zvlášť cenné je zaradenie autorov, ktorí boli dlhodobo na okraji výskumného záujmu, čím publikácia prispieva k revízii ustáleného kánonu a zároveň poukazuje na potrebu jeho kritického prehodnotenia.

Významnou líniou, ktorá sa vinie naprieč jednotlivými štúdiami, je otázka vzťahu medzi umením a národnou identitou. V textoch venovaných napríklad Jozefovi Hanulovi, Jaroslavovi Augustovi či Jánovi Koniarkovi sa ukazuje, ako sa umelecká tvorba stáva nositeľom národných ideí, ale zároveň aj nástrojom ich vizuálnej artikulácie. Umelec je zároveň tvorcom aj sprostredkovateľom ideológie, pričom jeho autonómia je často limitovaná dobovými očakávaniami, objednávkami či politickými tlakmi.

Osobitnú pozornosť si zasluhujú kapitoly, ktoré reflektujú regionálny aspekt umeleckej tvorby. Liptov, Podpoľanie či Trnava nevystupujú len ako geografické kulisy, ale ako aktívne formujúce prostredia, ktoré ovplyvňujú tematiku aj štýl diel. Tento dôraz mení pohľad na dejiny umenia, ktoré boli dlhodobo orientované najmä na veľké kultúrne centrá.

Z hľadiska pramenného aparátu je publikácia na vysokej úrovni. Autori pracujú s bohatým spektrom archívnych materiálov, korešpondencie, dobovej tlače i sekundárnej literatúry. V niektorých prípadoch ide o pramene, ktoré neboli doposiaľ systematicky využívané, čo zvyšuje vedeckú hodnotu jednotlivých príspevkov. Pozitívne možno hodnotiť aj dôsledné poznámkové aparáty, ktoré umožňujú overiteľnosť tvrdení a zároveň poskytujú čitateľovi orientáciu v existujúcej literatúre, či rozšírenie témy.

Z metodologického hľadiska sa v niektorých kapitolách sa objavujú prvky mikrohistorického prístupu, ktoré umožňujú detailnejšie nahliadnuť do konkrétnych situácií a rozhodnutí v živote umelca. Tento prístup je mimoriadne podnetný najmä tam, kde sa autorom darí prepojiť individuálnu skúsenosť s makrohistorickými procesmi.

Štylisticky sú jednotlivé kapitoly pomerne vyvážené. Autori dokážu udržať odborný tón, pričom texty zostávajú čitateľné a zrozumiteľné aj pre širšie akademické publikum. V niektorých prípadoch sa síce prejavuje rozdielna miera naratívnosti, niektoré štúdie sú viac analytické, iné viac deskriptívne, no tento fakt možno vnímať skôr ako dôsledok autorskej plurality, než ako nedostatok. Naopak, táto variabilita môže byť pre čitateľa stimulujúca.

Z hľadiska obrazovej prílohy možno publikáciu hodnotiť veľmi pozitívne. Reprodukcie diel, archívnych fotografií a dokumentov vhodne dopĺňajú text a umožňujú lepšie pochopenie analyzovaných fenoménov. Obrazový materiál nie je len ilustratívny, ale v mnohých prípadoch plní aj analytickú funkciu, keďže je priamo zapojený do výkladu.

Kritickú poznámku možno smerovať k miere syntézy. Publikácia ako celok ponúka bohatý materiál, avšak absentuje výraznejšia záverečná kapitola, ktorá by jednotlivé príspevky prepojila a ponúkla širší interpretačný rámec. Čitateľ je tak do istej miery odkázaný na vlastnú syntézu poznatkov. Napriek tomu však tematická súdržnosť knihy zostáva zachovaná vďaka opakujúcim sa motívom, najmä vzťahu umelca a spoločnosti, otázke identity a regionálneho ukotvenia.

Zvlášť podnetná je kapitola venovaná Jánovi Koniarkovi, ktorá analyzuje monumentálnu tvorbu ako médium kolektívnej pamäti. Autor tu presvedčivo

ukazuje, že verejné plastiky nemožno chápať len ako estetické objekty, ale ako nástroje politickej a kultúrnej reprezentácie. Tento prístup dobre ilustruje širší metodologický zámer celej publikácie – prekročiť hranice tradičného dejinného výkladu umenia. Podobne aj kapitoly venované maliarom, ako sú Eduard Ballo či Jozef Hanula, prinášajú cenné poznatky o fungovaní umeleckého prostredia v období formovania moderného slovenského umenia. Autori upozorňujú na význam pedagogickej činnosti, mobility umelcov, ako aj na ich zapojenie do širších európskych umeleckých sietí.

Ambícia publikácie spočíva v prekonaní tradične chápaných, často schematizovaných biografických, naratívov a v priblížení umeleckých osobností v ich komplexnosti. Autori cielene posúvajú pozornosť od heroizujúcich portrétov k všednosti, každodennosti a neraz aj existenčným zápasom, ktoré formovali životné dráhy výtvarníkov. V tomto zmysle kniha vedome pracuje s napätím medzi „veľkými“ dejinami umenia a „malými“ príbehmi jednotlivcov, pričom ukazuje, že práve tieto fragmentárne skúsenosti umožňujú hlbšie pochopiť fungovanie umeleckého prostredia na prelome 19. a 20. storočia.

Dôležitým aspektom publikácie je aj snaha prepojiť výsledky odborného výskumu s prístupnou, miestami až naratívne ladenou formou výkladu. Autori explicitne deklarujú zámer osloviť nielen úzko profilované odborné publikum, ale aj širší okruh čitateľov, ktorí sa s dejinami umenia stretávajú skôr okrajovo. Táto dvojitá orientácia, vedecká aj popularizačná, sa premieta do štylistiky jednotlivých kapitol, ktoré kombinujú faktografickú presnosť s pútavým rozprávaním a dôrazom na konkrétne životné situácie.

Publikácia tak napokon vystupuje nielen ako súbor biografických štúdií, ale aj ako metodologicky uvedomelý pokus o nové uchopenie dejín umenia prostredníctvom individuálnych skúseností. Predstavuje čitateľovi výtvarníkov ako aktérov zasadených do konkrétnych sociálnych, kultúrnych a politických kontextov a zároveň ho vyzýva, aby sa na umelecké diela pozeral ako na výsledok zložitých životných okolností. V tomto ohľade kniha naplňa svoj cieľ byť sprievodcom po „neobyčajných“ príbehoch, ktoré dokážu sprostredkovať minulosť nielen ako súbor faktov, ale aj ako živú skúsenosť.

Jana Hadryová

OLEXÁK, Peter: *Dejiny rímskokatolíckej farnosti Veličná a Žaškov*. Ružomberok : Society for Human Studies, 2025, 231 s., ISBN 978-80-974339-7-0.

Monografia predstavuje komplexný historický súhrn dejín jednej z najstarších rímskokatolíckych farností na Orave, farnosti Veličná a jej filiálky Žaškov, ktoré majú spoločnú cirkevnú históriu. Žaškov bol filiálkou Veličnej od druhej polovice 16. storočia. Kniha sleduje duchovný, kultúrny i spoločenský vývoj tejto cirkevnej komunity a jej vzťah k širšiemu regionálnemu a štátnemu kontextu.

Autor využíva rozsiahly súbor dobových prameňov, archívnych dokumentov a fotografií, čím prispieva k doplneniu slovenského regionálneho zoznamu cirkevných dejín. Monografia je významným príspevkom k regionálnej cirkevnej historiografii. Zvlášť pozitívne treba oceniť autorovu schopnosť využiť zdroje, ktoré doteraz neboli širšie publikované, čo tejto práci dáva originálny prínos pre štúdium cirkevnej histórie v severnej časti Oravy a Liptova. Práca Petra Olexáka je postavená na precíznom rozbere pôvodných historických prameňov vrátane

cirkevných matrik, vizitácií, listín, archívnych záznamov a osobných svedectiev. Vedecká úroveň publikácie je podporená bohatou bibliografiou.

Štruktúra diela je logicky usporiadaná, každá kapitola nadväzuje na predchádzajúca a zároveň samostatne prispieva k celkovému obrazu. Autor usporadúva dostupné materiály chronologicky aj tematicky, čo umožňuje čitateľovi sledovať vývoj farnosti v spojitosti s hlavnými, významnými zmenami od stredoveku, cez reformáciu, rekatolizáciu až do dnešných čias, v celkovom časovom rozpätí viac ako 700 rokov. Tento prístup odráža akademickú prísnosť a rešpekt k historickej súvislosti.

Metodická starostlivosť sa prejavuje v dôkladnom odkazovaní na pôvodné materiály a v jasnom rozlíšení medzi faktami a interpretáciou. Autor sa vyhýba neovereným tvrdeniam a tam, kde chýbajú priame dôkazy, otvorene upozorňuje na medzery v pramennej základni. Takýto prístup posilňuje dôveru v podávané závery a zároveň vytvára priestor pre ďalšiu prácu v tejto oblasti.

Autor poňal dejiny farnosti nielen cez kronikárske a registračné materiály, ale spojil ich s rozborom sociálnych, politických aj kultúrnych súvislostí, ktoré ovplyvňovali život cirkevnej komunity od jej stredovekých koreňov až po súčasnosť. Takýto interdisciplinárny prístup je jednou z najsilnejších stránok knihy a výrazne obohacuje jej vedeckú hodnotu.

Okrem samotnej monografie Petra Olexáka sa problematike cirkevnej a regionálnej histórie Oravy venujú aj iní historici, bádatelia i autori, ktorí svojím dielom dopĺňajú obraz duchovného a kultúrneho vývoja regiónu. Medzi takýchto odborníkov možno zaradiť Zuzanu Zahradníkovú, ktorá sa spolu s Petrom Olexákom podieľala na kultúrno-historickej práci o osobnostiach hudobných skladateľov, organistov a dejateľov, súrodencoch Žaškovských, pochádzajúcich z obce Žaškov, v knihe: *Žaškovskí. Hudba jedného rodu*¹, ktorá sprístupňuje pohľady na cirkevné a kultúrne súvislosti farského spoločenstva.

Peter Olexák sám publikoval odbornú štúdiu o reformácii a rekatolizácii farnosti Veličná vo vedeckom časopise *Historia Ecclesiastica*². Štúdiu sleduje obdobie rokov 1526 – 1781. Na základe metodickej dôslednosti a práce s kanonickými vizitáciami a farskými kronikami dopĺňa obraz cirkevného života farnosti Veličná a jej filiálky Žaškov, v ktorej zachytáva taktiež reformáciu.

Hlavné kapitoly knihy sa venujú vzniku a formovaniu farnosti v stredoveku, kedy sa v najstaršej známej písomnej zmienke z roku 1272 Veličná prvýkrát spomína ako *Magna villa*. Listina neuvádza kostol alebo farnosť, avšak ich existenciu možno predpokladať vzhľadom na význam a geografický rozsah lokality v názve stredovekej osady *magna (velká)*. Osídlenie ležiace pri starobylej obchodnej ceste, s dobrou pôdou, schopnou užiť väčší počet obyvateľstva, mohlo byť prirodzeným hospodárskym i cirkevným administratívnym centrom. „*Prvé správy o farnostiach, resp. najstaršej farnosti na Orave, pochádzajú z registra pápežských desiatkov (1332 – 1337). Doteraz ostáva nespracované, kde treba lokalizovať sídlo farnosti s pomerne jednoduchým názvom Aravia (Arauvia).*“ (s. 11).

¹ ZAHRADNÍKOVÁ, Zuzana. Hudobná pozostalosť Andreja a Františka Žaškovských v Jágri. In. OLEXÁK, Peter, ZAHRADNÍKOVÁ, Zuzana. *Žaškovskí. Hudba jedného rodu*. Ružomberok : Society for Human Studies, 2024, s. 222, ISBN: 978-80-974339-1-8.

² OLEXÁK, Peter. Priebeh reformácie a rekatolizácie dolnooravskej farnosti Veličná. In. *Historia ecclesiastica*, Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, č. 2, 2024, s. 3 – 14, ISSN: 1338-4341.

Je známe, že osídlenie na území Veličnej existovalo už od praveku, čo potvrdil archeologický výskum. Najstaršie farnosti vznikali v dobre rozvinutých a zaľudnených sídlach. V blízkosti sa nachádza hradisko Istebné – Hrádok, a to je v prospech hypotézy, že hradisko nemohlo fungovať bez hospodárskeho zabezpečenia, ktoré mu mohla poskytnúť Veličná. Hradiská ohraničovali palisády a boli rozdelené na niekoľko častí: zhromažďovaciú, obytnú, hospodársku, sakrálnu, v ktorej sa nachádzal kostol, a cintorín. Rovnako dobre by to tiež platilo pre Oravský hrad alebo Oravský Podzámok. Avšak, ak by sa farnosť nachádzala na hrade, tak pre aký okruh ľudí bola určená? Len pre obyvateľov hradu, alebo aj pre širšie okolie? Oravský hrad sa až do tatárskeho vpádu formoval ako drevený hrádok, taký, aký bol aj v Istebnom. Farnosť mohla vzniknúť niekedy na prelome 11. a 12. storočia, ale v dôsledku nezachovaných prameňov sa doteraz nezistilo, kde sa nachádzal jej materský kostol.

Zakladanie farností predstavovalo zložitý proces, o ktorom sa píše v dvoch knihách dekrétov kráľa Štefana I., v ktorých sú zákonné opatrenia, týkajúce sa podporovania katolíckej viery, právomoci biskupov, povinnosti postaviť jeden kostol pre každých desať dedín, resp. osád, alebo zabezpečiť ho farským desiatkom. Kráľ zabezpečil vybavenie kostola, liturgické rúcha i bohoslužobné náčinie. O kňaza a knihy sa postaral biskup alebo kapitula. Po tatárskom vpáde Veličná patrila do Ostrihomskej arcidiecézy, tvorila súčasť Nitrianskeho archidiakonátu a Turčiansko-oravského vicearchidiakonátu. Povýšenie farnosti na centrum cirkevnej správy súviselo s jej hospodárskym a politickým významom, čo malo za následok jej ďalší rozvoj a postavenie v rámci regiónu.

Ďalšie kapitoly pojednávajú o zmenách farnosti v období reformácie a rekatolizácie v 16. až 18. storočí, sociálnych a náboženských súvislostiach v ranonovovekých dejinách, premenách cirkevnej praxe a náboženských spoločností na prelome novoveku, farnosti v novších dejinách 20. storočia (vojnové obdobie, modernizácia spoločnosti) a nechýbajú ani najnovšie dejiny 21. storočia. Autor venuje pozornosť nielen kňazom, ktorí pôsobili vo farnosti, ale aj cirkevnému a každodennému životu veriacich, stavbe a obnove kostola či významným udalostiam, ktoré ovplyvnili chod farnosti. Venuje pozornosť aj tomu, ako zmeny v cirkevnom riadení a spoločnosti ovplyvňovali život veriacich i širšieho okolia. Tým vytvára živý obraz minulosti, ktorý pomáha lepšie pochopiť súčasnú podobu oboch obcí.

Kniha taktiež popisuje a zaznamenáva národné a emancipačné snahy Slovákov v 19. storočí a uvádza zaujímavý údaj z farskej kroniky, keď v roku 1852 počas návštevy cisára Františka Jozefa I. na Orave: „z grúňov Malej Fatry zneli dunivé zvuky pastierskych trúb, na ktorých asi dvanásť oravských, národne a pastiersky oblečených bačov sa týmto hlasom ozývalo, že sám cisár, kráľ, pán hlboko preniknutý bol, čo i zjavne vysloviť ráčil.“ (s. 109).

Autor kladie dôraz nielen na zhromaždenie historických údajov, ale aj na význam premenlivých vzťahov medzi farnosťou a obcou, medzi náboženskou totožnosťou a kultúrnou praxou v lokálnom prostredí, čím kniha prekračuje rámec regionálnej kroniky a stáva sa príspevkom k širšiemu pochopeniu slovenskej cirkevnej histórie.

Text je prehľadne členený, s jasne vyznačenými chronologickými i tematickými blokmi. Jazyk práce je populárno-náučný, a preto zrozumiteľný aj pre široké spektrum čitateľov. Významnú pridanú hodnotu predstavujú doplnkové materiály, ako tabuľky a fotografie, ktoré vizuálne podporujú časti textu.

Peter Olexák pôsobí na Katedre histórie, Filozofickej fakulte, Katolíckej univerzity v Ružomberku. Špecializuje sa cirkevné dejiny a politický katolicizmus. Je autorom desiatok vedeckých štúdií a kníh, ako aj spoluautorom a editorom.

Autorov naratívny štýl v recenzovanej knihe je zároveň precízny i čitateľný. Komplexné historické udalosti a procesy dokáže vysvetliť tak, aby boli zrozumiteľné pre odbornú verejnosť i širšiu čitateľskú obec, čo svedčí o jeho pedagogických skúsenostiach a empatii voči čitateľovi.

Monografiu vydalo Vydavateľstvo Society for human studies. Kniha prešla dvomi odbornými recenziami z pera prof. Lubomíra Pekarčíka (Katolícka univerzita v Ružomberku) a Mgr. Lukáša Tkáča (Oravské múzeum Pavla Orságha Hviezdoslava v Dolnom Kubíne). Jazykovou redaktorkou je Mgr. Martina Flajsová. Vedeckú monografiu uzatvárajú použité pramene, literatúra, obrazová príloha, ktorú tvoria fotografie z Archívu rímskokatolíckej farnosti Veličná a Žaškov. Autorom fotografií nástenných malieb a mobiliára rímskokatolíckeho kostola vo Veličnej je Ivan Pripin.

Kniha má aj veľkú pamätnú hodnotu. Uchováva svedectvo o spolupatričnosti, vytrvalosti a viere miestnych ľudí naprieč obdobiami, ktoré neboli vždy ľahké. Autor píše s úctou k minulým generáciám a s citom pre miestne prostredie, čo dodáva dielu prirodzenú hĺbku a ľudský rozmer.

Dejiny rímskokatolíckej farnosti Veličná a Žaškov predstavujú hodnotnú monografiu podloženú štúdiom, ktorá významne prispieva k poznaniu cirkevných a regionálnych dejín Slovenska. Kniha je dôkazom starostlivej archivárskej práce a historického rozhľadu, jej publikovanie v roku 2025 je vítaným prírastkom do odbornej literatúry a ponúka pevný základ pre ďalšie historické štúdie o cirkevných komunitách v stredoeurópskom priestore.

Dielo Petra Olexáka je prínosom nielen pre obce Veličná a Žaškov, ale aj pre celé okolie. Je to kniha, ktorá má schopnosť osloviť, poučiť a zároveň posilniť vzťah čitateľa k vlastným koreňom a duchovnému dedičstvu. Monografiu patrí miesto v knižnici nielen historikov cirkvi, ale aj bádateľov regionálnych dejín, sociálnych vedcov a všetkých, ktorí sa zaujímajú o dejiny.

Lenka Mihová

GOLIAN, Ján. *Kapitoly z historickej demografie. Analýza cirkevných matrik a možnosti interpretácií*. Trnava : Univerzita sv. Cyrila a Metoda, 2024, 184 s. ISBN 978-80-572-0426-8.

„Je to práca zdĺhavá a na začiatku sa zdá trochu nudná. Skoro sa však stane zaujímavou, pretože človek pozná každého v dedine. (...) Nakoniec sa stane človek dôverníkom týchto dávnych ľudských bytostí...“ (s. 10). Týmto citátom Pierre Gouberta je názorne vyjadrená cesta, ktorou si prejde azda každý výskumník venujúci sa analýzám matrik. Predkladaná vysokoškolská učebnica (vyšla v roku 2024), ktorej autorom je univerzitný docent Mgr. Ján Golian, PhD., v súčasnosti člen Katedry histórie Filozofickej fakulty Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, má ako predmet záujmu práve analýzu cirkevných matrik.

V úvode si autor, okrem iného, stanovil „predstaviť cirkevné matriky ako atraktívny prameň, v ktorom možno nájsť skutočných ľudí a ich životné príbehy...“ (s. 10-11). Tento popularizačný zámer je značný, ale rozhodne nie jediný. Autor sa pokúsil predstaviť možnosti výskumu/analýzy cirkevných matrik v našich (slo-

venských) podmienkach, keďže, ako sám poznamenáva, v slovenskom priestore doteraz absentuje podobná práca. Rovnako dodáva, že cirkevným matrikám sa na Slovensku dosiaľ venoval len úzky okruh bádateľov. Je preto zrejme, že recenzovaná publikácia je vo viacerých oblastiach veľmi hodnotným počínom, nielen pre odbor historickej demografie, ale aj širší okruh príbuzných historicko-spoločenských odvetví.

Štruktúra a obsah práce zodpovedajú stanoveným cieľom. Autor sa zameriava dominantne na možnosti analýzy matrik z obdobia tzv. „dlhého“ 19. storočia, keďže najmä počas vlády Jozefa II. došlo k výraznému skvalitneniu evidencie cirkevných matrik. Učebnica je členená na 11 kapitol. V úvodných troch kapitolách autor najprv predstavuje dejinné počiatky historickej demografie ako vedy a tiež vývoj metodológie. Zaujme priblíženie omylov, ktorých sa výskumníci pri hľadaní metódy dopúšťali. Napríklad predpoklad (nerealistický), že matriky boli vedené bezchybne, čo viedlo k skresleným záverom. Ďalej sa venuje priblíženiu stavu bádania v slovenskej historiografii vo vzťahu k cirkevným matrikám. Napokon predstavuje cirkevné matriky ako historický prameň. Čitateľ sa postupne zoznamuje s dejinami matričnej evidencie, dozvie sa, napríklad, aký dôvod viedol k nariadeniu Tridentského koncilu viesť zoznamy pokrstených a sobášených. Kapitulu dopĺňa priblíženie spôsobu vedenia matrik, teda toho, ako sa vyvíjala forma a obsah evidencie od lineárneho spôsobu zapisovania až po zavedenie predtlačných rubrik (ktoré boli presne zadefinované). Krátko je priblížený jazyk vedenia matrik. Autor tu vyvracia axiómu, že cirkevné matriky boli, až na výnimku niekoľkých desaťročí, vedené po latinsky. Konštatuje, že už v matrikách zo 17. a 18. storočia nachádzame použité aj iné jazyky (zväčša používané domácim obyvateľstvom).

Štvrtá kapitola sa venuje „kardinálnej“ otázke výskumu populácie na základe analýzy cirkevných matrik. Je ňou otázka počtu a štruktúry skúmaného obyvateľstva. Dôležitosť tejto otázky spočíva v tom, že na tento údaj nadväzuje celý rad výskumných otázok, ktoré sú pri analýze cirkevných matrik kľúčové. Autor preto postupuje dôsledne a najprv približuje pramene, s ktorými bádateľ môže pri zisťovaní veľkosti a zloženia skúmanej populácie pracovať, napríklad urbárske zápisnice, súpisy obyvateľstva v Uhorsku. Zároveň upozorňuje na limity niektorých prameňov, napríklad pri sčítaniach na zmenu metodológie koncom 19. storočia, vďaka ktorej dochádzalo k tzv. štatistickej maďarizácii. Kapitulu uzatvára priblíženie metódy lineárnej interpolácie, ktorá sa využíva v prípade, keď absentuje dostatočný počet relevantných prameňov pre určenie počtu a štruktúry skúmaného obyvateľstva. Prezentovaná metóda má pomôcť bádateľovi určiť aspoň približný počet analyzovaného obyvateľstva.

Dôležitá je aj nasledujúca kapitola, ktorá sa venuje podstatnej otázke hodnotnosti cirkevných matrik a najmä tomu, ako overiť evidované údaje. Predstavuje možnosti vonkajšej a vnútornej kritiky. Napríklad odporúča všímať si znaky nedôslednosti pri evidencii (chýbajúce strany, poškodený obsah, vynechané rubriky, časté prepisovanie...), čo nám môže indikovať mieru kvality vedenia danej matriky, a teda aj jej hodnotnosť. Upozorňuje na rozšírenú prax tzv. vekovej preferencie (zaokrúhľovanie veku zosnulého na 0 a 5). Autor ukazuje aj viaceré štatistické metódy, ktorých výpočet je kľúčovým ukazovateľom výpovednej hodnoty matrik. Napríklad index maskulinity (pomer počtu živonarodených chlapcov k počtu živonarodených dievčat). Ďalej index počtu krstov živonarodených detí k počtu sobášov a pod.

Hlavná časť práce sa venuje možnostiam agregatívnej analýzy matrik sobášených, pokrstených a pochovávaných. V prípade matrik sobášených sa autor okrem zistenia absolútneho počtu sobášov a hrubej miery sobášnosti venuje aj ďalším výskumným otázkam. Napríklad podielu prvých a vdovských sobášov (nárast počtu vdovských sobášov nám môže signalizovať prítomnosť krízového obdobia), tiež sobášneho veku (sledovanie trendov, ako sa hýbal sobášny vek, aké činitele na neho vplývali). Ďalej možno analyzovať sobášne stratégie pri výbere partnera (rola miesta bydliska), socio-profesijnú podmienenosť. Veľmi zaujímavá je otázka sezónnosti sobášov, na ktorú zásadným spôsobom vplývali sociálne a konfesijné činitele.

Pri analýze krstných matrik sa okrem už zmienených otázok (absolútny počet krstov, hrubá miera a tiež sezónnosť) zameriava napríklad na mieru mŕtvorodenosti (činitele ovplyvňujúce výskyt mŕtvorodenosti), ďalej otázku nemanželských narodení (možno si všímať postupné oslabovanie morálnych zvyklostí). Čitateľ sa taktiež zoznámi s analýzou miery viaccrakých detí (dvojičky...) či rôznymi doplnujúcimi charakteristikami (napríklad počet krstných rodičov).

Napokon v kapitole venujúcej sa možnostiam analýzy matrik pochovávaných nachádzame okrem podobných výskumných otázok, ako pri sobášoch a narodeniach, aj otázky vzťahujúce sa špeciálne na matriky pochovávaných. Významným údajom je vek zosnulého, respektíve analýza podielu zosnulých podľa veku. Autor tu opätovne upozorňuje na častú nepresnosť tohto údaju, pričom platí, že čím vyšší je v matrike uvedený vek zosnulého, tým je menšia pravdepodobnosť, že je správny (dôvodom bola najmä skutočnosť, že pri starších ľuďoch si málokto presne pamätal, kedy sa dotýčny narodil, a preto dochádzalo k spomínanej vekovej preferencii). Kapitola sa ďalej pomerne rozsiahlo venuje možnostiam analýzy príčin úmrtí a ich klasifikácii.

Agregatívna metóda ale neumožňuje identifikovať všetky fenomény, preto autor predstavuje aj metódu rekonštrukcie rodiny, ktorá je síce prácnejšia, ale poskytuje omnoho presnejšie výsledky. Ako príklady uvádza určenie reálneho veku sobáša (údaj v matrike môže byť chybný) alebo dĺžku trvania manželstva, príp. vdovstva, vek matiek pri prvom pôrode, analýza úmrtí podľa veku vo vzťahu k socio-profesijnej skupine, presný vek skúmanej populácie, presný počet detí v rodine, atď.

Záverečné časti práce sú venované možnostiam historicko-antropologického výskumu v cirkevných matrikách, pomocou ktorého môžeme doplniť/rozšíriť výskum populácie, napríklad o poznatky získané excerpovaním informácií z poznámok v matrikách. Jedným z takých príkladov môže byť sledovanie frekvencie krstných mien (vplyv religiozity na výber mena), ale v matrikách môžeme objaviť aj zápisy kronikárskeho charakteru.

Napokon sa autor venuje možnostiam výskumu epidémií. Približuje ich delenie a najmä výskumné otázky, ktoré si bádateľ môže určiť (aký bol počet obetí danej epidémie, podiel voči ostatným úmrtiam, hrubú mieru úmrtnosti samotnej epidémie, vďaka čomu vieme určiť/porovnať jej silu, analýzu podľa vekových skupín, intenzitu šírenia epidémie, atď.).

V závere autor vyjadril želanie, „že učebnica bude užitočnou pomôckou pri vyučovaní predmetov *Historická demografia (...)*, a že študenti z nej budú čerpať *využitelné poznatky*“ (s. 161). Je preto namieste zhodnotiť aj didaktický rozmer predkladanej vysokoškolskej učebnice. Po vizuálnej stránke je predstavená učeb-

nica a jej štruktúra prehľadná, má logickú následnosť a je vhodne vystavaná. Celkovej prehľadnosti a rýchlemu nájdeniu hľadaných informácií dopomáhajú textové zvýraznenia tematických okruhov a kľúčových termínov. Pre lepšie porozumenie obsahu textu je prítomná aj rozsiahla obrazová príloha, čo opäť treba vyzdvihnúť. V niektorých prípadoch by možno prospelo, keby bola obrazová príloha detailnejšie opísaná, aby čitateľ presne vedel, čo všetko môže na obrázku vidieť, čo by umožnilo lepšie prepojenie učebného textu s pripojeným vizuálom (napríklad v prípadoch, keď je rukopis ťažko čitateľný, by mohlo byť nápomocné k popisu obrázku pripojiť aj prepis textu, aspoň jeho časti, príp. preklad, vďaka čomu by čitateľ lepšie pochopil, ako mohol vyzerat' konkrétny matričný zápis a najmä to, čo presne obsahoval).

Obsah učebnice, ako už bolo ukázané vyššie, zaberá široký okruh tém, ktoré sú však relevantné a vzájomne prepojené. Je veľkou výhodou, že čitateľ nájde všetky potrebné informácie na jednom mieste (ak by však predsa bolo potrebné niečo navyše dohľadať, autor poskytuje po každej kapitole zoznam relevantnej doplnkovej literatúry). Pojmy, metódy a postupy sú dostatočne vysvetlené, často sprevádzané konkrétnymi príkladmi, ako realizovať tie-ktoré štatistické výpočty. Treba oceniť najmä početné metodologické usmernenia, ktoré môžu rozhodne pomôcť bádateľom, ale aj študentom, aby sa vyhli zbytočným chybám pri vlastnom výskume.

Z hľadiska reflexie prečítaného sú veľkým prínosom otázky na konci každej kapitoly. Z perspektívy kognitívnych cieľov je signifikantné, že otázky nie sú sugestívne, ani sa nezameriavajú na jednoduché zopakovanie prečítaného textu, ale vedú čitateľa ku kreatívnemu mysleniu, vychádzajúc z textu učebnice.

Publikácia má tak po odbornej a didaktickej stránke všetky predpoklady na to, aby čitateľov obohatila a podnietila v nich záujem o historickú demografiu ako vedu.

Benjamín Brňák

Anotácie

CHARVÁT, Petr. *Dějiny obchodu ve středověku 500 – 1000*. Praha : Vyšehrad, 2025, 271 s. ISBN 978-80-267-3188-7.

Pražské vydavatelstvo Vyšehrad vydalo v roku 2025 poslednú monografiu významného českého historika a archeológa Petra Charváta pod názvom *Dějiny obchodu ve středověku 500-1000*. V tejto knihe sú spojené dve oblasti autorovho celoživotného záujmu – stredná Európa a Orient, so zameraním na diaľkový obchod. Ide o prepracovanú verziu autorovej staršej publikácie zameranej na diaľkový obchod v ranej stredovekej Európe (1998).

Po obsahovej stránke sa anotovaná publikácia okrem štandardného slova na úvod a záveru člení na deväť hlavných kapitol, pričom niektoré sú podrobnejšie členené na podkapitoly, bibliografiu, menný a miestny register. V úvode (s. 9) sa Petr Charvát prihovára čitateľom a predstavuje obsahové zameranie svojej knihy, ako aj jej hlavný cieľ, ktorým je sprostredkovanie prehľadu obchodného diania v Európe v ranom stredoveku. Zároveň hodnotí dostupnosť písomných prameňov, archeologického materiálu pre sledované obdobie svojho výskumu, ako aj použitú metodológiu.

Prvá kapitola publikácie pod názvom *Středomoří* (s. 13 – 77) je jednou z rozsahovo najväčších častí knihy. Je rozdelená na štyri hlavné podkapitoly, z ktorých dve sú ďalej podrobnejšie členené. Autor väčšinu kapitol chronologicky delí na štyri podkapitoly: 5. – 7. storočie, 8. storočie, 9. storočia a 10. storočie, podobne ako v tomto prípade. Podkapitola *5. – 7. století*

(s. 15 – 41) v samostatných častiach čitateľovi postupne predstavuje prírodné podmienky v sledovanom období, lode, prístavy a ich vybavenie, obchodné artikly (obilniny, víno, olej, koreniny a pod.), samotných obchodníkov, údaje o mzdách v konkrétnych zamestnaniach či vonkajších podmienkach obchodu. V závere podkapitoly autor upriamuje pozornosť na historický vývoj obchodného podnikania. Podrobnejšie členená je zároveň aj podkapitola pod názvom *9. století* (s. 49 – 65). Tá je venovaná problematike otroctva, a to konkrétne obchodu s otrokmi a otrokmi v období kalifátu.

V prípade druhej kapitoly *Pobřeží východní Afriky* (s. 79 – 81) abscentuje štandardné chronologické delenie. Rozsahovo ide o najkratšiu kapitolu knihy, ktorá porovnáva archeologické nálezy s popisom arabsky píšuceho polyhistora. Tretia kapitola *Obchod podél Atlantického pobřeží Evropy* (s. 83 – 105) štruktúrou zodpovedá prvej a podobne je chronologicky delená na štyri podkapitoly zamerané na štruktúru obchodných artiklov ako aj geografické šírenie importovaných produktov. Časť zameraná na európske vnútrozemie (s. 107 – 146) má identickú štruktúru ako predchádzajúca. Predstavuje obchodné cesty alpskými priesmykmi, či neskôr vodnými tokmi, ako aj expanziu smerom na východ, ktorá vystriedala pôvodnú severojužnú orientáciu. Rastúci objem obchodu Petr Charvát dokladuje aj prostredníctvom archeologických prameňov a dobových „cenníkov“ za tovary.

Ďalšie kapitoly sústreďujú pozornosť na spojenie Balt-Orient (s. 147 – 161) a Kaukaz (s. 163 – 169). Kým prvá z uvedených je rozdelená na tri podka-

pitoly začínajúc 8. storočím a končiac 10. storočím, pri druhej zo zmieňovaných podrobnejšie delenie absen-tuje. V kapitolách *Asijské vnitrozemí* (s. 171 – 192) a *Pobreží juhovýchodní a jižní Asie* (s. 193 – 203) je zachované chronologické členenie na štyri podka-pitoly. Obchodné podnikanie ilustruje čitateľom aj prostredníctvom mapové-ho znázornenia rozsiahlej siete námor-ných a pozemných trás nazývaných aj ako *hodvábna cesta*. Publikáciu napo-kon uzatvára kratšia kapitola pod ná-zvom *Tichý oceán* (s. 205 – 208).

Na konci publikácie (s. 210) sa čita-teľom prihovára manželka autora, Ka-teřina Charvátová, keďže kniha vyšla posmrtné, a Petr Charvát záver svojej knihy nestihol dopísať. K. Charvátová objasňuje zvyky a postupy aplikované pri písaní poslednej monografie, ako aj samotný záver, ktorý je použitý na zák-lade dohody s recenzentom z autorovej staršej knihy. K textu je doplnená jedna z autorových posledných fotografií. Pre-cíznu heuristiku dokladuje rozsiahla *Bibliografia* (s. 215 – 261), rozdelená na prehľad použitých prameňov, literatú-ry a elektronické zdroje. V závere knihy je čitateľovi na doplnenie k dispozícii *Rejstřík jmenný* (s. 262 – 265) a *Rejstřík místní* (s. 266 – 271). Anotovaná publi-kácia *Dějiny obchodu ve středověku 500-1000* svojim hodnotným spracovaním doplneným o fotografické a prehľadné tabuľky bude zaiste významným prínosom pre odbornú i širšiu verejnosť so záujmom o hospodárske dejiny.

Kamila Pišová

BUDAJ, Marek – FURMAN, Martin – LOFAJOVÁ DANIELOVÁ, Barbora. *Ján Zápoľský a poklad z Likavky z roku 1527*. Bratislava – Kremnica – Žilina : NBS – Múzeum mincí a medailí Kremnica – SNM – Histo-rické múzeum Bratislava – Spolok

Septentrio, 2024, 176 s. ISBN 978-80-8043-264-5.

Dňa 23. marca 2019 bol nahlásený objav neurčeného počtu mincí v blíz-kosti nezačleneného turistického chod-níka neďaleko zrúcanín hradu Likava. Správny postup nálezcu, ktorý do mies-ta nálezu nezasahoval pred príchod-om archeológov, umožnil podrobnú a dôkladnú dokumentáciu miesta ná-lezu. Archeológovia tak mali možnosť skúmať a zaznamenať nielen samotný objav, ale aj nálezové okolnosti, čo ešte zvýšilo hodnotu samotného nálezu. Na základe zdokumentovania a rozsahu nálezu ide o jeden z najväčších a naj-lepšie zdokumentovaných depotov mincí z obdobia po bitke pri Moháči v rámci celého Slovenska. Výsledky výskumu tohto mimoriadneho objavu boli publikované v roku 2024 v rámci knihy *Ján Zápoľský a poklad z Likavky z roku 1527*. Autormi a zostavovateľmi publikácie sú numizmatik Marek Bu-daj, archeológ Martin Furman a arche-ologička Barbora Lofajová Danielová.

Publikácia je prehľadne členená a objasňuje poklad z rôznych hľadísk. Po úvode príhodne nasleduje krátky text o nálezových okolnostiach, opisujúce priebeh nálezu, postup nálezcu, nálezovú situáciu, rozmiestnenie jed-notlivých artefaktov, priebeh výskumu a dokumentáciu.

Obširnejšia kapitola s názvom Kom-plexné vyhodnotenie nálezu prináša analýzu pokladu z rôznych hľadísk. V podkapitole o numizmatickej analý-ze sú nájdené mince rozčlenené podľa razby, čo umožňuje presné datova-nie ich vzniku. Nechýbajú informácie o mieste vzniku, mincových značkách. Celkovo bolo nájdených 1870 min-cí, pričom kvantifikácia podľa roku ich vzniku ukazuje, že najčastejšie sú mince z rokov 1525 – 1527, ktoré sú zároveň najnovšími mincami v nále-

ze. V ďalších textoch je pozornosť venovaná aj keramickej nádobe, v ktorej boli mince uložené, ako aj plechovej pokrivke a torzám textílií. Autorom textu o tkaninách je Lukasz Antosik.

Nasledujúce kapitoly z rôznych uhlov zaraďujú likavský poklad do historického kontextu doby. Krátky text o dobovej hodnote umožňuje čitateľovi predstaviť si dobovú hodnotu nájdených platidiel na príkladoch miezd rôznych pracovných pozícií a na príkladoch cien rôznych produktov a potravín. Pozoruhodnou je krátka kapitola o obehu mincí v rokoch 1526 – 1530 na území dnešného Slovenska. Likavský poklad je tu zaradený do kontextu dvadsiatich nálezov mincí z územia Slovenska, ktorých ukrytie je datované na základe najnovších razieb. Súčasťou kapitoly je tabuľka, ktorá ukazuje frekvenciu jednotlivých razieb v obehu v pomerne krátkom sledovanom období. Opäť je nutné vyzdvihnúť význam nálezu z Likavky, pretože tento poklad predstavuje viac ako sedminu mincí zaradených do tejto analýzy.

Autorom kapitoly *Poklad mincí z Likavského hradu v zrkadle historických súvislostí* je Peter Vítek. Na ôsmich stranách ponúka prehľad historického diania v okolí Likavského hradu v prvej polovici 16. storočia. Autor sústreďuje pozornosť na majetkové pomery a archontológiu hradného panstva, ale aj na podrobný výpočet udalostí v skúmanej oblasti. Je nutné vyzdvihnúť, že ide o vhodné zvolenú koncepciu, pretože sledované obdobie, najmä roky tesne pred ukrytím a po ukrytí pokladu, boli mimoriadne turbulentné. Ide o dobu po bitke pri Moháči a zároveň o obdobie bojov medzi dvomi uhorskými kráľmi, Ferdinandom I. Habsburským a Jánom Zápoľským a ich prívržencami. Vojenské operácie pritom neobišli ani Likavský hrad a jeho okolie, keďže na jar 1528 Likavu dobyl

generál Ján Katzianer. V decembri toho istého roku hrad obsadil Krištof Thöke, no ešte v tom istom roku ustúpil z Likavy pred postupujúcim vojskom Jána Katzianera. Peter Vítek vyslovuje hypotézu, podľa ktorej ukrytie Likavského pokladu má súvisieť s útekom Krištofa Thökeho. Je evidentné, že hlavným zdrojom pri písaní kapitoly bolo dielo od Štefana Nikolaja Hýroša *Zámok Lykava a jeho páni* z roku 1876, ktoré autor miestami doplnil o archívne pramene a iné literárne diela. Autor, bohužiaľ, len v menšej miere využil novšiu literatúru a preberá staršie Hýrošove tvrdenia, vrátane dávno vyvrátených chýb a nepresností. V niektorých miestach navyše úplne bezdôvodne vybočuje od témy, napr. na strane 44, kde upozorňuje na absenciu zmienok o jednej z obcí Likavského panstva, čo však s pokladom nijak priamo nesúvisí. („Z tohto obdobia sa nám však nezachovali takmer žiadne konkrétne správy o Liptovskej Teplej, ktorá bola súčasťou Likavského panstva“).

Najrozsiahlejšou časťou publikácie je prehľadne spracovaný katalóg všetkých nájdených mincí z pokladu. Sú rozčlenené na základe vládnucich panovníkov, následne podľa mincovne, mincovej značky, komorských grófov a datovania. Následne sú jednotlivé mince označené poradovým číslom. Kapitola dopĺňa rozsiahla obrazová príloha, v ktorej je pod poradovými číslami fotografia averzu i reverzu každej nájdenjej mince. Poslednou časťou knihy je rozsiahle anglické resumé.

Vydanie publikácie je potrebné oceniť z viacerých ohľadov. Predovšetkým je potrebné oceniť kvalitne vykonaný výskum nálezu, ktorý bol možný najmä vďaka správne postupu nálezu. Likavský poklad je cenný nielen svojím rozsahom, ale aj výpovednou hodnotou, keďže dopĺňa doterajšie vedomosti o dejinách dolného Liptova

v turbulentnej dobe po bitke pri Moháči. Poklad však svojim významom a rozsahom ďaleko presahuje regionálny rámec. Publikácia o poklade má potenciál vytvárať pozitívny príklad pre laickú verejnosť, pretože ukazuje, že ohlásenie nálezu a nezasahovanie do náleziska je správnym postupom.

Tomáš Pastucha

HORIČKA, Martin. *So Sovietskym zväzom na večné časy. Československo v područí Stalina*. Bratislava : Slovart, 2025. 366 s. ISBN 9788055672571.

Publikácia Martina Horičku *So Sovietskym zväzom na večné časy. Československo v područí Stalina* predstavuje analyticky orientované a interpretačne ambiciózne spracovanie kľúčového obdobia povojnového vývoja Československa s dôrazom na roky 1945 – 1948, ktoré zásadne determinovali jeho ďalšie politické, spoločenské a ideologické smerovanie. Autor si kladie za cieľ identifikovať, systematizovať a interpretovať mechanizmy postupného začleňovania Československa do sféry vplyvu Sovietskeho zväzu, pričom sleduje nielen vonkajšie determinanty tohto procesu, ale aj vnútorné dynamiky politického systému, spoločenských štruktúr a ideologických premien, ktoré tento vývoj podmieňovali, sprostredkovali a zároveň legitimizovali.

Práca je koncipovaná ako syntetizujúca historická štúdia, opierajúca sa o široké spektrum pramenného materiálu a relevantnej odbornej literatúry domácej i zahraničnej proveniencie. Autor využíva metodologické prístupy politických a diplomatických dejín, ktoré doplnia o perspektívy sociálnych a kultúrnych dejín, ako aj prvky analýzy diskurzu, čím dosahuje

komplexnejší a mnohvrstevný obraz analyzovaného obdobia. V centre jeho záujmu stojí proces sovietskizácie Československa, chápaný ako komplexný a dlhodobý jav zahŕňajúci transformáciu politických inštitúcií, ekonomických štruktúr, právneho rámca, ako aj ideologického a kultúrneho prostredia spoločnosti.

Osobitná pozornosť je venovaná medzinárodnému kontextu formovania povojnového usporiadania Európy, najmä vzťahom medzi víťaznými veľmocami druhej svetovej vojny a postupnému formovaniu bipolárneho systému v podmienkach nastupujúcej studenej vojny. Autor analyzuje geopolitickú situáciu Československa ako štátu nachádzajúceho sa na rozhraní mocenských blokov, pričom poukazuje na limity jeho politickej autonómie a rozhodovacej suverenity v podmienkach rastúceho tlaku zo strany Sovietskeho zväzu. Zároveň reflektuje úlohu sovietskej zahraničnej politiky, ktorá prostredníctvom koordinovaných diplomatických, ekonomických a bezpečnostných nástrojov systematicky presadzovala vlastné strategické záujmy v stredoeurópskom priestore a usilovala sa o stabilizáciu sféry svojho vplyvu.

Významnou rovinou práce je analýza vnútropolitického vývoja, najmä postupnej transformácie demokratického pluralitného systému na režim sovietskeho typu. Autor sa detailne venuje procesom koncentrácie moci v rukách komunistickej strany, marginalizácii politickej opozície, ako aj postupnému oslabovaniu demokratických inštitúcií vrátane parlamentu, nezávislých médií a občianskej spoločnosti. Poukazuje pritom na skutočnosť, že sovietskizácia nebola výlučne výsledkom externého nátlaku, ale prebiehala aj za aktívnej participácie domácich politických elít, ktoré zohrávali významnú úlohu pri implementácii sovietskeho modelu, adaptácii jeho princípov na do-

máče podmienky a pri legitimizácii no-
vého mocenského usporiadania.

V práci sú analyzované aj konkrétne nástroje a mechanizmy, prostredníctvom ktorých dochádzalo k upevňovaniu sovietskeho vplyvu, vrátane personálnych zmien v štátnej správe, bezpečnostných zložkách a hospodárskych inštitúciách, ako aj zásahov do vlastníckych vzťahov, industrializačných stratégií a ekonomickej politiky štátu. Autor zároveň poukazuje na ideologickú dimenziu tohto procesu, ktorá sa prejavovala v systematickej propagácii sovietskeho modelu, reinterpretácii historickej pamäti, kontrole verejného diskurzu a formovaní nových kolektívnych identít. V tejto súvislosti reflektuje aj širšie spoločenské dôsledky, vrátane zmien v každodennom živote obyvateľstva, v oblasti vzdelávania, kultúry, náboženského života a hodnotových orientácií.

Dôležitou súčasťou práce je aj reflexia vzťahu medzi centrom a perifériou sovietskeho bloku, pričom autor poukazuje na asymetrický charakter tohto vzťahu a na obmedzené možnosti autonómneho rozhodovania československých politických predstaviteľov. Zároveň analyzuje mieru adaptácie sovietskeho modelu na domáce podmienky a identifikuje špecifiká jeho implementácie v československom prostredí, ktoré vyplývali z historických, politických a spoločenských tradícií krajiny.

Z hľadiska historiografického prínosu predstavuje publikácia syntézu doterajších poznatkov doplnenú o autorovu vlastnú interpretáciu analyzovaných javov. Jej význam spočíva najmä v dôraze na prepojenie medzinárodných a vnútorných faktorov historického vývoja, čo umožňuje komplexnejšie pochopenie procesu sovietskej Československa v širších geopolitických, sociálnych a kultúrnych

súvislostiach. Práca zároveň prispieva k diskusii o charaktere povojnového politického systému, o miere autonómie malých štátov v podmienkach mocenského súperenia veľmocí a o povahe politických transformácií v stredo-európskom priestore.

Publikácia tak predstavuje relevantný príspevok k výskumu moderných dejín strednej Európy, pričom jej analytický prístup, dôraz na kontextualizáciu sledovaných procesov a systematické spracovanie problematiky ju predurčujú na využitie nielen v historiografickom výskume, ale aj v širšej interdisciplinárnej reflexii problematiky totalitných režimov, politických transformácií, ideologických konfliktov a geopolitických zmien 20. storočia.

Filip Vlček

REMKO, Milan. *História školstva v Jasenovej, po stopách Martina Kukučína*. [s. l.] : prof. Ing. Milan Remko, DrSc. vlastným nákladom, 2025, 79 s. ISBN 978-80-570-6007-9.

Milan Remko, dlhoročný pracovník Farmaceutickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, sa od odchodu na dôchodok (2017) aktívne venuje poznávaniu dejín svojej rodnej obce – Jasenovej. V roku 2025 vydal vlastným nákladom zaujímavú publikáciu s názvom *História školstva v Jasenovej, po stopách Martina Kukučína*, ktorou si chcel uctiť 250. výročie založenia tamojšej školy.

Autor monografie rozdelil 79 strán jej textu do desiatich kapitol nerovnakého rozsahu. Práca začína krátkym predhovorom (s. 9 – 10), v ktorom Milan Remko „vypichol“ zopár významných medzníkov z histórie jasenovského školstva a stručne priblížil životné osudy prvých vzdelancov, „ktorých svetu dala Jasenová“ Jozefa Bencúra, Vavrinca

Čaploviča a Martina Bencúra. V úvode (s. 11 – 12) autor v krátkosti zhrnul dejiny obce Jasenová od roku 1320, z ktorého pochádza prvá písomná zmienka o obci, po rok 1775, keď bola v obci zriadená ľudová škola. V prvej kapitole, pomenovanej *Pred postavením školy* (s. 13 – 14), Milan Remko približuje, ako vyzeralo štúdium jasenovských detí na ľudových školách vo Vyšnom a Dolnom Kubíne a aké „novinky“ priniesli školo-povinným deťom školské reformy Márie Terézie. Druhá kapitola práce, nazvaná *Prvá evanjelická škola* (s. 14), popisuje históriu tzv. prvej školskej budovy, v ktorej sa vyučovanie v roku 1775 začalo. Ako však autor ďalej uvádza, táto drevená budova neslúžila len ako škola, ale aj ako cirkevný dom a miesto obecných zhromaždení. V roku 1798 bola obnovená a svojmu účelu slúžila ešte ďalších 35 rokov. Keď sa však roku 1833 Jasenová rozhodla cirkevne osamostatniť od Leštín, žiadala vrchnosť, okrem povolenia na stavbu kostola, i o povolenie na výstavbu novej školskej budovy „z pevného materiálu“. Tretia kapitola, ktorá nesie názov *Druhá budova evanjelickej školy* (s. 14 – 18), popisuje v úvode stavbu druhej školskej budovy, realizovanú v priebehu roka 1842 na mieste pôvodnej drevenej školy z roku 1775. V ďalšej časti kapitoly autor popisuje rekonštrukcie budovy, ktorých sa škola dočkala v rokoch 1905, 1933 a 1951. V samom závere kapitoly autor približuje, ako vyzeralo vyučovanie v jasenovskej škole a ako vyzeral každodenný život jej učiteľov. *Demografia obce a počty žiakov v škole* (s. 18 – 19) je pomenovanie pre v poradí štvrtú kapitolu, ktorá čitateľom približuje vývoj počtu obyvateľstva Jasenovej a počtu žiakov navštevujúcich tamojšiu školu. Podľa výpočtov Milana Remka poskytla škola počas 195 rokov svojej existencie vzdelanie približne 7 000 žiakom a žiačkam. V piatej kapitole, nazvanej *Škola*

– *národná kultúrna pamiatka* (s. 20), autor popisuje vyhlásenie budovy školy za národnú kultúrnu pamiatku, pričom približuje aj necitlivé úpravy z druhej polovice 20. storočia, ktoré narušili charakter a výzor objektu. V samom závere kapitoly stručne približuje priebeh rekonštrukčných prác začatých v roku 2018, ktorých cieľom bolo prinavrátiť školskej budove podobu z roku 1842. Šiesta kapitola nesie názov *Učítelia* (s. 20 – 34). V jej úvodnej časti je umiestnená tabuľka s menami 24 učiteľov a učiteliek pôsobiacich na jasenovskej škole v rokoch 1775 – 1970. Pri väčšine z nich je v tabuľke uvedené aj rodisko, sociálny pôvod sa však uvádza len pri niektorých. Zvyšok kapitoly prináša stručne biografické medailóniky 21 mužov a 3 žien, ktorí „*kratšiu alebo dlhšiu dobu*“ pôsobili na jasenovskej škole. V siedmej kapitole pomenovanej *Spomienky na školu* (s. 35 – 38) si Milan Remko zaspomínal na roky 1954 – 1959 strávené na škole v rodnej Jasenovej, na voľnočasové zábavky vtedajších žiakov, ale aj na ich mimoškolské povinnosti. V samom závere kapitoly spomína i na roky 1959 – 1963, počas ktorých študoval v Dolnom Kubíne. V ôsmej kapitole, ktorá nesie názov *Pedagógovia, ktorí sa narodili alebo pôsobili v Jasenovej* (s. 38 – 52), autor stručne približuje životné osudy 14 mužov a 5 žien, pochádzajúcich z Jasenovej, „*ktorí sa dali na učiteľskú dráhu a venovali sa celý svoj život alebo len určitý čas povolaniu učiteľa*“ a 4 mužom a jednej žene, ktorí „*zanechali významnú stopu v histórii slovenského školstva*“ a prežili čas svojho života v Jasenovej, alebo si tu našli svojho životného partnera. Deviata kapitola s názvom *Jasenovskí študenti v boji za práva Slovákov* (s. 52 – 54) čitateľom približuje „*životné peripetie*“ jasenovských študentov Jána Uhríka a Jána Vávru ml. patriacich medzi 17 členov spolku slovenských študentov

Mor ho!, ktorých uhorské úrady v roku 1913 vylúčili z gymnaziálnych štúdií. V poslednej kapitole, ktorá nesie názov *Absolventi jasenovskej jednotriedky, osobnosti kultúrneho a verejného života* (s. 55 – 58), Milan Remko menuje 18 absolventov tamjšej školy a 9 rodákov, ktorí šírili dobré meno obce vo svete. Následne svoju pozornosť zameriava na životné osudy Zory Beblavej, jednej z obetí komunistických čistiek v školstve, ktorá po vylúčení z vysokoškolských štúdií žila istý čas v Jasenovej. V závere kapitoly menuje 7 významných absolventov technického a prírodovedného zamerania pochádzajúcich z jeho rodnej obce. Súčasťou práce je tiež bohatá obrazová príloha (s. 59 – 75) obsahujúca reprodukcie archívnych dokumentov a historické i súčasné fotografie jasenovskej školy, jej bývalých učiteľov a žiakov či obce ako takej. Z vyššie uvedeného vyplýva, že Milan Remko sa vo svojej monografii *História školstva v Jasenovej, po stopách Martina Kukučína*, nevenoval „len“ dejinám jasenovskej školy a osudom jej bývalých učiteľov a učiteľiek, ale snažil sa čitateľom priblížiť aj množstvo významných absolventov školy, ktorí, ako sám píše, svetu najlepšie „ukázali, že učitelia školy tu neboli nadarmo“. Je až neveriteľné, koľko významných osobností dala svetu Jasenová. Ich počet je, ako píše samotný autor, „skutočne impozantný“, pričom väčšina z nich mala „niečo dočinenia“ s jasenovskou jednotriedkou, založenou roku 1775.

Lukáš Tkáč

DIAN, František. *Príbehy zo starého Ružomberka*. Ružomberok : Tlačiareň Ján Šindléry – TESFO, 2025, 142 s. ISBN 978-80-8225-014-8.

Ružomerská Tlačiareň Ján Šindléry – TESFO vydala v roku 2025 publikáciu bývalého riaditeľa štátneho gymnázia

v Ružomberku, dlhoročného športového funkcionára a od roku 2022 čestného občana mesta Ružomberok, Františka Diana s názvom *Príbehy zo starého Ružomberka*. František Dian sa dejinám mesta Ružomberok venuje dlhodobo. Čitateľskej verejnosti je známy ako autor monografií *Z histórie športu v Ružomberku* a *100 rokov volejbalu v Ružomberku 1924 – 2024* a spoluautor monografií *Storočnica ružomerského futbalu* a *80 rokov basketbalu v Ružomberku*. Okrem toho pravidelne publikuje aj v mestskom dvojtýždenníku *Ružomerský hlas* či na internetovom portáli *Žijem v Ružomberku*. Práve na tomto portáli začal autor roku 2018 uverejňovať články o histórii mesta a jeho bezprostredného okolia, ktoré sa stali „základom“ knihy *Príbehy zo starého Ružomberka*.

František Dian rozdelil 143 strán textu do 77 kratučkých kapitol, v ktorých sa čitatelia dozvedia, čo sa dialo na území dnešného Ružomberka predtým, než v roku 1318 získal svoje mestské výsady (s. 7 – 8), čo sa podarilo objaviť archeológom počas výskumu, ktorý predchádzal demolácii časti Kaštiela svätej Žofie roku 2002 (s. 8 – 9), kto to bol magister Donč a čo urobil pre mesto Ružomberok (s. 9 – 10), ktoré miesta v okolí Ružomberka sa podľa povestí spájajú s prítomnosťou rádu templárov (s. 11 – 12), aká bola história hradu Liptov a čo v jeho ruinách objavili archeológovia (s. 12 – 13), kto to bol Ján Literát a ako bola odhalená jeho rozsiahla falzifikátorská činnosť (s. 13 – 15), ako sa husitom podarilo obzrieť hrad Likava a aké to malo dôsledky pre Ružomberok (s. 15 – 17), prečo boli roku 1554 ružomerskí radní páni deväť mesiacov väznení v kaštieli Jánošovskô v Liptovskej Štiavnici (s. 17 – 18), ako dopadli ženy z Ružomberka a okolia, obvinené z bosoráctva (s. 19 – 20), prečo uhorská kráľovská koruna strávil v roku 1622 jednu noc v Ružomber-

ku (s. 20 – 21), aké boli osudy cenností rodiny Tökölyovcov, ktoré boli v roku 1670 odvezené z Likavy do Viedne a čo obsahoval poklad objavený pod hradom v roku 2019 (s. 21 – 22), ako v minulosti vyzerala cestná sieť v okolí Ružomberka (s. 23 – 24), čo mal na starosti mestský bubeník (s. 24 – 25) a čo mestskí hlásnici (s. 25 – 26), ako v roku 1678 prebiehalo dobíjanie kaštieľa svätej Žofie (s. 26 – 27), aká bola história ružomerskej pošty (s. 28 – 31), odkedy sa v Ružomberku pálila pálenka a aké problémy spôsobovalo jej požívanie (s. 31 – 32), aká bola história baníctva v Ružomberku a prečo nezbohatol ťažbou rúd (s. 32 – 34), ako vyzerali studne na hrade Likava (s. 34 – 35) a ružomerskom rínku (s. 35 – 36), aké boli osudy drevených mostov v Ružomberku (s. 36 – 38), čo mali v minulosti na starosti školníci (s. 38 – 39), kedy a ako sa Ružomberčania zoznámili so zemiakmi (s. 39 – 40), ako vyzeralo mletie múky v ružomerských mlynoch (s. 40 – 43), aké boli začiatky výroby papiera v Ružomberku (s. 43 – 45), kde sa v minulosti v Ružomberku varilo pivo (s. 45 – 46), ako vyzerali ružomerské týždenné trhy a výročné jarmoky či kde prebiehal tzv. dobytčí trh (s. 46–49), akú úlohu zohral v histórii mesta chov oviec (s. 49 – 52), čo sa prihodilo počas silnej letnej búrky v roku 1739 (s. 52 – 53), čo spôsobili ničivé požiare z rokov 1797 a 1784 (s. 53 – 54), aká bola história výroby plti a tzv. lodíc v Ružomberku (s. 54 – 56), ako sa kedysi trestalo v Ružomberku (s. 56 – 58), akí zbojníci pôsobili v jeho okolí (s. 58 – 60), kde sa v minulosti skladovala soľ pre ružomerské domácnosti (s. 61 – 62), ako to vyzeralo v legendárnych ružomerských krčmách a hostincoch (s. 62 – 64), aká bola históriu dvoch najstarších hodín nainštalovaných vo veži tamojšieho kostola (s. 64 – 65), aké kuriozity sa v minulosti v meste odohrali (s. 65 – 66), aký priebeh mala v Ružomberku cholera epí-

démia z roku 1831 (s. 66 – 68), prečo sa v kaštieli Jánošovskô kedysi údajne ozýval detský plač (s. 69 – 70), komu mohla patriť záhadná lebka, ktorá sa našla počas výstavby ružomerskej radnice (s. 70 – 72), kto to bol František Kuska a aká bola história jeho vily (s. 72 – 74), ako prebiehala výstavba železnice v Liptove (s. 74 – 76) a aká bola história železničnej stanice v Rybárpoli (s. 76 – 78), ako prebiehala výstavba ružomerskej radnice a aká tragédia sa tu odohrala v lete roku 1897 (s. 78 – 80), na čo všetko slúžil v minulosti potok, pretekajúci cez ružomerský rínok (s. 80 – 82), aké boli dôsledky ničivej povodne, ktorá v lete 1813 zasiahla Ružomberok (s. 82 – 84), aká bola história prvej ružomerskej lekárne založenej roku 1816 (s. 85), ako sa vyvíjalo verejné osvetlenie Ružomberka (s. 86 – 87), aká bola história výroby zápaliek (s. 87 – 89) a tehál v Ružomberku (s. 90 – 91), kde sa nachádzal strašidelný ružomerský cintorín a prečo sa mu ľudia vyhýbali (s. 91 – 92), odkedy sa v Ružomberku začali hrať prvé divadelné predstavenia v slovenskom jazyku a kde všade sa v meste hralo divadlo (s. 93 – 94), aká bola história ružomerských kúpeľov (s. 94 – 95) a začiatky ružomerskej textilky (s. 96–98), v kolkých závodoch Ružomberčania vyrábali papier (s. 99 – 102), aká bola história lokálnej úzkorozchodnej železnice vedúcej z Ružomberka do Korytnice (s. 102 – 105), na aké rôzne účely v minulosti slúžil kaštieľ svätej Žofie (s. 106 – 107), kedy v meste pristálo prvé lietadlo (s. 108), aká bola história prvého ružomerského kina Apollo (s. 109 – 110), kedy v Ružomberku vznikli prvé fotoateliéry a kto ich prevádzkoval (s. 110 – 111), na čo slúžila ružomerská „handráreň“ a aká bola jej história (s. 111 – 113), prečo obyvateľov Ružomberka prezývajú Medvediarci (s. 113 – 114), kedy v meste existovala tzv. baraková nemocnica (s. 114 – 116), prečo sa koncom roka 1918 odohrala tragic-

ká prestrelka medzi členmi Slovenskej národnej gardy a príslušníkmi ružomberskej rodiny Korvínovcov (s. 116 – 117), kde sa v minulosti v Ružomberku vyrábala atrament (s. 117 – 118), ako vyzerali počiatky rozhlasového vysielania v meste (s. 118 – 120), aké boli začiatky medzimestskej autobusovej dopravy v Ružomberku (s. 120 – 121), ako kedysi vyzerala doprava pacienta k lekárovi či do nemocnice (s. 121 – 122), ako sa staval Kultúrny dom Andreja Hlinku (s. 123 – 124), čo pre rozvoj ružomerského športu urobili Viktor Amand Kyas a Ján Sladký (s. 125 – 126), ako vyzerala najstaršia hasičská technika ružomerských hasičov (s. 127 – 128), aká bola história prvej mestskej plavárne (s. 129 – 130) a vápenky v Bielom Potoku (s. 130 – 131), čo predchádzalo tomu, než sa v Ružomberku prvýkrát rozsvietili televízne obrazovky (s. 131 – 132), aké boli začiatky ružomerskej miestnej hromadnej dopravy (s. 133 – 134), kedy a ako vznikol visutý most ponad rieku Váh a dokedy slúžil svojmu účelu (s. 134 – 136) a prečo vznikla Hrabovská priehrada (s. 136 – 138). Vyzdvihnúť určite treba tiež bohatý a starostlivo vybraný obrazový materiál, ktorý vhodným spôsobom dopĺňa a rozširuje informácie obsiahnuté v texte.

Ako v úvode uvádza samotný autor, cieľom publikácie *Príbehy zo starého Ružomberka* nebolo „meniť obsah“ historických udalostí, ale formou 77 krátkych príbehov čitateľov jednoducho a zrozumiteľne previesť históriu mesta a jeho bezprostredného okolia od najstarších čias po súčasnosť. František Dian sa pritom snažil zamerať svoju pozornosť najmä na také príbehy, ktoré boli v doterajšej literatúre iba „spomenuté“ a náležite ich „rozpísať“. A to sa mu v práci *Príbehy zo starého Ružomberka* rozhodne aj podarilo.

Lukáš Tkáč

ZUSKINOVÁ, Iveta. *Receptár lip-tovských gazdiniek*. [s. l.] : občianske združenie Spoločnosť priateľov Múzea liptovskej dediny, 2025, 146 s. ISBN 978-80-974847-4-3.

Občianske združenie Spoločnosť priateľov Múzea liptovskej dediny vydalo v roku 2025 ďalšiu prácu z pera známej liptovskej etnologičky Ivety Zuskinovej s názvom *Receptár liptovských gazdiniek*. Ako je všeobecne známe, autorka je jednou z najvýznamnejších osobností slovenskej etnológie a múzejníctva, ktorá prakticky celú svoju profesionálnu kariéru zasvätila výskumu minulosti rodného Liptova. Anotovaná publikácia *Receptár liptovských gazdiniek* nie je jej prvotinou na poli výskumu dejín stravovania v Liptove. Iveta Zuskinová sa tejto problematike venuje od roku 1998, keď vyšla jej legendárna *Kuchyňa starých materi z Liptova*, a pre veľký čitateľský úspech opakovane i v rokoch 2004 v druhom doplnenom vydaní a v roku 2012 v treťom. V tom istom roku autorka vydala aj *Kuchyňu liptovských gazdiniek*. K téme stravovania v Liptove sa znova vrátila v roku 2025 v 146-stranovej publikácii s názvom *Receptár liptovských gazdiniek*. Text práce pozostáva z predhovoru, úvodu a deviatich rôzne dlhých kapitol.

V krátkom predhovore (s. 2 – 6) Iveta Zuskinová si zaspomínala na „kuchárske umenie“ svojej matky Eleny Cholvadtovej, rodenej Vechterovej, a opísala svoj vzťah k vareniu a kuchyni, svoje kuchárske začiatky i to, ako vznikali jej knihy venované dejinám stravovania v Liptove. V úvode, ktorý autorka nazvala *návrat do kuchýň starých materi* (s. 8 – 9), nachádzame jej krátke zamyslenie nad tým, ako v súčasnosti žijeme, hospodárime a stravujeme sa, a prečo s tým nemôžeme byť spokojní. Nosná časť práce nazvaná

Receptár starodávnych jedál z Liptova (s. 11 – 141) je rozdelená do desiatich kapitol, pričom niektoré z nich sa ešte vnútorne členia na menšie podkapitoly.

Prvá kapitola nesie pomenovanie *Obilniny* (s. 12 – 43) a je rozdelená do štyroch podkapitol. V úvodnej časti Iveta Zuskinová stručne približuje využitie domácej žitnej a jačmennej múky, jačmenného šrotu a krúp, ale tiež kupovanej „grísky“ či ryže, a to, ako sa uvedené komodity v liptovských domácnostiach v minulosti uskladňovali. Prvá podkapitola (s. 13 – 18) je venovaná kašiam. Po stručnom opise prípravy múčnej kaše, tzv. čiru a priblížení toho, kedy a ako sa jedávala, nasleduje štrnásť receptov na prípravu kaší. Druhá podkapitola (s. 19 – 23) čitateľom predstavuje cestoviny. V jej úvode autorka popisuje, z čoho sa pripravovali cestoviny a kedy a ako sa jedávali. Potom nasleduje desať cestovinových receptov. V tretej podkapitole (s. 24 – 32) sa Iveta Zuskinová zamerala na chlieb, kabáče a posúchy (s. 24 – 32). Ako upozorňuje v úvode, ešte aj na prelome 19. a 20. storočia bol v mnohých obciach Liptova chlieb z kváskového cesta považovaný za vzácny pokrm. Následne popisuje, kto mal v rodine na starosti pečenie chleba, ako často sa piekol, ako sa pripravoval a čo sa robilo zo zvyškov chlebového cesta. V závere podkapitoly nachádzame päť receptov na prípravu kabáčov a posúchov. Posledná, štvrtá podkapitola (s. 33 – 43), je venovaná koláčom. V jej úvode autorka približuje, pri akých príležitostiach ľudia v minulosti koláče konzumovali, aké druhy koláčov sa v Liptove pripravovali a aké plnky sa v nich používali. Hlavná časť podkapitoly však patrí štrnástim receptom na tradičné liptovské koláče.

Druhá kapitola práce nesie názov *Zemiaky* (s. 44 – 58). Na jej začiatku Iveta Zuskinová čitateľom približuje,

že, kedy sa zemiaky stali súčasťou liptovskej kuchyne, aké boli ľudové pomenovania jednotlivých odrôd zemiakov a aké bolo ich využitie v kuchyni. Potom nasleduje tridsať zemiakových receptov.

Tretia kapitola je pomenovaná *Kapusta* (s. 60 – 71). V úvodnej časti sa autorka zameriava na význam kapusty v strave našich predkov, pričom upozorňuje, že to bola v minulosti po zemiakoch druhá najviac konzumovaná potravina. Následne čitateľov oboznamuje s tým, ako obyvatelia Liptova v minulosti kapustu získavali, konzervovali a jedávali. Väčšina kapitoly však patrí dvadsiatim liptovským receptom.

Štvrtá kapitola má názov *Mlieko* (s. 73 – 75). Autorka hneď v jej úvode upozorňuje, že mlieko naši predkovia často nepovažovali za nápoj, ale za jedlo. Následne opisuje, v akých rozličných podobách sa v minulosti mlieko na Liptove konzumovalo a prečo sa tu mliečne produkty len zriedkakedy konzumovali vo väčšom množstve. Zvyšok kapitoly patrí piatim mliečnym receptom.

Piata kapitola publikácie je pomenovaná *Ovčí syr a bryndza* (s. 77 – 83). Na jej začiatku sa Iveta Zuskinová venuje liečivým účinkom, ktoré sa pripisovali bryndzi, ovčiemu syru a maslu, žinčici a zvarnici. Keďže bryndza bola v minulosti významným obchodným artiklom Liptákov, približuje, ako sa v minulosti bryndza prepravovala. Následne čitateľov oboznamuje, na čo všetko sa bryndza v liptovských kuchyniach využívala a ako sa konzumovala. Potom už nasleduje trinásť receptov na jedlá, ktorých základnou ingredienciou je bryndza.

Šiesta kapitola nesie názov *Mäso* (s. 84 – 97) a člení sa na tri podkapitoly. V úvodnej časti Iveta Zuskinová upozorňuje, že mäso sa na stole našich predkov objavovalo len príležitostne a na sviatky. Následne čitateľom osvetľuje,

ako sa v minulosti mäso konzervovalo, aby vydržalo čo najdlhšie, ako často sa jedlo, kto ho jedol a ktoré druhy mäsa sa v minulosti konzumovali najčastejšie. V prvej podkapitole (s. 89 – 91) sa autorka zamerala na mäso, ktoré v minulosti obyvatelia Liptova jedávali najčastejšie – na baraninu. Po stručnom návode na prípravu soleného baranieho mäsa v domácich podmienkach nasleduje šesť receptov na polievky z nasolenej baraniny. Baraniemu mäsu sa Iveta Zuskinová venuje aj v druhej podkapitole (s. 92 – 93), v ktorej čitateľom predstavuje svoje štyri obľúbené špeciality z tohto druhu mäsa. Tretia podkapitola (s. 94 – 97) je venovaná bravčovému mäsu a obsahuje desať receptov, v ktorých „hrá prím“ bravčovina.

Siedma kapitola má názov *Vajcia* (s. 98 – 100). Ako v jej úvode upozorňuje autorka, vajčička sa v minulosti pri príprave jedál používali málo, keďže boli pre liptovské domácnosti výhodným artiklom na predaj. Väčšinou slúžili len na prípravu rezancov, resp. ako súčasť obradných jedál. Z vyššie spomínaných dôvodov sú v tejto kapitole uvedené len tri recepty na jedlá pripravované z vajec.

Ôsma kapitola, ktorá je najdlhšia zo všetkých, nesie pomenovanie *Polievky* (s. 102 – 124). Na začiatku kapitoly Iveta Zuskinová upozorňuje, že polievky sa v minulosti nejedávali len ako hlavné jedlo na obed, ale i ako večera a niekedy dokonca aj ako raňajky. V ďalšej časti približuje, aké druhy polievok sa varili na území Liptova a kedy sa ktoré zvykli jedávať. Väčšinu ôsmej kapitoly však tvorí šesťdesiat receptov na tradičné liptovské polievky.

Predposledná, deviata kapitola dostala názov *Zo zemianskej a meštianskej kuchyne* (s. 127 – 141) a má jednu podkapitolu. V úvode autorka v skratke popisuje, čím bola špecifická tzv. „zemianska kuchyňa“ a kedy a prečo sa vo vidieckom prostredí Liptova

začali uplatňovať novšie formy prípravy jedál. V ďalšej časti kapitoly uvádza desať receptov na jedlá pochádzajúce z prostredia liptovských zemianskych či meštianskych domácností. V osobitnej podkapitole (s. 134 – 141) potom Iveta Zuskinová čitateľov oboznamuje s desiatimi ňou vyskúšanými receptmi meštianskej a zemianskej kuchyne.

Posledná desiatia kapitola práce nesie pomenovanie *Móresy v kuchyni a pri stole* (s. 142 – 146). V jej úvode autorka zdôrazňuje skutočnosť, že správanie sa pri jedení patrilo v minulosti k móresom dodržiavaným v rámci ľudovej etikety. Ďalej popisuje, ako sa ľudia prostredníctvom konzumácie určitých jedál usilovali zabezpečiť si osobný prospech, ako vlastne chutila liptovská ľudová kuchyňa, aké rôzne ingrediencie sa v nej používali, aké jedlá sa z nich pripravovali a čo sa k nim najčastejšie podávalo ako nápoj na pitie.

Súčasťou publikácie je aj bohatý obrazový materiál pozostávajúci z historických, ale aj súčasných fotografií, ako aj z kresieb Nely Sophie Zuskin a žiakov Základnej umeleckej školy Liptovský Hrádok.

Podľa Ivety Zuskinovej ponúka práca *Receptár liptovských gazdíniek* čitateľom návrat „do kuchýň starých materí z Liptova“, či presnejšie, možnosť nakuknúť „pod pokrievky ich hrncov“. Svoj receptár 214 jednoduchých a lacných jedál našich predkov pripravila, ako sama píše, s cieľom prebudiť v čitateľoch záujem o návrat k vareniu doma, ktoré sa už v dnešnej dobe z mnohých slovenských domácností takmer úplne vytratilo.

Lukáš Tkáč

Správy

Správa z medzinárodnej konferencie I Congrés Internacional Recerca i memòria de les Brigades Internacionals, Barcelona, 30. – 31. októbra 2025

V dňoch 30. a 31. októbra 2025 sa na pôde Fakulty geografie a histórie Univerzity v Barcelone uskutočnila medzinárodná konferencia venovaná výskumu medzinárodných brigád. Podujatie s názvom I Congrés Internacional Recerca i memòria de les Brigades Internacionals zorganizovala Amical de les Brigades Internacionals de Catalunya (ABIC) v spolupráci s viacerými významnými vedeckými inštitúciami. Medzi partnerov patrili Centro de Estudios Históricos Internacionales (CEHI), Biblioteca CRAI Pavelló de la República Univerzity v Barcelone, Memorial Democràtic a ďalšie inštitúcie.

Organizátori si vytýčili ambiciózny cieľ, nielen predstaviť najnovšie výskumné poznatky o medzinárodných brigádach, ale najmä otvoriť debatu o didaktike tejto témy a o spôsoboch, akými možno uchovávať odkaz interbrigadistov pre súčasné generácie. Program rozdelený do dvoch dní zahŕňal deväť tematických panelov s viac ako päťdesiatimi príspevkami. Konferencie sa zúčastnili výskumníci zo Španielska, Poľska, Slovenska, Českej republiky, Talianska, Chorvátska, Nemecka, Veľkej Británie, Francúzska, Švajčiarska, Portugalska, Ukrajiny, Austrálie aj USA.

Prvý deň konferencie otvoril úvodnou prednáškou Dr. Sebastiaan Faber z Oberlin College, ktorý patrí medzi popredných znalcov problematiky španielskej občianskej vojny v americkom kontexte. Nasledovali štyri paralelne prebiehajúce panely.

Panel venovaný represii voči Medzinárodným brigádam, väzneniu a internácnym táborom viedla Celia Villar z Universidad de León. Alfonso López Borgoño predstavil nové poznatky o Casa de Prevención v Castelldefels, švajčiarsky historik Peter Huber z Zürichu analyzoval fenomén dezercie v armáde dobrovoľníkov a Juan Manuel Calvo Gascón priblížil tragické osudy interbrigadistov deportovaných do nacistických koncentračných táborov.

Otázky ideológie v Medzinárodných brigádach boli témou druhého panelu, ktorý koordinovali Julián Vadillo Muñoz a Alejandro Acosta López z Universidad Carlos III. de Madrid. Zaujímavý príspevok predložili baskickí výskumníci Aitzol Arroyo a Aitor Urkizu, ktorí sa venovali organizácii prvých dobrovoľníkov v Baskicku ešte pred oficiálnym vytvorením medzinárodných brigád. Miriam García Fornós analyzovala úlohu športu pri formovaní brigád, Jean-Charles Szurek skúmal vzťah medzinárodných brigád k stalinizmu a Núria Artés Cornellas priblížila účasť Škótska a Škóťov v medzinárodných brigádach.

Tretí panel sa sústredil na každodenný život interbrigadistov – či už priamo na fronte, alebo v zázemí. Tento panel viedol Alfonso López Borgoño z ABIC. Jesús Martínez Fernández analyzoval, ako si obyvatelia Barcelony dodnes pripomínajú medzinárodné brigády. Poľská výskumníčka Małgorzata Tryuk predstavila denník poľského dobrovoľníka Aleksandra Bobrusa. Francisco Alía Miranda sa venoval procesu demobilizácie a repatriácie interbrigadistov na základe koreš-

pondencie medzi André Martym a Juanom Negrinom. David Íñiguez Gràcia spolu s Davidom Gesalím Barrerom osvetlili poslednú, dodnes málo známu, reorganizáciu medzinárodných brigád a ich účasť v bojoch v Katalánsku v januári a februári 1939. Marco Puppini sa zaoberal vzťahmi, ktoré vznikali medzi talianskymi dobrovoľníkmi v republikánskom vojsku a španielskymi ženami v kontexte vojny.

Štvrtý panel koordinovali špecialisti na filmové dejiny – Magí Crusells Valeta a Ricard Rosich Argelich z Centre d'Investigacions Film-Història Univerzity v Barcelone spolu s Igorom Barrenetxeom Maraňonom z Universidad Internacional de la Rioja. Diskutovalo sa o obraze medzinárodných brigád v tlači, filme a kultúre. Igor Barrenetxea Maraňón a Magí Crusells analyzovali zobrazenie interbrigadistov vo filme Jaimeho Camina *España otra vez* (1968). Santiago de Pablo Contreras sa venoval kanadskej kinematografickej reflexii Medzinárodných brigád a Ángel Luis Arjona Márquez predstavil spracovanie tejto témy v komiksovej tvorbe.

Popoludnie patrilo ďalším štyrom panelom. Panel o životných a politických trajektóriách interbrigadistov viedli Daniel Roig z CEHI, Pere Soler i Paríció z Université de Picardie Jules Verne, Marc Almodóvar a Andreu Rosés. Ali Basam Zahid predstavil výskum o gréckych veteránoch španielskej občianskej vojny a ich aktivizme vo Veľkej Británii počas druhej svetovej vojny a studenej vojny. Aitzol Arroyo s Aitorom Azurkim priblížili dvanásťmesačný pobyt Abrama Gostynskeho – Pierra Martela na severnom fronte. Gemma Caballer Albareda skúmala solidaritu interbrigadistov so španielskymi utečencami. Zo Slovenska vystúpil Štefan Dvorský, ktorý predstavil politické a životné osudy troch slovenských interbrigadistov – Jozefa Májeka, Ladislava Holdoša a Petra Kubíka.

Šiesty panel viedol Jordi Garcia Farrero z Fakulty pedagogiky Univerzity v Barcelone. Témou bola didaktika, pedagogika a spôsoby uchovávanía odkazu medzinárodných brigád. Lourdes Prades a Ramon Naya diskutovali o jazykovej komunikácii a vzdelávaní vo viacjazyčnom prostredí medzinárodných brigád. Sonia Garangou Tarrés a Rob MacDonald predstavili projekt Solidarity Park, ktorý spája výskum, umenie a vzdelávanie o medzinárodných brigádach. Ioseba Landa hovoril o prechode Medzinárodných brigád cez Barcelonu. Ukrajinská výskumníčka Inga Oleksiuk osvetlila úlohu tretej generácie – vnúčať interbrigadistov – pri podpore demokratických hodnôt po celom svete.

Siedmy panel koordinovali Linda Palfreeman z CEU Cardenal Herrera, Alejandra de Leiva Pérez a Jon Arrizabalaga z Institució Milà i Fontanals de Recerca en Humanitats (CSIC). Diskusia sa venovala zdraviu, chorobám a zdravotnej starostlivosti v medzinárodných brigádach v rokoch 1936 – 1945. Jon Arrizabalaga spolu s Álvarom Martínezom-Vidalem predstavili výskum o lekárkach v medzinárodných brigádach počas španielskej občianskej vojny a v republikánskom exile. Linda Palfreeman priblížila životný príbeh Lillian Urmston, britskej zdravotnej sestry Spanish Medical Aid Committee. Carmen Pérez Aguado a Alejandra de Leiva Pérez analyzovali ideologický dohľad nad členmi medzinárodnej zdravotnej služby na základe archívov Kominterny. Carlos Hervás Puyal priniesol nové poznatky o dvoch nemocniciach medzinárodných brigád v Katalánsku. J. Carlos García-Reyes sa venoval filmovému stvárneniu lekára Normana Bethuna a jeho pôsobeniu v zdravotnej službe medzinárodných brigád. Pilar Murcia Hernández mapovala zdravotné zariadenia medzinárodných brigád v Murciai. Pozoruhodný bol príspevok Carlesa Brasó a Hany Bortlovej-Vondrákové o Františkovi Kriegerovi a jeho pôsobení v Španielsku a v Číne.

Ôsmy panel sa venoval úlohe žien v medzinárodných brigádach a rodovým aspektom tohto fenoménu. Carlota Vidal a Santiago Izquierdo z CEHI viedli diskusiu. Aitzol Arroyo a Aitor Arzorka priblížili životný príbeh Estouchy, ktorá pôsobila priamo v bojových líniiach. Esther Bussot i Liñon analyzovala fungovanie Hospital N. 4 Brigadas Internacionales v S'Agaró, ktorý slúžil ako evakuačné centrum pre ženy. Anna Sospedra Rodríguez mapovala aktivity španielskych žien spolupracujúcich s medzinárodnými brigádami. Medzinárodný tím v zložení Cinta Sadurní-Bassols, Gloria Gallego-Caminero a Sioban Nelson predstavil výskum o zdravotných sestrách v medzinárodných brigádach, pričom sa zamerali na podmienky ich práce a na následky, ktoré im táto služba priniesla do ďalšieho života. Eva Campama Pizarro priblížila skúsenosti austrálskej spisovateľky Aileen Palmer počas španielskej občianskej vojny. Štefan Dvorský predstavil kariérnu dráhu Heleny Petránkovej, ktorá po práci v Španielsku pokračovala vo vojenskej službe v československej armáde. Luca Gatti analyzoval príbeh Talianky Giaele Angeloni, aktívnej v antifašistickom hnutí vo Francúzsku, Španielsku i v Taliansku. Gina Benavidez sa zamerala na ženy pôsobiace v American Medical Bureau. Júlia Cuadrat Royo sa vo svojom príspevku venovala novinárskej činnosti žien v medzinárodných brigádach a žurnalistike ako jednej z foriem antifašistického odboja.

Druhý deň konferencie otvorila spoločná diskusia v rámci európskeho okrúhleho stola venovaná spôsobom uchovávanía odkazu medzinárodných brigád z rôznych perspektív. Zúčastnili sa na nej Vjeran Pavlakovic z Rijeka University v Chorvátsku, Claudia Honefeld z Universität Hamburg v Nemecku, Rocío Velasco z Universidad de Extremadura v Španielsku a Francie Cate z William and Mary University vo Virginii (USA). Diskusia priniesla komparatívne pohľady na zachovávanie pamiatky a odkazu interbrigadistov v rôznych národných a kultúrnych kontextoch.

Záverčný, deviaty panel viedla Lourdes Prades z CRAI Biblioteca Pavelló de la República a databázy SIDBRINT Univerzity v Barcelone. Témou boli archívy a databázy slúžiace na zachovávanie informácií o medzinárodných dobrovoľníkoch. Mercedes Nicolás a Joaquín Ruiz García predstavili panteón medzinárodných brigád v Murcii, meste, ktoré slúžilo ako významné zázemie pre zranených interbrigadistov. Tania González Cantera a Xaver Rubio-Campillo analyzovali, aké poznatky o medzinárodných brigádach poskytuje databáza SIDBRINT. Jordi Martí Rueda priblížil program Alvah Bessie zameraný na hľadanie nezvestných interbrigadistov v Katalánsku. Sebastià Herreros Agüí predstavil výskum vlajok medzinárodných brigád. Poľský historik Łukasz Truściński prezentoval denník Borucha „Bobrusa“ Nysenbauma, poľského komunistu židovského pôvodu, dobrovoľníka v XIII. medzinárodnej brigáde (Brigáda Dąbrowského). Jordi Barra osvetlil prínos kartografie k poznaniu a šíreniu informácií o medzinárodných brigádach. Rosa Fabeiro Garcia predstavila stratégiu CRAI Univerzity v Barcelone pri zachovávaní informácií o ženách v medzinárodných brigádach s rodovou perspektívou. Ángel Luis Arjona Márquez a Carmen García Monteagudo hovorili o CEDOBI ako mieste uchovávanía dokumentov a artefaktov týkajúcich sa medzinárodných brigád.

Záverčnú prednášku, ktorou sa konferencia uzavrela, predniesol Dr. Joan Villarroya z Univerzity v Barcelone, popredný odborník na dejiny španielskej občianskej vojny, ktorej výskumu sa venuje už viac ako štyri desaťročia.

Konferencia potvrdila, že téma medzinárodných brigád zostáva aktuálna nielen z historického, ale aj z pedagogického a spoločenského hľadiska. Príspevky účastníkov z trinástich krajín ukázali, že výskum medzinárodných brigád sa posunul od tradičnej vojenskej a politickej histórie smerom k novým témam – rodovým štúdiám, histórii medicíny či dejinám každodennosti. Dôležitým prínosom konferencie bolo aj predstavenie nových archívnych a databázových projektov (SIDBRINT, program Alvah Bessie, CEDOBI), ktoré umožňujú komplexnejšie poznanie osudov jednotlivých interbrigadistov. Diskusie po jednotlivých paneloch odhalili aj medzery v súčasnom bádani, najmä pokiaľ ide o participáciu žien, o osudy interbrigadistov po návrate do domovských krajín a o recepciu odkazu brigád v postkomunistických krajinách. Podujatie zároveň zdôraznilo potrebu medzinárodnej spolupráce pri výskume tohto nadnárodného fenoménu a dôležitosť uchovania odkazu dobrovoľníkov, ktorí v rokoch 1936 – 1939 prišli brániť Španielsku republiku proti fašizmu, pre súčasné generácie.

Štefan Dvorský

Výstava „Básnik vo víre II. svetovej vojny“, Dolný Kubín

Oravské múzeum Pavla Országha Hviezdoslava v zriaďovateľskej pôsobnosti Žilinského samosprávneho kraja usporiadalo v dňoch od 16. septembra 2025 do 12. januára 2026 v priestoroch Florinovho domu v Dolnom Kubíne výstavu s názvom „Básnik vo víre II. svetovej vojny“. Výstava priblížila dramatické životné osudy básnika, redaktora, diplomata a organizátora kultúrneho života Slovákov doma aj v zahraničí Thea Herkeľa Florina (10. 4. 1908, Dolný Kubín – 11. 3. 1973, Dolný Kubín) v rokoch druhej svetovej vojny.

Pracovníci Literárnovedného oddelenia Oravského múzea si touto výstavou chceli uctiť 80. výročie ukončenia druhej svetovej vojny a upozorniť na stále nedocenenú rolu slovenských spisovateľov a novinárov v tomto konflikte, obzvlášť na významnú úlohu, ktorú viacerí z nich zohrali v druhom československom zahraničnom odboji. Jedným z takýchto vzácných ľudí, ktorí svojim „ostrým perom“ burcovali krajanov k obrane zradenej vlasti a odporu voči agresorom, bol aj dolnokubínsky rodák Theo Herkeľ Florin.

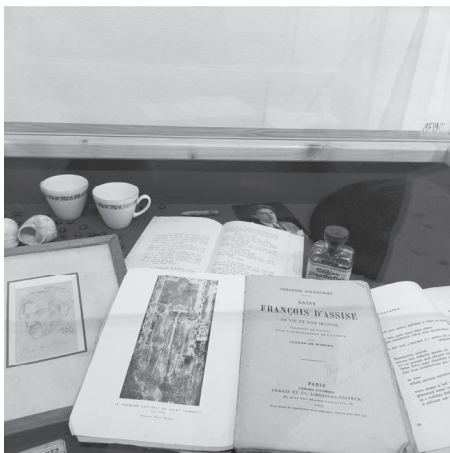
Väčšina obyvateľov Dolného Kubína pozná Thea Herkeľa Florina predovšetkým ako básnika a organizátora prvých ročníkov Hviezdoslavových Kubínov. To, že to bol tiež vynikajúci novinár, diplomat, organizátor kultúrneho života zahraničných Slovákov a účastník druhého zahraničného československého odboja, žiaľ, nepreniklo do širšieho povedomia jeho rodákov. Odborní pracovníci Literárnovedného oddelenia Oravského múzea sa preto v roku 2023 rozhodli, že budú v najbližších rokoch vo svojej výstavnej činnosti pravidelne venovať priestor „odkrývaniu“ menej známych kapitol Florinovho života. Prvou lastovičkou v tejto ich snahe bola výstava z roku 2023 „Svetobežník T. H. Florin“, približujúca osobu Thea Herkeľa Florina ako svetobežníka, ktorý vďaka svojim „túlavým topánkam“ prebrázdil polovicu sveta.¹ Po zhruba ročnej prestávke sa pracovníci Literárnovedného oddelenia Oravského múzea k téme Theo Herkeľ Florin opäť vrátili a po „Florinovi – svetobežníkovi“ predstavili verejnosti „Florina – odbojára“.

Autormi výstavy boli Mgr. Renáta Jedláková, Mgr. Paulína Martinkovičová a Mgr. Lukáš Tkáč, PhD. Výstava „Básnik vo víre II. svetovej vojny“ bola umiestnená v troch miestnostiach. Prvá miestnosť priblížila návštevníkom príčiny vypuknutia druhej svetovej vojny, priebeh bojov v jednotlivých etapách vojny, tragickú bilanciu obetí konfliktu, vznik a činnosť hnutí odporu vo svete, druhý československý zahraničný odboj a „náš“ domáci odboj. Textovú a obrazovú časť výstavy dopĺňali ukážky vojenskej výzbroje a výstroja z čias druhej svetovej vojny. Do druhej miestnosti autori umiestnili „čitateľský kútik“ Thea Herkeľa Florina, v ktorom mohli návštevníci vidieť vybrané publikácie z jeho bohatej osobnej knižnice. V textovej a obrazovej časti sa zas dozvedeli o Florinovom rodinnom zázemí, jeho detských a školských rokoch, ale aj o jeho prvých kontaktoch s literatúrou. Tretia výstavná miestnosť bola venovaná pôsobeniu Thea Herkeľa Florina v Turčianskom Svätom Martine a Novom Sade, dobrodružnej ceste do Francúzska, bohémскому životu v meste nad Seinou, angažovanosti v druhom československom zahraničnom odboji vo Francúzsku, jeho strastiplnej ceste do Veľkej Británie, odbojovým aktivitám na Britských ostrovoch a, samozrejme, nechýba-

¹ Pozri TKÁČ, Lukáš. Vernisáž výstavy „Svetobežník T. H. Florin“, Dolný Kubín 14. august 2023. In *Kultúrne dejiny*, 2023, roč. 14, č. 2, s. 312 – 314.

li ani Florinove pohnuté osudy po skončení druhej svetovej vojny. Okrem tejto textovej a obrazovej časti mali návštevníci v tretej miestnosti možnosť vidieť aj predmety dennej potreby a publikácie z osobnej knižnice Thea Herkela Florina, viažuce sa k jeho životu v predvojnovom Paríži, vojnou skúšanom Londýne a aj v jeho rodnom Dolnom Kubíne, do ktorého sa v roku 1953, po 21 rokoch „túlania sa“ po svete, znova vrátil a kde napokon v roku 1973 aj zomrel.

Lukáš Tkáč

Pokyny pre autorov

Zásady pre editovanie textov a zaslanie finálnej podoby príspevku

Plné texty príspevkov prosíme doručiť elektronicky ako prílohu e-mailu (na adresu <kulturnedejiny@ku.sk>). Zaslané štúdie budú publikované až po odporúčaní najmenej dvoch oponentov a po schválení redakčnou radou časopisu.

Formát súboru:

Súbor je potrebné dodať v jednom z týchto formátov: .doc, .docx, .rtf.

Úprava príspevku:

Font Georgia (veľkosť písma 12), bez formátovania (A4, text zarovnaný z oboch strán, jednoduché riadkovanie, bez tabulátorov, odsadení a pod.). Poznámky pod čiarou font Georgia vo veľkosti písma 10. V prípade, že vyžadujete zvláštnu grafickú úpravu textu, prosíme doručiť jednu verziu Vášho súboru upravenú vo formáte PDF podľa Vašich predstáv a jednu bez úpravy.

Rozsah:

Prijímame štúdie v rozsahu 20 – 30 normostrán. Redakcia si vyhradzuje právo rozhodnúť i o prijatí dlhších textov.

Rozsah recenzií odporúčame 10 000 – 15 000 znakov, vrátane medzier.

Rozsah anotácií a správ odporúčame 4 000 – 6 000 znakov, vrátane medzier.

Členenie textu:

Názov (veľkosť textu č. 14); podnázov (ak je); meno autora/ov; názov v angličtine; abstrakt v angličtine (max. 250 slov); kľúčové slová (do 6); text príspevku; zoznam použitých zdrojov (v poradí: pramene, dobová tlač, zoznam bibliografických odkazov, elektronické zdroje); dlhšie resumé (Summary) v anglickom jazyku (500 – 900 slov, iba kvalitný preklad); meno autora/ov; pracovisko/á (vrátane adresy); e-mailový kontakt; ORCID ID autora.

Prosíme, aby ste kládli dôraz predovšetkým na logické členenie textu (na kapitoly a podkapitoly). Ak sa v texte vyskytujú

názvy kapitol, píše sa v kurzíve. Napr. *Úvod* alebo *Záver* (veľkosť písma 12). Text však netreba príliš rozdeľovať. Poznámky pod čiarou pri štúdiách sú nutné. Za textom je potrebné uviesť zoznam použitých prameňov a literatúry.

VKLADANIE OBRÁZKOV A ILUSTRÁCIÍ:

Všetky ilustračné materiály – obrázky, schémy, tabuľky a pod. – prosíme dodať ako osobitné súbory vo formáte .tiff alebo .jpg, pričom v texte je potrebné vyznačiť, kam sa majú umiestniť (prázdny riadok, riadok s textom „obrázok č. X“). Všetky obrázky musia byť vybavené popisom, ktorý je umiestnený pod obrázkom. Popisy k obrázkom sa musia umiestniť aj na konci súboru v podobe: „Obr. č. X a Text popisu“ alebo „Tab.“ pre tabuľky; „Graf.“ pre grafy. Pri úprave textu budú umiestnené pri ilustrácii, na ktorú sa vzťahujú. Ilustrácie treba dodať v tlačovej kvalite, t.j. minimálne 300 dpi, rozmer veľkosti pohľadnice 10×15 cm. Nižšia kvalita nebude akceptovaná. Treba počítať s možnosťou zmenšenia obrazového materiálu.

Citácie a zoznamy bibliografických odkazov:

Pri citáciách používame normu STN ISO 690 – Dokumentácia. Bibliografické odkazy. V celom texte je nutné dodržiavať jednotný spôsob citovania. Pri skrátených odkazoch na už uvedené zdroje využívame prvé slová názvu práce. Uvádzame niekoľko príkladov:

Odkaz na archívne pramene v texte:

Uvedte najprv názov archívu, názov archívneho fondu, potom signatúru, resp. inventárne číslo dokumentu prípadne citovanú stranu.

Viac nájdete v uvedených príkladoch:

Štátny archív v Prešove (ďalej ŠA Prešov), fond (ďalej f.) Okresný úrad v Prešove (ďalej OÚP), kartón (ďalej k.) 12, č. j. 23/1925 adm.

Opakované zápisy je potrebné skracovať:

ŠA Prešov, f. OÚP, k. 12, č. j. 23/1925 adm.

Archívne pramene v zozname na konci príspevku:

Štátny archív v Prešove, fond Okresný úrad v Prešove.

Odkaz na dobovú tlač v texte:

Katolícke noviny, 26. 6. 1920, roč. 2, č. 26, s. 1 – 2.

Dobová tlač v zozname na konci príspevku:

Katolícke noviny, 1919 – 1921.

Odkaz na monografiu v texte:

BABIC, Marek. *Od antiky k stredoveku : dejiny neskorého rímskeho cisárstva medzi rokmi 284 – 476*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2009, s. 290.

Monografia v zozname na konci príspevku:

BABIC, Marek. *Od antiky k stredoveku : dejiny neskorého rímskeho cisárstva medzi rokmi 284 – 476*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2009.

Odkaz na monografiu s viac ako 3. autormi v texte:

DVORSKÝ, Peter et al. *Ružomberok. Monografia mesta*. Banská Bystrica : Štúdio Harmony, 2009, s. 145 – 147.

Monografia s viac ako 3. autormi v zozname na konci príspevku:

DVORSKÝ, Peter et al. *Ružomberok. Monografia mesta*. Banská Bystrica : Štúdio Harmony, 2009.

Odkaz na štúdiu v zborníku alebo v kolektívnej práci v texte:

MARŤÁK, Michal. Reflexia HSLs na stránkach spišskej agrárnej regionálnej tlače. In HUŤKA, Miroslav – ZMÁTLO, Peter (eds.). *Ružomerský historický zborník II*. Ružomberok : Katolícka univerzita v Ružomberku, 2008, s. 177.

Štúdia v zborníku alebo v kolektívnej práci v zozname na konci príspevku:

MARŤÁK, Michal. Reflexia HSLs na stránkach spišskej agrárnej regionálnej tlače. In HUŤKA, Miroslav – ZMÁTLO, Peter (eds.). *Ružomerský historický zborník II*. Ružomberok : Katolícka univerzita v Ružomberku, 2008, s. 175 – 182.

Odkaz na štúdiu publikovanú v časopise v texte:

MAREK, Pavel. K reflexi pastýrského listu slovenských biskupů z roku 1924 Československou stranou národně socialistickou. In *Kultúrne dejiny*, 2023, roč. 14, Supplement, s. 136. <https://doi.org/10.54937/kd.2023.14.Supp.122-146>

Štúdia publikovaná v časopise v zozname na konci príspevku:

MAREK, Pavel. K reflexi pastýrského listu slovenských biskupů z roku 1924 Československou stranou národně socialistickou. In *Kultúrne dejiny*, 2023, roč. 14, Supplement, s. 122 – 146. <https://doi.org/10.54937/kd.2023.14.Supp.122-146>

Odkaz na už uvedený zdroj v texte:

V ďalších opakujúcich sa poznámkach uvádzame priezvisko a prvé slová názvu zdroja v kurzíve:

BABIC, *Od antiky k stredoveku*, s. 46.

Je možné používať aj „Ibidem“, a to v skrátenej forme:

MAREK, *K reflexi pastýrského listu*, s. 130.

Ibid., s. 130.

ĎALŠIE VYSVETLIVKY:

– Skratky “[s. d.]“ – sine data, “[s. l.]“ – sine loco, “[s. n.]“ – sine nomine, znamenajú: bez roku vydania, bez miesta vydania, bez uvedeného názvu vydavateľstva.

– V prípade viacerých miest vydania a vydavateľstiev sa názov vydavateľstva pridáva k príslušnému miestu vydania a oddeľuje bodkočiarkou. Bratislava : Veda; Praha : Lidové noviny, 1999.

– Ak je spomenutých viac miest vydania a iba jeden vydavateľ, tak miesta vydania oddelíme bodkočiarkou a medzerou: Bratislava; Kraków : Chronos, 1956.

– Skratkou pre označovanie strán alebo strany je s. (nie str.), ročníky časopisov a čísla zborníkov sa uvádzajú arabskými číslicami. Pokiaľ sú dokumenty v edíciách prameňov aj číslované, je potrebné uvádzať okrem strán aj ich číslo.

Autor je povinný pre každú položku v zozname bibliografických odkazov overiť či existuje jej identifikátor DOI. Ak má citovaný výstup DOI pridelené, je potrebné dopísať tento identifikátor vo forme <https://doi.org/> k bibliografickému odkazu. Na overenie pridelenia DOI možno použiť databázu Crossref prostredníctvom bezplatnej služby: Simple Text Query Form. <https://apps.crossref.org/simpleTextQuery>

Autorský manuál v plnom rozsahu nájdete na internetovej stránke časopisu *Kultúrne dejiny*:

http://kulturnedejiny.ku.sk/new/index.php/autorsky_manual/

Publication Ethics and Malpractice Statement

Kultúrne dejiny/Cultural History (KD) is committed to upholding the highest standards of publication ethics and takes all possible measures against publication malpractice. Any kind of unethical behaviour is not acceptable, and Cultural History does not tolerate plagiarism in any form. Authors submitting articles to Cultural History affirm that manuscript contents are original. Furthermore, they warrant that their article has neither been published elsewhere in any language fully or partly, nor is it under review for publication anywhere. The following duties outlined are obligatory for authors, editors, reviewers and publisher, and hereby they must also adhere to Cultural History Policies.

I. DUTIES OF AUTHORS

- 1. Reporting Standards:** Authors should present an accurate account of their original research as well as an objective discussion of its significance. Fraudulent or knowingly inaccurate statements constitute unethical behaviour and are unacceptable.
- 2. Originality and Plagiarism:** Authors should ensure that they have written entirely original works, and if the authors have used the work and/or words of others this must be appropriately cited or quoted.
- 3. Data Access and Retention:** Authors should provide raw data related to their manuscript for editorial review and must retain such data.
- 4. Multiple Publications:** In general, manuscripts based on the same research should not be published by an author in more than one journal or primary publication. In case of an update or extension of a previously published article, a reference of it ought to be quoted in the introduction. It is unethical and unacceptable to submit the same manuscript to more than one journal.
- 5. Acknowledgement of Sources:** Authors should acknowledge all sources of data used in the research and cite publications that have been influential in research work.
- 6. Authorship of the Paper:** Authorship should be limited to those who have made a significant contribution to the conception, design, execution, or interpretation of the reported study. All those who have made significant contributions should be listed as co-authors.
- 7. Disclosure of Financial Support and Conflicts of Interest:** All authors should disclose in their manuscript any financial or other substantive conflicts of interest that might be construed to influence the results or interpretation of their manuscript. All sources of financial support for the project should be disclosed.
- 8. If the author's text is an output from the project,** the names of the co-investigators of the project must be mentioned in order to avoid a conflict of interests in the peer review.
- 9. Fundamental Errors in Published Works:** If at any point of time, author discovers a significant error or inaccuracy in submitted manuscript, then the error or inaccuracy must be reported to the editor.
- 10. For further information concerning responsibilities of authors** see also *Guidelines for Contributors*.

II. DUTIES OF EDITORS

- 1. Publication Decisions:** The editor(s) in chief of Cultural History can accept, reject, or request modifications to the articles submitted to the journal which are to be published.
- 2. Review of Manuscripts:** First, the formal aspects of the stu-

dies are considered upon their submission in Slovak, Czech, English, German or Polish language. The editor in chief must ensure that each manuscript is initially evaluated by the editor/co-editor, who may make use of appropriate software to examine the originality of the contents of the manuscript and after passing this test, the manuscript is forwarded to two referees for blind peer review, each of whom will make a recommendation to publish the manuscript in its present form or to modify or to reject the same. The review period will be up to 30 days.

3. Fair Play: Manuscripts shall be evaluated solely on their intellectual merit without regard to authors' race, gender, sexual orientation, religious belief, ethnic origin, citizenship, or political philosophy.

4. Disclosure and Conflicts of Interest: If both reviews are positive, the paper is accepted after approval by the editorial board. If both reviews are negative, the paper is denied. If one review is positive and the other is negative, the author is asked to finalize the paper. After the finalization, the paper is re-reviewed. Unpublished materials disclosed in a submitted manuscript must not be used by anyone who has a view of the manuscript in his or her own research without the express written consent of the author.

5. Confidentiality: The editor in chief must ensure that information regarding manuscripts submitted by the authors is kept confidential. The relationship between authors and reviewers is anonymous on both sides.

6. Development: Editors should strive to meet the needs of readers and authors, continually improve the journal, ensure the quality of the material they publish and champion freedom of expression.

III. DUTIES OF REVIEWERS

1. Promptness: Accepted papers are forwarded to two reviewers who are experts in the field and come from different institutions than the author of the paper. In case any reviewer feels that it is not possible for him/her to complete review of manuscript within stipulated time then the same must be communicated to the editor, so that the same could be sent to any other reviewer.

2. Confidentiality: Information regarding manuscripts submitted by authors should be kept confidential and be treated as privileged information.

3. Acknowledgement of Sources: Manuscript reviewers must ensure that authors have acknowledged all sources of data used in the research. Any kind of similarity or overlap between the manuscripts under consideration or with any other published paper of which reviewer has personal knowledge must be immediately brought to the editor's notice.

4. Standards of Objectivity: Reviews should be conducted objectively. There shall be no personal criticism of the author. Reviewers should express their views clearly with supporting arguments.

5. Conflict of Interest: Reviewers should not review manuscripts in which they have conflicts of interest resulting from competitive, collaborative, or other relationships or connections with any of the authors, companies, or institutions.

IV. DUTIES OF PUBLISHER

The publisher defines the relationship between publisher, editor and other parties in a contract, respects privacy (for example, for research participants, for authors, for peer reviewers), protects intellectual property and copyright, and fosters editorial independence.

(This publication ethics and publication malpractice statement of Kultúrne dejiny/Cultural History was based on Elsevier's Publishing Ethics Resource Kit and COPE's Code of Conduct for Journal).

„Vyhlasenie o publikačnej etike a nečestnosti“
v slovenskom preklade nájdete na stránke
<<http://kulturnedejiny.ku.sk/>>